

192. årgang

Tidsskrift for Landøkonomi

1/2005

Tema

Herregården i fortid og fremtid Landskabets forvaltning

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab

1/2005

192. årgang - Juli 2005

Redaktion

Ansvarshavende redaktør,
direktør Hans Peder Dam.

Redaktør, cand.agro.
Mogens Stendal, Ph.D.
Telefon 86 33 60 99 • Telefax 86 33 60 33
munk@business.tele.dk

Abonnement

4 numre/år kr. 325, ekskl. moms.

Medlemmer af Det Kgl. Danske
Landhusholdningsselskab modtager
gratis „Tidsskrift for Landøkonomi“.

Løssalg

Kr. 95, ekskl. moms og forsendelse.

Annoncepriser

1/2 side sort/hvid	kr. 2.400
1/1 side sort/hvid	kr. 3.900
1/1 side placeret	kr. 4.250
Bagside inkl. farve	kr. 5.200
Farvetillæg efter nærmere aftale.	

Udgiver og ekspedition

Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12, 6600 Vejen.
Telefon 43 41 17 69 • Telefax 43 41 02 10
lhs@1769.dk
www.1769.dk

Grafisk Produktion

Company Care
Granvang, Læborgvej 51, 6650 Brørup.
Telefon 29 91 19 50 • Telefax 75 38 88 41
post@company-care.dk

Tryk

Kannike Graphic A/S
Sommervej 9, 8210 Århus V.
Telefon 86 75 05 00 • Telefax 86 75 05 22
hea@kannike.dk
www.kannike.dk

ISSN 0040-7119

Redaktionen afsluttet 30.06.2005

Tidsskrift for Landøkonomi

Indhold

Mogens Stendal <i>Herregården</i>	5
--	---

Hans P. Dam <i>Driftslederprisen 2004 - 2005</i>	6
---	---

Herregården i fortid og fremtid

Mogens Stendal <i>Herregården - 500 års drøm og virkelighed</i>	9
--	---

Anders Myrtue <i>Herregårdslandskabet</i>	17
--	----

Christian Wedell-Neergaard <i>Herregårdens fremtid</i>	29
---	----

Michael Brockenhuus-Schack <i>Herregårdens fremtidige økonomi</i>	33
--	----

Steen E. Christensen <i>Beskatningen og den danske herregård</i>	39
---	----

Louise Westenholz <i>Overvejelser før overtagelse</i>	47
--	----

Landskabets forvaltning

Katrine Højring & Egon Noe <i>Lokal landskabsforvaltning</i>	51
---	----

Søren Holgersen <i>Landbrugsbyggeri i landskabet</i>	67
---	----

Landbrugsproduktion

Henning Otte Hansen <i>Konkurrencesituationen for dansk korn</i>	73
---	----

Andelsbevægelsen

Klaus Grunert <i>Andelsselskabernes rolle i fremtiden</i>	86
--	----

Niels Mejnertsen <i>New Generation Cooperation</i>	93
---	----

Nærværende temanummer omfatter hovedparten af de indlæg om de danske herregårde, der blev præsenteret på Nationalmuseets og Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskabs seminar den 28. februar 2005. Seminaret fandt sted på Nationalmuseet under særudstillingen *"Herregården – 500 års drøm og virkelighed"*. Som et bidrag til herregårdenes aktuelle situation arbejder Nationalmuseet på udgivelsen af et firebindsværk om de danske herregårde: Herregården / Menneske - Samfund - Landskab - Bygninger.

Herregården

*De danske herregårde har gennem tiderne været med til at forme det danske kulturlandskab, som de selv er en vigtig del af. Men herregårdene er truet af den tekniske og sociale udvikling, og problematikken omfatter hele det lokalsamfund, hvor herregården førhen var centrum. Mange herregårdsejere føler en dyb forpligtelse over for slægten, egnen og deres gård; der er megen realisme i udtrykket:
– Herregården har det med at eje sine besiddere – ikke omvendt.*

Der har i de seneste år været betydelig fokus på de danske herregårde. Udstillinger, seminarer, åbne huse og debat i medierne har været med til at sætte herregården på dagsordenen. Det viser, at herregårdene er noget helt særligt i danskernes bevidsthed. Gennem de seneste hundrede år er der sket en betydelig ændring af herregårdenes opgaver og rolle som følge af den politiske og økonomiske udvikling. Derfor er der nu et særligt behov for en saglig formidling af herregårdenes betydning og aktuelle situation.

Oftest forbindes herregården med de markante hovedbygninger, men herregården adskiller sig også fra andre ejendomme og landbrugsbedrifter i landskabet. Det er kendetegnende for de fleste danske herregårde, at der er tale om en enestående kombination af herligheds-

værdier og tidssvarende virksomhed; det spiller en vigtig rolle for forståelsen af herregårdenes egenart og fremtidige muligheder.

Der er bred enighed om, at de danske herregårde er en værdifuld del af det danske samfund såvel med hensyn til kultur og natur som til den historiske arv. Hvis herregårdenes værdier skal bevares i fremtiden, er det nødvendigt, at der sker ændringer i herregårdenes eksistensgrundlag. Som situationen er i dag, kan ejerne ikke løfte den vigtige bevaringsopgave, og derfor er det nu tid til nytænkning på mange områder.

Herregårdene har hidtil været kendetegnet ved at være driftige landbrugsvirksomheder, der var blandt de fremmeste både i produktionen og i udviklingen af nye idéer. Denne tradition bør også være et bærende element i fremtiden. Herregårdslandbrugets historie og de enestående natur- og kulturværdier er bundet sammen med herregårdslandbrugets fremtid. For at bevare det første, er det nødvendigt at sikre det andet. Det gøres bedst ved at give muligheder for en dynamisk, effektiv og udviklingsorienteret landbrugsproduktion på de danske herregårde.

Driftslederprisen 2004-2005

Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab og Nordea Kredit A/S har igen i år indbudt de 13 landbrugsskoler, der i 2004-2005 har udbudt modul III, til at indsende skolens bedst besvarede hovedopgave til bedømmelse.

Den samlede præmiesum på kr. 30000 er sponsoreret af Nordea Kredit A/S.

Alle 13 landbrugsskoler modtog indbydelsen og indsendte hver en opgave til bedømmelse. Der har som i de foregående år været indsendt en lang række gode opgaver, og eleverne har lagt et meget stort arbejde i de enkelte opgaver.

Bedømmelseskomiteen bestod af bankdirektør Jørn Kr. Jensen, Nordea Bank, kreditchef Helene Krøyer Holst, Nordea Kredit A/S, agronom Thorkild Ljørring og direktør Hans P. Dam, Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab.

I vurderingen af opgaverne er der lagt vægt på besvarelsens disponering og problembeskrivelsen for den valgte ejendomstype. Analyse og vurdering af alternative muligheder i bedriften samt hvilke ydre vilkår såsom lovgivning mv., der vil påvirke det økonomiske resultat. Endelig er opgavens konklusion, sprog og layout vurderet.

Af direktør Hans P. Dam, Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab; lhs@1769.dk.

Prisoverrækkelsen blev motiveret af Landhusholdningsselskabets direktør Hans P. Dam, bankdirektør Jørn Kr. Jensen, Nordea og Thorkild Ljørring. Overrækkelsen fandt sted i forbindelse med Landhusholdningsselskabets Årsøde, der blev holdt i Landstingssalen på Christiansborg.

Førstepræmien på 20000 kr. blev tildelt Kristian Lundgaard-Karlshøj, Holstebro. Vejlbj Landbrugsskole

Andenpræmien på 6000 kr. blev delt mellem Søren Bonde Larsen og Louise Secher, Sønder Vium. Grindsted Landbrugsskole.

Tredjepræmien på 4000 kr. blev delt mellem Jane Thorup Kirk og Gert Haarup Lassen, Silkeborg. Den Økologiske Landbrugsskole, Kalø.

Motivering for udvælgelsen af vinderne

Førstepræmie

Kristian Lundgaard-Karlshøj, Vejlbj Landbrugsskole modtog et diplom og en check fra Nordea Kredit A/S på kr. 20000. Opgaven tager udgangspunkt i en bedrift på 500 ha, 460 søer, 10000 slagtesvin, to stuehuse, stor bygningsmasse og udlejningsboliger. Bedriften drives i fællesskab med Kristians mor, og det er hensigten, at han senere skal overtage hele bedriften. Der er fokus på svineproduktionen, som ønskes udvidet. Og i den forbindelse er udarbejdet en virkelig god vision, strategi og handlingsplan på såvel kort som langt sigt. Økonomien er meget velberegnet og realistisk.

Modtagere af driftslederprisen 2004-2005.

Fra venstre ses Louise Secher og Søren Bonde Larsen fra Grindsted Landbrugsskole som delte andenpræmien; dernæst Kristian Lundgaard-Karlshøj, Vejlbj Landbrugsskole med førstepræmien; længst til højre Jane Thorup Kirk og Gert Haarup Lassen fra Den Økologiske Landbrugsskole på Kalø, som delte tredjepræmien.

Andenpræmie

Søren Bonde Larsen og Louise Secher fra Grindsted Landbrugsskole havde i fællesskab udarbejdet hovedopgaven, som udløste andenpræmien – en check på kr. 6000 fra Nordea Kredit A/S. Deres opgave var baseret på køb af en tidligere kvægejendom med nedslidte driftsbygninger. På ejendommen skal markdriften udbydes og svineproduktionen udvides til 1150 søer, 30000 stk. 30 kg grise og 4000 slagtesvin. I opgaven er der sat fokus på ledelse, management samt motivering og fastholdelse af medarbejdere, så ejendommen bliver en attraktiv arbejdsplads. Opgaven har en god vægtning mellem økonomi, biologi og teknik.

Tredjepræmie

Jane Thorup Kirk og Gert Haarup Lassen fra Den Økologiske Landbrugsskole på Kalø modtog en check på kr. 4000 fra Nordea Kredit A/S for deres fælles hovedopgave om økologisk mælkeproduktion. I opgaven findes blandt andet en fin beskrivelse af det omgivende samfund. Endvidere er der i beregningerne taget højde for det forventede prisfald som følge af EU-reformen. I forbindelse med en planlagt udvidelse af kostalden er der vist forudseenhed i forbindelse med VVM-redegørelse.

Landbrugets største finansielle partner indenfor investering, finansering og forsikring af dine aktiver.

Ring 70 10 31 10

www.nykredit.dk/landbrug

Nykredit

Bank • Realkredit • Forsikring

Alt du kan eje

Herregården i fortid og fremtid - 500 års drøm og virkelighed

Nationalmuseet og Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab afholdt den 28. februar 2005 et fællesseminar med titlen "Herregården før, nu og i fremtiden". Det var seminarrets formål at skabe opmærksomhed om emnet og udgøre et aktivt bidrag til debatten om herregårdenes bevaring. Seminaret fandt sted på Nationalmuseet under særudstillingen "Herregården – 500 års drøm og virkelighed". Nærværende artikel omfatter uddrag af teksten i udstillingskataloget og resume af de tre indledende foredrag af Mikkel Venborg Pedersen, John Erichsen og Luise Skak Nielsen fra Nationalmuseet.

De danske herregårde har gennem tiderne været med til at forme det danske kulturlandskab, som de selv er en vigtig del af. Herregårdenes verden har dannet fælles rammer og værdier for store dele af den danske befolkning i svundne tiders landbrugssamfund. Men gennem de seneste hundrede år har herregårdenes opgave og rolle ændret sig i takt med den politiske og økonomiske udvikling. Derfor er der behov for en saglig formidling af deres betydning og aktuelle situation. Det er baggrunden for, at Nationalmuseet arbejder på udgivelsen af et firebindsværk om de danske herregårde: Herregården / Menneske - Samfund - Landskab - Bygninger.

Billedet

Der er i disse år en betydelig opmærksomhed omkring de danske herregårde. Det gælder såvel den historiske og økonomiske interesse som herregårdens betydning som kulturbærende enheder. De har været vigtige elementer i landets styre, deres landbrugs- og skovdrift har afgørende præget landskabet, og de har spillet en hovedrolle i overførslen af de europæiske kulturstrømninger til Danmark. Herregården og godset har været rammen om de fleste danskeres liv.

Det er blandt andet billedet af idyllen på landet med de store herregårde som centrum, der skaber denne interesse. Herregårdsparkerne og naturen omkring gårdene tiltrækker mange mennesker. Weekendophold eller kortere ferier på en herregård er moderne, og er der mulighed for at fejre sit bryllup i en rigtig riddersal, kan man ikke ønske sig det bedre.

Men det er efterhånden almindeligt kendt, at herregårdene er truet af den tekniske og sociale udvikling. Det bliver sta-

Alléerne – som regel med portpiller – er en integreret del af herregårdsskabet; hér fra Aalholm Gods på Lolland.
Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet.

diget vanskeligere at sikre tilstrækkelig økonomi til at opretholde de store, gamle hovedbygninger og driftsbygninger. Der findes dog stadig mange velholdte hovedbygninger og gårdanlæg, men midlerne til at opretholde bygningerne henter ejerne i mange tilfælde fra erhverv uden for landbruget.

Mange ejere må på grund af en trængt økonomi i stigende tal flytte til mindre gårde eller ind i forpagterboligen, eller de bebor kun en mindre del af forfædrenes hjem. Flere og flere herregårde bliver til udlejningsboliger, konference-centre eller hoteller. For bevaringen af herregårdene skaber denne udvikling nye udfordringer, og mange fonde, foreninger og privatpersoner er i de senere år gået aktivt ind i arbejdet med herregårdenes bevaring.

Forfattere og digtere har også i høj grad bidraget til at skabe billedet af herre-

gården – såvel idyllen og det daglige liv som herregårdsslægters deroute.

Herregårdene har haft en grundlæggende betydning i samfundet. Herregårdene var centrum i det lokale liv, hvor folk hørte til i en på forhånd given social position. Men også i skovløberhuset og hos familierne i landsbyens gårde og huse var man som regel levende interesseret i livet på herregården.

For mange mennesker var herregårdene og deres beboeres levevis en hovedindfaldsport for de europæiske kulturstrømninger til Danmark. Det var hér man for første gang så de nye tendenser i arkitektur, boligindretning, videnskab og kunst. Gæster fra ind- og udland var hér på lange sommerophold, og herregårdens beboere rejste selv til udlandet og hjembragte indbo og en europæisk sans for at føre sig. Videnskabelige samlinger blev

grundlagt, og kunstnere fandt ofte et fri-
sted på landets herregårde.

Historien

Et slot er en konges eller fyrstes bolig, mens en herregård er en adelsmands – en herres – hus. Den består af gård og gods. Gården er det, man normalt opfatter som herregården – hovedbygningen, dens stalde og lader og det land- og skovbrug, der blev drevet derfra. Begrebet gods er især knyttet til jordejendom, og det bestod overvejende af de fæstegårde, der hørte under gården. En godsejer var én, der ejede fæstegårde – gårde, som han ikke selv drev, men bortfæstede til bønder.

En herregård er et magtens hus. De store gårde er skabt af mennesker fra en særlig social gruppe med behov for at understøtte den reelle eller ønskede magtfulde position ved hjælp af deres huse. De

repræsenterer en lang tradition for det standsmæssige behov for bygninger, der entydigt markerede sig som en herres bolig – et centrum i hans magtsfære. Større gårde og besiddelser kan føres tilbage til oldtiden, men det er først fra ca. 1500, at adelen som samlet stand entydigt skilte sig ud i det danske samfund. Fra dette tidspunkt var stolte krigere, store jord-drotter, kongens mænd og den katolske kirkes prælater alle samlet i en dansk adelsstand. De stammede ofte fra de samme slægter og efterfulgte hinanden i deres embeder.

Perioden mellem Reformationen i 1536 og Enevældens indførelse i 1660 kaldes ofte Adelsvældets tid. I denne periode blev Danmark styret af adelsfødte mænd i kongens råd. Indtil 1660 var de gamle adelsslægters status endvidere baseret på skattefri jordejendom og ejerskabet til herregårdene. Med Enevældens indførelse mistede den gamle adel sine særlige rettigheder til jord, men den nye adel blev også tildelt jord og gods. Fra 1671 blev størrelsen og boniteten af det jordegods, som en godsejer var i besiddelse af, bundet til titler som grever, baroner og friherrer; boniteten blev opgjort i tønder hartkorn, der var det officielle grundlag for jordvurdering og skatteudskrivning i perioden 1662-1903. Et grevskab krævede 2500 tønder hartkorn, mens et baroni eller friherreskab krævede 1000 tønder hartkorn for at kunne oprettes.

Ejere af store jordarealer kunne på den måde samle sig besiddelser nok til at kunne blive greve eller baron. Enevælden opfordrede til denne fremgangsmåde og sikrede dermed en ny, loyal adelsstand i Danmark. Efter 1660 så mange nye ejerslægter dagens lys, og borgerligt fødte kom lidt efter lidt til at besidde en stadig større del af landets herregårde. Men godsejerstanden led hårdt under 1600-tallets krigs- og krisetider. En del adelige

Stendigerne – med bindemiddel af jord eller mørtel – er et karakteristisk element i skillelinien mellem park og mark eller mellem marker; hér fra Knuthenborg Gods ved Maribo. Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet.

herregårdsejere gik konkurs, og deres gårde blev ofte overtaget af borgerligt fødte kreditorer. Men fra midten af 1700-tallet gik det igen fremad, og 1700-tallet blev de store godssers klassiske tid, og en række af de mest kendte herregårde er opført i denne periode.

Med grundloven af 1849 blev alle privilegier, der var knyttet til besiddelsen af jordejendom, ophævet, men for herregårdene var det dog ikke før ved lensafløsningen i 1919, at der skete afgørende ændringer i ejendomsforholdene. Landboreformerne, der begyndte i 1780'erne førte blandt andet til, at de fleste godser afløste det meste af det egentlige fæstegods. Herregårdene blev en slags store landbrugsbedrifter, men de gamle bånd mellem egnens beboere og gårdens ejere forsatte mange steder uanfægtet. Ved lensafløsningen i 1919 overgik den jord, der havde været bundet til len og stamhuse, til fri ejendom, og herregårdsejerne blev tvunget til at afstå jord til oprettelsen af statshusmandsbrug. Mange steder måtte der skaffes penge til at videreføre ejendommene ved at sælge inventar eller yderligere jord. Næppe var denne proces

overstået, før 1930'ernes krisetider satte ind. Ejere af både herregårde, store og små gårde gik fallit eller måtte sælge ud af jord, skove og inventar.

Helheden

Der eksisterer endnu en del herregårde, som har været i samme slægts eje gennem mange generationer. Men institutioner, firmaer, industri- og forretningsfolk ejer en stadig større del af de danske herregårde, eller de bygger selv nye herregårdslignende boliger og hovedsæder. Drømmen om herregården synes i den almindelige bevidsthed stærk nok til, at mange fortsat knytter sig til den, hvis de har tjent penge nok.

Men økonomien i herregårdenes drift er meget forandret siden de klassiske godssers tid. De store gamle, pragtfulde bygninger er blevet en belastning i nutidig landbrugsdrift. De er bygget til at kunne rumme mange mennesker – herskab, tjenestefolk, folk i stalde, lader, kældere, møller, porthuse og skovløberhuse. I dag bor ofte kun ejerfamilien selv på gården.

Hermed er der opstået et samfundsproblem, der langtfra er klaret ved, at et

stort antal herregårdsbygninger og ganske omfattende naturarealer gennem tiderne er blevet underlagt fredning. For de stolte bygningers forfald er jo ikke blot ejernes problem, det er et spørgsmål om en langsom opløsning af et grundelement i den danske historie og dermed en underminering af den bevaring af anlæggene for almenheden, som fredningerne tilstræber.

Der står ikke kun kendte og fredede hovedbygninger på spil. Problematikken omfatter hele det lokalsamfund, hvor herregården var centrum. Ud over hovedbygningen med dens indbo, haveanlæggenes pavilloner, grotter og lysthuse,

springvand og skulpturer samt driftsbygninger, marker og skove, har en dansk herregård i reglen besiddet en række aflæggergårde, husmandshuse og tjenesteboliger for funktionærer i godsets mangeartede virke, foruden småindustrier som møller, savværker, teglværker og mejerier. Sognekirke, havn og pakhuse er ofte bygget af ejeren af den nærmeste herregård, og i mange tilfælde er initiativet til oprettelsen af en skole eller et hospital ligeledes udgået fra herregården.

I samfundet udgjorde herregårdene både som landbrugsbedrift og administrativt begreb et centrum i de fleste landboeres liv. Helt op i 1800-tallet havde herregårdene afgørende betydning for de fleste danskeres liv. Godset fungerede nærmest som en stat i staten, og godsejeren var nærmere og mere nærværende end den enevældige konge i København. De

*Hovedbygningen på Christianssæde ved Maribo.
Restaureret efter brand i 1986 – fredet.*

Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet.

fleste godser med adelige ejere besad også birkeretten, hvilket medførte, at gods-ejerne havde retsmyndigheden og dermed muligheden for at dømme og udmåle straffe inden for godsets grænser – dog kunne dommene appelleres til højere myndigheder. Bonden betalte også skatter og afgifter til godset og ydede hoveri på godsets marker. Godset administrerede soldatertjenesten, og skete der dødsfald i bondens familie, var det godset, der forestod skifteforretningen.

Med landboreformerne fra 1700-tallets slutning ændrede driftsformer og bebyggelse sig afgørende. Billedet af godset som en stat i staten begyndte at krakelere, men det var først med lensafløsningen i 1919, at herregårdenes rolle som administrativt centrum i lokalsamfundene var endeligt udspillet. Men mange herregårde udgør dog stadig et centrum – såvel i lokalsamfundets daglige liv som i kulturlivet.

Herregården i dag

Den mangfoldighed i landets historie, som de danske herregårde repræsenterer, er i dag truet. Inden for de enkelte ejendomme, er problemerne meget tydelige. Ældre landbrugsbygninger mister den funktion, hvortil de er bygget, og de bliver dermed reduceret til en byrde for deres ejer. Gamle lader med bindingsværk og stråtag passer sjældent til den sidste nye model i mejetærsker. Alléer fældes, og der er ikke altid plads til de store, enkeltstående egetræer, der kan optage en væsentlig del af en marks areal.

De senere århundreders fornemt udviklede park- og køkkenhavekultur har skabt utallige lysthuse og flotte drivhuse. Men kun få steder er der råd til den stab af gartnere og andre havefolk, der er nødvendig for at drive og vedligeholde disse anlæg. Der er heller ikke tilstrækkeligt mange medarbejdere tilbage i stalde og

Herskabstransport i 1880'erne. Firspand var almindeligt på større godser. Den ranke kusk sidder ved siden af tjeneren, der også kunne være hans læremester – servering var ofte en del af kuskens pligter. Fotograf: Nationalmuseet.

lader, der i arbejdslette perioder kan udføre småreparationer, kalkning og tjæring af driftsbygningerne. Mange steder er overskuddet så ringe, at nødvendige istandsættelser af hovedbygningen må begrænses til et minimum og ofte imod husets karakter og kulturhistorie.

Mange herregårdsejere føler en dyb forpligtelse over for slægten, egnen og deres gård. Der er en god del sandhed i, at en herregård har det med at eje sine besiddere – og ikke omvendt. At opret-

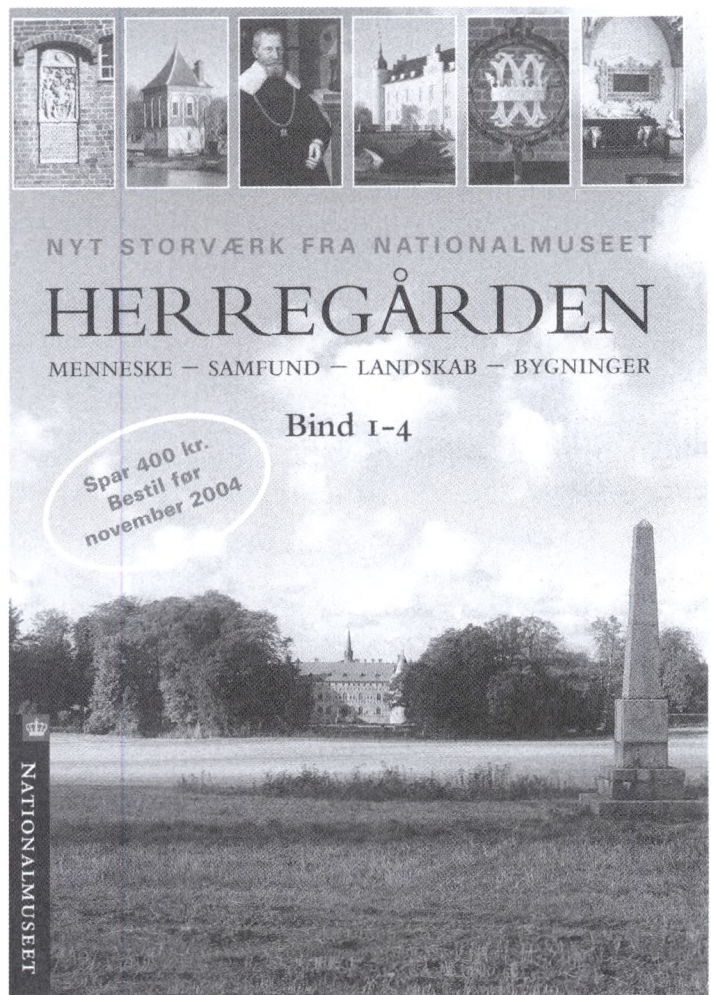
holde ejendommen og give den videre til næste generation er et selvstændigt mål. Men det kræver kapital til investeringer og vedligeholdelse, og en del herregårdsejere må sælge ud af indbo og andre kulturværdier, og mange herregårde tømmes på den måde ligeså stille for historie.

Andre ejere søger nye indtægtskilder og spiller på omgivelsernes drøm om herregården. Hovedbygningerne forvandles til museer eller oplevelsesparker af forskellig art.

Hvad betyder det for herregårdene og for danskerne? Hvad skal der til for at standse denne tivolisering? Nogle af svarene findes i de følgende artikler i dette temanummer.

Pigerne i køkkenet omkring 1900 på Wedellsborg på Fyn. Der er en god del sandhed i, at kulturen forsvandt fra landet samtidig med tjenestefolkene. På mange herregårde er kaldeanlægget stadig intakt, men der kommer ingen, hvis godsejerfamilien kalder!
Fotografi: Nationalmuseet.

Storværket *Herregården* giver en nuanceret skildring af herregårdenes centrale placering i danmarkshistorien fra middelalderen til i dag. Temaerne i de fire rigt illustrerede bind spænder fra herregårdenes placering i samfundet, interiører og anlæg, driften af herregårdene til nutidens herregårdsliv og bevaringsproblematik. Første oplag af værket er allerede udsolgt.

Herregårdslandskabet

Den tekniske og sociale udvikling gennem de seneste 40 år har medført etablering af mange landbrug med herregårdsstørrelse. Men disse store landbrug har ikke den aura af historie, prestige og bygningsmæssig kvalitet, man ser hos de gamle herregårde, hvis levn af historie og indflydelse kan findes mange steder i det danske landskab.

I det danske landskab ligger en række større eller store gårde – herregårdene. Denne artikel forsøger at give et rids over herregårdenes historie, således at de væsentligste træk fremdrages og levnene af denne historie belyses. Målet er at antyde, at herregårdene er mere end hovedbygninger, og at levn af deres historie og indflydelse kan findes mange steder i landskabet. Disse levn kan bruges som støttepunkter for en række oplevelser og studier i vore omgivelser.

Koncentrationen af herregårde er langt størst i Østdanmark, hvor de gode jorde er. For det blotte øje ligger de tættest på Fyn, Lolland og Falster, men her bedrager synsindtrykket lidt, for også på Sjælland ligger de næsten skulder ved skulder, men her er de enkelte gårdes jordtillig-

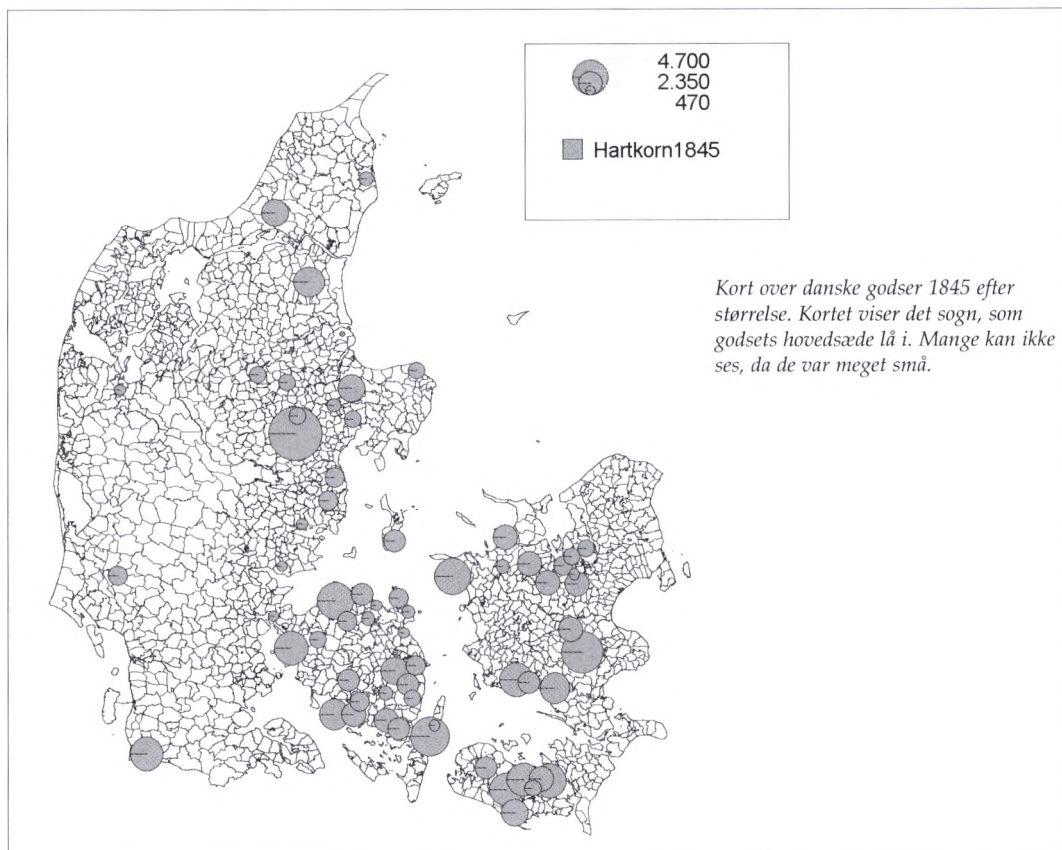
gender blot endnu større, og afstanden mellem hovedbygningerne derfor tilsvarende større. I Midt- og Vestjylland er jorden fra naturens hånd så fattig, at herregårde baseret på stordrift i markbruget ikke har kunnet bringes til at fungere. Slet ikke hvis driften skulle foregå ved fæstebønders pligtarbejde, hoveri, for der var for langt mellem bønderne. I disse egne knytter herregårdene sig derfor til ådalene, hvor man udnyttede engenens græs i forbindelse med kreaturhold. Det samlede antal landbrug med status som herregårde udgjorde godt 700 i perioden 1500 til 1800. I 1800-tallet aftog antallet væsentligt, da mange blev opløst ved frasalgs af fæstegods. Men de fleste fortsatte dog som storgårde med eget landbrug.

De seneste 40 års landbrugsudvikling har medført etableringen af tusindvis af landbrug med herregårdsstørrelse. Men disse store landbrug har ikke den aura af historie, prestige og bygningsmæssig kvalitet, man ser hos de gamle gårde.

Hvis man kan generalisere ud fra fynske forhold, har der gennem historien været op mod dobbelt så mange herregårde, som de nu synlige. Dette tal nås, hvis man tæller de lokaliteter med, hvortil der er knyttet efterretninger om væbneres

Af museumsinspektør Anders Myrtue, funktionsleder ved Odense Bys Museer; asm@odense.dk

Voldsted. Ringmursborge var bygget på større voldsteder, hvor en række bygninger blev beskyttet. I dette tilfælde Magelund ved Ørbæk, Fyn. En motte var et mindre voldsted, hvorpå der stod et forsvarstårn omgivet af en voldgrav.

tilknytning, lokaliteter hvor der er fundet bygningsrester samt voldsteder uden tilknytning til kendte herregårde.

De store investeringer i bygninger og andre anlæg gennem tiderne gør herregårdene til meget stabile bebyggelseselabler. Mange hundrede års indsats ryddes ikke lige af vejen. Derfor ser vi også – igen med Fyn som eksempel, at ud af de 123 herregårde er 87 anlagt før 1500, 24 i 1500-tallet og kun otte og fire i henholdsvis 1600-tallet og 1700-tallet. Etableringen af de sidste faldt næsten sammen med den begyndende opløsning af herregårdene, som fulgte landboreformerne i 1700-tallets slutning.

Mange opfatter den store, prominente hovedbygning på et gods som selve herregården. Denne bygning leder – helt i tråd

Luftfoto af Østrupgård, Faaborg. Øverst i billedet ses stenhuset omgivet af bindingsværksbygninger. Disse bygninger ligger på et lille voldsted. Nederst de store avlsbygninger.

med ideerne bag den - tanken hen på rigdom og magt, adel og ophøjelse. Som følge heraf bliver indgangen til forståelsen af dansk godshistorie ofte arkitekturhistorisk eller rent kunsthistorisk. Personalhistorien følger umiddelbart, for hvem er dog de, som har bygget de fine bygninger? Med disse tilgange til de danske herregårde, opnår man en række spændende indsigter, men samtidig afskærer man sig fra endnu flere, som måske har meget væsentligt perspektiv eller til tider endog mere væsentligt perspektiv for vor opfattelse af historien. For 'herregården' forstået som den store beboelsesbygning er jo kun en lille del af godset. Toppen af kransekagen, som afspejler byggetidspunktets økonomiske konjunkturer og moden. Hele fundamentet for herregården ligger andre

steder. Vi var inde på det ovenfor: *Uden fæstegods ingen herregård*. Derfor bruger man også ordet hovedgård – den væsentligste gård i et stort jordegods. I det følgende vil jeg anvende det mere præcise ord 'hovedgård'. De danske hovedgårde betjente sig af såvel fæstebønders jord som af jord, der blev dyrket under hovedgården selv. En anden forudsætning: *Uden privilegier ingen hovedgårde*. Adel og herremandsstatus tog afsæt i lovmæssig forrang i forhold til den almindelige befolkning. Til de væsentligste privilegier i sammenhængen bør nævnes skatte- og tiendefrihed samt frihed til at handle med produkterne, som man ville.

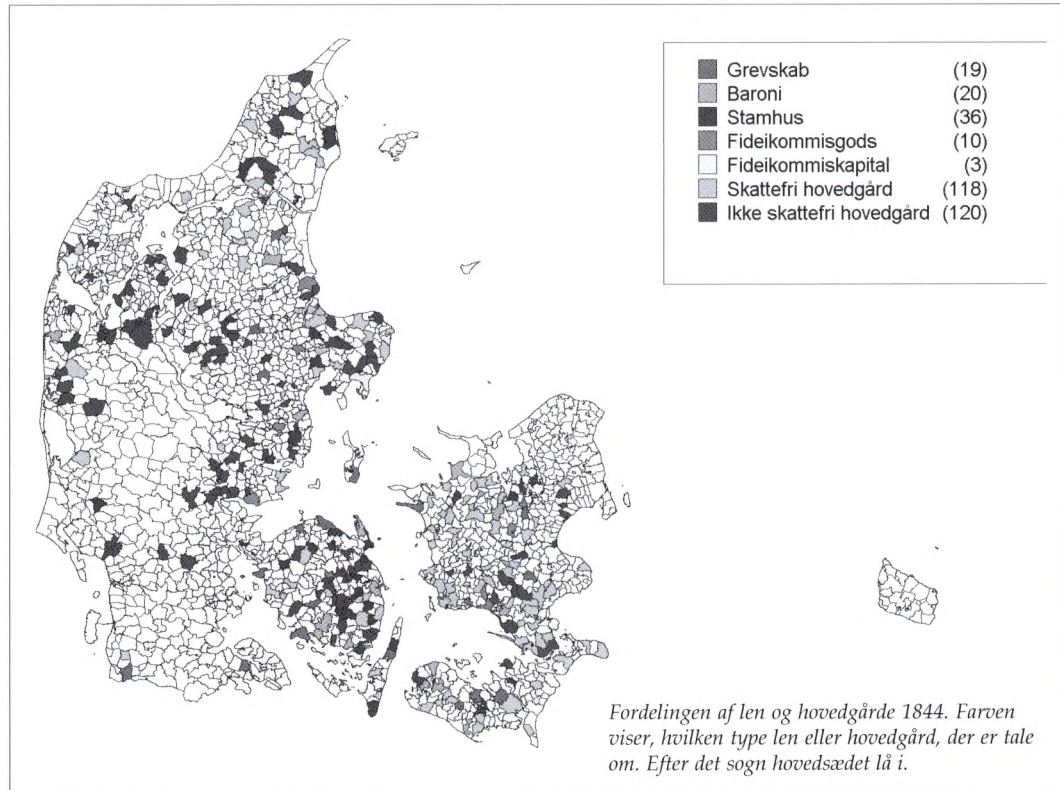
Hovedgårdenes middelalderhistorie

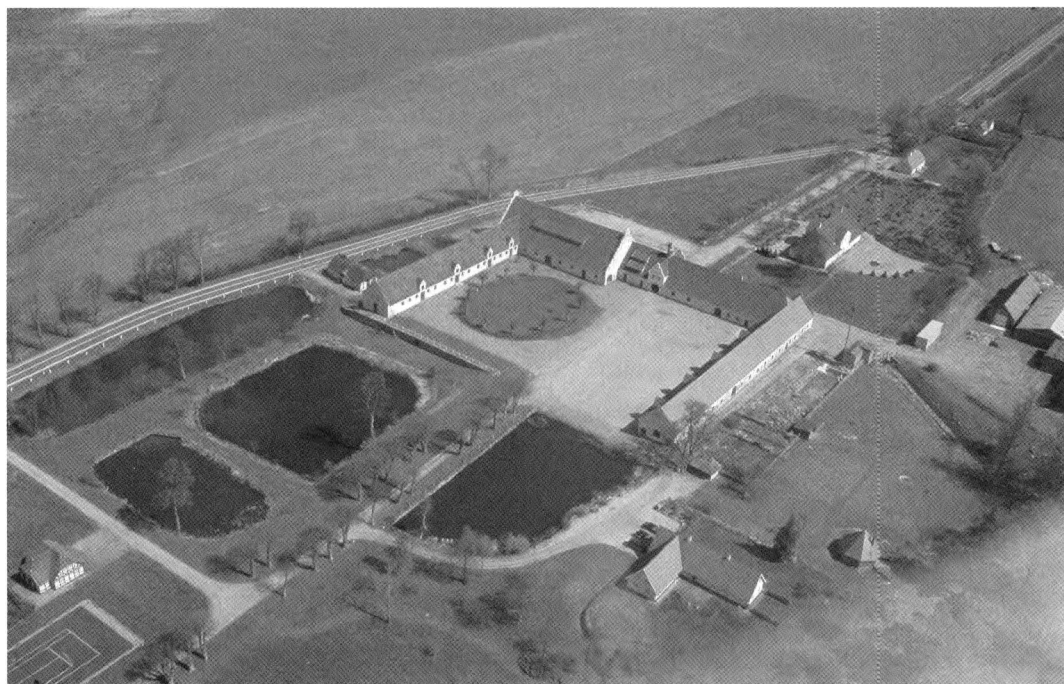
Hovedgårdenes oprindelse fortøner sig i fortiden. Arkæologer bruger ord som 'storgård', stormandsgård' og lignende. Men den samfundsmæssige og landbrugsinstitutionelle virkelighed – snarest de juridiske forhold – bag disse ord er ikke særlig præcist kendte. Normalt må man forlade sig på sammenligninger med middelalderens bedre kendte forhold. Ofte begrundes storgårde ganske enkelt med størrelsen af hustomter eller indhegnede arealer, eller særlig prestigefyldt beliggenhed, fx sammen med kirker. De arkæologiske levn fra vikingetiden og de fleste af dem fra middelalderen lader sig ikke forbinde med historisk kendte forhold eller personer, og man er nødt til at gætte på, hvilke samfundsmæssige forhold de af-

spejler. Der kunne være tale om ret store arbejdsmæssige og økonomiske investeringer, men siger man dermed også, at de er udtryk for privilegier såsom skattefrihed og adel?

Historien melder om, at Hvideslægten allerede på overgangen mellem vikingetid og middelalder besad store jordejendomme på Vestsjælland, men om denne ejendom medførte etableringen af noget, vi kan kalde hovedgårde i større format, er uklart.

En herremand var en hærmand. Det vil sige en person, som deltog i landets forsvar, enten som medlem af kongens stående 'hær', hirden, eller som skulle stille med udrustning i krigstilfælde. Hærmænd opnåede skattefrihed for deres indsats: skattefrihed for jordejendomme. Ejendommenes beliggenhed var uden

*Kaj Lykkes 1600-tals stalde, på
Brahetrolleborg.*

betydning, så man opnåede samme skattefrihed, hvad enten godset lå spredt eller samlet. Dette er en vigtig pointe, for hvis skattefriheden ikke var knyttet til beliggenheden, således som det blev tilfældet efter middelalderen, var der ikke behov for samling af fæstegods og stordrift. Privilegierne stillede hærmanden godt i konkurrencen med nabobonden. Han havde jo lettere adgang til at øge sine jordbesiddelser. Den gård, man selv beboede, var 'sædegård', og den var samtidig 'hovedgården' i godskomplekset. Stordrift var ikke almindeligt i middelalderen. En sædegård kunne være af størrelse som én stor eller et par almindelige bøndergårde. Stordrift eksisterede visse steder i form af 'brydegårde'. Brydegårde var større gårde ledet af en forvalter. Han betjente sig af

lønnede medarbejdere, 'gårdsæder', som boede i huse tæt på brydegården. Fysiske levn af brydegårde kendes ikke. Ej heller ved vi, hvor udbredt fænomenet har været.

Sporene af de ældste hovedgårde er større eller mindre voldsteder/borgvolde, vandmøller, gamle vejforløb og lignende. Hvis de ligger i tilknytning til kendte hovedgårde, må man formode, at de er forløberne for disse, men mange gange findes disse spor uden tilknytning til eksisterende bebyggelser, og de må derfor repræsentere gruppen af nedlagte, forsvundne eller flyttede hovedgårde.

Voldsteder daterer sig normalt til ældre middelalder eller højmiddelalder. Dronning Margrethe den 1. forbød i 1396 private at bygge borge, og forbudet blev overholdt. I 1482 tillod man igen borgbyggeri, men da var borgenæs æra ovre. Eksisterende bygningslevn fra middelalderens hovedgårde er få. På Fyn har

under 5 % af gårdene bygninger med middelalderlige dele. Dette tal er sikkert sigende for hele landet. Dragsholms og Wedellsborgs hovedbygninger er i deres kerner fra henholdsvis 1250 og ca. 1500. Af mindre anlæg kendes fx et stenhus fra omkring 1500, som står på Østrupgård, omgivet af bindingsværkslænger på et lille voldsted.

1500-/1600-tallet

Kronen blev styrket ved overtagelsen af kirkens ejendomme i forbindelse med reformationen. Noget kirkegods blev kongelige ladegårde, som senere blev adelige eller private hovedgårde, men andet blev selvejergods (læs fæstegods) under kronen. De adelige hovedgårde fik i 1527 tildelt tiendefrihed, men senere i renæssancen (1500-/1600-tallet) blev skattefriheden til gengæld begrænset, så den kun

gjaldt egen jord og ugedagstjenere. Det vil sige de hoveriydende bønder, som boede inden for hovedgårdssognet. Samlet betød dette en svækkelse af adelen i forhold til kronen. I forbindelse med enevældens indførelse 1660 fortsatte svækkelsen, og adelens privilegier blev yderligere beskåret. Skattefriheden var i en periode afskaffet, men blev genindført, fordi kronen – i sin iver efter at administrere landet effektivt – havde brug for lokale repræsentanter. Begrebet hovedgård blev knyttet til mængden af gods man ejede, og man opnåede kun skattefrihed for den jord, man selv dyrkede. Ikke for fæstegodset! Skattefriheden opnåede man vel at mærke kun, hvis man var i besiddelse af mindst 200 tønder hartkornsgods (tilsvarende ca. 35 normale gårde), og hvis dette gods lå inden for en afstand af 2 mil (15 km) fra hovedgården. – Og vel at

Svindinge Hospital (alderdomshjem for fæstebønder) v. Glorup, 1500-tallet. "Jeg har opbygget Glorup og kirken af ny. Jeg har bekommen al Svindinge Sogn (fæstegodset) under Glorups herskab. Jeg har ladet opsætte alle stengærder om Glorups Fang (jord). Af al dette roser jeg mig intet, men takker Gud" ... "Men jeg glæder mig i Gud, at jeg har regeret mine tjenere (fæstebønder) med sagtnodighed og kærlighed", Christoffer Valkendorff, Glorup o. 1570 på mindetavle i Svindinge Kirke.

mærke, hvis man stod inde for fæstebøndernes skat. Hovedgårdsejerne skulle betale bøndernes skat til kronen, hvad enten de kunne inddrive den hos bønderne eller ej. Smart af kronen, farligt for godsejerne. Omkring 1670 introducerede man begreber som baron (friherre) og greve i godsejerstanden, og i 1683 kom stamhusinstitutionen til. Disse titler var knyttet til særligt store godsejendomme, de var forbundet med yderligere skatteprivilegier, og de indebar, at ejendommen i princippet overgik til kronen, hvorfra man fik den igen som len (lån). Disse ejendomme med henholdsvis 1000, 2500 eller 400 tønder hartkornsgods måtte følgelig ikke formindskes, forringes, forgældes eller sælges. Skete dette, ville de hjemfalde til kronen. Privilegierne var først og fremmest, at besiddelserne kunne gå udelt i arv, og at skattefriheden for baronier og grevskaber blev på ekstra 100 og 300

tønder hartkorn, hvor den tidligere kun havde omfattet den jord, man selv dyrkede.

Reformerne i slutningen af 1600-tallet fik omfattende konsekvenser. Gods skulle handles og mageskiftes, så det lå tæt på hovedgården, og hovedgårdens stordrift udvides. Ved at øge hovedgårdsmarken øgede man jo sin skattefrihed. Der skabtes en ny adel og højadel, som naturligvis skulle sætte sig passende monumenter.

De levn, man ser bevaret fra 1500-/1600-tallets hovedgårde, er i høj grad hovedbygningerne. De kendte 'herreborge' som Egeskov, Hesselagergård og Ørbæklunde på Fyn er fra 1500-tallet. Disse bygninger er ikke egentlige borge, men bygninger egnede til forsvar mod oprørske bønder og tilsvarende med begrænset ildkraft. Desuden er naturligvis prestige knyttet til dem. Også 1600-tallet indtil ca. 1650 efterlader sig spor i form af

en række prægnante hovedbygninger, men nu er borgpræget helt væk.

Et grevskab på 2500 tønder hartkorn (svarende til ca. 450 almindelige gårde) bestod ikke blot af én stor hovedgård, men ofte af denne, sædegården, plus en række mindre hovedgårde og avlsgårde. Grevskabet Langeland bestod i 1688 af hovedgården – den højmiddelalderlige kongeborg Tranekær – på 44 tønder hartkorn samt 397 bøndergårde, 130 huse og fire møller. Dertil blandet andet en halv snes store avlsgårde. Frem til ca. 1800 kom man i besiddelse af 14 kirker. Man opbyggede byen Tranekær som godshovedstad med teater, skole, kunstnerboliger, en sukkerfabrik og et kalkbrænderi. Tilsvarende skete i varierende grad ved langt de fleste godser. Ved siden af de landbrugs-, handels-, kirke- og kulturelaterede elementer i godset kom yderligere ofte ved de større godser retslige institutioner og bygninger, idet det blev almindeligt, at godset fik sin egen retskreds – birken –, som svarede til by- og herredstretterne. Dette indebar, at man skulle beskæftige og huse såvel dommer som betjente. Både birkedommerboligen og fængslet indgår i mange godslandskaber.

Opkøbte 'bi'-hovedgårde i de store len har efterfølgende haft en tendens til at miste hovedbygningen, som eventuelt blev erstattet af forpagter- eller forvalterboliger. Derved kunne udgifterne holdes nede, og den repræsentative indsats ved godset koncentrerer. Enkelte avlsbygninger er bevaret fra 1600-tallet, men almindeligvis skiftes avlsbygninger oftere end beboelsesbygninger, fordi driften ændres eller moderniseres.

I 1500-tallet og meget af 1600-tallet kunne godsejeren stort set skaffe og valte med landskabet efter forgodtbefindende. I denne sammenhæng er det væsentligt, at bøndergårde og hele landsbyer kunne

Pumpemølle ved Gyldensteens Inddæmmede Strand, 1870. Anders Myrtue.

nedlægges og jorden lægges under hovedgården. Der er eksempler på landsbyer, som blev nedlagt og genoprettet flere gange! Man kunne regulere bøndergårdenes størrelser efter egne behov. Hvis de havde ens, passende størrelse, kunne de forsørge en familie med tjenestefolk, yde hoveri, betale skat, landgilde og tiende, og desuden var de lettere at føre regnskab med. Den slags tilpasning af godsstrukturen har siden sat sig utallige spor i form af danske bøndergårde i nogenlunde ens størrelse og bygningsmæssigt omfang. Hovedgårdene ejede fæstegårdenes bygninger, og nogen steder gik man så vidt som til at bestemme deres størrelse og øvrige udseende. Man satte sit præg i alle landsbyer!

Mange hovedgårde blev fra 1500-tallet udskiftet af landsbyfællesskabet og flyttet hen til passende steder i forhold til de nye store marker, og praktisk tæt ved søer, vandløb, enge og skove, hvis resurser man udnyttede. De første stengærder siden kirkegårdsdigerne blev sat om de nye hovedgårdsmarker. I de skriftlige kilder fra 1600-tallet kan man se konturerne af landbrugets sammensætning og økonomi og på baggrund deraf afgøre, om hovedgårdens drift væsentligst var baseret på kornavl, stude- eller malkekvæg, svinehold eller andet. Disse træk har naturligvis afsat i naturforholdene, da skovfattige, flade egne normalt passede til kornavl, eng- og skovrige egne til kvæg og svinehold. Man udnyttede naturligvis tillige alle tilgængelige resurser såsom vandløb og søer til mølledrift og fiskeri, skove til gavntræ af enhver art, ler til teglværksdrift og kystnærhed til handel, fiskeri og transport mellem godsets bestanddele.

1700-/1800-tallet

I 1700-tallet blev hovedgårdene i tiltagende grad udviklingscentre, hvor land-

brugsteknologi vedrørende såvel maskiner som bygninger og markdrift prøvede nye veje. Hjulploven blev erstattet af svingploven, forsøg med dampmaskiner blev gjort, de normale tre vange blev erstattet af 7-12 marker i kobbelsbrug med nyt sædskifte. Mejeriprodukternes kvalitet forbedredes ved opbygningen af 'hollænderier' (mejerier) med uddannede medarbejdere. Hertil kom ishuse til opbevaring af is og sne, som blev brugt til køling af mejeriprodukterne. Man introducerede hestemøller som energikilde. Ofte fik de deres egen bygning. En del steder oprettede ejeren landbrugsskoler.

Mod slutningen af 1700-tallet gennemførte man en række reformer i landbosamfundet. De sidste hovedgårde skulle udskiftes, så de såvel som bønderne fik deres jord adskilt fra naboernes. I den proces skulle det afgøres, hvem der skulle udnytte de fælles overdrev, skovene, søerne, vandløbene og de tilknyttede engområder. Ikke overraskende blev det normalt således, at godsejeren beholdt alle disse såkaldte 'alternative resurser', som nok var alternative, men stadig integrerede i og uundværlige for landbrugsproduktionen. Mange godser blev opløst ved frasalg af fæstegårde til selveje, hvorved de store hovedbygninger kom til at bestå som en slags torsoer uden godsøkonomisk grundlag. De midler, der kom ind ved frasalget, kunne gå i fonde eller investeres. I en række tilfælde investerede man i store landvindingsprojekter, hvor inddæmninger og afvandinger kom til at præge det fremtidige godslandskab. Nyt var også de tilknyttede hollandske pumpe-møller. I 1800-tallet ophørte gårdmændenes hoveri, og man gik over til at dyrke hovedgårdsmarkerne med hjælp fra landarbejdere. Dette gav anledning til opbygning af talrige landarbejderhuse i nærheden af hovedgården, oftest på grænsen mellem hovedgårdens jord og

landsbymarken. På trods af landbrugs-krise i begyndelsen af 1800-tallet og det omsiggribende frasalg af fæstegods var hovedgårdenes økonomi udmærket, hvad der blandt satte sig spor i ikke mindre end ca. 35 % nye hovedbygninger og endnu flere nye avlsbygninger i 1800-tallet.

I lange perioder frem til ca. 1800 forsøgte man at fastholde antallet af bøndergårde. Godsejerne måtte ikke nedlægge dem, da de udgjorde både et økonomisk og socialt fundament for landet. For at skubbe landboreformerne, først og fremmest selvejet, i gang, indførte man dog i 1800-tallet den regel, at hver tiende bondegård måtte lægges under hovedgården i forbindelse med frasalg til selveje. På den måde udvidede mange hovedgårde deres egen mark.

Hovedgårdenes endeligt?

De store godser, lenene, var som tidligere nævnt belagt med en række restriktioner, som forhindrede deres udparcellering og opløsning. Ved grundloven af 1849 vedtog man, at der ikke længere måtte oprettes len, men hvad med de eksisterende? I 1854 åbnedes for begrænset frasalg, men først ved lensafløsningen i 1919 blev problemet vedrørende overgang fra len til almindelig, privat ejendom løst. En socialdemokratisk-radikal regering gennemførte, at lenene skulle frasælge fæstegodset, og at de mod at afgive en del af egen jord og en del af værdierne ville blive privatiserede. Den afgivne jord blev udlagt til statshusmandsbrug med 5-10 tønder land jord. Det tog en halv snes år at gennemføre reformen, men så var 800 års landbrug baseret på fæstegods ophørt. Hovedgårdene havde nået et historisk slutpunkt. Man kan sige, at herregården i moderne forstand opstod. I processen var der opbygget ca. 2500 husmandssteder i større eller mindre kolonier ganske tæt ved hovedgårdene.

Man kunne have frygtet, at perioden ca. 1800 - ca. 1920 ville aflive stordrift i dansk landbrug. Omkring 1800 udgjorde hovedgårdsmarkerne 10-15 % af landbrugsarealet. Reelt voksede antallet af landbrug fra ca. 100000 til godt 240000 i perioden. Det samlede hovedgårdsareal var konstant eller svagt voksende. De tidligere hovedgårde ejer i dag ca. 15 % af det fynske areal. Udviklingen i antallet af landbrug skyldtes altså overvejende opdeling af bøndergårdene.

De gamle godser eksisterer i stort omfang og har det fint. Der i et vist omfang problemer med at vedligeholde en eller flere hovedbygninger. En række avlsbygninger er desuden blevet overflødige. De fleste steder lykkes det dog (til dato) at bevare de vigtigste bygninger. Problemet var i øvrigt forudset, og en væsentlig årsag til, at man begyndte at frede (hoved)bygninger i 1917.

Eftersom hovedgårdene hen ad vejen kom til at eje ca. 90 % af alle danske skove og søer og ofte ligger i varieret natur med vandløb og enge, er de af stor rekreativ interesse for befolkningen som helhed. Mange – specielt bynære hovedgårde – spiller sammen med myndigheder og borgere og tilbyder mangeartede fritidstilbud fra rapelling i træer til ridestævner, lystfiskeri, friluftskoncerter, bryllupsarrangementer m.v. Men der er godser, som har en stor del af deres indtægter fra industrialiseret jagt. De føler sig truede af for mange besøgende. Derfor ser man jævnligt ulovlige forbudsskilte og opløje-de markveje og skovstier i godslandska-bet. Der tilføjes og fjernes elementer.

Anskuer man hovedgården, herregården, godset som en helhed med stor historisk dybde, frembyder den næsten ubegrænsede emner for den interesse-rede. Man kan finde alt fra de mest ydmyge landarbejdhuse og fiskeskure til fyrsteresidenser.

Det kan fx tematiseres således:

- spøgelseshistorier,
 - hovedgårdenes etablering,
 - godsdannelsen,
 - magt og prestige,
 - adel og feudalstat, enevælde,
 - korngårde og skovgårde, menneskets samvirke med naturgrundlaget
 - gods og landsbyrelationer, sociale forhold på landet,
 - landboreformer,
 - skole-, rets-, forvaltnings- og kirkehistorie,
 - tidlig industri,
 - land- og skovbrugshistorie,
 - bevaring og fredning,
 - godser – natur – rekreation i det moderne samfund,
- for blot at nævne nogle muligheder.

Hvordan afsættet til hovedgårdsstudiet i praksis kan tages, afhænger af den viden man har om sine omgivelser. Inspiration kan hentes i bøger som Anders Myrtue, "Guide til fynske slotte og herregårde", 1997 og Erland Porsmose: "De fynske landsbyers historie i dyrkningsfællesskabets tid," 1987. Hvis man er interesseret i at få et indtryk af godserne på ens hjemegn, er det en god ide at starte med at se i Trap Danmark 5. udgave 1953

– 72. Dette værk er opdelt i bind, som dækker amterne fra før 1970, og i hvert bind omtales sognets hovedgårde. Hvis interessen derefter skulle være vakt, er det bedst at skride til standardværket "Danske Slotte og Hovedgårde," 1963 - 68, som eign for eign i 20 bind fortæller historien om hovedgårdene fra de ældst kendte kilder til 1960'erne. Heri gives mange oplysninger om personforhold, bygninger, drift og godsforhold. Normalt kan man identificere mange godslevn i landskabet alene på baggrund heraf. For hertugdømmet Slesvig henvises til Carsten Porskrog Rasmussen: "Rentegods og hovedgårdsdrift I – II", 2003, som indeholder godsoversigter.

Gamle som nye landkort er uvurderlige i denne sammenhæng. Særlig bør Generalstabens målebordsblade 1:20.000 fra 1860-80 fremhæves. Vil man stifte bekendtskab med frednings- og naturforhold benyttes amternes hjemmesider. Fredede bygninger findes på Kulturarvstyrelsens hjemmeside www.kuas.dk. Hvis man interesserer sig for de mennesker, som var beskæftiget ved eller under hovedgårdene, er der mange oplysninger at hente i folketællinger på nettet <http://www.arkivalieronline.dk/Folketaelling/default.aspx>.

Herregårdens fremtid

Herregården har det skidt. Det skyldes, at indtjeningen fra land- og skovbrug i en årrække har været meget ringe, at generationsafgifter har udhulet det økonomiske grundlag og at vedligeholdelsen af de fredede bygningerne er meget dyr. Det er en kendt sag, som de fleste kender, men hvad skal der gøres?

Det ved jeg ikke præcist, men der skal gøres en indsats – situationens alvor taget i betragtning – for at sikre herregårdens fremtid. Indtjeningsgrundlaget skal gøres bedre, skatterne på produktionsjord skal sættes ned, generationsskifteafgifterne skal afskaffes og der skal ydes støtte til bevaring af de fredede og bevaringsværdige bygninger. Det handler om forbedret drift og bedre rammevilkår!

Men det kommer ikke af sig selv. Hvem vil bevilge tilskud til vedligeholdelse af den lokale herregård på bekostning af andre kulturformål? Det tror jeg kan blive vanskeligt. Derfor må vi sætter tingene i en større sammenhæng for at belyse behovet for mere vedligeholdelse. Mennesker – Samfund – Landskab – Bygninger. De fire emner, som skal ses i et

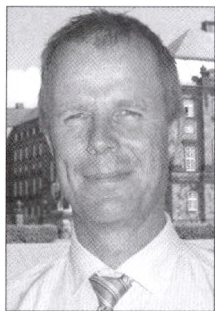
historisk perspektiv. Hvad er det, der har værdi?

Det har ikke med vores materielle behov at gøre. Vi har fødevarer nok og kun få arbejder på en herregård. Derfor bliver den økonomiske betydning mindre, og antallet af beskæftigede falder. Ejerne er gået fra at være lokale magthavere til at blive almindelig erhvervsdrivende, som ikke længere automatisk indtager ledende stillinger i lokalsamfundet.

Hvad er det så, der har værdi? For mig er det landskabet og bygningerne, der er noget unikt. De er forskellige fra sted til sted. Vil man se en bestemt herregård, må man rejse dertil og opleve den sammenhæng der er mellem naturen og bygningerne netop der. Landskab og bygninger er noget særligt – som et åndehul – i en natur, som ellers er fuldt udnyttet.

Og så er det en del af vores kulturhistorie. Som samfund har vi et behov for holdepunkter – som et fikspunkt i en omskiftelig verden – som vi kan referere til. Og derfor gælder det om at bevare disse enestående anlæg, ved på den ene side at registrere de fredede og bevaringsværdige bygninger og på den anden side at yde støtte til bevarelsen.

Der er en vilje til at se det i en sammenhæng! Det er mit indtryk, at der er en

Af godsejer, cand.polit.
Christian Wedell-Neergaard, MF;
svenstrup@sventrup.dk

stor opmærksomhed omkring herregårdenes økonomiske grundlag. Det er vigtigt, at de får mulighed for at *producere* sig ud af krisen. Det kan være nye afgrøder, nye produktionsformer eller turisme. Den bedste fredning er gennem fornuftig anvendelse, og det betyder, at der må ske forandringer i retning af tidens krav. Moderne familier lever ikke, som man gjorde for 100 år siden. Hvem vil finde sig i at have køkkenet i kælderen?

Der fokuseres også på den bygningsmæssige sammenhæng. De seneste fredninger har taget *det hele med*, men også prioriteret mellem det, der skal bevares for eftertiden og det, der ikke skal bevares, men som kan nedrives. På den måde skærper man indsatsen og fokuserer på bygningsanlægget som helhed med hovedbygning, tilbygninger, pavilloner, stalde og avlsgården.

Med Nationalmuseets udstilling om den danske herregård er emnet igen pillet frem af gemmerne, og nogen har fået lukket øjnene op for de "skatte", der ligger i den danske herregårdskultur. Hvorfor har det taget så lang tid? Et problem har været modvilje mod "herremanden", som har forhindret en samlet indsats, men det, mener jeg, er ryddet af vejen, og der er skabt en langt mere professionel dialog mellem de forskellige interessenter.

Hvornår begynder der så at ske noget? Det gør der, når myndigheder, interesseorganisationer og enkeltpersoner får overblik over området og kommer med nogle konkrete anbefalinger af, hvilke instrumenter der skal anvendes for at få mest mulig "herregård" for pengene. Jeg tror, der er en politisk vilje til at prioritere herregårdenes vedligeholdelse i en fornuftig proces.

Et forslag kunne indeholde øget tilskud til uopsættelig vedligeholdelse af fredede bygninger, fradrag for forbedringer på bevaringsværdige bygninger, udvidet fritagelse for ejendomsskat, afskaffelse af generationsskifteafgifter, mere lempelig administration af nedrivningstilladelser, lempeligere administration af velbegrundede erhvervsønsker, mere forskning på området og en ordning med en bevaringsplan, med øget rådgivning og hjælp til vanskelige bygningsopgaver.

Alt sammen noget der koster penge! Ja – men vi har ladet stå til for længe, og der skal gøres en ekstraordinær indsats i en årrække for at indhente det opsatte vedligehold. Det vil kræve en ekstra indsats fra samfundets side, men også fra ejerne. Det vil skabe arbejdspladser lokalt og sikre en kulturarv, som er unik og meget karakteristisk for det danske landskab.

Indkørslen til herskabsstalden på Svenstrup.

I en proces frem mod en løsning vil det være af afgørende betydning at kende problemets omfang og de mulige løsninger. Særligt vil det være af betydning at kende de økonomiske rammer for en redningsplan for den danske herregård. Det svirrer med tal i luften, men de bør være bedre funderet og der bør også være en tidsplan, som danner rammen for den kommende indsats. Jeg tror, der er en enestående mulighed for at fortsætte det positive arbejde, der allerede er sat i gang og dermed sikre et resultat.

Til sidst kom jeg til at tænke på - det med det unikke, det kan måles helt konkret. Værdien af et juletræ solgt på slotspladsen er højere end et tilsvarende træ

Svenstrup – Den fredede hovedbygning er opført 1781-1784 af J. C. Kiszling. Til Svenstrup Gods hører i alt 2398 ha.

solgt fra en plads i byen. Der er noget – noget, der taler til det moderne menneske – noget der tiltaler alle. Hvorfor kommer der veteranbiler fra hele landet for at stille dem foran hovedbygningen og hvorfor er det parken, der danner rammen om friluftsmøder og gudstjenester? Det er fordi, der er noget af værdi, som alle ønsker bevaret.

First you add knowledge ...

Danisco er verdens førende leverandør af ingredienser til fødevarerindustrien. Vi udvikler ingredienser, som blandt andet giver smag, konsistens og holdbarhed til en lang række forarbejdede fødevarer. F.eks. er der produkter fra Danisco i hvert fjerde brød og i hveranden is.

Men af alle vores ingredienser er viden den vigtigste. Vi har gennem årtier forsket i fødevarer og derved skabt en global videnbase, som gør os i stand til at bidrage til både sunde, sikre og velsmagende fødevarer. Få mere viden på: www.danisco.com

DANISCO

First you add knowledge...

Herregårdens fremtidige økonomi - indtjeningen som grundlag for bevaringen

De danske herregårde repræsenterer en stor og vigtig del af landets kultur- og naturarv. Hvis disse værdier skal sikres for eftertiden, kræver det, at der er økonomisk overskud på herregårdene til at løfte bevaringsopgaven. Derfor er det vigtigt, at der sikres en fortsat indtjening gennem en dynamisk, effektiv og udviklingsorienteret landbrugsproduktion.

I det forløbne år har der været stor fokus på de danske herregårde. Udstillinger, seminarer, åbne huse og debat i medier mv. har været med til at sætte herregården på dagsordenen. Denne store interesse viser, at herregårdene er noget helt særligt i danskernes bevidsthed.

Mange forbinder først og fremmest herregårdene med de markante hovedbygninger, men også på andre områder adskiller herregården sig fra andre ejendomme og landbrugsbedrifter i det danske landskab. Kendetegnende for de danske herregårde er, at der for langt de flestes vedkommende er tale om en unik

kombination af herlighedsværdier og moderne virksomhed – og dette spiller en vigtig rolle for forståelsen af de danske herregårde og deres fremtidige muligheder og økonomi.

Herregårdenes drift og økonomi

Mange af de danske herregårde drives som moderne effektive landbrugsbedrifter, og planteavlens omdriftsarealer er derfor et af de vigtigste elementer på gårdene. Herregårdene er kendetegnet ved en stor andel af planteavl, hvilket kan ses som typisk for nutidens danske herregård.

Herregårdsbedrifterne er ofte såkaldte "kombinerede ejendomme", der har både landbrug og skov. I gode tider for skovbruget vil skovene udgøre et supplerende indtægtsgrundlag for herregårdene, men som situationen er nu med historisk lave træpriser, er skoven på trods af sin herlighedsværdi en økonomisk byrde for mange herregårde.

Opgørelser fra Dansk Skovforening viser, at det skovbrug, som kunne være en indtægtskilde for herregårdene, i disse år er direkte underskudsgivende. For hver

Af godsejer, cand.agro.
Michael Brockenhuus-
Schack, formand for
Tolvmandsudvalget,
Dansk Landbrug;
kpo@dansklandbrug.dk

ha skov var der i 2004 i gennemsnit tale om en omkostning på ca. 500 kr. – det vil sige, at der sættes penge til ved at eje skov.

Det betyder, at landbrugsproduktionen er den vigtigste indtægtskilde for herregårdene, og også her er situationen ikke alt for opmuntrende. Indtjeningen for heltidsbrug er faldet støt fra år 2000, og især for planteavlsbedrifterne er situationen kritisk. Salgspriserne på korn er faldet samtidig med, at faktoromkostningerne til blandt andet arbejds løn, maskiner, brændstof og andet input til driften løbende er steget. Der er altså tale om et mindre og mindre overskud til at dække de mange omkostninger, der er ud over landbrugsdriften.

I Patriotisk Selskab har man lavet en analyse af udvalgte herregårdes økonomi. Denne viser, at selv om de større gårde generelt klarer sig væsentligt bedre end de fleste andre landbrug blandt andet på grund af stordriftsfordele og meget rationel drift, er det samlede afkast fra disse alligevel ringere. Det skyldes blandt andet de forpligtigelser, der er til vedligeholdelse af kulturarven på ejendommene.

Kultur- og naturværdier

Bygningerne

Herregårdene har en meget stor bygningsmasse, der udgør en vigtig del af den danske kulturarv og som giver et vigtigt bidrag til fortællingen om Danmarks historie. Ud over de karakteristiske hovedbygninger, har de fleste herregårde en lang række andre bygninger tilknyttet. Opgørelser viser, at der i gennemsnit er tilknyttet 20-25 bygninger pr. herregård, og dette tal kan nå op mod 100 for nogle herregårde. En vigtig del af bygningsmassen er avlsgårdene og andre driftsbygninger, hvoraf mange ofte udgør en lige så stor bygningskulturel værdi som

hovedbygningen og dermed er lige så bevaringsværdige.

Andre tilknyttede bygninger er de mange tidligere medarbejderboliger, der i tidligere tider var en nødvendighed, men som nu i vid udstrækning udlejes til beboelse til folk, der gerne vil bo smukt i landlige omgivelser. Disse bidrager til den moderne herregårds indtjeningsgrundlag, men er også en betydelig post på bygningsvedligeholdelseskontoen.

Naturarealerne

Kendetegnende for herregården er også de omkringliggende karakteristiske herregårdslandskaber, der omfatter de store marker, alleerne, hegn og diger og ikke mindst mange større og mindre naturarealer.

Sammenlagt dækker de danske godser og herregårde ca. 9 % af landets areal, hvilket svarer til hele Fyns Amt eller 350000 ha. Den landskabelige og naturmæssige værdi af disse landskaber er forbløffende stor – i sin tid karakteriserede statens naturfredningskonsulent 93 % af disse områder som „*landområder af største eller stor interesse*“. Det er således ikke en overdrivelse at sige, at mange af vores fineste og mest værdifulde naturområder i dag ligger i tilknytning til herregårdene.

Denne store koncentration af naturværdier skyldes i høj grad, at herregårdene traditionelt set har haft en langt større andel af, hvad vi i dag betegner som halvkulturrealer – det vil sige blandt andet eng, mose og overdrev. Disse om-

råder er ofte bevaret på grund af den lange kontinuitet i ejerforholdene, og fordi der i mange tilfælde på herregårdene tidligere har været et økonomisk overskud til fx at lave frivillige fredninger.

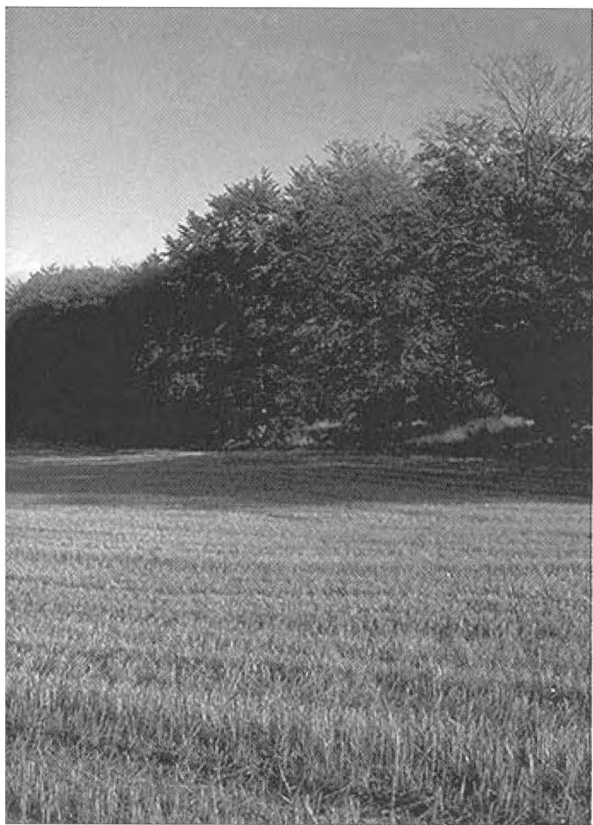
Bevaring koster

Fælles for mange af herregårdenes elementer – og ikke mindst natur- og kulturværdierne – er, at de kan udgøre en økonomisk belastning. De er ofte kender-tegnede ved ikke at være indkomstskabende, men kræver til gengæld mange ressourcer, hvis de skal bevares for eftertiden. Samtidig kan de være underlagt en række restriktioner, som fx de fredede eller bevaringsværdige bygninger eller et beskyttet naturareal. Det kan være, at der skal anvendes særlige materialer og håndværkere til restaurering af en hovedbygning, eller at et sårbart naturareal kræver ekstraordinære plejetiltag – begge dele udgifter, der er svære at skære ned på og næsten umulige at rationalisere.

Dette gør, at herregårdene gennem deres drift er nødt til at genere en ekstra indtjening for at opretholde de værdier, der kendertegner herregårdsmiljøerne. Giver driften ikke det nødvendige overskud, er der ikke midler til at sikre en forsvarlig bevaring. Dette får konsekvenser, ikke bare for den enkelte ejer, men for hele samfundet, hvis der går uerstattelige natur eller kulturværdier tabt. Et effektivt, rentabelt landbrug er således en forudsætning for den fortsatte bevarelse af herregårdenes værdier.

Nye indtjeningsmuligheder

Hvis ejerne af de danske herregårde fremover skal kunne løfte bevaringsopgaven, skal der ske en ændring i den generelle økonomiske situation. Det videre bevaringsarbejde med natur og kulturværdier vil alt andet lige kunne varetages bedst i

det levende og produktivt moderne herregårdsmiljø. Det forudsætter, at der findes en balance mellem status som nationalt klenodie og driften af en moderne effektiv erhvervsjendom.

På mange herregårde og andre større landbrugsbedrifter er mulighederne for fremtidig udvikling af de traditionelle landbrugsaktiviteter begrænset. Enten af landbrugslovens regler for erhvervelse af landbrugsjord eller af de stramme regler i miljø- og planlægningslovgivningen.

Derfor er det afgørende, at der findes alternative måder at generere indtægter til de større jordbrugsejendomme.

En mulighed er at rette øjnene mod de mere „bløde værdier“ såsom natur, oplevelser, kultur, turisme og rent drikkevand. Selv om disse områder ikke alle umiddelbart hører med til, hvad man traditionelt betragter som indtjeningsområder for landbruget, kan de vise sig at blive vigtige for fremtidens landmand. Samfundet har indtil i dag først og fremmest opfattet landbruget som fødevarerproducent og derfor ikke opfattet de mere bløde værdier som en markedsrelateret vare. Denne udvikling er nu ved at vende, og i takt med, at samfundet efterspørger de nye produkter, må der også komme en værdisætning og derved en inddragelse i den almindelige markedsøkonomi.

Når dette sker, vil der være basis for et skifte i opfattelsen af landbrugets rolle. Der vil ikke længere være tale om støtte eller kompensation, men derimod betaling for de produkter, landbruget kan bidrage med ved siden af de traditionelle landbrugsprodukter. Samfundet skal således anerkende, at også de bløde værdier har en økonomisk værdi, og være villig til at investere det, der er nødvendigt for at opnå det ønskede. Pleje af naturarealer, vedligeholdelse af kulturminderne og spændende rekreative oplevelser i det åbne land er ikke blot en gratis sideeffekt

af det moderne landbrug. Det skal fremover betragtes som en del af landbrugsproduktionen på linje med korn, kød og mælk.

EU's landdistriktsprogram

Fra flere sider er der blevet peget på EU's landdistriktsprogram som en af de måder, samfundet kan finansiere ønskerne til det mere multifunktionelle landbrug. Det nuværende program rummer allerede en række muligheder, som fx miljøvenlige jordbrugsforanstaltninger, tilskud til bæredygtigt skovbrug og økologisk jordbrugsproduktion. I efter-sommeren 2005 skal der vedtages et nyt landdistriktsprogram på baggrund af en ny forordning fra EU-kommissionen. Dette program skal løbe i perioden fra 2007-2013, og selv om rammerne for programmets indhold ligger fast fra EU-side, er der nu mulighed for, at det nationalt besluttet, hvordan disse rammer skal fyldes ud.

Det vil derfor være en mulighed, at der kommer flere ordninger rettet mod natur, miljø og rekreative oplevelser ind i viften af muligheder under landdistriktsprogrammet. Ud fra et samfundsøkonomisk synspunkt gælder det om at sikre den bedste udnyttelse af midlerne i landdistriktsprogrammet. Den klogeste måde at gøre det på vil være ved at lade jordbrugerne byde ind på løsningen af de opgaver, samfundet stiller i form af ønsker og krav til natur og miljø. Med en sådan licitationsmodel får samfundet det største udbytte af sine investeringer, og jordbrugerne opnår den grad af frivillighed, der sikrer de bedste løsninger.

På trods af alle sine muligheder har landdistriktsprogrammet dog også sine begrænsninger. Der er mange ønsker til, hvad programmet skal kunne dække, og midlerne er begrænsede - ikke mindst på grund af kravet om national medfinan-

siering. Derfor må man gøre sig klart, at selvom landdistriktsmidlerne kan være et skridt på vejen mod en markedsorienteret tilgang til landbrugets mere bløde produkter, så kan det ikke alene redde indtjeningen på de danske herregårde.

Rimelige rammevilkår

Rundt omkring på landets herregårde arbejdes der i disse år i stor stil med at udvide paletten af produkter, der kan falde i den moderne forbrugers smag. Campingpladser, gårdbutikker, husudlejning, jagt og andre naturoplevelser er kun et lille udsnit af de mange muligheder, der dukker op. Men på trods af den store iderigdom og de mange gode initiativer er denne produktion ikke alene løsningen på herregårdenes problemer.

Den traditionelle landbrugsdrift er og skal fortsat være det bærende centrum i de danske herregårdes økonomi. For at løfte de mange bevaringsopgaver er det derfor en nødvendighed, at der fremover sikres rammevilkår for landbruget, der muliggør en effektiv tidssvarende produktion og udvikling, og som giver det nødvendige økonomiske råderum.

I den forbindelse er det oplagt at pege på to områder, hvor der er behov for ændringer - nemlig jordskatterne og generationsskiftebeskatningen. Jordskatten udgør en stor udgift for alle landmænd, og det forekommer som en helt urimelig særbyrde for et erhverv, der mere og mere skal konkurrere på verdensplan. Hvis de danske landmænd skal kunne stå sig i konkurrencen med kolleger andre steder i verden, er ens vilkår en forudsætning.

Landbruget er et kapitaltungt erhverv, hvor kapitalen har en langsom omsætning, og samtidig er erhvervet præget af langsigtede investeringer, der ofte afskrives over flere generationer. Derfor belastes de store kapitaldræn i form af bo- og

arveafgift til det offentlige i forbindelse med generationsskifte erhvervet hårdt. Dette kan blandt andet betyde, at muligheden for udvikling af den enkelte bedrift udskydes, da der ikke er tilstrækkelige ressourcer til både at gennemføre et generationsskifte og samtidig være i front med udviklingen.

Der er derfor ingen vej uden om en revision af skattereglerne ved generationsskifte. Flere steder i Europa sker det i disse år, og viljen til nytænkning skulle meget gerne også indfinde sig hos de danske politikere.

Fremtiden

Der er bred enighed om, at de danske herregårde er en værdifuld del af det danske samfund både hvad angår kultur, natur og ikke mindst den historiske arv. Hvis herregårdenes værdier også skal bevares ud i fremtiden, er det nødvendigt, at der sker en lang række ændringer. Som situationen er i dag, kan ejerne ikke alene løfte den vigtige bevaringsopgave, og derfor er det tid til nytænkning på mange områder.

Herregårdene har i tidligere tider været kendetegnet ved at være driftige landbrugsbedrifter, der var med helt fremme i produktionen og i udviklingen af nye tiltag og ideer. Denne tradition skal også bæres med ind i fremtiden.

Herregårdslandbrugets historie og derved også de enestående natur- og kulturværdier er uløseligt forbundet med herregårdslandbrugets fremtid. For at bevare det første, er det nødvendigt at sikre det andet, og dette gøres bedst ved at give muligheder for en dynamisk, effektiv og udviklingsorienteret landbrugsproduktion på de danske herregårde.

økologi for alle

Arla Foods' økologiske mission

Arla Foods' mission for økologien er at tilbyde et attraktivt økologisk sortiment, så den moderne forbruger oplever, at hun/han bidrager til sin sundhed og medvirker til at skabe et bedre miljø for mennesker og dyr

Økologi skal være tilgængelig, til at betale og kvalitetsmæssigt leve op til moderne forbrugeres krav.

Kig også på Arla Foods' hjemmeside:
www.arla.dk

ARLA FOODS

Beskatningen og den danske herregård

Bevaringsværdierne på herregårdene består i vid udstrækning endnu, men de er truede. Såfremt der ikke gennemføres lempelser i beskatningen, risikerer herregårdsmiljøerne at gå i opløsning ved salg og forfald. I artiklen påpeger forfatteren, at det er en samfundsopgave at forsøge at bevare dem, og han fremsætter flere forslag, der støtter gennemførelsen af denne opgave.

I ganske mange år har jeg beskæftiget mig med beskatning af danske herregårde, dels i min egenskab af det, der kaldes juridisk sekretær for foreningen Danske Godser og Herregårde, der arbejder tæt sammen med Dansk Skovforening og Dansk Landbrug, navnlig Tolvmands-sektionen, dels i mit virke som rådgiver for et større antal godser, hvor jeg har erhvervet kendskab til de skatte- og afgiftsmæssige problemstillinger som praktiker.

Skatte- og afgiftsbelastningens betydning for herregårdene har været analyseret adskillige gange i de senere år.

- Foredrag ved Nationalmuseets og
Det Kongelige Danske Landhus
holdningsselskabs seminar den 28.
februar 2005.

Af advokat Steen E. Christensen,
Advokatfirmaet Plesner Svane Grønberg;
sec@plesner.com.

Bemærkelsesværdig var Betænkning om bevaringen af den danske Herregård fra Miljøministeriet i 1987, kaldet „Herregårdsbetænkningen“. En af udvalgets konstateringer var: „Udvalget lægger til grund, at bevaringsværdierne på herregårdene endnu består i vid udstrækning, at de imidlertid er i fare og under stadig forringelse, samt at det er en samfundsopgave at søge at bevare dem.“

Problemstillingerne blev igen grundigt behandlet i det, der populært kaldes den røde og den hvide betænkning, der udkom i 1996. Den røde betænkning blev udgivet af de såkaldte seks foreninger, heriblandt det daværende Dansk Erhvervsjordbrug, nu Tolvmandssek-tionen, Skovforeningen og Godsejerfor-eningen samt BYFO.

Den hvide betænkning blev udgivet af Skov- og Naturstyrelsen som resultat af et udvalgsarbejde.

I august 1999 udgav skatteministeriet betænkning afgivet af det af regeringen og CD nedsatte generationsskifteudvalg kaldet „Generationsskiftebetænkningen“, der generelt forholdt sig til, om reglerne for generationsskifte var hensigtsmæssige,

ligesom udvalget fremkom med forskellige anbefalinger. Denne betænkning var ikke specifikt rettet mod land- og skovbruget.

Endelig vil jeg nævnte, at Steen Estvad Petersen ligeledes i 1999 udgav den udmærkede bog „Nyt syn på Den Danske Herregård“, hvor Steen Estvad Petersen i dele af bogen gør sig betragtninger om herregårdene og betydningen af skatte- og afgiftsbelastningen.

Alt i alt vil man forstå, at der alene med de nævnte værker har været konstant fokus på problemstillingerne. I det lys er det nedslående, at der ikke er gjort de store landvindinger. Det bør dog rimeligvis nævnes, at bo- og gaveafgiftssatserne blev reduceret i 1995, således at tidligere tiders høje afgifter blev nedsat til 15 % i lige linje, 0 % mellem ægtefæller og 36¼ % mellem andre.

Jeg kommer senere ind på, at de besparelser, der utvivlsomt opnåedes som følge af afgiftsnedsættelsen, er borte, idet det grundlag, hvorpå afgiften beregnes - afgiftsgrundlaget - er steget markant i de senere år, ikke mindst som følge af de stadigt stigende ejendomsvurderinger. Det bør også på positivsiden nævnes, at formueskatten blev endeligt afskaffet med virkning fra indkomståret 1997.

De væsentligste beskatnings- og afgiftsformer

En lang række skatter og afgifter er med til at belaste godsernes i forvejen skrøbelige økonomi.

Jeg vil i det følgende omtale de væsentligste af disse skatter og afgifter og fremkomme med betragtninger om, hvorledes hensigtsmæssige ændringer kunne tænkes.

De skatte- og afgiftsmæssige problemstillinger, jeg vil omtale, er følgende:

- Generationsskifteskatter / -afgifter
- Jordskatter
- Succession i ejendomsavance og genvundne afskrivninger
- Beskatning af tilskud til bygningsarbejder
- Utilstrækkelig fradragsret for udgifter vedrørende fredede og bevaringsværdige bygninger

Herudover er der en række mere eller mindre byrdefulde skatter, som tiden imidlertid ikke tillader, at jeg fordyber mig i.

Generationsskifte

Nugældende regler

Overdragelse ved gave eller arv udløser en afgift på 15 % af de overdragne nettoværdier. Denne sats gælder blandt andet ved overdragelse til børn, børnebørn osv. samt ved overdragelse opad til forældre.

Hvis ejendomsoverdragelsen finder sted ved arv til søskende eller søskendebørn, er afgiftssatsen 36¼ %.

Overdragelse ved gave til denne personkreds er derimod almindelig skattepligtig indkomst for modtageren og bliver således beskattet med ca. 60 %, hvorfor enhver tanke om generationsskifte i sidenlinjen må anses for udelukket.

Da jordbrugerhvervene blandt andet er karakteristiske ved en yderst beskeden indtjening i forhold til værdierne, er det klart, at bo- og gaveafgifter er en kæmpe belastning. Specielt den høje sats, 36¼ %, ved arv kan være helt ødelæggende og umuliggøre et generationsskifte. Som jeg nævnte indledningsvis, er de betydelige stigninger, der er sket i ejendomsværdierne, siden afgiftssatserne blev lempet i 1995, årsag til, at afgiftsbelastningen i dag er højere end i 1995, selv om afgifterne i dag er procentuelt lavere.

2. De væsentligste beskatningsformer

- Generationsskifteskatter/-afgifter
- Jordskatter
- Succession i ejendomsavance og genvundne afskrivninger
- Beskatning af tilskud til bygningsarbejder
- Utilstrækkelig fradragsret for udgifter vedrørende fredede og bevaringsværdige bygninger

PLESNER

Det forhold, at man i henhold til det såkaldte værdiansættelsescirkulære fra 1982 kan beregne et nedslag i ejendomsværdien på 15 % i forbindelse med overdragelsen, er af nogle opfattet som et særligt nedslag i afgiftsgrundlaget. Det er imidlertid ikke rigtigt. ± 15 -reglen blev i sin tid indført for at kompensere for statistisk usikkerhed vedrørende ejendomspriser og ejendomsvurderinger.

Generationsskifte er en belastning i enhver erhvervsvirksomhed, men i ganske særlig grad en belastning for de større land- og skovbrugsejendomme.

Hvis man forestiller sig en velkørende erhvervsvirksomhed, der har en overdragelsesværdi på fx 40 mio. kr. og en stor land- og skovbrugsejendom, der har en overdragelsesværdi på ligeledes 40 mio. kr., er der himmelvid forskel på de to virksomheders evne til at finansiere afgiften, idet jeg forudsætter, at erhvervsvirksomheden har et fornuftigt indtjeningsniveau og cashflow.

En stor veldrevet land- og skovbrugsejendom har derimod en utilstrækkelig indtjening og et helt utilstrækkeligt cashflow, måske negativt, hvorfor overdragere og erhververen ikke har nogen reelle muligheder for gennem fremtidig indtjening at finansiere afgifterne.

Den væsentligste årsag til denne urimelige og uholdbare situation er, at ejendomsvurderingerne er alt for høje og slet ikke afspejler ejendommens indtjenings-evne, men baseres på nogle relativt få gennemførte handler, der ofte sker til urealistisk høje priser, fx fordi køber har et harmonibehov.

I mange af de generationsskifter, jeg har været med til at overveje, planlægge og gennemføre, har afgiftsbelastningen været så stor, at det har været nødvendigt for overdrageren at afhænde dele af godset alene for at kunne finansiere afgiften.

Det siger sig selv, at dette er en fatal udvikling, idet det jordtilliggende, der skal tjene til finansiering af godset/herregården, ved frasalgsformindskes med deraf følgende yderligere indtægtsnedgang. En udvikling stik imod tendensen til at skabe større enheder for at få lønsomhed.

En yderligere konsekvens af skatte- og afgiftsbelastningen ved generationsskifter er, at ejerne ikke har midler til at finansiere nødvendig vedligeholdelse og istandsættelse af de fredede og bevaringsværdige bygningskomplekser og omgivelser, hvilket medfører en betydelig forringelse af bygningernes tilstand og dermed en forringelse af herregårdsmiljøerne. Denne udvikling vil fortsætte, hvis ikke der snart sker ændringer.

Endelig medfører de økonomiske belastninger ved generationsskifter, at ejerne tvinges til øget låneoptagning, hvorved gældsprocenten forøges med en indbygget betydelig risiko, især hvis det nuværende lave renteniveau ændrer sig i opadgående retning.

Forslag til ændringer

En særdeles effektiv løsning ville være at afskaffe bo- og gaveafgifter i al almindelighed. Det kan umiddelbart lyde som ønsketænkning, men som bekendt har der

4. Jordskatter

4.1 Nugældende regler

- Skat på produktionsmidler
- Indtjeningen – især i skovbruget – kan næppe finansiere skatten
- Fradragsret uden betydning, hvis ikke skatteevne
- Svækker konkurrenceevnen

PLESNER

siden 1995 ikke været afgiftspligt ved overdragelse mellem ægtefæller, hvor der tidligere var 32 % afgift ligesom ved overdragelse til livsarvinger.

Hertil kommer, at man i Sverige efter en grundig debat har afskaffet arve- og gaveafgifter. Michael Brockenhuus-Schack vil i sit indlæg om lidt komme nærmere ind på den svenske model og også omtale, at tilsvarende initiativer så vidt vides er under opsejling i Finland.

Hvis ikke man umiddelbart eller etapevis kan nå frem til den ultimative ophævelse, bør det overvejes at indføre nedslagsregler, således at den værdi, der skal betales afgift af - dvs. afgiftsgrundlaget - bliver mindre. Nedslaget kunne eksempelvis være 40 % af ejendomsværdien, hvilket svarer til det nedslag, der tidligere blev givet ved beregning af formueskat. For skovejendomme var nedslaget 80 % begrundet i, at skovbrugets indtjeningsevne var væsentligt mindre end landbrugets.

Hvis man indfører nedslagsregler for erhvervsaktiver, er det rimeligt at indbygge en værnsregel mod spekulation, således at nedslaget indføres gradvis over en årrække efter erhvervelsen.

Disse tanker om nedslag for fysiske erhvervsaktiver og dermed nedslag i af-

giftsgrundlaget og dermed nedsættelse af afgiften er ikke nye.

I et lovforslag fremsat den 27. januar 1988 af den daværende skatteminister blev der fremsat forslag om et 40 %'s nedslag ved arve- og gaveoverdragelse af fysiske erhvervsaktiver. Forslaget blev desværre ikke vedtaget.

Jeg kan tilføje, at den daværende skatteminister, der fremsatte forslaget, hed Anders Fogh Rasmussen.

Jordskatter

Nugældende regler

For jordbrugserhvervene er jorden det væsentligste produktionsmiddel.

Det er derfor ikke rimeligt, at jordbrugserhvervene skal betale jordskat af grundværdien. Formentlig er der tale om det eneste tilfælde, hvor et erhverv skal betale en væsentlig skat, som er beregnet på grundlag af en politisk fastsat værdi.

Jordskatten udgør for landbruget i størrelsesorden 5-800 kr. pr. ha og for skovbruget ca. halvdelen.

For en ejendom af blot nogen størrelse vil jordskatten således nemt kunne udgøre over 100000 kr. For større ejendomme er der tale om adskillige hundrede tusinde.

Da skovbrugets indtægter som bekendt er historisk dårlige, er mange skovdistrikter ikke i stand til at generere en indtægt fra skovbrugsdrift, der kan betale ejendomsskatten. Det er en fuldstændigt uholdbar situation.

Jordskatten kan fratrækkes i den skattepligtige indkomst. Desværre forholder det sig sådan, at en meget stor del af ejerne har en så ringe indtjening, at de ikke har skatteevne. Derfor er fradragsretten uden aktuel betydning på trods af retten til ubegrænset underskudsfremførsel.

Det er fra jordbrugsorganisationernes side gang på gang fremført over for poli-

tikerne, at jordskatterne bør afskaffes, også for at forbedre erhvervenes konkurrenceevne.

Forslag til ændring

Jordskatten bør af de grunde, jeg lige har nævnt, afskaffes snarest muligt. Måske er der grund til forsigtig optimisme.

Det lykkedes i efteråret 2004 Dansk Landbrug ved en effektiv indsats at opnå en nedsættelse af beskattningen af landbrugets produktionsjord som følge af en tilsvarende reduktion af EU-tilskuddene.

Denne mekanisme er også udtrykt i det netop offentliggjorte regeringsgrundlag for så vidt angår eventuelle fremtidige reduktioner af EU-tilskud.

I regeringsgrundlaget er det endvidere under overskriften „Langsigtet bæredygtighed for skovbrugene“ angivet, at regeringen vil nedsætte et udvalg, som skal vurdere den langsigtede bæredygtighed for skovbrugene og mulighederne for at forbedre de økonomiske rammer, herunder ejendomsbeskatning for privat skovdrift.

Jeg ved, at såvel Dansk Landbrug som Dansk Skovforening sætter alle kræfter ind på at opnå størst mulige lettelser, ultimativt afskaffelse af ejendomsbeskatningen.

Succession i ejendomsavance og genvundne afskrivninger

Nugældende regler

I forbindelse med overdragelse af blandt andet jordbrugsejendomme skal der opgøres en ejendomsavance og genvundne afskrivninger.

Ved overdragelse inden for den nærmeste familie kan der succederes i disse skattepligtige beløb, hvad enten overdragelse sker i levende live eller i forbindelse med død.

Successionen betyder, at en eventuel skattebyrde overføres til erhververen og således ikke kommer til betaling i forbindelse med overdragelsen, hvilket naturligvis er likviditetsbesparende på overdragelsestidspunktet.

Ved generationsskifte i flere led vil stadigt stigende ejendomsværdier kunne medføre, at der med tiden hviler en ikke uvæsentlig latent skattebyrde på ejendommens ejer. En byrde, der normalt ikke optages i regnskabet, men som i en even-

Beskatningen og den danske herregård

5. Succession i ejendomsavance og genvundne afskrivninger

5.1 Nugældende regler

- Erhververen kan indtræde i overdragerens skattemæssige stilling
- Der spares likviditet
- Skattebyrden kan hobe sig op
- Passivpost som delvis kompensation

PLESNER

tuel salgssituation kan være en ubehagelig overraskelse, der væsentligt reducerer eller måske helt fjerner egenkapitalen, idet jeg forudsætter, at ejendommen også er belånt med normale kreditforeningslån.

Som en utilstrækkelig kompensation til erhververen for, at denne overtager overdragerens skattebyrder, indrømmes der ved beregning af gaveafgift og boafgift en såkaldt passivpost. Passivposten udgør som hovedregel kun ca. halvdelen af den faktiske skattebyrde, som erhververen påtager sig.

Forslag til ændring

Med henblik på at reducere den skattebyrde, der overføres til næste generation, bør skattebyrden i forbindelse med suc-

cession reduceres. Dette vil man blandt andet opnå, hvis der blev indført nedslagsregler, som jeg omtalte for lidt siden.

Endvidere forekommer det rimeligt, hvis den skattebyrde, erhververen påtager sig, aftrappes over en årrække i erhververens ejertid - igen ud fra en værnsregels betragtning.

Endelig burde passivposten - kompensationen til erhververen for at påtage sig skattebyrden - forøges, således at passivposten svarer til den faktiske skattebyrde og ikke - som nu - kun til den halve.

Såfremt der ønskes succession i gevundne afskrivninger, er det en forudsætning, at der også succederes i en ejendomsavance. Det kræver naturligvis, at der er en ejendomsavance at succedere i.

Denne sammenkædning forekommer urimelig og uforståelig. Sammenkædningsreglen bør derfor ophæves, hvorved man også opnår en regelforenkligning, idet de bagvedliggende beregninger efter det nugældende system er overordentligt komplicerede.

Beskatning af tilskud til bygningsarbejder

Nugældende regler

Tilskud af enhver art er skattepligtig indkomst, medmindre andet er bestemt.

I langt de fleste love om tilskud er der fastsat regler om den skattemæssige behandling af tilskuddet.

Disse regler sikrer, at tilskuddet og de udgifter, som tilskuddet skal dække, behandles skattemæssigt på samme måde - dvs. at indtægt og udgift enten begge medtages i den skattepligtige indkomst, eller ikke medtages.

Der er imidlertid ikke nogen generel lovbestemmelse, der sikrer, at tilskud og udgift behandles symmetrisk.

Der kan derfor forekomme tilfælde, hvor et tilskud bliver beskattet, mens de

Beskatningen og den danske herregård

6. Beskatning af tilskud til bygningsarbejder

6.2 Forslag til ændringer

- Generel regel om symmetri mellem tilskud og de modsvarende udgifter
- Ikke betingelse, at der også ydes offentlig støtte

PLESNER

udgifter, som tilskuddet skal dække, ikke er fradragsberettigede.

Jeg har kendskab til en konkret sag, hvor en af de store kendte fonde ydede et meget betydeligt tilskud til istandsættelse af et parkanlæg. Takket være en udvidende fortolkning af ligningslovens § 7E, der hjemler skattefrihed for tilskud til arbejder på fredede bygninger, lykkedes det at få ligningsrådets godkendelse af, at tilskuddet var skattefrit.

Jeg ved, at den pågældende ejer og den pågældende fond begge havde gjort op med sig selv - ejeren for sit vedkommende at takke nej til tilskuddet og fonden for sit vedkommende at trække tilskudsløftet tilbage - hvis der var blevet tale om skat med fx 60 % uden tilsvarende fradragsret.

Det er naturligvis helt utilfredsstillende, hvis der indtræder beskatning uden fradragsret, og det vil være fatalt, hvis de mange almennyttige fonde, der ofte er meget generøse over for at støtte herregårdsbygninger og herregårdsmiljøer, afstår herfra på grund af modtagerens skattepligt.

Forslag til ændring

Der bør indføres en generel regel om, at tilskud fra det offentlige, fonde eller andre ydere behandles på samme måde som de tilskudsberettigede udgifter, således at tilskuddet skal fragå i de udgifter, som tilskuddet er ydet til dækning af, eller således at tilskud er skattefrie.

Endvidere bør bestemmelsen i ligningslovens § 7E, stk. 2, bortfalde. § 7E, stk. 2 gør det til en betingelse for at søge skattefrihed for fx fondsstøtte, at der også ydes offentlig støtte. Det bureaukrati, der tit er forbundet med at få selv et symbolsk støttebeløb fra typisk fredningsmyndighederne, kan derved undgås.

Utilstrækkelig fradragsret for fredede og bevaringsværdige bygninger

Nugældende regler

Udgifterne til istandsættelse af fredede og bevaringsværdige bygninger er så store, at det er de færreste ejere, der har mulighed for at afholde udgifterne af egne midler.

I erkendelse heraf har der i mange år været mulighed for kompensation i form af tilskud og fradrag.

Behovet for istandsættelse af fredede og bevaringsværdige bygninger er imidlertid så stort, at de ydede tilskud er alt for små til, at bygningerne kan holdes i en blot nogenlunde god stand.

Ejere af fredede bygninger har gennem årene haft mulighed for at få tilskud fra en særlig pulje under fredningsmyndighederne. Der er udbredt enighed om, at puljens størrelse er helt utilstrækkelig. I Herregårdsbetænkningen blev det samlede behov til genopretning opgjort til ca. 600 mio. kr. eller til ca. 180 mio. kr. til årlig vedligeholdelse. I forbindelse med udarbejdelse af den røde betænkning blev

genopretningsbeløbet udregnet til ca. 1,6 mia. kr.

I puljen har der gennem årene været et beløb til herregårdene i størrelsesorden 20 mio. kr. Enhver kan se utilstrækkeligheden heri.

Ejere af fredede bygninger har mulighed for at fratrække istandsættelsesudgifterne i den skattepligtige indkomst. Der er fradragsret også for udgifter til vedligeholdelse af hovedbygningen, selv om den anvendes til beboelse.

Denne regel har imidlertid kun effektiv betydning, hvis ejeren har skatteevne, hvilket - som jeg tidligere har nævnt - langt fra er tilfældet for alle ejere.

Med hensyn til bevaringsværdige bygninger er der ikke tilsvarende regler som for fredede bygninger.

Der er således hverken en pulje, hvorfra der kan ydes tilskud, eller hjemmel til at fratrække udgifterne. Udgifterne til vedligeholdelse af bevaringsværdige bygninger er således ikke fradragsberettigede udover det symbolske standardfradrag på kr. 2000.

Det er klart, at effekten af disse problemstillinger vedrørende udgifter til fredede og bevaringsværdige bygninger vil være, at megen nødvendig vedligeholdelse og genopretning simpelthen ikke foretages, da økonomien ikke tillader det. Herved sker der et stadigt forfald.

Forslag til ændring

Med hensyn til fredede bygninger bør der afsættes betydeligt større beløb til tilskud.

Endvidere bør skattereglerne, som jeg har omtalt, tilpasses, således at der ikke opstår en skattemæssig situation, der afholder generøse fonde fra at yde tilskud, fx til naturgenopretningsprojekter, blot fordi ejeren på grund af manglende lov-hjemmel ikke har fradragsret for udgiften til arbejdets gennemførelse eller skattefrihed for tilskuddet.

For bevaringsværdige bygninger ville det være ønskeligt, hvis der også var en tilskudspulje.

Endvidere bør der indføres mulighed for fradrag for de meromkostninger, der pålægges ejeren af en bevaringsværdig bygning som følge af fx en bevarende lokalplan. Man kunne måske også tænke sig, at fredningsinstituttet blev ændret, således at der for bevaringsværdige bygninger ikke skete totalfredning, men delfredninger, der også havde gunstige skattemæssige virkninger.

De videre initiativer

Jeg håber, at jeg med mit indlæg har belyst en række skatte- og afgiftsmæssige problemstillinger, som i deres nuværende form har betydelige negative virkninger på bevaringen af danske herregårde og herregårdsmiljøer.

Hvis ikke der foretages lempelser, er konsekvensen som det dels er fastslået i de betænkninger, jeg nævnte i indledningen, dels er påvist af de foreninger, der beskæftiger sig med disse problemstillinger, uvægerligt, at herregårdshelhederne er truede og risikerer at gå i opløsning ved frasalg og ved et stigende forfald.

Beskatningen og den danske herregård

7. Utilstrækkelig fradragsret for udgifter vedrørende fredede og bevaringsværdige bygninger

7.1 Nugældende regler

- Utilstrækkelige tilskud til fredede bygninger
- Fradragsret forudsætter skatteevne
- Ikke fradragsret og tilskudsmulighed for bevaringsværdige bygninger
- Konsekvensen er manglende vedligeholdelse

Beskatningen og den danske herregård

7. Utilstrækkelig fradragsret for udgifter vedrørende fredede og bevaringsværdige bygninger

7.2 Forslag til ændringer

- Større tilskudspulje
- Skattemæssig symmetri
- Pulje til bevaringsværdige bygninger
- Fradragsret vedrørende bevaringsværdige bygninger, hvis f.eks. bevarende lokalplan

PLESNER

Det er derfor glædeligt, at både Dansk Landbrug, Dansk Skovforening, Foreningen Danske Godser og Herregårde og andre med interesse for disse problemstillinger i et konstruktivt samarbejde forsøger at overbevise politikerne om behovet for, at der gøres noget.

Det ville være ønskeligt og hensigtsmæssigt, hvis interesseorganisationer uden for land- og skovbrugserhvervet kunne deltage i sådanne initiativer. Jeg tænker fx på Håndværksrådet eller andre organisationer, der også repræsenterer ejerinteresser.

Den støtte, man fornemmer fra Nationalmuseets side, er også værdifuld, ligesom det er værdifuldt, at der fokuseres på problemstillingerne på et seminar som det, der afholdes i dag.

Den fokus på problemstillingerne, der også vises fra pressens side både i forbindelse med herregårdsinitiativet i 2004 og i den forløbne del af 2005, er også af stor værdi.

Jeg håber derfor, at de mange, der er samlet her i dag og viser interesse for problemstillingerne, kan være med til at skabe og fastholde den fokus, der er nødvendig, hvis projektet skal lykkes.

PLESNER

Overvejelser før overtagelse

Herregårdene har gennem tiderne haft grundlæggende betydning i det danske samfund – de var centrum i det lokale liv, og selv om privilegierne er borte, føler de fleste herregårdsejere en dyb forpligtelse over for slægten, gården og egnen. Bevidstheden om de forventninger, der stadig er knyttet til herregårdsejeren kan godt overvælde en ung kvinde, der uventet står over for at skulle overtage en gård lang tid før planlagt. De tanker og spørgsmål, der herved opstår, vil jeg gerne fortælle om.

Refsnæs ligger i Himmerland på kanten af Lille Vildmose. Hovedbygningen (opført 1791), østlængen (opført 1840-1850) og den store lade (opført 1612) er fredet. Refsnæs er en hovedgård, hvis historie kan føres tilbage til 1300-tallet. Men der har boet mennesker her før den tid; over for gården findes to kæmpehøje, og der er fundet rester af to oldtidsmindesmærker på én af markerne, hvilket tyder på, at der har boet mennesker her helt tilbage fra tiden omkring Kristi fødsel. Refsnæs kom i slægtens eje i 1853, og jeg bliver femte generation på gården.

Til Refsnæs hører 386 ha – heraf 320 ha ager, 11 ha eng og 55 ha skov. Ejendom-

men drives med planteavl og traditionel skovdrift. På de lave arealer er jorden hovedsagelig humus/gammel havbund på lerunderlag og på de højere liggende marker god dyrkningsjord på kridtunderlag. Engene afgræsses af kreaturer af racen Hereford.

Arvtageren

Da jeg er enebarn, har det hele tiden ligget i kortene, at jeg skulle overtage Refsnæs en dag. Det har da også til tider givet både mine forældre og mig mange vågne nætter. Jeg må indrømme, at tanken har været skræmmende: – *Hvad skal jeg stille op med det hele? Vil jeg kunne klare det?* Det har aldrig virket som et pres, at jeg skulle overtage gården en dag; det har altid heddet sig, at det ikke var anerne på væggen, der skulle bestemme min fremtid. Man lever jo kun én gang, og hvis ikke man har hjertet med i det man laver, er det bedre at lade være.

Landbruget har først i de senere år vakt min interesse, hvilket nok skyldes, at jeg som pige ikke har haft den *naturlige trang til at køre traktor* som mine mandlige kolleger har. Det er en fejl, at jeg ikke

interesserede mig mere for landbruget som barn og ikke fik lov til at deltage mere i driften. De, der har siddet på en traktor siden de var små, har alt andet lige haft det nemmere senere i livet med det landbrugsfaglige. Selv om jeg nu er uddannet landmand, har jeg meget at lære endnu.

Jeg har altid været lidt forlegen, når jeg skulle fortælle, at jeg kom fra landet. I skolen fx havde alle de andre altid oplevet en masse, som jeg ikke havde været med til. Det er først i de senere år, at det er gået op for mig, at jeg er så heldig at komme fra landet.

Jeg blev student i 1996 og efter at have taget landmandsuddannelsen og været på en udlandsrejse, blev jeg jordbrugsteknolog i 2003 og arbejder i dag som planteavlskonsulent i Vestjylland.

Tanker omkring overtagelsen

At overtage en slægtsgård kræver mange tanker og ikke mindst planlægning. Der skal planlægges af hensyn til beskatningen, renten, arveafgiften, ejendomsvurderingen mv. Men der skal også planlægges af hensyn til den ældre generation, da det er vigtigt, at den er indstillet på at give slip. Det er vigtigt, at man respekterer hinanden og hinandens synspunkter og giver plads til hinanden.

Man må diskutere tingene godt igennem, ikke kun for sin egen, men også for kommende generationers skyld. De skulle helst have det lidt lettere, end man selv havde det. Et generationsskifte er ikke bare noget, man foretager fra den ene dag til den anden.

Planen havde hele tiden været, at vi skulle påbegynde et glidende generationsskifte i 2003, og at jeg skulle finde mig en dygtig og fornuftig landmand, hvorefter jeg skulle overtage driften af gården, når min far ønskede at give den videre til mig. Ikke alt går som planlagt her i livet, og

der kan indtræffe omstændigheder, som man ikke selv er herre over. I september 2003 døde min far pludseligt, og vi måtte for alvor til at tænke på generationsskiftet, som på én gang blev meget virkeligt. Indtil da havde generationsskiftet ligget langt ude i fremtiden, og det var ikke noget, jeg spekulerede over; jeg havde travlt nok med mit eget liv og med at blive færdig med min uddannelse, så jeg kunne komme ud i det virkelige liv!

Jeg følte mig ikke parat til at overtage driften, til at stå med det store ansvar alene, men for at gøre det så billigt som muligt for begge parter og af hensyn til arveafgiften og beskatningen, købte jeg halv-

Refsnæs Hovedgaard. Ejendommen kom i slægten Westenholz' eje i 1853, og femte generation overtager nu gården ved glidende generationsskifte.

delen af gården og forpagter den i dag ud til min mor, som så har en driftsleder til at drive ejendommen. Hvis jeg derimod havde ventet, til min mor var borte, ville min økonomiske situation være blevet meget mere anstrengt.

Refsnæs er heldigvis ikke så stor en gård med en stor og ubeboelig hovedbygning, som mange andre må kæmpe med. Stuehuset består af tre længer i ét plan og ubenyttet loft. Planen er at indrette en lejlighed til mig i den ene længe. Når jeg så tager over, flytter min mor ind i lejligheden.

Det, at man er den første kvinde, der skal overtage denne ejendom, giver an-

ledning til mange tanker og spørgsmål: – Er man dygtig nok? Vil man kunne få det hele til at løbe rundt økonomisk? Vil man stadig kunne drive landbrug på gården om 10 år? Eller skal det hele være udlagt i våde enge og naturarealer? Eller skal man hellere finde på noget helt andet?

Der hører mange gamle bygninger til stedet, som kræver meget vedligeholdelse. Da man ikke kan bruge bygningerne til noget, fordi de er utidssvarende, ja – så kommer man i et dilemma, idet man jo gerne vil beholde de smukke gamle bygninger, som hører til stedet. Man vil ikke ødelægge helheden, men man vil også gerne drive en virksomhed, der giver overskud. – Hele tiden en balancegang imellem, hvad der er godt for én selv, og hvad der er godt for gården.

Måske er jeg også lidt skeptisk over for, hvordan det vil gå med min mor og mig under samme tag; man hører jo ofte om nogle generationsskifter, der er gået helt galt, fordi de to generationer ikke forstod hinanden, og den ældre generation ikke vil have, at der bliver lavet om på noget. Man skal være afklaret med situationen og ens egne og den ældre generations følelser, så man undgår alle de gnidninger generationerne imellem,

som så ofte dukker op, fordi man ikke har talt tingene igennem og taget gnidningerne, inden de vokser til problemer.

Det har til tider været svært at rumme alle disse overvejelser, da jeg har skullet diskutere dem med mig selv, idet jeg jo ingen søskende har. Her har jeg tit savnet en slags erfa-gruppe med folk i samme situation som en selv, som man kunne have brugt som sparringspartner. Det er ikke alle ens venner, der kan forstå ens tankegang og sætte sig ind i de dybe følelser, man har for stedet og de traditioner, der ligger bag. Det er de færreste, der forstår, at det at sælge ens slægtsgård vil være som at sælge familiens sjæl.

Jeg regner med, at der skal gå endnu 10 år, inden jeg skal overtage den sidste halvdel af Refsnæs. Jeg skal være klar til det, hvilket jeg ikke føler, at jeg er nu. Mit ønske er, at jeg ved overtagelsen vil kunne komme til at arbejde halvdags ude som konsulent og bruge resten af tiden på deltagelse i driften af gården.

Gården skal gives videre til næste generation og helst bedre, end da jeg selv overtog den. Det er en ære og en belastning i form af indskrænkning i ens frihed at overtage en slægtsgård. Man ved, at man skal bo der resten af sit liv, man er bundet, og man ved, at man skal gøre det godt. Somme tider er jeg skræmt ved tanken.

Fremtiden

Jeg er ikke i tvivl om, at for at overleve må man tænke utraditionelt. Med den stigende globalisering og udvidelsen af EU kan man blive bekymret for, om vi bliver oversvømmet med billigt korn fra øst, og hvis ikke danske bønder er konkurrencedygtige, bliver det ikke nemt at være planteavlere. Så må vi finde på noget andet.

Jeg har en drøm om at åbne en antikvitetsforretning/restaurant eller café i

vores 100 m lange lade fra 1612. Men jeg ved ikke rigtigt, hvordan det skal kunne finansieres, og desuden er den fredet.

Men trods alt er jeg stolt af min baggrund og mine familierelationer og jeg føler, at jeg er så heldig, at jeg kan få lov til at overtage ejendommen. Jeg føler mig knyttet til stedet og gården, og jeg kunne ikke forestille mig ikke at have det at komme hjem til. Gården er en del af min identitet. Jeg tror, at jeg ville blive rodløs og ikke kunne finde ro, hvis ikke hjemmet var der. Derfor vil jeg gøre alt for, at gården kan beholdes i familiens eje i min og mine efterkommeres tid. Som generationer før mig vil jeg lære af fortiden, leve i nutiden og virke for fremtiden. Før mig har generationerne også haft det svært og skulle få det hele til at køre, men de har ikke givet op og valgt den nemme løsning.

Lokal landskabsforvaltning

På samme måde som landskabet skabes og opretholdes i en stadig dynamik af beslutningsprocesser, skabes forestillingen om det gode landskab også gennem stadige individuelle, sociale og kulturelle processer. For at være i takt med udviklingen er landskabsforvaltningen derfor afhængig af hele tiden at være i dialog med borgerne om, hvilke forventninger der er til landskabet i almindelighed, og hvilke ønsker der findes til udnyttelsen af specifikke områder.

Den offentlige regulering af landskabets oplevelseskvaliteter har en meget overordnet karakter, som kun leverer begrænset bidrag til de konkrete beslutningsprocesser i et bestemt landskab. Man står i en reguleringssituation, hvor det er vanskeligt at opstille almengyldige og samtidig operationelle mål og regler til sikring af landskabets oplevelsesmæssige kvaliteter.

Samtidig står man med en stor gruppe af landmænd og lodsejere, der gennem deres daglige beslutninger og handlinger til stadighed udvikler og forandrer landskabet og dermed oplevelsespotentialet. Det er dem, der står med den endelige beslutningskompetence og skal omsætte egne og andres idealer i handling.

Udfordringer til forvaltningen af det åbne land

Disse forhold stiller den fremtidige forvaltning af landskabets æstetiske værdier over for en række udfordringer, hvoraf de centrale er, at den skal kunne:

- Inddrage almenhedens ønsker og forestillinger i forvaltningen – både lokalbefolkningen, der som daglige iagttagere har en primær interesse, og samfundet som helhed med sine generelle interesser;
- Formulere operationelle mål – under hensyn til et områdes øvrige interesser og funktioner og den regulering, der i øvrigt gælder for landbruget og det åbne land;
- Inddrage og mobilisere landmændene i at fremme disse interesser – under hensyn til deres egne interesser i fortsat at udvikle en økonomisk bæredygtig landbrugsproduktion;
- Inddrage grupper af landmænd i et lokalområde i at forfølge fælles forvaltningsmæssige mål – fordi æstetiske kvaliteter ikke kun er knyttet til enkeltejendommen eller -bedriften, men til sammenhængende landskaber.

Et af de midler, der tegner sig til at imødekomme disse udfordringer, er at tage udgangspunkt i en form for kommu-

Af seniorforsker Katrine Højring, Ph.D., Center for Skov, Landskab og Planlægning, Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole; kath@kvl.dk
og seniorforsker Egon Noe, Ph.D., Danmarks Jordbrugs-Forskning; egon.noe@agrsci.dk

nikation, der direkte involverer borgerne i dialogen, så man har mulighed for at opnå en reel gensidig forståelse af mål og forventninger. Denne dialog kan naturligvis foregå på et generelt niveau, men hvis der skal formuleres mål, der er entydige i deres indhold, og hvis opfyldelse det er muligt at iagttage i praksis, er dialogen nødt til også at forholde sig til konkrete områder. De bedste løsninger vil man have mulighed for at nå, hvis man er i stand til at involvere og administrere flest muligt forskellige perspektiver i dialogen. Det gælder landmandens personlige og produktionsmæssige forventninger, professionelle interesser i landbruget som branche, almindelige menneskers mange forskellige æstetiske og rekreative ønsker og samfundets overordnede interesser, repræsenteret blandt andet gennem den offentlige forvaltning og regulering.

Hidtidige erfaringer med lokal landskabsforvaltning

Etablering af en lokal landskabsforvaltning kan groft deles op i to problemområder. Den ene er at etablere et kommunikativt grundlag for dialogen om landskabsoplevelse på tværs af de forskellige aktører, interessenter og perspektiver på landskabet. Det andet problemområde er at få etableret en platform eller institutionel ramme, hvor dialogen kan foregå, og som også er i stand til at administrere ressourcer, håndtere konflikter, m.m. I de følgende afsnit vil vi belyse og diskutere de to problemområder på grundlag af konkrete erfaringer opnået i forskellige projekter i Danmark, Tyskland og Holland.

I Fabjergprojektet har vi udforsket mulighederne i at etablere en dialog med og mellem landmænd om oplevelseskvalitet med udgangspunkt i det konkrete område, som deres landbrug udgør en del

af. Undersøgelsen ligger i forlængelse af den individuelle italesættelsesproces beskrevet i kapitel 3 og bygger videre på de interviewværter, der allerede har været involveret. Fokus i Fabjergprojektet er således selve dialogprocessen, og hvordan denne kan understøttes.

En del af det fælles projekt har været at studere konkrete igangværende initiativer, der har karakter af en lokal natur- og landskabsforvaltning som grundlag for at analysere, hvorledes en sådan forvaltning kan organiseres i praksis. Disse projekter består af "Neesprojektet", "Operation Engsnarre" – et frivilligt landbrugs- og miljøprojekt for Varde Ådal og Ho Bugt, "Landskabsplejeforbund" i Tyskland og "Miljøkooperativer" i Holland. (Bramsnæs & Primdahl 1991, Busck 2003b)

Deltagerne i workshoppen spiser frokost, mens de nyder udsigten fra en af områdets gravhøje.

og c, Just & Svendsen 2003, Primdahl m.fl. 2004, Stoye 2003b).

Fabjergprojektet – dialog om landskabsoplevelse og -kvalitet

Projektet har været gennemført som et aktionsforskningsprojekt, hvor de involverede landmænd og lodsejere er blevet inddraget i at udvikle redskaber til at afdække og beskrive de oplevelsesmæssige kvaliteter af det landskab, som de bor og driver landbrug i. Projektet har været opdelt i tre faser:

• Fase 1

Efter et orienteringsmøde fik 10 af de interesserede lodsejere udleveret et engangskamera, som de blev bedt om at bruge som en visuel notesblok til at fast-

holde deres landskabsoplevelser. I et efterfølgende interview blev billederne anvendt som udgangspunkt for at sætte ord på den enkeltes måde at sanse og opleve landskabet på, og på de fysiske kvaliteter ved landskabet, der ligger til grund for disse oplevelser.

• Fase 2

En workshop, hvor de 10 lodsejere med udgangspunkt i egne billeder i fællesskab skulle beskrive de forskellige oplevelseskvaliteter, der karakteriserer området. Efterfølgende blev de bedt om at diskutere, hvad der kan styrke/true disse kvaliteter, og hvad der kan udfolde/begrænse de lokale beboeres muligheder for at opleve disse kvaliteter.

• Fase 3

Et heldags landskabsværksted, hvor gruppen blev bedt om at udvælge et konkret område, som man ville arbejde med. Først blev gruppen bedt om at vise området og udpege og beskrive de oplevelseskvaliteter, de værdsætter i området. Som et led i at understøtte dialogen er landskabssementerne digitaliseret ved hjælp af målebordsblade og orthofoto for 1951 og 1999. Et digitalt kamera blev anvendt som notesblok. Billederne blev printet ud og anvendt som udgangspunkt for den følgende diskussion af, hvordan man kunne

sikre en hensigtsmæssig forvaltning af det åbne land og de problemer og muligheder, man oplever i den forbindelse.

Forståelse og selvforståelse

Ud over at skabe større viden om, hvori den gode landskabsoplevelse består, er målet for interviewene i fase 1 at give deltagerne i projektet et fundament for at deltage i en diskussion om æstetisk landskabskvalitet og landskabsforvaltning. Hensigten har således også været at aktivere deltagerne egen viden om, hvilket forhold de har til naturen og landskabet, og hvilke oplevelser de sætter pris på. Første skridt i denne proces var den første foredrags- og diskussionsaften, hvor deltagerne hørte om projektet og blev præsenteret for en lang række landskaber og måder at opleve dem på. Foredrag og diskussion skulle tjene som inspiration for deres egne refleksioner over, hvordan de oplever natur og landskab.

Næste led i processen var det halve år, de tilbragte med engangskameraet og med deres egen opmærksomhed over for landskabet og dets sansemæssig tilbud. Derefter fulgte opgaven med at formulere sine egne oplevelser over for intervieweren og dermed bevidst- og tydeliggøre dem både for sig selv og for andre, så man var rustet til at deltage i de efterfølgende fælles diskussioner om oplevelseskvalitet og landskabsforvaltning.

For nogle af deltagerne satte allerede foredragsaftenen skub i en del overvejelser. Dels skabte diskussionen en større bevidsthed om, at den enkeltes personlige synsvinkel har væsentlig indflydelse på, hvordan man oplever landskabet, dels blev en del af deltagerne opmærksomme på, at fænomener, som de aldrig selv havde overvejet, kunne gøres til genstand for æstetisk erfaring. Det drejer sig fx om den formskabende funktion, som sprøjtespor kan have hen over en bakket mark-

flade. Erkendelsen af dette skabte for flere af deltagerne en ny mulighed for positiv oplevelse samtidig med, at det var en provokation af deres moralgrænse. Eksemplet illustrerer det komplicerede i, at det smukke ikke nødvendigvis også er det gode. Noget, som ud fra nogle kriterier kan opleves positivt, bliver det ikke nødvendigvis ud fra andre. (Tuan 1993).

Den fase, hvor flest af deltagerne gav udtryk for, at processen havde indflydelse på deres forhold til landskabsoplevelsen og til dem selv, var den periode, hvor de skulle registrere deres oplevelser ved hjælp af kameraet. At gå med kameraet skærpede deres opmærksomhed over for landskabet på en måde, så de oplevede mere bevidst og også noterede sig flere sanseindtryk end tidligere. Kameraet satte desuden gang i en selvrefleksiv proces, hvor deltagerne måtte overveje, hvad der var betydningsfuldt for dem at få formidlet videre som værdifulde kvaliteter ved landskabet.

Processen gav anledning til diskussioner i hele familien og interesse fra andre af familiens medlemmer for, hvad det egentlig var, man syntes godt om og syntes var væsentligt at få med. Projektet fremprovokerede således ikke kun en refleksiv proces hos deltagerne i selve projektet, men også hos deres omgangskreds – hos deres børn, deres ægtefæller og deres øvrige familie.

Billedet illustrerer en af aftenens diskussioner om et æstetisk dilemma - problemet ved at det gode og det smukke i moderne kultur er adskilt. Det er samfundsmæssigt ikke længere god tone at synes om brugen af sprøjtemidler, men sprøjtesporene giver marken form og perspektiv. Det moralske frastødende står over for det formmæssigt tiltrækkende.

For flere af de interviewede var det helt klart, at selve interviewet og det at skulle forklare sine oplevelser og høre sig selv præsentere dem gav anledning til en ny selvforståelse – en erkendelse af sider hos sig selv, som man hidtil ikke havde været opmærksom på. Dette perspektiv udgør et meget væsentligt element i projektet, fordi det er vigtigt, at den viden, som undersøgelsen skaber, ikke kun er forskernes viden, men også er deltagernes *egen viden*. Det er forudsætningen for, at de siden kan udnytte den konstruktivt i diskussionerne om forvaltningen af deres eget landskab eller i diskussionen af andre landskaber for den sags skyld.

Landskabsoplevelse og forvaltning

Hen mod slutningen af interviewet blev deltagerne spurgt, om de syntes, der var nogle oplevelsesmuligheder, som landskabet før havde tilbudt, men som nu var

forsvundet, og om der var nye, positive muligheder, der var kommet til. Spørgsmålet blev stillet for at skabe en mental kobling mellem det at opleve og det at forvalte landskaber og dermed føre refleksionen videre i processen til de fælles diskussioner om æstetisk kvalitet og mulighederne for at tilgodese egne og andres ønsker.

Følelsen af at have mistet nogle oplevelsesmuligheder knytter sig for nogle af de interviewedes vedkommende først og fremmest til landbrugslandets generelle fremtræden. De påpeger konsekvenserne af den almene strukturudvikling, der har ændret et landskab, hvor der var folk og liv og stor variation til et meget mere stille og åbent landskab næsten uden aktivitet.

Andre af deltagerne påpeger mere specifikke konsekvenser af udviklingen. De savner nogle af de markveje, grøfter og vandhuller, der fandtes tidligere. To

udtrykker endda meget præcist det værdiskift, der er sket både hos dem selv og hos andre, der gør, at de i dag ønsker sig nogle af de vandhuller tilbage, som de tidligere har været med til at fylde op. Flere af deltagerne giver udtryk for, at det ville være et stort tab, hvis tunneldalene ikke længere blev afgræsset, dels fordi man så ikke længere ville kunne se deres dramatiske form, dels fordi der hører kreaturer til i det landskab.

Mange af de interviewede opfatter, at dyrelivet i landskabet er blevet rigere gennem de senere år, hvilket de især forbin-der med det, at der er plantet flere hegn. På trods af denne kvalitetsforbedring gør deltagerne i projektet sig mange overvejelser om de levende hegn. Alle er de positive over for at få etableret hegn og glade for de hegn, de har fået plantet. Løvtræerne forener det barske vestjyske landskab med en lys mildhed, som de ikke har kendt før, og som de sætter pris på. Det giver en anden årstidsvariation, og det giver noget læ i det ellers barske vejrlig. Læhegnene opdeler landskabet i nogle mere overskuelige enheder, og samtidig er de en repræsentation af det liv og den frodighed, som de sætter pris på som naturens væsen.

Over for den grundlæggende tilfredshed står overvejelser om udsynet i et landskab, som altid har været åbent og præget af de store vidder. På morænejorden nord for Klosterheden har der ikke været nogen stærke tilskyndelser til at plante hegn tidligere, da argumenterne først og fremmest var landøkonomiske. Det åbne, ubevoksede forblæste har været egnens særpræg i århundreder. Først i de senere år, hvor hegnenes æstetiske og biologiske betydning også pointeres, er man for alvor begyndt at interessere sig for hegn i dette område. Foreløbig er hegnene endnu unge, og man glæder sig over deres trivsel og vækst, men man er op-

mærksom på, at de på længere sigt vil koste udsynet og den oplevelse af sammenhæng, man har i landskabet i dag. Desuden bliver det jo et andet landskab. I det konkrete valg er alle dog villige til at ofre udsigten for læ og frodighed. De kunne dog tænke sig nogle kompromiser, så der nogle steder blev holdt åbent.

I modsætning til læhegnene, som bliver positivt modtaget, er forholdet til etablering af skov mere blandet. "Jeg er lidt betænkelig ved al den kampagne for skovrejsning, man har nu. Jeg vil da i hvert fald sige: Pas på!" Skov, "det jager jo mennesker væk". Skov er øjensynligt ikke et sted for folk, der dyrker jorden. Undtagelsen er dog de af deltagerne i projektet, som er meget glade for planter. De kan ikke forestille sig, at der kan komme for mange træer.

Dialog om værdifulde landskabsoplevelser

Formålet med workshoppen i fase 2 var at få deltagerne til at formidle deres landskabsoplevelser for hinanden som udgangspunkt for dialog om de oplevelseskvaliteter landskabet omkring Fabjerg byder på. Det første problem var, hvorledes man i det hele taget bringer landskabsoplevelse ind i dialogen på tværs af de forskellige måder at opleve på. Til forskel fra de kvalitative interview, hvor den enkelte beskriver sine oplevelser over for en lyttende og understøttende person, var der her tale om at gøre sine oplevelser forståelige i forhold til de andres måder at opleve på.

Landskabsæstetik eller oplevelseskvalitet er umiddelbart meget uhåndgribeligt i en almindelig samtale med landmænd, dels fordi det indeholder så mange forskellige aspekter, og dels fordi det drejer sig om en sanseverden, som vi sjældent forholder os til sprogligt. Typisk er det, at vi forholder os til landskabet gennem

andre aktiviteter som jagt, fiskeri, orienteringsløb, svampesamling og landbrugsproduktion. Dette forhold illustreres af et udsagn som fx "jeg går mest på jagt, fordi jeg elsker at færdes ude i naturen".

I forhold til en lokal diskussion er der brug for redskaber til at reflektere over og kommunikere om landskabsoplevelser. Der ligger en opgave i at udvikle disse redskaber; det gælder både redskaber, der kan fokusere og fastholde de forskellige typer sansninger, og som kan udvikle det sproglige univers, der kan understøtte kommunikationen eller dialogen. Det er vigtigt for kommunikationen, at denne bliver løftet ud over at handle om de afledte aktiviteter. Kun en jæger har umiddelbar adgang til at forstå, hvad det er for landskabsmæssige oplevelser, der er forbundet med det at stå op en tidlig morgen og vente i mange timer på, at en råbuk skal forvilde sig ind på skudhold. Og kun en landmand har den direkte adgang til at forstå de landskabsmæssige oplevelser, der er knyttet til det at arbejde jorden eller høste korn. Hvis disse oplevelser skal kommunikeres på tværs af disse tilgange til landskabet, skal de nødvendigvis gennem dialogen omsættes til et sprog, der forholder sig mere direkte til følelsen.

På workshopen blev deltagerne først bedt om, ved hjælp af tusch, karton, billeder og klæbevoks, at sætte ord og billeder på de særlige landskabsoplevelser, man havde haft, og beskrive disse oplevelser for hinanden. Efterfølgende blev deltagerne bedt om at gruppere de forskellige landskabsoplevelser ved at flytte rundt på kort og billeder og i fællesskab at sætte benævnelser og indhold på de fremkomne temaer. Man nåede frem til fire overordnede temaer for landskabsoplevelsen og en beskrivelse af de kvaliteter, der knytter sig til disse temaer.

Variation

Under dette tema blev der fremhævet forskellige former for variation, herunder den rumlige variation i landskabet – at der er forskellige afgrøder, forskellige bedriftstyper. Variation i større skala blev også diskuteret, fx betydningen af naboskabet til Klosterheden og Limfjorden og deres indflydelse på, hvordan man oplever landskabet. En tredje type variation, der blev fremhævet, er den, der knytter sig til tiden – at lyset, vejret og årstiderne skifter – og den måde, det påvirker landskabet på.

Oaser og horisont

Som en oase beskrev deltagerne fx en sø, en eng, eller en klat træer, der som rum skiller sig ud fra det øvrige landbrugslandskab, og hvor man kan søge hen og opleve stilhed og tryghed. Temaet omfatter også det, som er beskrevet i kapitel 4, nemlig manges ønske om at skabe sig et paradys nær ved boligen. Oaserne står i kontrast til to forhold. Følelsesmæssigt står oaserne i kontrast til den stadigt større skala, fx markernes og bygningernes vækst som følge af strukturudviklingen. Man har svært ved at forholde sig til det store skalatrin. Oplevelsesmæssigt står oaserne i kontrast til det åbne og til horisonten; og netop området omkring Fabjerg er karakteriseret af vidde og udsyn, fordi terrænet er åbent og ligger ud til Limfjordens åbne flade.

Kultur og historie

De fleste af deltagerne i gruppen er født og opvokset i området, der således rummer en del af deres egen historie. Landskabet må gerne rumme denne personlige historie. Men det må også gerne udtrykke den fælles historie som fx den gamle transformerstation eller en endnu ældre fælles historie. Gravhøjene og kirken blev fremhævet som meget centrale elementer

i denne oplevelse af historie og kontinuitet.

Liv i landskabet

For mange er den gode landskabsoplevelse knyttet til liv i landskabet. Det kan være liv i form af vildt – den uventede oplevelse, som når man en sen aften eller tidlig morgen oplever en flok kronvildt, der springer tæt forbi én, eller ræve, der ligger og soler sig i grøfteskanten. En form for liv, der blev fremhævet som vigtig var husdyr – især kvæg – og den betydning, det har for landskabets fysiske fremtoning. Området er et udpræget kvægbrugsområde, og de fleste deltagere havde eller havde haft kvæg. Endelig snakkede man også en del om det liv, der knytter sig til, at der er mennesker i landskabet, at der er landmænd, som laver noget derude.

Sammenholder man de fremkomne temaer og indholdet af dem med resultaterne fra dybdeinterviewene, vil man se, en forskel i tematiseringen. Det skyldes, at der er tale om to type processer med forskellige formål. Formålet med de kvalitative forskningsinterviews, er at få en både dyb og bred forståelse af de måder, landskaber kan opleves på. Formålet med dialogen er at udnytte deltagernes personlige erfaringer som grundlag for at skabe en fælles forståelse af oplevelsesmæssige kvaliteter i deres landskab på tværs af forskellige måder at opleve på. Der er altså tale om en bevægelse fra en individuel, refleksiv proces, hvor der kun er en interviewer til at understøtte den enkeltes refleksioner, til en kommunikativ proces, hvor den enkelte ikke bare skal forholde sig til sin egen måde at opleve på, men også til den måde, de andre oplever på.

Der er ikke tale om en proces, hvor man skal opnå konsensus om, hvad der havde oplevelsesværdi og ikke. Men te-

matiseringen er et godt redskab til at fokusere på, hvad vi oplever på samme måde, og hvad vi oplever forskelligt, og dermed til at opnå en forståelse af, hvordan andre oplever. Opnåelsen af denne gensidige forståelse er et centralt element i italesættelsesprocessen, fx at få snakket om hvad det er, de hver især mener, når de siger, at det er værdifuldt for dem at opleve, at der er liv i landskabet. Brugen af deltagernes egne billeder og inddragelsen af deres overvejelser om deres eget landskab var uden tvivl medvirkende til, at diskussionen blev holdt konkret og nærværende for deltagerne.

Trusler mod oplevelsesværdier

Generelt syntes alle, at området byder på mange positive oplevelsesmuligheder. Omvendt kunne man i gruppen identificere en række forandringer, som har været med til at forringe mulighederne, fx vilde planter, der er forsvundet fra området, eller enge og overdrev, der ikke længere afgræsses. Det er en variation, som er på retur i det dyrkede landskab. Samtidig er der også sket en række positive forandringer i gruppens øjne. Blandt andet er der plantet en del læhegn i området, og der er sket en reetablering af vandhuller. Det, der kender tegner disse forandringsprocesser, er, at de er diffuse. De består af mange enkeltbeslutninger og handlinger, der gradvist forandrer landskabet, og som er vanskelige at forholde sig til og at mobilisere en aktiv stillingtagen til. Det er måske generelt kendetegnende for truslerne mod landbrugslandets oplevelsespotentialer, at der er tale om en glidende udviklingsproces, der ikke nødvendigvis medfører markante enkeltbegivenheder, såsom store, nye vejanlæg, omfattende samlede bygningsanlæg eller pludselige større ændringer i landskabsstrukturen, og som kan mobilisere befolkningens engagement i en diskussion.

Et af de centrale temaer i diskussionen blev adgangen til landskabsoplevelse. Det var **kendetegnende** for denne diskussion, at den mere handlede om de sociale og kulturelle barrierer mellem land og by end om den fysiske barriere. Gruppens selvforståelse var, at hvis bare folk opfører sig ansvarligt og ikke ødelægger noget, så er de altid velkomne til at færdes langs hegn og skel. (Det skal her erindres, at vi befinder os i et område med lav befolkningstæthed, der er derfor ikke det pres på at færdes i det åbne land, som man finder omkring de større byer). Til gengæld vidnede diskussionen om et større problem med den voksende forståelsesmæssige eller kommunikative barriere mellem land og by, endda mellem landsby og by. "De har nok i sig selv." "De ved ikke, hvordan de skal opføre sig." Diskussionen i gruppen afslører, at stereotype forestillinger om de andre står i stedet for en reel dialog mellem land og by.

Man er meget opmærksom på betydningen af denne dialog mellem land og by, **hvor én nævner** landboturisme som et vigtigt element. En anden inddrager et eksempel med en landmand, som altid havde sand og grus, som folk fra landsbyen kunne komme og hente lidt af – som det blev udtrykt, "det er altid godt at have lidt pluspoint på kontoen." Men der er også masser af eksempler på, hvor denne dialog går galt, hvis man ikke kender koderne for kommunikationen, fx at man som nyttilflyttet byder indenfor på kaffe, når naboen kommer med en blomst som en "velkommen til"-gestus. Undlader man dette, tolkes det som en afvisning, og naboerne kommer ikke igen.

Regulering af landskabets oplevelseskvalitet

Et af de centrale temaer i diskussionen på landskabsværkstedet var den generelle

regulering og lovgivning. Gruppen udtrykte en generel frygt for mere regulering – en frygt, der formentlig er meget udbredt blandt landbrugere. Samtidig var der udbredt enighed om, at regler er nødvendige. Fx syntes de, at der er mange fornuftige ting i miljøreguleringen, selv om landmændene var meget imod den, dengang den blev indført. Til frykten for at blive reguleret knytter sig i en forvaltningsmæssig sammenhæng det problem, at denne frygt virker som en blokering for kommunikationen, uafhængigt af om frykten er begrundet eller ej.

Som helhed syntes deltagerne i diskussionerne, at reguleringen af landskabet fungerer for stift og for generelt. I stedet kunne de tænke sig en meget mere individuel vurdering og sagsbehandling, hvor man fra sag til sag tager stilling til, om en forandring forbedrer oplevelseskvaliteten eller ej. Der var også områder, hvor de ikke mente, at der er brug for så megen regulering. Hvis folk fx gerne vil have lov til at lave en sø, så kan man ikke forstå, hvorfor man ikke bare kan få lov. Det skader jo ingen.

Det fremgik af diskussionerne, at ejendomsretten betyder meget for mange landmænd. Ejendomsretten bliver på den ene side forbundet med et ansvar for at forvalte jorden, på den anden side med retten til at bestemme, hvad der skal ske på jorden, og hvem der må færdes der. Det betyder, at dialogen let bliver låst fast i en konflikt om, hvilket ansvar og hvilke rettigheder den private ejendomsret indebærer og hvilke den ikke indebærer. Men som én af landmændene fra gruppen udtrykte, så er der ingen tvivl om, at jo færre landmænd der ejer jorden, jo mindre vil de få lov til selv at bestemme, hvordan landskabet skal se ud.

Der var bred enighed om, at der er brug for meget mere dialog i forhold til forvaltningen af landskabet. Set ud fra

landmandens synsvinkel vil det være en god investering, da en bedre dialog vil kunne bidrage til at forbedre landbrugets image. På længere sigt vil det have betydning for de vilkår, landbruget får lov at producere under og for afsætningen af produkterne. Men det, som man efterspørger, er en reel dialog – en gensidig lytten til hinanden – så man, hvis man har en god sag, også bliver hørt. Medlemmerne i gruppen havde den opfattelse til fælles, at det reelt ikke nytter noget at gå i dialog med det offentlige system. Ens synspunkter bliver alligevel ikke hørt, underforstået, de har ingen indflydelse på afgørelsen.

Hvorvidt denne bekymring er begrundet i reelle forhold er uvist, men opfattelsen eller fordommen er i sig selv en alvorlig barriere for en gensidig forståelse. En anden barriere er, at det kræver tid og ressourcer at deltage i dialogen om forvaltningen af landskabet. Den tid og det overskud har mange landmænd ikke. De har nok at gøre med at passe deres bedrift og få det hele til at løbe rundt.

En væsentlig hindring for at tale sammen, som deltagerne var meget opmærksomme på, var, at parterne i landskabsforvaltningen kan være slemme til at sætte hinanden i bås. Landmændene føler sig selv sat i bås af biologer og geologer, som nogle der kun tænker på profit og på at køre traktor. Samtidig sætter de selv biologerne i bås som nogle, der kun plejer deres egne interesser og glemmer at tænke på, at landmændene skal leve af at drive landbrug.

Om effekten af dialogprocessen

Som projektet har udviklet sig, har landskabsspørgsmål ikke været taget op på den enkelte bedrift i forhold til den konkrete beslutningstagning, og der er ikke lavet en analyse af, hvad dialogen har betydet af konkrete forandringer. Men en

måde at vurdere effekten af processen på er at se på, hvordan landmændene selv opfatter, at processen har ændret deres syn på landskabet. Her giver man udtryk for, at man er blevet mere bevidst om, at der er nogen, der ser ens bedrift og bedriftslandskab udefra – ser det med andre øjne, end dem man som landmand ser det med, når man ser det fra bedriftens perspektiv. Denne erkendelse betyder, at man kan tage nogle andre ting med ind i sine overvejelser, fx når man planter træer. Projektet peger således i retning af, at man blot ved at sætte gang i en kvalificeret dialog med landmændene om, hvordan landskabets oplevelseskvaliteter kan sikres, allerede kan opnå meget med hensyn til en bedre forvaltning af landskabets oplevelsespotentiale.

Landskabsværksted

En del af projektet har drejet sig om at udvikle et koncept for et landskabsværksted, hvor man lokalt får diskuteret og beskrevet de oplevelseskvaliteter, som et givet landskab indeholder, eller som man kunne ønske sig. På 'landskabsværkstedet' introduceredes en række redskaber med det formål at understøtte en sådan proces. Blandt de hjælpemidler, vi havde valgt, var forskellige temakort, der blandt andet beskrev veje, småbiotoper og bebyggelse i henholdsvis 1951 og 1999, et geologisk jordbundskort samt et almindeligt topografisk kort i 1:25.000. Herudover havde deltagerne et digitalt kamera og en farveprinter til rådighed. Medlemmerne af gruppen blev bedt om at udvælge et konkret område og ud fra forskellige synsvinkler at beskrive, hvilke oplevelseskvaliteter området dækker over, og hvilke aktuelle processer der kan true disse kvaliteter eller understøtte dem.

Gruppen fik sig nogle gode diskussioner undervejs, blandt andet om placeringen af læhegn – at man skal overveje deres

placeringer både ud fra bedriftens eller ejendommens synsvinkel og udefra. Det vil give mulighed for en mere helstøbt vurdering og dermed bedre mulighed for at tilgodese flere ønsker til oplevelseskvalitet. Der blev også diskuteret en del om afgræsning af et engareal og om placering af en sø, og om de æstetiske kvaliteter, som disse elementer tilfører landskabet.

Der kom ikke et mere sammenhængende produkt ud af processen i form af kort, ord og billeder, som vi havde haft forventninger til. I projektet er vi således langt fra at have udviklet et færdigt koncept for, hvordan sådanne værksteder kan organiseres og fungere i praksis. Men landskabsværkstedet har givet nogle vigtige erfaringer i forhold til, hvad der fungerer og ikke fungerer. De vigtigste erfaringer fra projektet er:

- at temakort ikke umiddelbart er tilgængelige redskaber for folk i almindelighed i arbejdet med et konkret landskab. Man er ikke øvet i at koble kortenes abstraktioner med landskabets konkrete fremtræden og sine oplevelser af det. I det omfang, man skal bruge kort i en sådan proces, er det nødvendigt, at der er en facilitator, der kan "oversætte" kortene, og som kan omsætte tanker og ideer til nye kort.

- at opgaven skal være meget konkret. Der skal være en klart beskrevet modtager af arbejdet, og der skal være en entydig forståelse af, hvad det skal bruges til. At opnå denne forståelse kræver, at deltagerne er engagerede i processen. Til det formål er det værdifuldt både at bruge billeder, skrift og tale.

- at det er en proces, der tager tid. Folk skal have mulighed for at arbejde sig ind på hinanden. Dernæst skal der være tid til den lærings- og udviklingsproces, hvor man får udviklet sprog og samarbejdsformer, så processen fungerer, og

man får mulighed for at blive inspireret af hinandens erfaringer.

Efterhånden som man får erfaring med denne proces og får udviklet dens form, vil den blive mindre ressourcekrævende. Det kan dog ikke lade sig gøre at involvere alle i en sådan proces. En måde at organisere det på i praksis kunne være inden for velafgrænsede områder. Her kunne man invitere interesserede repræsentanter fra forskellige grupper til at udarbejde en beskrivelse af områdets oplevelseskvaliteter, på en måde så alle i princippet kan forholde sig til det. Man kunne bruge både lyd, billeder, kort, udstillinger, vandreture osv. for at nå dette mål. En vigtig forudsætning for at opnå en nuanceret fremstilling er, at flest mulig forskellige synsvinkler bliver repræsenteret i gruppen. Landskabsværksteder kan blive et vigtigt og nyttigt element i en lokal forvaltning af landskabet, der tager højde for en lokal ekspertise. Metoden skal naturligvis udvikles i sammenhæng med udviklingen i den øvrige forvaltning.

Eksempler på lokal forvaltning

I det følgende præsenteres en tværgående analyse af konkrete igangværende initiativer inden for lokal natur- og landskabsforvaltning for at undersøge og belyse, hvorledes en sådan kan organiseres i praksis.

Ejerskab - initiativ og forløb

I de to danske cases er initiativerne opstået ud fra et lokalt engagement. I projekt Engsnarre fungerede den lokale landboforening og dens formand som primus motor. Motivationen var dels at sikre sig indflydelse, dels at undgå, at en løsning blev trukket ned over hovedet på de involverede. Dernæst var det at sikre en økonomisk gunstig løsning for landmændene. I Nees projektet var det den lokale sogneforening, der tog initiativet til

projektet. Her var motivationen dels at få indblik i de planer, der var for området, dels at tage bestik af hvorledes landbrugsproduktionen kunne udvikle sig fremover, og hvilke tilskudsmuligheder der var til rådighed for området.

Også ideen til de hollandske miljøkooperativer er vokset ud af et lokalt engagement hos landbrugerne. Her var motivationen en reel trussel imod den fortsatte landbrugsproduktion i de områder, som regeringen havde udpeget til grønne områder. Regeringens politik var at opkøbe, hvor det var muligt, og ellers at lægge stramme restriktioner på landbrugsproduktionen. En af grundideerne bag dannelsen af miljøkooperativerne er således at samarbejde med interessenter uden for landbruget om at finde løsninger, der sikrer en fortsat rentabel landbrugsproduktion, men som også tager hensyn til de andre interesser i området. De hollandske politikere har bakket op om ideen ved at yde støtte til kollektive aftaler, indgået af medlemmerne. Det er lettere for det offentlige at indgå i forhandlinger med de organiserede kooperativer end med den enkelte landmand, og omvendt er det en tryghed for den enkelte landmand, at han har kooperativet at støtte sig til og dermed er bedre rustet i forhandlingerne om den fremtidige landskabsudnyttelse. Miljøkooperativerne er således blevet institutionaliseret som aftalepartner med det offentlige.

Landskabsplejeforbundene i Tyskland adskiller sig i deres initiering lidt fra de øvrige projekter i og med, at det er en politiker, der har været initiativtager og primus motor i oprettelsen. Initiativet har fra begyndelsen haft en mere formaliseret ramme end de andre projekter. I Bayern, hvor ideen opstod, har der været et politisk pres for at sikre en rationalisering af jordbruget gennem arealsammenlægninger og jordforbedringer. Omfordelingen af

jord har medført, at en del af de arealer, der ikke er egnet til egentlig landbrugsproduktion, og som derfor ikke har indgået i jordfordelingen, er gået over i offentligt eje. En konsekvens af dette er, at de ikke længere bliver plejet gennem afgræsning, hvilket har medført stærke reaktioner hos naturbeskyttelsesforeningerne. Initiativerne inden for landskabsplejeforbundene er hovedsagelig knyttet til plejen af disse offentlige arealer og giver nogle af landmændene mulighed for at opnå en biindtægt ved at udføre natur- og landskabspleje på de offentlige arealer.

Lokalt perspektiv

Et fælles karakteristikum for projekterne er, at de alle bygger på et lokalt perspektiv og et konkret mål. Til gengæld er det ikke alle projekter, der i lige høj grad indtager de forskellige interessenter. I landskabsplejeforbundene er treparten et bærende princip, dvs. at miljøorganisationen sidder med ved bordet som den ene part sammen med landmændene og den offentlige administration. I modsæt-

ning hertil har det været en bevidst strategi at holde naturfredningsforeningen uden for døren i projekt Engsnarre. En af de pragmatiske begrundelser for dette har været, at det ville give for meget modstand hos landmændene, hvis naturfredningsforeningen var indblandet. I forhold til landskabsspørgsmål må denne strategi betragtes som uheldig, fordi den tilside-sætter de interesser og synspunkter, som disse foreninger repræsenterer. Det er således et spørgsmål om mod, konstruktive forventninger og saglige overvejelser om, hvem der bør inddrages i sådanne typer projekter, og hvordan de forskellige relevante personer inddrages bedst muligt.

Neutral grund og fælles platform

Kendetegnende for projekterne er, at der er etableret en form for fælles neutral grund, hvor der har været muligheder for en åben dialog mellem de involverede parter. I projekt Engsnarre er det et fælles udvalg, der har leveret dette "sted for åben dialog", i Nees er det de fora, som forskerne i initiativet har etableret; i de

„Ja, bare sådan en ting som den eng der. Den kunne vi jo aldrig finde på at lukke af med træer ved vejen længere. Det kunne vi før. Jamen, bare det, at jeg kunne høre, hvor begejstret han var.“

tyske landskabsforbund er det etableringen af trepariteten i forbundet, og i miljøkooperativerne er det kooperativet som institution, der tjener som neutral grund for dialogen og forhandlingerne.

Inden for organisations- og lærings-teori er der en efterhånden udbredt metafor, som kan være med til at illustrere den neutrale grund. Det er metaforen om "den 5. provins" hentet fra den irske mytologi. I fordums tid var der altid drabelige stridigheder mellem høvdinge i Irland. Men i sagnet berettes, at på aftalte tidspunkter drog alle krigsherrerne sammen til den 5. provins. Den 5. provins var ikke en geografisk position, men et andet sæt fælles spilleregler at være sammen om, hvor man lagde våben og rustning udenfor.

Formålet med den 5. provins er at finde en ramme, hvor man kan diskutere på tværs af forskellige synsvinkler, interesser, sprogbrug, m.m. I organisationsudviklingsteorien er der opstillet en række etiske spilleregler for kommunikationen i den 5. provins. (Amtoft & Strøier 1996):

- Man er interesseret i så mange versioner af tingene som muligt.
- Man forholder sig ikke til et enkelt univers eller én version, men til en håndfuld af meninger og ideer – ingen har mere ret end andre.
- Det er ikke tilladt at udøve kritik, hverken over for andres handlinger, motiver for handlinger eller baggrunden for handlingerne. Det interessante er at forstå, hvorfor vedkommende har handlet, som han/hun har.
- Det er ikke ens egen version af tingene, der er vigtigst, men snarere de andres. Her forsøger man som en medlevende

observatør at se verden gennem de andres briller.

- Her findes ingen fordomme, men i stedet nysgerrighed. Ligesom høvdingene i gamle dage lagde deres våben udenfor, lægger man sine fordomme udenfor.

- Uenighed er for en gangs skyld velkommen. Jo flere synspunkter, der kan lægges frem på bordet, des bedre. Men der skal ikke argumenteres, blot fremlægges.

- Det er tilladt at luften utraditionelle ideer og nye handle måder, nye perspektiver og andre, måske usædvanlige, løsninger.

Mange af disse etiske regler er nyttige som grundlag for etableringen af fælles platforme for lokal landskabsforvaltning. Den fælles platform skal dog også rumme steder, hvor man kan tage beslutninger og indgå kompromiser. Det er vigtigt, at denne del af den lokale landskabsforvaltning er tvangsfri. Tvang tilhører den traditionelle relation mellem det offentlige og individet og må være et alternativ til og ikke en del af processen, hvis deltagere skal motiveres for at deltage konstruktivt og engageret i processen. Der kan således eksistere en "Plan B", hvis man ikke når frem til brugbare og acceptable løsninger.

Facilitatorens rolle

Fælles for de projekter, der er beskrevet her, er, at der er knyttet en eller flere resourcepersoner til projekterne. Disse personer har ikke partsinteresser i sagen og kan derfor fungere som neutrale facilitatorer for processen.

Landskabsplejeforbundene har ansat sekretærer; miljøkooperativerne fik i starten megen støtte fra forskerne; i projekt Engsnarre er der dels ansat en person i landboforeningen til at understøtte processen, dels har landinspektøren spillet en væsentlig rolle som facilitator i forbind-

else med realiseringen af jordfordelingen.

Også tidligere projekter har vist, at en sådan facilitator er afgørende for, hvordan disse projekter forløber. Blandt andet ansatte man i Korridor-projektet, gennemført af Århus Amt, med stor succes en konsulent udefra til at udbrede udnyttelsen af mulighederne inden for de miljøvenlige jordbrugsforanstaltninger (MVJ-ordningerne) i landskabskorridorerne. En vigtig del af facilitatorens rolle er, at han eller hun har et særligt ansvar for at etablere og opretholde den fælles platform og for at "spillereglerne" overholdes. Det er samtidig også vigtigt, at det er en person, som alle parter har tillid til. (Just et al., 1997).

Adgangen til ressourcer

Det, der kendetegner de beskrevne projekter, er, at de gennem projektorganiseringen har fået adgang til offentlige økonomiske midler. Samarbejdet har givet mulighed for at opnå noget, den enkelte ikke ville kunne opnå. Dette har imidlertid været betinget af, at man politisk/administrativt har anerkendt og samarbejdet med projekterne som et led i den offentlige administration af ressourcer. Det er tilfældet både i landskabsplejeforbundene, miljøkooperativerne og projekt Engsnarre. Vigtigheden af adgang til økonomiske ressourcer skal ses i sammenhæng med betydningen af at motivere folk til at deltage i processen. Dette sker dels ved, at deltagerne har reel beslutningskompetence og ikke er underlagt tvang, dels ved at man ved at indgå konstruktive aftaler kan tiltrække økonomiske midler, som ikke ville være tilgængelige for den enkelte. Det er således en forudsætning, at den offentlige lovgivning og økonomiske regulering giver mulighed for at understøtte og spille sammen med de lokale initiativer.

Grad af institutionalisering og formalisering

De fire eksempler giver ikke nogen klare svar på, hvilken grad af formalisering og institutionalisering sådanne projekter kræver for at fungere. Nees projektet er et eksempel på et projekt med en meget uformel organisering. I modsætning hertil har vi i landskabsplejeforbundene en organisation, der nærmer sig en institutionalisering inden for det etablerede offentlige system. Det, der samlet kan udledes af casene, er, at for at blive betragtet som aftalepartner af det offentlige system og få adgang til at forvalte offentlige ressourcer, skal samarbejdet være meget formaliseret. En af forklaringerne på den store udbredelse af miljøkooperativer er således, at indgåelsen af et sådant lokalt samarbejde er gjort til betingelse for at få adgang til offentlig støtte.

Beslægtede tiltag

En beslægtet tilgang, der er under udvikling, er udarbejdelse af individuelle naturplejeplaner på bedriftsniveau. Fokus i disse planer er naturkvalitet. Via dette perspektiv skabes der en dialog mellem en naturplanlægger, der repræsenterer bestemte synsvinkler på oplevelseskvalitet, og landmanden. Dialogen er uden tvivl af stor betydning for, hvorledes disse aspekter inddrages i driftsledelsen, men den skaber ikke uden videre grundlag for en lokal dialog og italesættelse af oplevelseskvaliteter generelt. Fokus bliver dels holdt fast på den enkelte bedrift, dels på naturkvalitet ud fra en biologisk synsvinkel. Ud fra de erfaringer, der er beskrevet her i bogen, er det vigtigt, at landskabsforvaltning ikke kun bliver en sag mellem specifikke sektorinteresser og den enkelte landmand. Dels giver det, som påpeget i kapitel 4, kun begrænset mening at betragte landskabsværdier på bedriftsniveau, dels er det vigtigt at inddrage flest

Artiklen er et redigeret uddrag af bogen *Landbrugslandet – skabelse og iagttagelse*. Syddansk Universitetsforlag 2005. Bogens 225 sider er rigt illustreret i farver og kan købes i boghandlen eller fra forlaget via www.universitypress.dk til kr. 249.00.

mulige interesser og kompetencer i afvejningen af landskabets mange funktioner.

Et andet initiativ, som det kan være relevant at forholde sig til i denne sammenhæng, er udarbejdelse af rammerne for "Godt Landmandskab". Her har man inden for rammerne af landbo- og husmandsforeningerne udarbejdet et udkast til fælles retningslinjer og grundlag for godt landmandskab, som det enkelte medlem via sit medlemskab principielt tilslutter sig. En del af dette grundlag handler blandt andet om gården og landskabet og om godt naboskab. Set i bogens perspektiv er ideen god nok i og med, at den sætter fokus på de landskabsmæssige aspekter af landbrugsproduktionen, og den er med til at legitimere, at disse emner tages op i den landbrugsfaglige diskussion. Men det er et problem, at dialogen føres isoleret i landbrugskredsen. Man kommer ikke i dialog med dem, der i øvrigt interesserer sig for landskabets kvalitet; de repræsenteres kun som stereotypiske eksterne interessenter. Det fører til en udbredt skepsis og bekymring hos de øvrige interessenter med hensyn til, hvordan de pæne ord vil blive omsat i landbrugets konkrete forvaltning af naturgrundlaget. Et andet problem ved henstillingerne i "Godt landmandskab" er, at de er ført på et meget overordnet niveau. De ender således i den modsatte grøft af naturplejeplanerne på bedriftsniveau, nemlig med nogle så generelle anvisninger, at de vedgår alle og ingen, og at der ikke er nogen konkrete mål at forholde sig til. (Landsudvalgenes Fællesudvalg 2000).

På vej imod en platform for en lokal landskabsforvaltning

Bogen har ikke bragt os så vidt, at vi kan præsentere færdige svar og løsninger på, hvordan en lokal landskabsforvaltning fremover kan organiseres. Der er ud fra både teori og empiri argumenteret for, at det både er hensigtsmæssigt og nødvendigt at arbejde med en model for landskabsforvaltning, der i højere grad er lokalt forankret. Den skal involvere de forskellige lokale synsvinkler og interesser og bygge på dialog på tværs mellem dem, der skaber, og dem, der oplever landskabet. På baggrund af egne og andres erfaringer har vi forsøgt at udkrystallisere nogle af de vigtigste elementer af, hvordan en sådan lokal platform kan udvikles og fungere i praksis.

De ovennævnte projekter er alle karakteriseret ved, at de forholder sig til nogle konkrete mål, og at de skaber en dialog på tværs af interesser for at finde en tilfredsstillende lokal løsning på de problemer, der knytter sig til disse mål. Projekterne viser, at lokale initiativer ikke nødvendigvis skal være initieret nedefra, men at de skal udspringe af en bred forståelse af det meningsfulde i at indgå i en sådan proces. Det er derfor vigtigt, at der skabes et fælles rationale for at indgå i en sådan proces, både hos landmænd, embedsmænd, politikere og de øvrige lokale interessenter.

Det er vigtigt, at man tager den frygt, som de forskellige parter nærer for at indgå i denne type projekter, seriøst. Erfaringen fra vores undersøgelse er, at for landmændene handler det meget om en frygt for, at en lokal dialogproces bare vil betyde yderlige regulering og indsnævring af det manøvrerum, inden for hvilket landmanden kan drive landbrug. De hollandske miljøkooperativer er et godt eksempel på, at det ikke behøver at være sådan i praksis. Den indbyrdes skepsis

blandt interessenterne gør det vigtigt, allerede fra et initiativ sættes i gang, at få skabt en form for neutral grund. Et af midlerne hertil er at tilknytte en person, som ikke er direkte involveret som interessent, men som har til formål at understøtte og iagttage processen.

Den beskrevne type lokalt baseret forvaltning kan og skal naturligvis ikke erstatte al anden regulering. Platformene skal være drevet af frivillighed, de skal udspringe af behov og interesser i forhold til et lokalområde og på den måde være et attraktivt alternativ til den generelle reguleringens overordnede perspektiv. En lokal landskabsforvaltning er relevant der, hvor man gennem en lokal regulering kan opnå en ud fra alles synsvinkel bedre løsning, end det er muligt gennem den generelle regulering. Opbygningen af lokale platforme for landskabsforvaltningen er en udviklingsproces, hvor man lærer at mobilisere de relevante interessenter, og hvor man får adgang til de nødvendige ressourcer for at målrette processen og få den til at virke meningsfuld. Italesættelse, kommunikation og refleksion på tværs af de forskellige perspektiver og interesser er en nødvendig hjørnesteen i denne læringsproces.

Udviklingen af lokale platforme er en metode til at skabe grundlag for en reel og åben dialog om landskabskvalitet og forvaltning. Den egner sig således ikke kun til at diskutere landskabsæstetik, men også til at inddrage andre lokale problemstillinger og perspektiver, fx drikkevandshensyn eller landdistriktsudvikling. Fordelen ved at tage udgangspunkt i landskabets sansemæssige fremtræden er, at dette perspektiv giver adgang til at aktivere alle interessenters kompetence og viden i forhold til landskabet. Vi kan sagtens forestille os, at de lokale platforme kan bruges som redskab i udviklingen af et landbrug, der kan omfatte og forvalte landskabets multifunktionalitet.

Landbrugsbyggeri i landskabet

Med landskabskaraktervurdering og lokal områdeplanlægning kan landbrugets bygninger placeres i samklang med landskabet.

Landbrugets gamle bygninger forfalder, mens nye rejser sig på åben mark og udfordrer det kendte landskabsbillede. Men de store anlæg kan placeres i samklang med landskabet. Det kan ske ved hjælp af en lokal områdeplanlægning, der baseres på en vurdering af landskabets karakter.

En sådan planlægning, der også kan bruges til andre anlæg på landet, beskrives i rapporten "Landbrugsbygninger, landskab og lokal områdeplanlægning", som Vibeke Nellesmann, Jens Abildtrup, Morten Gylling og Christian Vesterager har udarbejdet for Center for Skov, Landskab og Planlægning.

De har udviklet en analysemetode baseret på landskabskarakterer til formålet: placering af stort nyt landbrugsbyggeri og naturtiltag som fx ny skov. Denne landskabsanalyse er en vigtig byggesten i lokal områdeplanlægning og dialogen om udviklingen mellem ejere, brugere og myndigheder.

Sigtet er, at nye anlægs udformning og placering imødekommer landskabskarakteren. I bredere perspektiv er sigtet at give plads til landbrugets udvikling, samtidig med at der tages hensyn til landskab, natur og bomiljø inden for økonomisk realistiske rammer.

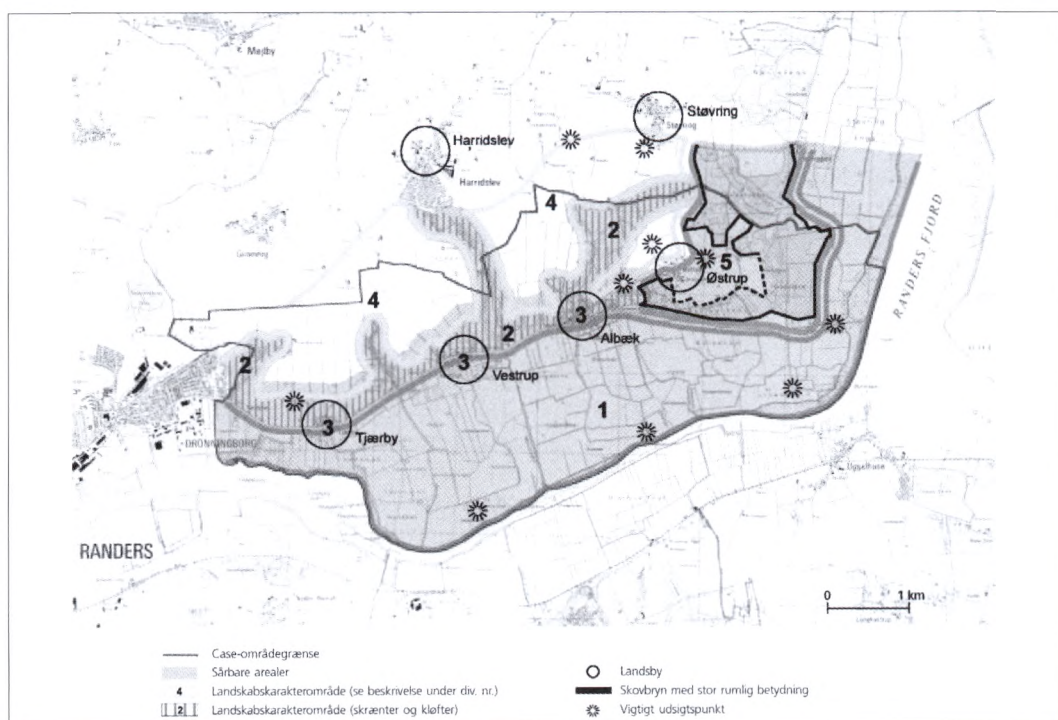
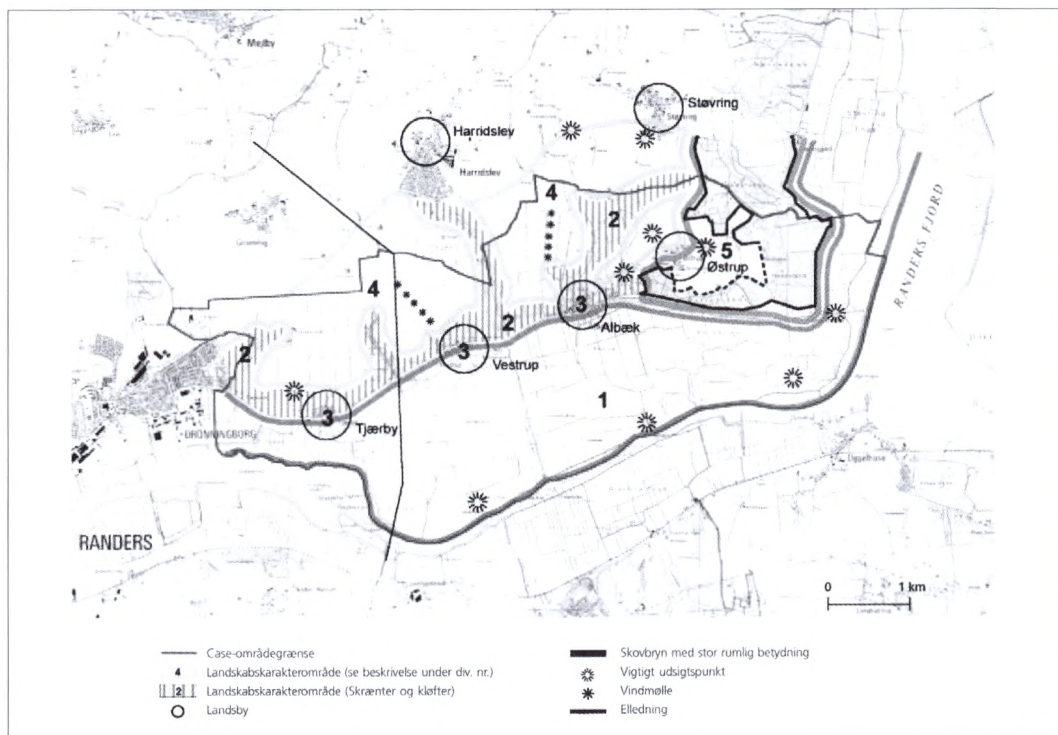
Efter strukturreformen skal kommunerne ifølge det nye planlovsforslag udarbejde sammenfattende planer for det åbne land. Kommuner får endvidere mulighed for at udpege arealer til nye landbrugsbygninger. Det vil især være vigtigt, hvor landskab og kulturhistorien er højt værdsat. Den nye model for lokal områdeplanlægning, som er baseret på dialog og frivillighed, kan udgøre et vigtigt nyt led i planlægningen på landet.

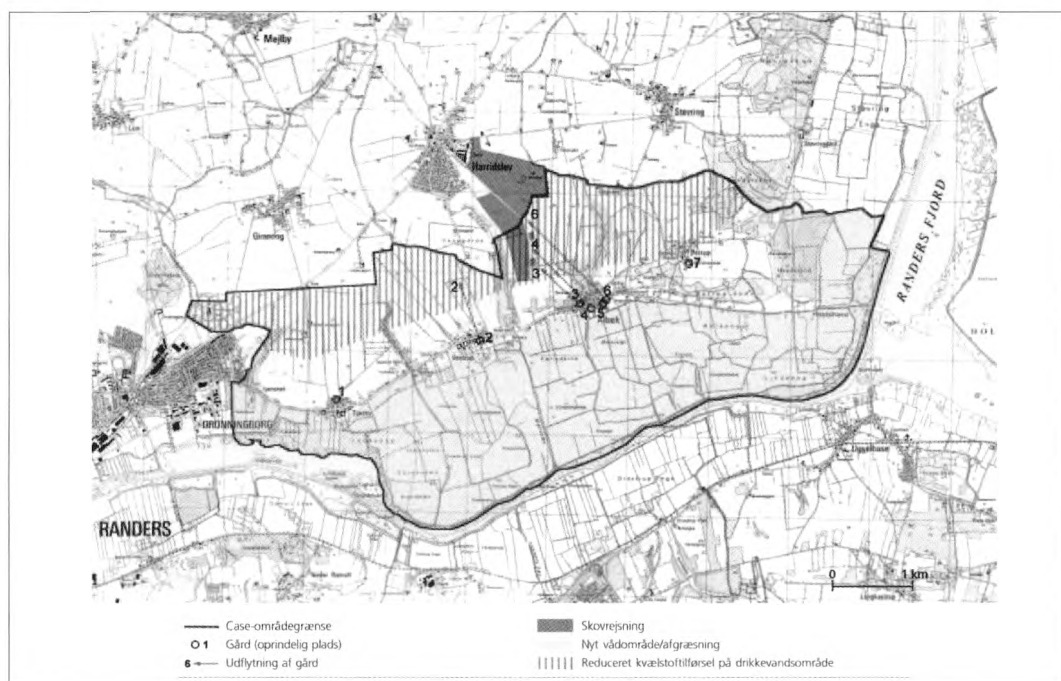
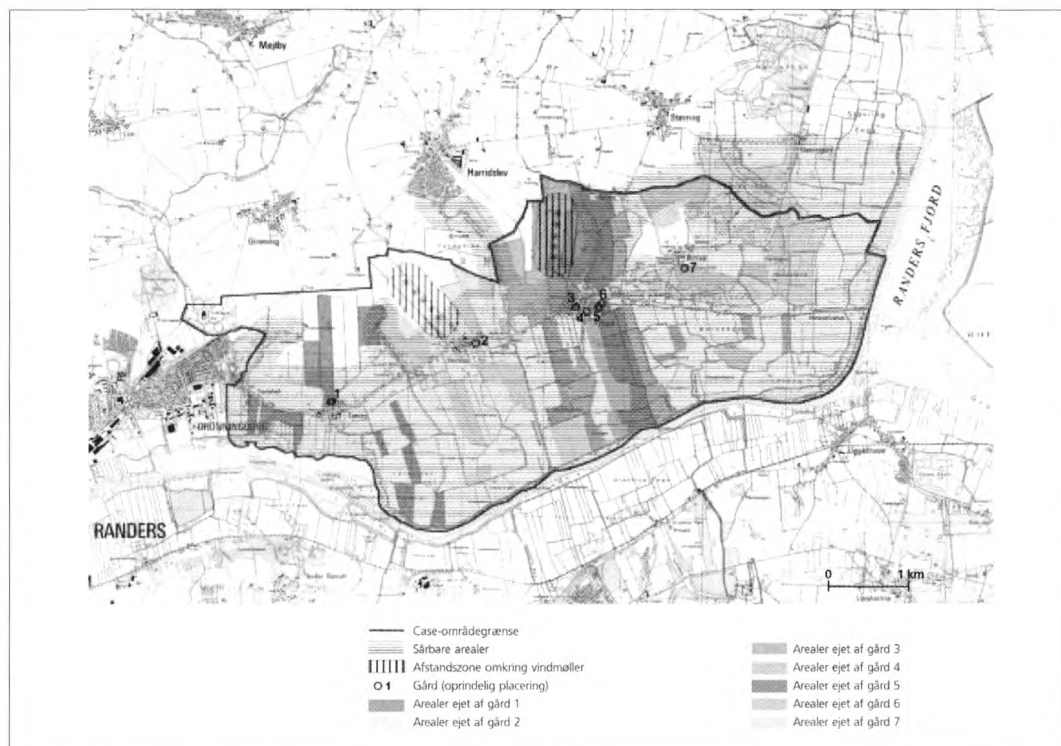
Landbrug i opbrud

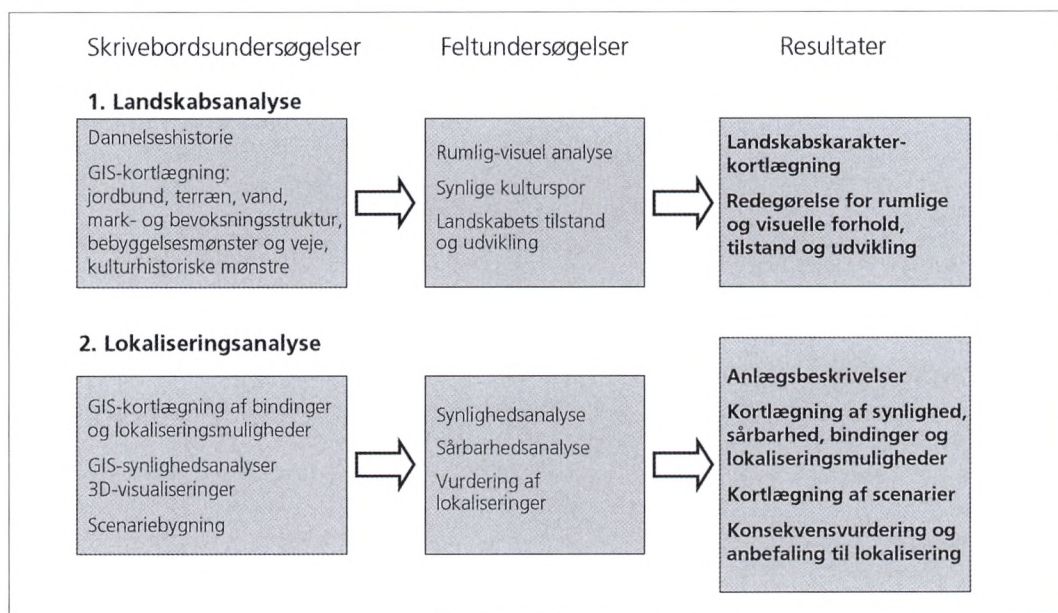
Baggrunden for metoden er den strukturudvikling, som landbruget er midt i. Antallet af heltidsbedrifter forudsættes at falde fra 21500 i 2000 til 13500 i 2010 samtidig med, at deres størrelse stiger, og der sker en specialisering. Følgen er behov for mange nye bygninger, der blandt andet på grund af miljølovene flyttes væk fra landsbyerne og ud på åben mark. I nogle tilfælde flytter boligen med, eventuelt til et attraktivt sted væk fra driftsbygningerne. De gamle bygninger overgår til boliger eller andre formål, især i de bynære

Af redaktør, landskabsarkitekt Søren Holgersen,
Grønt Miljø; sh@dag.dk

”liebhaberlandskaber”. Ellers forfalder de og rives ned. Samtidig opstår der behov for at ændre markstrukturer og transportveje. Oven i kommer nye miljøkrav i form af blandt andet EU’s vandramme- og habitatdirektiv.

”Disse forhold vil medføre en kraftig påvirkning af kulturlandskabernes egenskarakteristiske bebyggelses- og bevoksningsmønstre. Værdifulde kulturmiljøer risikerer at forfalde og forsvinde, ligesom de adgangsmæssige og naturmæssige sammenhænge. Det vil derfor være en vigtig opgave at lokalisere og udforme de nye gårdanlæg og deres omgivelser så jordbrugsområderne tilføres nye bygnings- og landskabsmæssige kvaliteter.” , hedder det i rapporten.

Velbevaret struktur

Et område med højt værdsat landskab og kulturhistorie er området lige nord for Randers Fjord. Her er metoden prøvet af - dog uden den tidskrævende dialog med ejere og brugere. Området på 22 km² er

udpræget landbrugsland. Det består af marint forland ned mod fjorden og højereliggende moræneland, med en række velbevarede landsbyer mellem de to landskabstyper.

Udskiftningen omkring år 1800 medførte kun en moderat gårdudflytning, og med de ret store og velstillede gårde har man længe bevaret den klassiske landsbystruktur med ældre slægtsgårde. Men ikke mere. Nu sammenlægges landbrugene, gamle bygninger bliver tomme og afløses af nye store byggerier, der ofte placeres ude på de åbne marker. Med den ny metode har man fået et redskab til at placere dem dér, hvor de ændrer landskabets karakter mindst.

Landskabets karakter

Landskabets karakter defineres som ”landskabets natur- og kulturbetingede komponenter samt landskabets fremtrædelsesformer der tilsammen påvirker menneskers oplevelse”. En vurdering af denne landskabskarakter - landskabs-

karaktervurderingen - omfatter en landskabsanalyse og en lokaliseringsanalyse.

Landskabsanalysen

Landskabsanalysen bygger på en GIS-baseret kortlægning af naturgrundlaget og den kulturhistorisk betingede arealanvendelse, baseret på alment tilgængelige databaser.

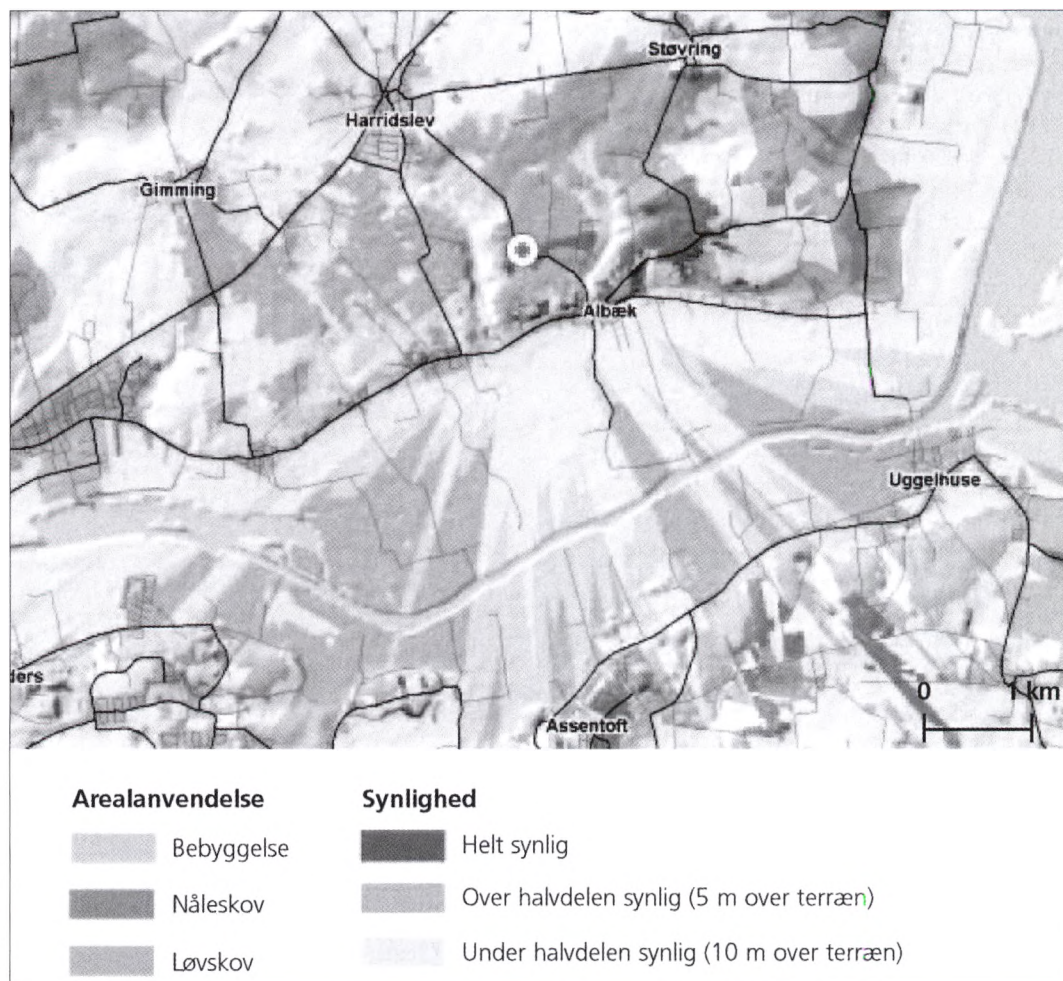
Kortlægningen suppleres af en rumlig /visuel analyse, hvor man - især i felten - fastslår landskabets nøgleelementer, rumlige afgrænsninger, udsigter, indsigtso-

ner mv. Analysen munder ud i en opdeling i karakterområder.

Den samlede kortlægning præsenteres som en landskabskarakterbeskrivelse og et analysekort med karakterområderne og vigtige landskabselementer og visuelle forhold. KORT 1 viser dette kort for prøveområdet ved Randers.

Lokaliseringsanalysen

Gennem lokaliseringsanalysen skal man pege på, hvordan bygninger og naturtiltag kan formes og placeres, så de bedst

tilgodeser landskabskarakteren og oplevelsen på stedet.

Først beskrives anlægget med hensyn til blandt andet størrelse, lokaliseringskrav og hvordan det kan påvirke landskabet visuelt, støjmæssigt mv. Derefter vurderes landskabets sårbarhed over for anlægget, fx med synlighedsanalyser og 3D-visualiseringer af alternative placeringer. Anlæggets influenszone er ikke lige stor overalt. Generelt skelnes mellem sårbare og robuste områder. Sårbarhedsanalysens resultat vises på et kort svarende til KORT 2 for prøveområdet.

Herefter er man klar til at angive lokaliseringsmuligheder. KORT 3 viser dette kort for prøveområdet. Næste skridt er at beskrive konsekvenser, blandt andet ved vurdering af fremtidsscenarier. KORT 4 viser scenarium 3 for prøveområdet. Scenarier kan fx vise, hvordan en jordfordeling koordineret med skovrejsning kan skabe en optimal placering af udflyttede gårde og skabe nye muligheder i landskabet, oplevelsesmæssigt og driftsmæssigt.

Politisk valg

Hele denne proces skal dog ikke kun handle om landskabet. Sideløbende skal man analysere landbrugets økonomi, natur- og miljøforhold, friluftsliv mv. Det munder samlet ud i tematiske udviklingsstrategier, fx om gårdudflytning og, til allersidst, i handlingsplaner.

Alt i alt er det en omfattende opbygning, hvor man i rapporten nøjes med at se på landskabskarakter og bedriftsøkonomi. I virkeligheden får planlæggeren kam til sit hår, men også en metode der tilpasser den velkendte landskabsanalyse til et konkret problem.

Forudsætningen er dog stadig det politiske valg, om det betyder noget at gårdanlæg udformes og placeres i overensstemmelse med en given landskabska-

rakter, og om denne karakter kan beskrives objektivt nok. Det politiske valg kan ikke forklædes som en teknisk metode, men metoden kan præcisere det politiske valg og gøre det lettere at forfølge valget målrettet.

Litteratur

Nellemann, Vibeke, Jens Abildtrup, Morten Gylling og Christian Vesterager (2004): Landbrugsbygninger, landskab og økonomivurdering - metoder til landskabskaraktervurdering og økonomivurdering. By- og Landskabsserien nr. 23. Center for Skov, Landskab og Planlægning.

Seminar om Fremtidens landbrugsbyggeri

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Akademiråd arrangerer til efteråret et seminar med temaet *Fremtidens landbrugsbyggeri*. Programmet omfatter blandt andet fleksibelt og visionært byggeri under hensyn til det omgivende samfund, landskabet og naturen.

Indbydelsen til seminaret udsendes medio august. Læs endvidere programmet på www.1769.dk.

Konkurrencesituationen for dansk korn

Prisen på dansk korn sættes i dag til verdensmarkedspriser, og svaghederne i produktionen koncentrerer sig om omkostningerne. Det er derfor vigtigt at effektivisere alle led i produktionskæden for at bevare konkurrenceevnen.

Konkurrenceevne kan principielt henføres til to typer af faktorer, nemlig de interne og de eksterne forhold. De eksterne forhold er virksomheden ikke umiddelbart i stand til at påvirke. Det kan være omverdensforhold som fx markedspolitik, offentlig forskning og udvikling, konkurrencelovgivning.

De interne forhold kan virksomheden selv påvirke og udvikle. En virksomhed kan selv udvikle kompetencer og ressourcer, som giver en komparativ fordel i forhold til andre virksomheder.

Landbrugets konkurrenceevne har

gennem mange årtier været bestemt af landbrugs- og markedspolitiske forhold. WTO og reformerne af EU's landbrugs-politik har dog afgørende ændret herpå på kornområdet. Det betyder, at den reelle prisstøtte til korn i EU i dag er marginal og på visse områder helt elimineret. Konkret har vi oplevet, at markedsprisen på hvede og byg i EU er mere end halveret siden midten af 1980'erne. Korn produceres i dag i EU under ét i store træk til verdensmarkedspriser.

I takt med liberaliseringen af EU's landbrugspolitik er vi derfor blevet mere og mere afhængige af verdensmarkedsprisen. En stigende andel af verdens kornproduktion bliver nu også handlet mellem lande.

DLG er i dag en væsentlig aktør på kornområdet - nationalt men også internationalt på visse specialområder. DLG-koncernen er en af Danmarks største eksportører af maltbyg, sædekorn samt foder- og brødkorn. DLG's kornforædling foregår ved Sejlet Planteforædling, hvor DLG og Carlsberg har ejerandele på henholdsvis 75 % og 25 %. DLG har i dag ca. 11 % af verdensmarkedet for maltbyg.

Af underdirektør
Henning Otte Hansen,
Dansk Landbrugs
Grovvareselskab;
hos@dlg.dk.

Der arbejdes koncentreret på at intensivere kontrakt- og konceptavl, dyrknings-sikkerhed samt hele indsatsen i den vertikale kæde fra jord til bord.

Forsyningsbalancerne på de enkelte delmarkeder har stor betydning for markedsprisen - og dermed også konkurrenceevnen. Områder med et nettooverskud af korn vil typisk have en lavere markedspris end områder, hvor efterspørgslen overstiger udbuddet. En placering tæt på områder med en stor produktion af korn - eller tæt på væsentlige kunder - vil derfor være en strategisk fordel. Frankrig, Tyskland, Danmark og Sverige er store kornoverskudslande, mens Holland, Belgien og Middelhavslandene er betydelige netto-importlande.

Anvendelsen af korn i Danmark er kendetegnet ved, at mere end 2/3 af produktionen bliver anvendt til foder. Set i forhold til foderkornets økonomiske betydning, bliver der forsket alt for lidt i foderkornets egenskaber, kvaliteter, markedsbehov og fremtidige muligheder.

En international undersøgelse af kornproduktionens konkurrenceevne viser, at svaghederne i Danmark er koncentrerede omkring omkostningsudviklingen. Styrkerne er mere mangfoldige og omfatter forhold i både primærproduktionen og i forarbejdnings- og afsætningsleddene. Produktiviteten i dansk hvede- og bygproduktion er høj - målt som høstudbytte pr. ha i forhold til de omkringliggende lande. Ud fra vurderingen af omverdenen, vore særlige konkurrenceparametre samt DLG's egne mål og strategier kan der opstilles en række tiltag med henblik på vedvarende at forbedre konkurrenceevnen for danskproduceret korn.

Konkurrencen

Konkurrenceevne udtrykker her en virksomheds eller sektors evne til at skabe indtjening, vinde markedsandele, nå det

ønskede mål m.m. Konkurrenceevne kan principielt henføres til to typer af faktorer, nemlig de interne og de eksterne forhold.

De eksterne forhold er virksomheden ikke umiddelbart i stand til at påvirke. Det kan være omverdensforhold som fx markedspolitik, offentlig forskning og udvikling samt konkurrencelovgivning.

De interne forhold kan virksomheden selv påvirke og udvikle. En virksomhed kan fx selv udvikle kompetencer og ressourcer, som giver en komparativ fordel i forhold til andre virksomheder.

De væsentligste forhold, som påvirker og skaber konkurrenceevne i det agro-industrielle kompleks, fremgår af tabel 1.

Tabel 1.

Faktorer, som påvirker konkurrenceevnen

Eksterne forhold

- Politiske forhold
- Miljøbetingelser
- Klima og jord
- Omkostningsniveau
- Afstand til købedygtige forbrugere
- Offentlig forskning, udvikling og uddannelse
- Struktur i afsætningsleddet (detail-industri- og cateringsektor m.m)
- Nye virksomheder på markedet.

Interne forhold

- Ansattes kompetencer og kreativitet
- Forskning
- Uddannelse
- Iværksætterevne og -vilje
- Struktur i producentkæden
- Virksomhedsstruktur
- Virksomhedskultur
- Evne til samarbejde - nationalt og internationalt

De markedspolitiske vilkår

Landbrugets konkurrenceevne har gennem mange årtier været bestemt af landbrugs- og markedspolitiske forhold. Dette har for så vidt været gældende for landbruget i alle ilande i større eller mindre omfang.

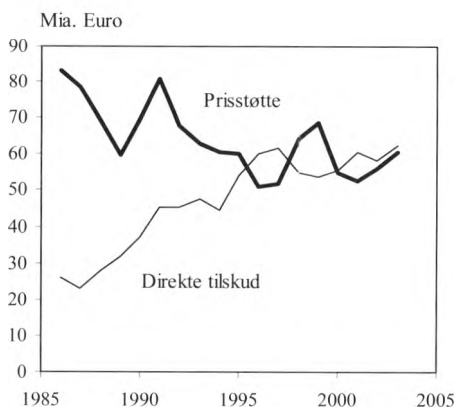
Landbrugspolitiske indgreb har været nødvendige for at nå de overordnede mål for landbrugets udvikling, som samfundet havde opstillet. På den måde har markedsindgreb været med til at sløre de sande komparative fordele og landenes og produkternes reelle konkurrenceevne.

GATT og efterfølgende WTO har de seneste 10-15 år opstillet et nyt regelsæt for den internationale handel med landbrugsvarer. I korte træk går GATT- og WTO-aftalerne ud på, at landbrugsstøtten gradvis reduceres, men således at den mest handelspåvirkende støtte reduceres hurtigst og kraftigst. Den landbrugspolitik, som indeholder miljøstøtte, produktionsuafhængige betalinger, indkomst- og socialstøtte samt støtte til regional udvikling er således mere eller mindre fritaget for reduktion.

Vi oplever derfor i hele den vestlige verden, at landbrugsstøtten omlægges og også i et vist omfang reduceres. Dette gælder også i høj grad for EU's landbrugspolitik. Reformen og tilpasninger gennem de seneste 15-20 år har således afgørende ændret strukturen i landbrugspolitikken - bort fra markeds- og prisstøtte mod flere kontante tilskud givet uden om markedet.

Figur 1 viser udviklingen indenfor den forbrugerfinansierede prisstøtte, hvor priserne holdes stabile og relativt høje i forhold til verdensmarkedet. Desuden vises de skattefinansierede direkte tilskud, som blandt andet omfatter hektarstøtte, dyrepræmier mv.

Som det ses, er prisstøtten faldet betydeligt, mens de direkte tilskud er vokset

Figur 1.

Ændring i finansieringen af EU's landbrugspolitik 1986-2003. Kilde: OECD (2004).

og nu er den væsentligste støtteform i EU's landbrugspolitik. Set over hele perioden er den samlede støtte regnet i realværdi faldet.

Reformerne af EU's landbrugs-politik tog udgangspunkt i blandt andet kornområdet. Dette har resulteret i, at den reelle produktionsstøtte til korn i EU i dag er marginal og på visse områder helt elimineret, mens der på andre produktområder i EU endnu er betydelig markedsstøtte, jf. tabel 1a på næste side.

Tabellen viser markedsstøtten i EU i 1990 og 2003, hvor 1,00 svarer til, at støtten er nul. Hvis tallet fx er 2,00, betyder det, at støtten i store træk svarer til det dobbelte af verdensmarkedsprisen.

Som det ses, produceres korn i EU under ét i dag på verdensmarkedsvilkår, mens sukker og en række animalske produkter stadig har en betydelig markedsstøtte. Konkret har dette medført, at markedsprisen på hvede og byg i EU er mere end halveret siden midten af 1980'erne. Prisfaldet er dog blevet mere eller mindre kompenseret af arealtilskud, men med den seneste afkobling af støtten er det

Tabel 1a.

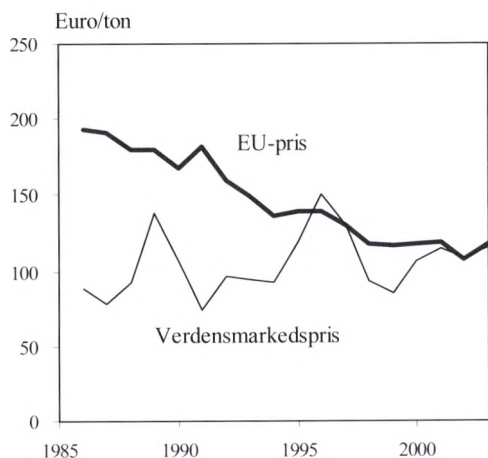
Markedsstøtte i EU 1990 og 2003.

	1990	2003
Hvede	1,62	1,01
Alm. hvede	1,57	1,02
Durum hvede	2,05	1,00
Foderkorn	1,95	1,11
Andet korn	1,89	1,02
Majs	2,08	1,23
Havre	1,48	1,03
Ris	2,42	1,29
Oliefrø	2,66	1,00
Sojabønner	2,47	1,00
Raps	3,00	1,00
Solsikke	2,46	1,00
Sukker	1,95	3,34
Kartofler	1,16	1,10
Mælk	2,91	1,98
Oksekød	1,98	2,70
Svinekød	1,07	1,27
Fjerkrækød	2,00	1,60
Fårekød	2,54	1,36
Æg	1,12	1,00

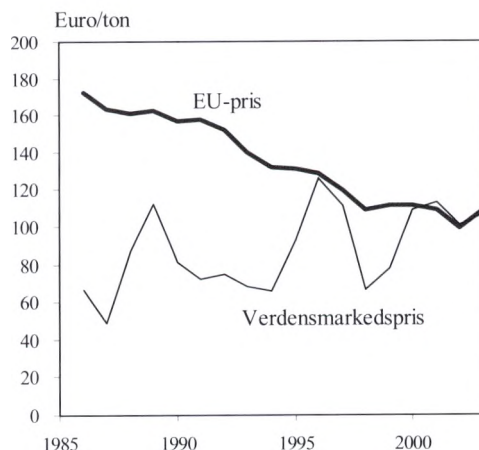
Markedsstøtte

- Nominal Protection Coefficient.

Kilde: OECD (2004).

Figur 2.
Hvedepriser i EU og på verdensmarkedet 1986-2003. Kilde: OECD (2004)

Figur 3.
Bygpriser i EU og på verdensmarkedet 1986-2003. Kilde: OECD (2004)

økonomiske incitament til at producere korn - alt andet lige - blevet mindre. Prisudviklingen på byg og hvede i EU og på verdensmarkedet fremgår af figur 2 og 3.

Med det markante fald i den produktionsafhængige støtte til kornproduktionen, er konkurrenceevnen for EU-produceret korn - alt andet lige - blevet forværret de seneste år. Produktionsstøtte til andre planteprodukter er imidlertid også faldet, så derfor er den relative påvirkning mindre.

Markedsstøtten har været faldende i de fleste OECD-lande de seneste år, hvilket skal ses på baggrund af det WTO-regelsæt, som er vedtaget. Resultatet er, at markedsprisstøtten til kornproduktionen nu er ganske lav i de fleste store kornproducerende ilande, jf. tabel 2.

Når der ses bort fra marginale lande som Japan, Norge og Schweiz, er markedsprisstøtten til korn i dag meget begrænset. Korn handles til verdensmarkedspriser, og kun forhold som transportomkostninger, kvalitetsforskelle mv. kan skabe prisforskelle.

Tabel 2.

Markedsprisstøtte til korn (eksklusive hvede, majs og ris) i 2003.

	NPC	PSE
Australien	1,04	4
Canada	1,03	9
Tjekkiet	0,79	-10
EU-15	1,02	53
Ungarn	0,90	7
Japan	4,66	81
Mexico	1,06	26
Norge	2,07	71
Polen	1,12	15
Slovakiet	0,76	-13
Schweiz	2,32	72
Tyrkiet	1,21	17
USA	1,01	29
OECD	1,04	41

NPC - Nominal Protection Coefficient; ingen støtte svarer 1,0.

PSE - Production Subsidy Estimate; samlet støtte i procent af produktionsværdien.

Kilde: OECD (2004).

Afkoblingen af støtte - og her kan der være flere grader af afkobling - kan naturligvis have en vis marginal påvirkning af konkurrenceevnen. Set i forhold til de fremtidige krav i WTO-regi forventes denne påvirkning ikke af få nogen væsentlig betydning.

Markedet for korn

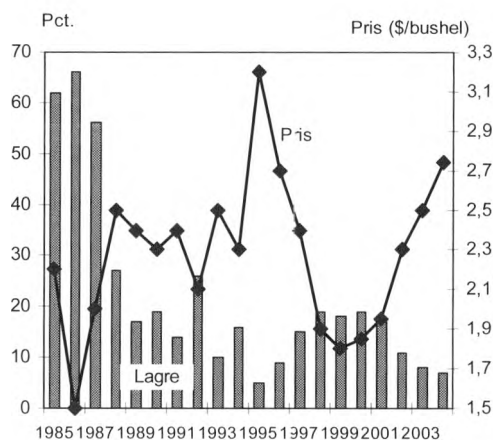
I takt med liberaliseringen af EU's landbrugspolitik er vi som vist blevet mere og mere afhængige af verdensmarkedsprisen. Det skyldes, at vi ikke mere helt kan udjævne den interne pris i EU via opkøb, eksportstøtte og importtold. Vi får derfor mere ustabile priser.

Konsekvensen er også, at både prisudsving og prisniveau på det europæiske marked og på verdensmarkedet bliver af samme størrelsesorden. I den sammenhæng er det værd at notere, at markedsprisen er en central parameter, når man skal vurdere den fremtidige konkurrenceevne.

I USA - som er den væsentligste aktør på verdensmarkedet - er prisen på hvede meget ustabil. Prisændringer på +/- 50 % i løbet af 2-3 år er således ikke ualmindelige, jf. figur 4.

Som det ses af figuren, er hvedeprisen meget korreleret med størrelsen på hvedelagre. Små lagre (her vist som lagre i % af forbruget) giver høje priser - og omvendt. Kornlagrenes størrelse er dermed en væsentlig forklaring på kornprisudviklingen. Lagrenes størrelse er igen afledt af udbud og efterspørgsel.

Det er også værd at bemærke, at USA's lagre - og også verdens samlede lagre - er meget små set i forhold til niveauet de seneste par årtier. Stigende efterspørgsel fra Kina vil også fremover være med til at påvirke de internationale

Figur 4.

Hvedepriser og -lagre i USA 1985-2004.

Kilde: USDA (2004).

kornpriser. Kinas import af hvede steg fra nul til 8 mio. tons i 2004. Dermed blev Kina verdens største importør af hvede. Når man samtidig tænker på, at den stigende velfærd i Kina vil øge efterspørgslen efter fødevarer, kan landets import af korn meget vel forventes at sige yderligere i de kommende år.

Udviklingen i dollarkursen er også en af de helt store jokere i spillet. Dollarkursen har været meget ustabil over for både euro og kroner, og om dollaren afregnes med 5,50 kr. eller 9,00 kr. er i sagens natur af stor betydning for de danske kornpriser. De internationale kornpriser afregnes normalt i dollars, og derfor slår dollarkursændringer fuldt igennem, når der afregnes i danske kroner.

Mere korn handles internationalt

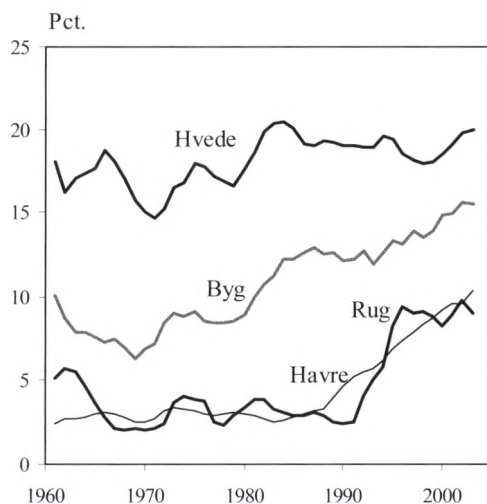
Både liberalisering og globalisering bliver i stigende grad udbredt også på kornområdet.

Mens den produktions- og handelspåvirkende støtte reduceres, bliver også en stigende andel af kornproduktionen handlet mellem lande.

Hvede er gennem årtier blevet handlet internationalt, og her udgør verdenshandlen i dag ca. 20 % af verdens samlede produktion. Tendensen er endvidere stigende.

Byg, rug og havre har også især i de seneste år oplevet en stigende grad af globalisering. Her er andelen af produktionen, som handles internationalt - fordoblet gennem de seneste år, jf. figur 5.

Med både liberalisering og globalisering bliver konkurrencevilkår og konkurrenceevne i stigende grad væsentlige parametre for kornindustrien. Afhængigheden af international handel - og dermed også globaliseringens direkte betydning - varierer meget fra land til land. Nogle lande er stadig meget hjemmemarkedsorienterede og lukkede over for omver-

Figur 5. Andel af kornproduktionen, som handles internationalt, 1960-2003. Kilde: FAO (2005).

denen med hensyn til kornhandel, mens andre lande har en stor international kornhandel.

Danmarks eksport af byg udgør således 22 % af produktionen, og dermed er den internationale afsætning på dette område relativt stor. Når det gælder et specialprodukt som maltbyg, er den internationale orientering betydeligt større.

DLG og kornmarkedet

DLG er i dag en væsentlig aktør på kornområdet - nationalt men også internationalt på visse specialområder.

DLG-koncernen er en af Danmarks største eksportører af maltbyg, sædekorn samt foder- og brødkorn. Via koncernens tilknyttede selskaber er vi blandt andet involveret i den videre forarbejdning af vegetabiliske afgrøder. DLG-koncernen har en markedsandel på det danske grovvaremarked på 46 % DLG's indsats på markedet for sædekorn er styrket de seneste år.

Tabel 3.

Sædekorn: DLG's markedsandele på
vårbyg og vinterhvede

	Vårbyg	Vinterhvede
1993*	49	44
2002	49	56
2003	58	67
2004	58	52

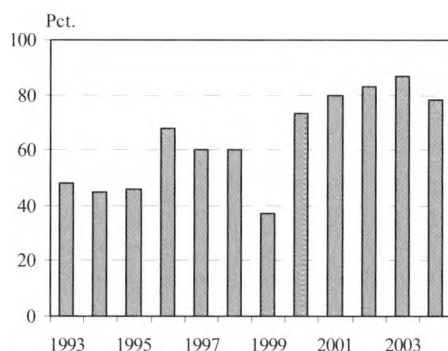
* Inkl. Superfos / Shell

Kilde: DLG..

DLG's kornforædling foregår på Sejet Planteforædling, hvor DLG og Carlsberg har ejerandele på henholdsvis 75 % og 25 %

DLG har i dag ca. 11 % af verdensmarkedet for maltbyg, og for at fastholde og udbygge denne stilling, forstærkes indsatsen i den vertikale kæde fra jord til bord. Der arbejdes koncentreret på at intensivere kontrakt- og konceptavl samt dyrkningssikkerhed - et område, som har fået en stadig stigende betydning for DLG de seneste år, jfr. tabel 4.

Som det ses, stiger udbredelsen af konceptavl år for år. DLG arbejder også målrettet for at indgå strategisk samarbejde med verdens førende malterier. Et resultat heraf er blandt andet, at en stadig stigende af DLG's maltbyg afsættes direkte til malterierne, jf. figur 6.

Figur 6.

DLG's afsætning af maltbyg direkte til malterier (% af al maltbygafsætning). Kilde: DLG.

Tabel 4. Udvikling i DLG's konceptavl på planteområdet 2000-2005. Tons.

Produkt	2000	2001	2002	2003	2004	20051)
Brødhvede	60.000	210.000	252.000	300.000	300.000	300.000
Brødrug	6.000	15.000	21.000	39.000	47.000	47.000
Grynhavre	7.500	8.000	8.500	10.000	12.000	12.000
Bill - Stivelseshvede	0	0	66.000	64.000	65.000	90.000
Cicero -Stivelsesbyg	0	0	0	25.000	28.000	25.000
Maltbyg	631.000	533.000	578.000	639.000	550.000	665.000
Ærter 2)	-	-	-	-	30.000	25.000
Energiraps2)	-	-	-	-	10.150	15.000
I alt	704.500	766.000	925.500	1.077.000	1.042.150	1.179.000

1) Estimat

2) Er med under betegnelsen konceptavl fra og med 2004

Kilde: DLG.

Forsyningsbalancer

Forsyningsbalancerne på de enkelte delmarkeder har stor betydning for markedsprisen - og dermed også konkurrenceevnen. Områder med et nettooverskud af korn vil typisk have en lavere markedspris end områder, hvor efterspørgslen overstiger udbuddet.

En placering tæt på områder med en stor produktion af korn - eller tæt på væsentlige kunder - vil derfor være en strategisk fordel. Forsyningsbalancerne for korn varierer betydeligt mellem EU-landene, jf. tabel 5.

Tabellen viser, at Frankrig og Tyskland er store kornoverskudslande, mens Holland, Belgien og Middelhavslandene er betydelige nettoimportlande. Danmark er også nettoeksportør af korn. Dertil kommer, at vore nabolande, Tyskland og

Sverige, også er nettoeksportører, hvilket er med til at øge overforsyningen i området.

Tyskland har en betydelig nettoeksport, og det gælder især for de nordtyske regioner.

Slesvig-Holsten har eksempelvis et betydeligt overudbud med hensyn til hvede, mens der er en underforsyning med hensyn til maltbyg. Her er der blandt andet en import fra Danmark.

Hvad angår foderbyg er der underforsyning på vestkysten i Nordtyskland, men overforsyning på østkysten. En del af overskuddet afsættes i Danmark.

De nye stater i det tidligere DDR er endnu mere overforsynede, og derfor er priserne lavere end i Slesvig-Holsten.

De nye EU-lande, som er placeret omkring Østersøen, er generelt nettoimportlande. Selv om disse lande endnu ikke har genfundet en ny markedsbalance med hensyn til udbud af og efterspørgsel efter korn, er det givet, at udvidelsen på kort sigt kan være med til at aflaste markedet for korn i området.

Tabel 5.

Selvforsyningsgrad for korn i EU-15-landene (2001/2002).

Land	Korn	Hvede	Rug	Byg
Østrig	100	127	83	90
Belgien/Lux.	45	58	100	41
Danmark	115	116	155	125
Finland	110	87	94	129
Frankrig	181	186	115	260
Tyskland	129	133	175	121
Grækenland	78	84	96	58
Irland	88	67	-	111
Italien	77	67	38	60
Holland	21	25	24	31
Portugal	27	20	81	12
Spanien	62	82	100	113
Sverige	121	120	116	122
U.K.	91	121	71	122
-----	-----	-----	-----	-----
Polen	90	100	103	90
Estland	82	73	82	83
Letland	96	-	100	93
Litauen	-	123	104	97

Kilde: Europa-kommissionen (2004).

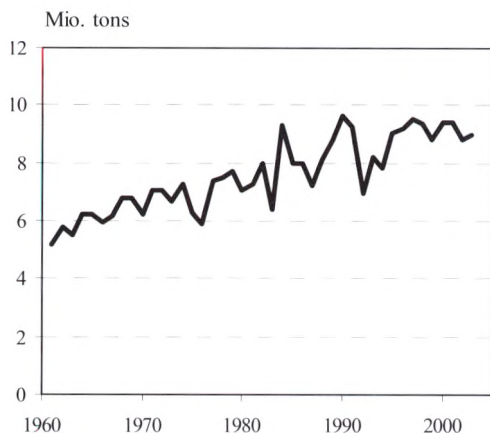
Kornproduktion og -anvendelse i Danmark

Den danske kornproduktion har ligget på 9-9,5 mio. tons årligt de seneste år, jf. figur 7.

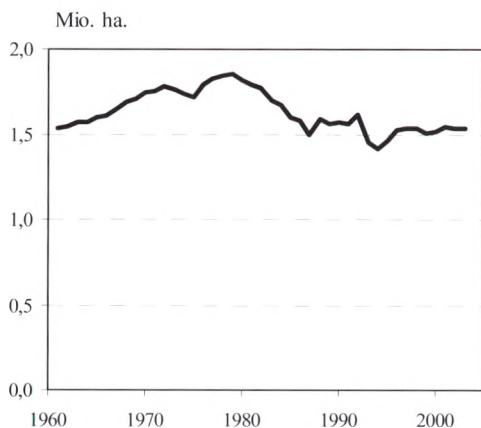
Den danske kornproduktion er således næsten fordoblet de seneste 40 år, hvilket skal ses på baggrund af, at kornarealet nu er tilbage på 1960-niveau (figur 8), mens det er stigende høstudbytter, som har været forklaringen på produktionsudvidelsen (figur 9).

Den stigende produktivitet i form af større og større høstudbytter er langt fra noget isoleret dansk fænomen - der har været en næsten ensartet tendens i verdens rigeste lande. Over halvdelen af Danmarks kornproduktion er vinterhvede, jf. tabel 6.

Figur 7.
Udvikling i den danske kornproduktion 1961-2003.
Kilde: FAO (2005).

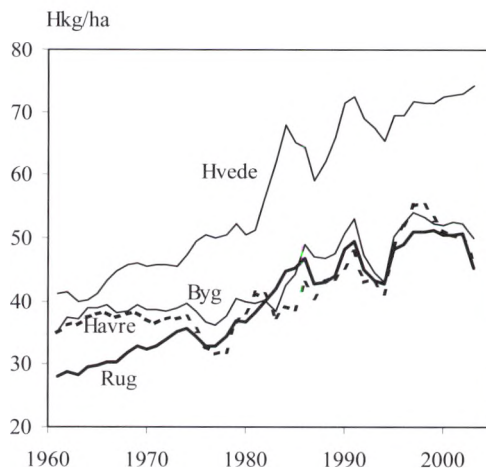
Figur 8.
Danmarks kornareal 1961-2003. Kilde: FAO (2005).

Anvendelsen af korn i Danmark er kendetegnet ved, at mere end 2/3 af produktionen bliver anvendt til foder, jf. figur 10.

Den allerstørste efterspørger af korn - direkte eller indirekte - er dermed landbruget selv.

Danmarks globale konkurrenceevne på kornområdet

I en større undersøgelse fra 2004 går man dybere ned i kornproduktionens

Figur 9.
Kornudbytter i Danmark, 1961-2003 (3 års glidende gennemsnit). Kilde: FAO (2005).

Tabel 6. Danmarks kornproduktion, 2003. (mio. kg).

Vinterhvede	4.647
Vårhvede	55
Rug	169
Triticale	146
Vinterbyg	769
Vårbyg	3.007
Havre	260
I alt	9.053

Kilde: Danmarks Statistik (2004).

konkurrenceevne i de enkelte lande. Ca. 200 forskellige specifikke konkurrenceparametre er blevet forelagt en række eksperter i både Danmark og udland. Betydningen af parametrene kan herefter opstilles.

Nogle parametre er vigtige både i Danmark og i andre lande, men i denne sammenhæng fokuseres der på Danmarks relative konkurrenceevne - dvs. styrker og svagheder, hvor vi markant afviger fra

Styrker og svagheder i Danmarks globale konkurrenceevne i relation til korn.

Styrker

- God sygdomsstatus
- Effektivt nationalt kornforædlingsprogram
- Specielle varianter til hhv. foder og malt
- Højt uddannelsesniveau samt stor søgning til ledige jobs i branchen
- Stort sortsudvalg, således at man kan matche udbytte og kornanalyser til markedskraverne
- God og velegnet landbrugsjord
- Gode opbevaringsmuligheder for korn
- Høj produktkvalitet
- Teknologianvendelse, IT, økonomistyring
- Styring af landbrug er i verdensklasse
- God afsætningsstruktur

- Koncentration blandt kornhandelselskaber
- God adgang til havne
- Stabil valuta
- God placering af foderfabrikker
- Højt niveau m.h.t. sundhed og sikkerhed
- Vigtig placering i verdenshandlen med maltbyg
- Højt kvalitetsimage i omverdenen
- Markedsdrevet leverandørkæde
- Sporbarhed
- Handelspolitik
- Effektiv offentlig forsknings- og udviklingsindsats

Svagheder

- Høje lønomkostninger
- Generelt høje produktionsomkostninger (jord, gødning, planteværn, energi mv.)
- Produktionen er afhængig af støtte
- Begrænsninger i anvendelse af GMO
- Ofte behov for tørring af korn

Kilde: PMS (2004).

Fast grund under fødderne

En virksomheds beslutninger har meget ofte økonomiske konsekvenser.

Vores fornemste opgave er at belyse konsekvenserne og levere det bedst mulige grundlag for at træffe beslutningerne.

Som rådgivere leverer vi modspil og lægger vægt på et tæt samarbejde med tillid og objektivitet.

Revision|Rådgivning

K. E. SIMONSEN

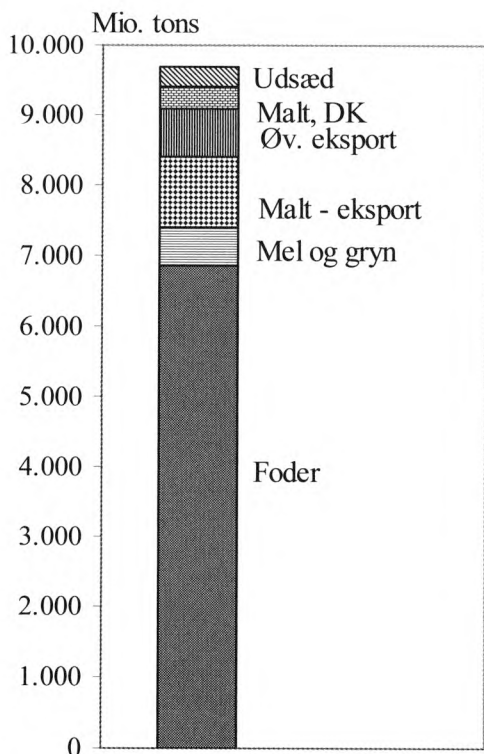
Statsautoriseret Revisionsanpartsselskab

K.E. Simonsen, statsautoriseret revisor · Lynge A. Korsager, registreret revisor
Bent Kristensen, registreret revisor HDR · Bjarne Hjulmand, reg. revisor cand. merc. aud.

Jacob Gades Allé 8a · 6600 Vejens
tlf. 75 36 00 31 · www.kesim.dk

Tilsluttet:
SR-integ
Revisorsamarbejde

Figur 10.
Anvendelsen af korn i Danmark, 2003. Kilde:
Danmarks Statistik (2004).

omverdenen. I boks 1 er der foretaget et udtræk af udvalgte væsentlige områder, hvor Danmark har relative styrker og svagheder i forhold til omverdenen i gennemsnit.

Boks 1 indeholder besvarelser for både foder- og maltbygproduktionen.

Boksen viser, at kornproduktionens svagheder er meget koncentrerede omkring omkostningsudviklingen. Undersøgelsen påpeger adskillige områder, hvor omkostningerne i Danmark er høje og dermed forringer konkurrenceevnen.

Der er tale om omkostninger m.h.t. arbejdskraft, kapitalapparat (herunder jord), gødning, plantebeskyttelse, skatter og afgifter samt energi. Også GMO-

begrænsningerne vurderes at være en særskilt svaghed i den danske kornproduktion. Kornproduktionens styrker er mere mangfoldige. Styrkerne omfatter forhold i både primærproduktionen og i forarbejdnings- og afsætningsleddene.

Produktivitet og udbyttenevner

Produktivitet er en meget væsentlig parameter i et erhvervs eller et produkts konkurrenceevne. Produktivitet opgøres som produktionsmængden i forhold til mængden af anvendte indsatsfaktorer (output i forhold til input).

Kan man producere mere ved samme indsatsmængde - eller hvis man kan producere det samme med mindre indsatsmængde - opnår man alt andet lige en konkurrencefordel og en bedre konkurrenceevne. Øget produktivitet gennem planteforædling er i sagens natur derfor et vigtigt indsatsområde.

Produktiviteten i kornproduktionen i flere lande er svær at opgøre på et sammenligneligt grundlag, idet indsatsfaktorerne er mange og meget forskellige fra land til land. Man tager derfor ofte udgangspunkt i delproduktiviteter, som fx kan være produktionen i forhold til én indsatsfaktor, jorden. Høstudbytter - produktion pr. ha - er således et ofte anvendt delproduktivitetsmål.

Tabel 7 viser på den baggrund kornudbytter i de europæiske lande for hvede og byg. Udbyttenevnerne er gennemsnitstal for de seneste 4 år (2000-2003), hvorved de værste usikkerheder med hensyn til enkeltstående dårlige år på grund af klima mv. er elimineret.

Landene er opdelt i 5 grupper. Første gruppe er Danmark og hvad vi opfatter som primære veludviklede nærmarkeder, nemlig Tyskland, Sverige og UK.

Anden gruppe er Østersøområdet, som også har en væsentlig placering i DLG's langsigtede strategi. Her er der tale om

lavproduktive lande med høstudbytter på ca. 50 % af det danske niveau. Potentialet for udbyttetigninger er dog stort, da klimaet flere steder er gunstigt.

Tredje gruppe omfatter de resterende „gamle“ EU-lande.

Fjerde gruppe omfatter øvrige nye EU-lande. Også her er der generelt tale om en lav produktivitet på kornområdet.

Femte gruppe er en blandet gruppe med både potentielle nye EU-lande, rige og mindre rige lande m.fl. Kornudbytterne varierer meget inden for denne gruppe.

Forbedring af konkurrenceevnen

Ud fra vurderingen af omverdenen, vore særlige konkurrenceparametre samt DLG's egne mål og strategier kan der opstilles en række tiltag med henblik på vedvarende at forbedre konkurrenceevnen for danskproduceret korn.

Overordnet set har vi blandt andet følgende strategier på kornområdet:

- 1) Konceptavl skal udbygges i takt med en stigning i ønsker og krav fra kunder
- 2) Udvikling af den vertikale afsætningsstrategi gennem alliancer
- 3) Øget fokus på kvalitets- og analyse-systemer
- 4) Øget synergi og koordinering med interessenter på området

Når det specifikt gælder foderkorn, er der en række konkrete krav, som skal opfyldes med henblik på at forbedre konkurrenceevnen.

Status

- Foderkorn bliver traditionelt betragtet som en bulkvare.
- Sorterne bliver udvalgt ud fra resistens- og dyrkningsegenskaber.
- Derudover lægges vægten på dyrkningsøkonomien og udbytte.

Tabel 7.

Byg- og hvedeudbytter i europæiske lande (gns. af 2000-2003)

	Byg Hkg/ha	Hvede Hkg/ha
<i>DK og nærmarkeder</i>		
Danmark	51	74
Sverige	41	59
Tyskland	57	71
UK	56	77
<i>Øvrige Østersølande</i>		
Polen	29	35
Estland	20	22
Letland	19	31
Litauen	25	34
Finland	33	34
<i>Øvrige EU-15</i>		
Holland	60	83
Belgien	71	82
Luxembourg	51	58
Frankrig	61	69
Østrig	42	48
Italien	35	30
Irland	65	87
Spanien	27	28
Portugal	14	14
Grækenland	22	23
<i>Øvrige nye EU-lande</i>		
Tjekkiet	37	44
Slovakiet	30	36
Ungarn	29	35
Slovenien	34	43
Malta	40	40
<i>Øvrige europæiske lande</i>		
Norge	35	43
Schweiz	60	58
Bulgarien	29	29
Rumænien	22	23
Kroatien	31	39
Bosnien/Hercegovina	23	27
Serbien/Montenegro	25	31
Makedonien	21	24
Ukraine	21	24
Moldova	16	19
Albanien	18	30
Hviderusland	23	25
Rusland	19	19

Kilde: FAO (2005).

- Der har generelt været forsket alt for lidt i foderkorn i forhold til mængden og foderkorns erhvervsøkonomiske vægt i dansk planteproduktion.

Fremtidens krav

- * Foderkorn skal være en god kilde til energi med høj fordøjelighed.
- * Foderkorn skal have et lavt indhold af ufordøjeligt protein.
- * Overflødige aminosyrer (glutaminsyre, prolin) skal fjernes fra foderkornet, da disse ellers forårsager unødigt udskillelse af N.
- * Foderkorn behøver ikke være en vigtig kilde til essentielle aminosyrer (fx lysin), da aminosyreprofilen kan optimeres ud fra proteinholdige råvarer syntetiske aminosyrer.
- * Foderkorn skal have et lavt indhold af svært fordøjeligt fosfor; alternativt skal fosforfordøjeligheden klares af anden vej.
- * Foderkorn skal have en hensigtsmæssig struktur, specielt til svin.
- * Foderkorn skal have en lav viskositet, specielt til fjerkræ.
- * Foderkorn skal generelt kunne dyrkes med lavere forbrug af indsatsfaktorer, og miljøproblemerne ved dyrkning og efterfølgende brug til foder som helhed minimeres.

Litteratur

- Danmarks Statistik (2004). Landbrugsstatistik
- Europa-kommissionen (2004). http://europa.eu.int/comm/agriculture/agrista/index_da.htm
- FAO (2005). <http://faostat.fao.org/faostat/collections?subset=agriculture>
- OECD (2004). Producer and Consumer Support Estimates, OECD Database 1986-2003
- PMS (2004). Global Competitiveness. Denmark. Prospect Management Service. U.K.
- USDA (2004). www.ers.usda.gov/data

Andelsselskabernes rolle i fremtiden

- Er store andelsselskaber til gavn for forbrugerne?

Diskussionen i Danmark har tegnet et tvetydigt billede. På den ene side sætter man pris på de store andelsselskaber som kræfter, der skaber vækst og arbejdspladser, og der opstår voldsom kritik, når arbejdspladser skal flyttes ud af landet. På den anden side er de store andelsselskaber blevet kritiseret for at misbruge deres magt – ved at sætte priser for højt, ved at være for sløve i udviklingen af nye produkter, ved at ignorere forbrugerbehov og -ønsker, og ikke mindst ved at trænge de små konkurrenter ud af markedet.

*Af professor, dr. oec.habil.
Klaus G. Grunert
MAPP – Centre for Research
on Customer Relations in the
Food Sector,
Handelshøjskolen i Århus;
klg@asb.dk*

En undersøgelse gennemført af MAPP centret i 2002 (Brunsø, Andersen, Grunert, & Kjeldahl, 2002), hvor danske forbrugere blev bedt om at komme med spontane associationer til navnet 'Arla Foods', førte til en lang række ytringer som: *Ond gigant, gigantkoncern, alt for stort, tryner de små og æder mindre mejerier.*

Der er selvfølgelig sammenhæng mellem, hvad en virksomhed gør for samfundet ved at skabe vækst og arbejdspladser, og hvad virksomheden gør for forbrugeren, for uden succes med produkterne hos forbrugerne er der heller ingen vækst og arbejdspladser. Alligevel er det fornuftigt at skille de to delspørgsmål ad, fordi for store internationalt agerende virksomheder som Arla Foods og Danish Crown er det forbrugerne på mange internationale markeder, som skal være tilfredse med deres produkter, så at der kan skabes vækst og arbejdspladser i Danmark. Jeg vil i det følgende derfor koncentrere mig om spørgsmålet, om store andelsselskaber er til gavn for forbrugerne, uanset hvor de er – underforstået at dette i sidste ende også vil være til gavn for de danske borgere.

'Til gavn for forbrugerne' betyder her, at en producent leverer, alene eller i samarbejde med andre producenter og detailister, de produkter, forbrugerne sætter

pris på. Vi ved, at netop dette er blevet vanskeligere i løbet af de seneste årtier – forbrugerkrav til fødevarer er blevet mere differentierede, mere heterogene og dynamiske i tidens løb. Ud over de kulturelt betingede forskelle i efterspørgslen efter fødevarer, som en internationalt agerende fødevarerproducent skal forholde sig til, er forbrugerkrav forskellige og foranderlige i forhold til faktorer som smag, udseende, convenience, sundhed og produktionsrelaterede faktorer som økologi og dyrevelfærd, samtidig med at mange forbrugere ser meget på prisen i forhold til produktets kvalitet. Er der argumenter for, at store andelsselskaber skulle være specielt gode til at kunne opfylde sådanne forbrugerkrav?

Traditionelle fordele – og ulemper – ved andelsselskaber

Andelsselskaberne blev dannet for at øge primærproducenternes magt over for forarbejdningsledet, for at sikre afsætningen af de producerede råvarer, og for at udnytte stordriftsfordele i forarbejdningen. Det har for de danske andelsselskabers vedkommende ikke kun ført til effektiv produktion, men også til en meget effektiv kvalitetskontrol, som sikrede forbrugerne en konstant kvalitet i en produktkategori, som ellers var præget af ganske stor biologisk betinget variation. Dette var blandt andet grundlaget for succesen med Lurpak-mærket.

Effektiv produktion, som jo er forudsætningen for konkurrencedygtige priser, og god kvalitetskontrol, der beskytter forbrugerne mod uønskede kvalitetssvingninger, er stadig vigtige i dag. Spørgsmålet er, om det er nok, og om de store andelsselskabers fortsatte og vedvarende vækst stadig bidrager til at betjene forbrugerne på verdensmarkederne bedre.

Det er selvfølgelig en gammelkendt sag i økonomisk teori, at stordriftsfordele

ikke bare bliver ved, når man fortsætter væksten, og at der kan komme et tidspunkt, hvor omkostningerne til koordinering og overvågning af det store foretagende bliver så høje, at de overkompenserer eventuelle yderligere stordriftsfordele. Det er for det meste heller ikke yderligere stordriftsfordele, der bruges som begrundelse for behovet for yderligere fusioner, men snarere argumenter der relaterer sig til markedsmagt – for eksempel, at man er nødt til at vokse i samme takt som detailhandelsvirksomhederne, hvis man ikke vil risikere at blive taberen i spillet om magten i fødevarekæden. Øget markedsmagt er dog ikke nødvendigvis til gavn for forbrugerne. Nationaløkonomisk teori antager som udgangspunkt faktisk det modsatte, og selv om der godt kan findes argumenter for, at det heller ikke er i forbrugernes interesse, at producenterne havner i lommen på detaillisterne, så er markedsmagtargumentet i forhold til det at kunne opfylde forbrugerkrav dog i bedste fald tvetydigt.)

Hvad så med de store andelsselskabers evne til at opfylde de mere differentierede, heterogene og dynamiske forbrugerkrav, som der er på nutidens fødevaremarkeder? Vi kan dele det op i spørgsmålet om *størrelsens* og om *andelsformens* betydning.

Størrelse og innovationsevne

Udviklingen i forbrugerkravene har for producenternes vedkommende medført øgede krav om at være innovative. Alle anerkender i dag produktudviklingens betydning for en fødevarerproducents konkurrenceevne. Mere dynamiske og heterogene markeder øger betydningen af brugerdrevet innovation – at udvikle nye produkter baseret på en god forståelse af ens direkte og indirekte kunder, og en god evne til at kunne oversætte denne

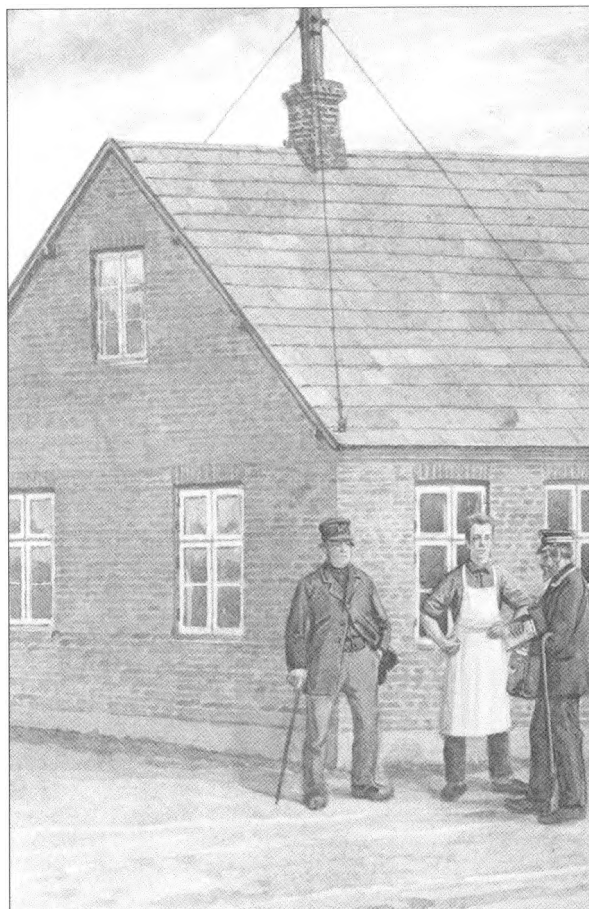
forståelse til produktspecifikationer, produktionsprocesser og krav til råvarerne. Hvis der var gode argumenter for, at større virksomheder har en bedre innovationsevne, så ville det være et argument for, at store (andels-)selskaber er til gavn for forbrugerne.

Der findes argumenter for, at store virksomheder er mere innovative (Grunert et al., 1997). De har tit mere kvalificerede ledere, de kan sprede innovationsrisikoen over flere projekter, de har mere kvalificerede og specialiserede medarbejdere, de har lettere ved at skaffe kapital, og de har lettere ved at lancere nye produkter på markedet. Men der findes lige så mange argumenter for det modsatte. Små virksomheder kan være mere innovative end store, fordi de har mindre bureaukrati, har mere motiverede ledere, arbejder under større konkurrencepres, har mindre overhead i deres innovationsprojekter, oplever større trang til kommercialisering af deres ideer, og kan opnå vækst gennem nichestrategier og specialisering. Størrelse er derfor ikke utvetydigt godt for innovationsevnen.

Til gengæld er der en række mere en-tydige argumenter, hvad angår *andelsselskabernes* innovationsevne.

Andelsselskaber og innovationsevne

Der har været en del diskussion i andelslitteraturen om andelsselskabernes evne til at tilpasse sig nutidens krav om differentiering, produktudvikling og innovation (en glimrende oversigt findes i Nilsson & Björklund, 2003). Argumenterne går kort sagt ud på, at andelsselskabernes oprindelige idégrundlag om at sikre andelshavernes afsætning gennem effektiv forarbejdning og udnyttelse af stor-driftsfordele står i modsætning til kravene om differentiering gennem produktudvikling. Det betyder ikke, at andelssel-

skaberne ikke er innovative, men at innovationerne snarere er rettet mod procesforbedringer end mod udvikling af flere og nye produkter. Adskillige teorier er blevet inddraget for at begrunde argumentet, men to er særligt centrale. Den første handler om *stiafhængig kompetenceudvikling*. Udviklingen af evner og kompetencer i virksomheder foregår langsomt, og de kompetencer vi har udviklet i fortiden er medbestemmende for, hvordan vi ser verden nu, hvilke problemer vi opfatter, og hvordan vi mener, vi kan løse dem. Kompetencer udvikler sig inkrementalistisk, og det mest sandsynlige er derfor altid, at man videreudbygger på de felter, hvor man i forvejen har haft succes.

Hjedding Andelsmejeri oprettet i 1882 som det første i Danmark. Lige siden har andelsbevægelsens formåen og tilpasningsevne været diskuteret. Ser man på resultaterne har der øjensynligt ikke været noget i vejen med ledelse og produktionseffektivitet – eftersom andelsvirksomhederne de seneste år har været i stand til udkonkurrere private virksomheder. Men vil de store andelsvirksomheder også være i stand til opfylde forbrugernes krav i fremtiden? Det er en væsentlig del af temaet i denne artikel.

Dette betyder for andelsselskabernes vedkommende, at de har haft en iboende tendens til at mene, at nye problemer skal løses gennem yderligere effektivisering af produktionen og yderligere stor-drift, og at man med tiden er blevet bedre og bedre til procesinnovationer, men ikke til produktinnovationer. Den anden handler om transaktionsomkostningerne mellem andelsejerne og andelsvirksomheden. Når man opbygger et system, som i høj grad bygger på levering og afregning af en ensartet råvare, og som tillige har elementer af demokrati og ligestilling indbygget, så er en tendens mod en produktdifferentiering, hvis den berører primærproduktionen, en væsentlig og

besværlig afvigelse fra de kendte transaktionsmønstre.

Alt det betyder selvfølgelig ikke, at store andelsselskaber er ude af stand til at være innovative med deres produkter, men at udviklingen af de nødvendige kompetencer for dem måske er noget mere op ad bakke end for andre virksomheder. I løbet af de seneste årtier har vi i de store danske andelsvirksomheder set en udvikling, hvor de systematisk har udbygget deres produktinnovationskompetencer. Det kan dog ikke føre til den konklusion, at det at være en stor andelsvirksomhed ligefrem er en fordel, når det gælder om at opfylde moderne forbrugeres krav.

Vi mangler dog endnu et væsentligt aspekt for at afrunde diskussionen. Det har at gøre med de tendenser, vi ser inden for samarbejde mellem de forskellige aktører i værdikæden.

Markedsorienteret innovation og værdikædesamarbejde

Der er en global tendens mod et tættere samarbejde mellem aktørerne i de værdikæder, der producerer og distribuerer fødevarer. Udviklingen er delvis drevet af den øgede fokus på fødevareressikkerhed, som har medført krav om bedre sporbarhed, hvilket forudsætter gode bånd mellem aktørerne i værdikæden. Udviklingen er også drevet af trenden mod outsourcing, fordi at lægge væsentlige aktiviteter uden for egen virksomhed kræver gode, tætte og tillidsfulde kontakter til de partnere, hos hvem aktiviteterne placeres. Men udviklingen har også at gøre med de trends i forbrugerkravene, der er skitseret ovenfor.

Når forbrugerne er forskellige eller ytrer behov for afveksling og differentierede produkter, så foretages tilpasningen til forskellige forbrugerbehov traditionelt i sidste forarbejdningsled i fødevarekæden. Mens primærproduktionen og første forarbejdningsled koncentrerer sig om at frembringe en ensartet råvare med konstant kvalitet, så koncentrerer sidste forarbejdningsled sig om at forvandle denne råvare til en række forskellige produkter, som kan betjene forskellige forbrugersegmenter og -behov. Dette medfører en forholdsvis klar arbejdsdeling i værdikæden og har blandt andet den konsekvens, at det kun er sidste forarbejdningsled, som behøver at sætte sig ind i dette vanskelige emne, der hedder forbrugerkrav. Sådan fungerede værdikæden for dansk svineköd indtil for 10-15 år siden, og sådan har det været med mange fødevarekæder globalt.

Men denne klare arbejdsdeling i værdikæden er under opløsning. Det er der to hovedgrunde til. For det første er der en række forbrugerkrav, som ikke kan imødekommes i sidste forarbejdningsled, eller som i det mindste ville være lettere at opfylde længere op i værdikæden. De engelske kunders krav om mere dyrevelfærd for de danske grise kan af åbenlyse grunde kun imødekommes i primærproduktionen, og det samme gælder i alle andre tilfælde, hvor forbrugere og detailhandel begynder at interesse sig for, hvordan råvaren bliver til. Men der er også andre forbrugerkrav, som kan løses bedre eller mere effektivt længere oppe/tilbage i værdikæden. Ønsket om sunde produkter kan delvis imødekommes gennem nye former for forarbejdning, men det er åbenlyst, at ændringer i råvarekvaliteten kan spille en meget stor rolle her, for eksempel når det gælder ændringer i fedtsyresammensætningen, og det gælder uanset, om der er tale om svineköd, mælk eller opdrætslaks. Og en sådan form for produktinnovation, der bunder i en forståelse af forbrugerbehov, men rækker hele vejen tilbage til primærproduktionen, har en anden attraktivt egenskab: den bliver sværere for konkurrenterne at imitere end produktmodificeringer, som kun foretages i sidste forarbejdningsled.

For det andet betyder den rivende udvikling i bioteknologien, at der opstår mange nye muligheder for at påvirke råvarernes egenskaber. Den biologisk betingede variation i landbrugsprodukter, som man traditionelt har betragtet som uønsket og prøvet at reducere så meget som muligt for at kunne opnå en ensartet kvalitet, bliver nu en mulighed, der kan og skal udnyttes målrettet. Men når vi nu får nye muligheder for at påvirke råvarekvaliteten, så skal de selvfølgelig udnyttes på en markedsorienteret måde – når råvarernes egenskaber kan målrettes mere

end hidtil, så skal man også kunne vide, hvad de skal målrettes til.

Disse to udviklinger spiller sammen og medfører, at aktørerne i værdikæden skal rykke tættere sammen. Når tilpasning til differentierede forbrugerbehov ikke kan overlades til sidste forarbejdningsled alene, men kræver en indsats fra alle aktører i værdikæden hele vejen tilbage til primærproduktionen, så forudsætter det, at denne indsats er koordineret, og at den er baseret på pålidelige oplysninger om slutmarkederne. Med andre ord, værdikæden skal være mere *markedsorienteret*. Alle aktører i værdikæden – ikke kun sidste forarbejdningsled – skal have viden om slutbrugeren, de skal dele denne viden med hinanden, og de skal reagere på den på en koordineret måde. Når det sker, så kan de nye muligheder, som bioteknologien frembringer, udnyttes på den rigtige måde – nemlig på en måde, som skaber yderligere værdi i kundernes øjne.

Forarbejdningsevirkomhedens rolle i værdikæden skifter karakter i denne udvikling. Ud over at modtage råvaren fra primærproduktionen og forædle den på en måde, som vil falde i kundernes og forbrugernes smag, skal forarbejdningsevirkomheden nu også formidle slutbrugernes krav tilbage til primærproduktionen og bliver brobygger i en værdikæde, hvor produktionen bliver mere differentieret hele værdikæden igennem. Hvad betyder så andelsformen i denne udvikling?

En kernekompetence for andelsselskaberne

Forskere fra MAPP-centret har sammen med forskere fra Universitetet i Tromsø og fra University of Stirling undersøgt graden af markedsorientering i en række internationale værdikæder, der tager udgangspunkt i landbrugs- og fiskeriprodukter (Grunert et al., under udgivelse). Et af eksemplerne var værdi-

kæden for dansk bacon. Undersøgelsen viste, at den danske værdikæde var den mest markedsorienterede af dem, der blev undersøgt, forstået på den måde, at her var der størst tendens til, at alle aktører i værdikæden, fra detaillisterne tilbage til svineproducenterne, havde kendskab til udviklingen på slutbrugermarkedet og brugte det til at tilpasse deres ydelser.

For at tolke dette resultat og dets betydning for den skitserede udvikling mod tættere samarbejde i de internationale fødevarekæder generelt skal vi lige vende tilbage til den tidligere præsenterede tanke om stiafhængig kompetenceudvikling. Vi brugte den tidligere for at forklare, hvorfor de store andelsselskaber har haft det vanskeligt med udviklingen af kompetencer til markedsorienteret produktinnovation, fordi den medførte en afvigelse fra den traditionelle kompetencesti. Udviklingen mod tættere samarbejde i fødevarekæden rører ved en anden kompetence: kompetencen til at kunne styre samarbejdsrelationerne mellem aktørerne i værdikæden. Dette er en gammel kernekompetence for andelsselskaberne. En tæt kontakt mellem primærproduktion og forarbejdning er jo hele grundlaget for andelstanken. Det vanskelige ved at styre disse relationer er blevet diskuteret meget, men netop den årtilange erfaring med styringen af disse ofte ikke helt uproblematisk relationer har jo gjort, at andelsselskaberne har oparbejdet en kompetence i styring af samarbejdsrelationer, som andre virksomheder ikke har i samme grad. De store danske andelsselskaber har suppleret denne erfaring med en omfattende satsning på også at styre samarbejdsrelationerne den anden vej, nemlig frem i værdikæden – gennem yderligere vertikal integration i svinekødssektoren og gennem at satse på at blive en ligevægtig forhandlingspartner for de store detailkæder.

Et potentiale skal udnyttes

Jeg mener derfor, at den store erfaring, som andelsselskaberne har i at styre relationer i værdikæden, er på vej til at blive en afgørende kernekompetence, som giver dem en fordel mod mange andre virksomheder. Alle fødevareproducenter, andelsejede eller ej, er i en situation, hvor de skal søge tættere relationer til deres kunder og især deres leverandører, men andelsselskaberne burde være specielt godt rustet til at håndtere disse relationer.

Det er selvfølgelig ingen garanti for succes i fremtiden. Jeg mener, at kompetencen til at styre relationer i værdikæden bliver vigtigere og vigtigere, og at de danske andelsselskaber burde have gode forudsætninger, hvad netop denne kompetence angår. Men kompetencen skal selvfølgelig anvendes og udnyttes markedsorienteret. Den skal kombineres med den produktinnovationskompetence, som man med noget besvær har oparbejdet i løbet af de seneste årtier. Den skal yderligere kombineres med gode evner til at forstå verdens fødevaremarkeder og ikke mindst udviklingen i de forbrugerkrav, som blev omtalt tidligere; det kræver en visionær og risikovillig ledelse at skabe konkurrencemæssige fordele gennem den rigtige kombination af markedsudviklinger på den ene side og teknologiske udviklinger på den anden side.

Litteratur

Brunsø, K., Andersen, K. B., Grunert, K. G. & Kjeldahl, S.-E. (2002).

A study on brand confusion in the milk sector. Paper presented at the conference Marketing Communication Strategies in a Changing Global Environment, Hong Kong.

Grunert, K. G., Harmsen, H., Meulenberg, M., Kuiper, E., Ottowitz, T., Declerck, F., Traill, B. & Göransson, G. (1997).

A framework for analysing innovation in the food sector. In B. Traill & K. G. Grunert (Eds.), Product and process innovation in the food industry, 1-37. London. Blackie Academic.

Grunert, K. G. (2002).

Current issues in the understanding of consumer food choice. Trends in Food Science & Technology, 13, 275-285.

Grunert, K. G. (under udgivelse).

Food quality and safety. Consumer perception and demand. European Review of Agricultural Economics.

Grunert, K. G., Jeppesen, L. F., Jespersen, K. R., Sonne, A.-M., Hansen, K., Trondsen, T. & Young, J. A. (under udgivelse).

Market orientation of value chains. A conceptual framework based on four case studies from the food industry. European Journal of Marketing.

Nilsson, J. & Björklund, T. (2003).

Kan Kooperationen klara konkurrencen? Uppsala: Sveriges Lantbruksuniversitet.

New Generation Cooperation

Af formanden for B2B Bonus a.m.b.a., gårdejer Niels Mejnertsen, Viskingegaard; niels@mejnertsen.dk.

De første idéer om en andelsbevægelse kan føres tilbage til slutningen af 1700-tallet og udspringer af bestræbelser på at skabe økonomisk samarbejde mellem socialt ringe stillede mennesker for derigennem at forbedre deres kår.

Lige siden etableringen af den første andelsforening har bevægelsens formåen og tilpasningsevne været diskuteret om end med varierende intensitet, afhængig af konjunkturerne og udviklingen. At emnet i disse år er aktuelt er kun naturligt, eftersom landbrugserhvervet netop nu står over for nye udfordringer – faldet i antallet af landbrugsbedrifter, det stigende behov for rationalisering og finansiering af de stadig større landbrugsbedrifter samt implementeringen af EU's landbrugsreform 2005. Hertil kommer, at med den fortsatte samling af europæisk fødevareindustri i stadigt større selskaber, er de første eksempler på grænseoverskridende fusioner mellem andelsselskaber allerede en realitet.

Det er derfor naturligt at spørge, om andelsbevægelsen fortsat kan være én af hjørnestenene i dansk landbrug. Det var også årsagen til, at Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab i efteråret 2004 afholdte et seminar med denne titel. I temanutvalget af Tidsskrift for Landøkonomi 4/2004 er emnet indgående belyst, og det har efterfølgende givet anledning til følgende debatindlæg vedrørende temaet – bevægelse eller forretning.

Viskingegaard

Min kone, Anne, og jeg driver et alsi-digt landbrug i Vestsjælland sammen med 3-5 ansatte. Jeg er 42 år og uddannet landmand. Vi har 4 børn i alderen 8, 12, 15 og 16 år. Det er et bevidst mål med flere ansatte, og det er et bevidst mål, at vores ansatte arbejder meget selvstændigt – det betyder også, at vores ansatte er her i rigtig mange år – nogle måske i hele deres arbejdsliv.

Vores landbrug drives med produktion af godt 20000 slagtesvin, som vi nu på 14. år selv leverer til et privat slagteri. Vores 380 ha store økologiske jordbrug drives hovedsagelig med korn til mel og gryn; herudover dyrkes en del kvælstofproducerende afgrøder. Vi driver tillige en maskinstation, og vi ejer og driver NAM A/S – Niels og Anne Mejnertsen – som årligt håndterer ca. 7000 tons økologisk korn. Vores landbrug er bygget op fra bunden, startet i 1987 med 7 ha og 350 søer.

B2B Bonus a.m.b.a.

I 9 år var jeg formand for Spar Øst under 3S, men deres måde at drive forretning på indebar en del ulemper for os medlemmer. Derfor opstod den tanke hos medlemmerne i Spar Øst, at det kunne vi gøre meget bedre selv ved at stifte et unikt system med bonus. Vores indkøbsgruppe er således bygget op fra bunden.

Som tænkt så gjort. Vi meldte os ud af 3S og brugte vores opsigelsesperiode til at

få beskrevet og udarbejdet vedtægter og forretningsgrundlag for vores nye andels-selskab B2B Bonus a.m.b.a. Vi startede i marts 2003 med 18 stiftere. Vi er nu 75 medlemmer, og vi har mange potentielle medlemmer på venteliste.

Formålet er at tjene penge i form af besparelser ved fælles indkøb og fælles afsætning. Vores fundament er nærvær, tillid, tryghed og socialt sammenhold.

Det opnår vi ved at opdele medlemmerne i grupper à 15 mand. Gruppevedtægterne omfatter blandt andet

- Højest 2,5 måneder mellem møderne
- Minimum 6 møder pr. år
- Mødepligt
- Tre af møderne skal være fælles-møder

Fællesmøderne omfatter

- Generalforsamling
- Studietur
- Orienterende møde med tema

Betydning af små grupper

- Alle kommer til orde
- Alle bliver hørt
- Ingen kan gemme sig
- Hurtig problemløsning

Hver gruppe vælger en formand, som er født medlem af bestyrelsen og indkøbs-udvalget.

Bonussystemet

Kun formændene kender den rigtige pris på varen. Når et medlem får en vare, er prisen skjult af en bonuspris. Medlemmerne får først oplyst den reelle pris, når varen er forbrugt, eller når den er uinteressant i markedet.

Bonusbeløbet bliver indsat på medlemmernes personlige konti og bliver udbetalt én gang i kvartalet, og der bliver tilsvarende betalt kontingent én gang i kvartalet.

Vi har ingen ansatte og ingen bygninger. Vi har kontraktligt hyret et firma til at

administrere virksomheden og et andet firma til at koordinere aktiviteterne. På den måde får vi en fleksibel daglig procedure for en meget lille omkostning pr. omsat krone. Det er kun fantasien, der sætter grænser for, hvad vi kan handle i fællesskab.

Vores medlemmer skriver under på, at alt hvad man skal bruge til produktion og driften, med fravalg af op til tre emner, skal B2B Bonus forhandle. Det vil sige, at der ikke eksisterer frivillighed; det ved vores samhandelspartnere, og det betyder, at vi får varen til markedets laveste pris. Ligeledes ved vores samhandelspartnere også, at pengene for levering af varer er garanteret ved en uigenkaldelig bankgaranti.

Handel kræver tillid

Tillid opnås kun ved, at man har et nærvær og en tryghed i forhold til hverandre. Vi har i B2B Bonus lige været på en studietur, hvor vi blandt andet udarbejdede *Vision 2010* for virksomheden. En rigtig dejlig fornemmelse af nærhed med tro på en ekspanderende og livlig fremtid.

Hvis vores vækstrate fortsætter, varer det ikke længe, før vores gruppe har en omsætning på mere end kr. 1 mia. om året. Der skal ikke megen fantasi til at forestille sig, at få håndfulde indkøbsgrupper kan dække dansk landbrugs behov for indkøb og afsætning.

I det lys er det tankevækkende og beskæmmende, at den etablerede danske andelsbevægelse har så travlt med at rose sig selv og i lyset af det glemmer at forny sig.

Niels Mejnertsens indlæg har været forelagt formanden for Danske Andelsselskaber, gårdejer Bent Juul Sørensen, men det har ikke givet anledning til kommentarer.

MAGASINPOST

Id-nr. 09312

POST

B

PP

DANMARK

Returadresse/afsender

Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab

Jacob Gades Allé 12

6600 Vejen

09312 ARC

301695

000

E HOUGAARD JACOBSEN

SØLLERØD PARK 15, ST.0005

SØLLERØD

2840 HOLTE

2840 0108/ 6 1

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab er et forum for innovation af samspillet mellem jordbrug, jordbrugsforskning og -produktion, miljø og forbrugere. Selskabet er Europas ældste landbrugsforening – stiftet i 1769 – og uafhængig af politiske interesser og geografiske grænser. Selskabets målgruppe er personer, som vil bidrage til debatten om jordbruget – landmænd, rådgivere, forbrugere samt medarbejdere i jordbrugerhvervets uddannelses- og forskningsinstitutioner.

Jacob Gades Allé 12

6600 Vejen

Telefon 43 41 17 69

Telefax 43 41 02 10

lhs@1769.dk

www.1769.dk

541 Tryksag 227

192. årgang

Tidsskrift for Landøkonomi

2/2005

Tema

Dansk svineproduktion

-mellem internationale markedskræfter og vælgerhensyn

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab

2/2005

192. årgang - november 2005

Redaktion

Ansvarshavende redaktør,
direktør Hans Peder Dam

Redaktør, cand.agro.
Mogens Stendal, Ph.D.
Telefon / Telefax 86 33 60 99
Mobiltelefon 20 12 70 99
munk@business.tele.dk

Abonnement

4 numre/år kr. 325, ekskl. moms.

Medlemmer af Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab modtager
gratis „Tidsskrift for Landøkonomi“.

Løssalg

Kr. 95, ekskl. moms og forsendelse.

Annoncepriser

1/2 side sort/hvid	kr. 2.400
1/1 side sort/hvid	kr. 3.900
1/1 side placeret	kr. 4.250

Farvetillæg efter nærmere aftale.

Udgiver og ekspedition

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12, 6600 Vejen
Telefon 43 41 17 69 • Telefax 43 41 02 10
lhs@1769.dk
www.1769.dk

Grafisk Produktion

Company Care
Granvang, Læborgvej 51, 6650 Brørup
Telefon 29 91 19 50 • Telefax 75 38 88 41
post@company-care.dk

Tryk

Kannike Graphic A/S
Sommervej 9, 8210 Århus V
Telefon 86 75 05 00 • Telefax 86 75 05 22
hea@kannike.dk
www.kannike.dk

ISSN 0040-7119

Redaktionen afsluttet 31. oktober 2005

Tidsskrift for Landøkonomi

Indhold

Mogens Stendal
Dansk landbrugs udvikling 5

Dansk svineproduktion

- mellem internationale markedskræfter
og vælgerhensyn

Mogens Stendal
European Pig Producers
- interview med Per Bach Laursen 7

Connie Hedegaard
Svineproduktion og miljøpolitik 11

Niels Asger Nielsen
De internationale fødevaremarkeder
for dansk svineköd 19

Orla Grøn Pedersen
Svineproduktionens konkurrencedygtighed 23

Ole Glahn
Svineproduktion i harmoni med omgivelserne
- set fra politikerens synspunkt 29

Hanne Damgaard Poulsen / Sven Sommer
Udvikling af bæredygtig og
specialiseret svineproduktion 33

Søren Søndergaard Kjær
Den fremtidige myndighedsbehandling
af landbruget 39

Debat

- Udvaskning af næringsstoffer

Hans Roust Thysen
Forbedret miljø kræver målrettet indsats 45

- Bevaring af herregårdsmiljøet

Steen Estvad Petersen
Nyt syn på den danske herregård 49

Ebbe Keld Pedersen
Bevaring af herregårdens bygninger 60

Annoncører

Danisco 6
Arla Foods 10
Danske Slagterier 18
Nykredit 22
K.E. Simonsen 32
Nordea 44

Nærværende temanummer omfatter hovedparten af de indlæg, der blev præsenteret på Det Kongelige Danske Landhusholdnings-selskabs vinterseminar med temaet *Svinesektoren – mellem internationale markeds kræfter og vælgerhensyn*. Seminaret blev afholdt på Vejen Kongreshotel den 9. marts 2005. Som debatoplæg på tidligere seminarer indeholder dette nummer også artikler om udvaskning af næringsstoffer og bevaring af herregårdsmiljøet.

Dansk landbrugs udvikling

Dansk landbrug er et effektivt, tidssvarende eksporterhverv, som sikrer os stor valutaindtjening. Svineproduktionen fylder godt i dette billede, og vi har alle en interesse i, at landbruget fortsat kan udvikle og forny sig. Men der er også stigende forventninger til landbruget som naturforvalter, og der stilles øgede miljøkrav.

Derfor skal landbrugets udvikling ske på grundlag af en optimal kombination af effektivisering, naturforvaltning og miljøbeskyttelse.

Det kræver en stor indsats fra landbruget at imødekomme dette krav. På grund af den danske svineproduktions størrelse er udvidelser af svineproduktionen stadig nøje knyttet sammen med størrelsen af jordtilliggendet. I erhvervet er der en udbredt opfattelse af, at en positiv udvikling af landbruget overvejende skal ske ved udvidelse af svineproduktionen. Samtidig er der også en stigende erkendelse af, at med de nuværende tekniske muligheder er der inden for rammerne af de nuværende miljøkrav meget lidt plads til yderligere udvidelser af svineproduktionen. Eftersom landbruget i henhold til Vandmiljøplan III kan tilføre jorden flere næringsstoffer end planterne kan bortføre, er der kun få, der tænker på at foreslå en lempelse af miljøkravene; derfor ser vi også en stigende interesse for etablering af svineproduktion i de østeuropæiske lande.

Såvel miljøministeren som dele af oppositionen har dog talt om, at landbruget bør reguleres på samme måde som industrien. Det betyder, at der ikke er *lagt* loft over besætningsstørrelserne, blot miljøkravene er overholdt. Det har hidtil været ilde hørt i landbruget, men nu har Tolvmandssektionens formand tilsluttet sig dette synspunkt på grundlag af en betragtning om, at staten aldrig ville blande sig i, hvor mange skjorter en fabrik producerer, blot fabrikken overholder miljøkravene.

Såfremt landbruget kan følge en produktionsstrategi, der omfatter overholdelse af miljøkravene uden loft over besætningsstørrelserne, vil der i takt med den tekniske udvikling blive plads til udvidelser i svineproduktionen. Der arbejdes med flere lovende projekter til behandling af gylle og staldluft, men driftssikkerheden er endnu ikke tilstrækkelig god til at projekterne har kunnet iværksættes i større stil. De tekniske problemer vil naturligvis blive løst, og når systemerne bliver udbredt i praksis, åbner der sig nye muligheder – import af fosfor og kalium kan reduceres og et overskud af plantenæringsstoffer kan eksporteres.

Af redaktør Mogens Stendal, Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab; munk@business.tele.dk.

First you add knowledge ...

Danisco er verdens førende leverandør af ingredienser til fødevarerindustrien. Vi udvikler ingredienser, som blandt andet giver smag, konsistens og holdbarhed til en lang række forarbejdede fødevarer. F.eks. er der produkter fra Danisco i hvert fjerde brød og i hveranden is.

Men af alle vores ingredienser er viden den vigtigste. Vi har gennem årtier forsket i fødevarer og derved skabt en global videnbase, som gør os i stand til at bidrage til både sunde, sikre og velsmagende fødevarer. Få mere viden på: www.danisco.com

DANISCO

First you add knowledge...

European Pig Producers

– Interview med den nye præsident for europæiske svineproducenter

På de europæiske svineproducenters årsmøde i Spanien i slutningen af maj 2005 blev præsidenten for Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab, proprietær Per Bach Laursen, valgt til præsident for organisationen European Pig Producers (EPP). Tidsskrift for Landøkonomi har mødt den nyvalgte præsident til en samtale om organisationen og dens initiativer i den nærmeste fremtid.

– Hvad er EPP's formål?

– EPP's formål er at udveksle erfaringer, viden og idéer på tværs af landegrænserne for herigennem at løse vigtige problemer vedrørende produktion af svin.

Herved skabes en kollegial opfattelse mellem europæiske svineproducenter, hvilket blandt andet fremmer bestræbelserne på at øge produktkvaliteten og på at skabe ensartede rammebetingelser for produktionen.

Drøftelserne, der gennemføres på engelsk, omfatter blandt andet udveksling

af viden om staldsystemer, management, marketing og finansielle spørgsmål.

Herudover er EPP også et forum for en vis grad af sociale aspekter som en naturlig del af værdigrundlaget – fx kan medlemmernes ægtefæller deltage i årsmøderne.

EPP's organisation

– Hvordan er EPP's organisation struktureret?

– EPP er et netværk, der er åbent for svineproducenter fra hele Europa. Netværket blev oprettet under Agromek i Herning i 1990 på initiativ af *Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft* (DLG).

I princippet er der to niveauer i organisationen. Der er *The National Branch*, som er de enkelte medlemslandes organisation; og så er der *The Committee*, som består af én repræsentant fra hver af medlemslandene.

The National Branch er i hvert land organiseret med en bestyrelse som tilrettelægger og gennemfører aktiviteterne. Afdelingen har sin egen generalforsamling med valg af bestyrelse etc.; herudover arrangeres to-tre årlige medlemsmøder

Proprietær Per Bach
Laursen, Præsident for
European Pig Producers;
lundgaarden@get2net.dk

eller ekskursioner. Bestyrelsen består af Henrik Refslund Hansen, Skastgård; proprietær Jørgen Mark, Svallinggaard; gårdejer Kent Skaanning, Hegndal og gårdejer Morten Ågård, Ågård med Jørgen Mark som formand. I Danmark er der ca. 30 medlemmer. Afdelingen har sekretariat i *Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs* kontor i Vejen med direktør Hans P. Dam som sekretær.

Som nævnt består *The Committee* af én repræsentant for hvert medlemsland – det er typisk formanden. Komitéen tilrettelægger og gennemfører aktiviteterne på europæisk plan – herunder årsmødet, der med stor tilslutning afholdes på skift i de enkelte medlemslande i maj / juni.

Følgende lande er repræsenteret i EPP – Belgien, Frankrig, Holland, Irland, Slovenien, Spanien, Storbritannien, Tjekkiet og Tyskland. EPP har hovedkontor i DLG's bygning i Frankfurt, hvor EPP's manager dr. Martin Ziron med reference til præsidenten varetager det daglige arbejde.

– *Hvordan vælges præsidenten og de øvrige medlemmer af organisationens ledelse?*

– De enkelte medlemslande indstiller en kandidat til valg til *The Committee*; valget gælder for en periode på tre år. Præsidenten vælges blandt samtlige medlemmer af organisationen, hvilket medfører, at man ikke behøver at være medlem af *The Committee* eller af *The National Branche* for at blive valgt til præsident; fx har jeg ikke tidligere været medlem af komitéen.

I de nationale afdelinger vælges bestyrelsesmedlemmerne blandt de nationale medlemmer på generalforsamlingen.

EPP's virksomhed

– *Hvorledes gennemføres det faglige samarbejde?*

– I dag må vi sige, at hjørnestenen i arbejdet ligger i *EPP Newsletter*; det er et nyhedsbrev, der udkommer fire gange årligt. Hvert land afgiver her en *Country Report* om aktuelle emner, herunder ændringer i lovgivning og markedsforhold mv. Hvad fremtiden vil bringe af tiltag, kan jeg ikke løfte sløret for endnu, men det står klart, at de udfordringer som EU står over for i forbindelse med fjernelsen af antibiotiske vækstfremmere i svineproduktionen ultimo 2006 er opgaver EPP vil have højt på dagsordenen de kommende år.

– *Har organisationen en erhvervspolitisk dagsorden?*

– Nej. EPP er en upolitisk organisation, som udelukkende tager sig af faglige spørgsmål. DLG, der har været initiativtager til dannelsen af EPP, er upolitisk og som sådan har man heller ikke ønsket, at EPP skal være det. Men de enkelte medlemmer kan godt være politisk aktive i andre sammenhænge; det er der mange, der er – også med indflydelse på de højere niveauer i EU. I EPP samles vi og diskuterer faglige spørgsmål; netværket kan naturligvis udnyttes til at diskutere andre spørgsmål, men EPP vil aldrig komme med politiske udmeldinger.

– *Hvilke mål har EPP for de nærmeste år?*

– Den vigtigste opgave er at få flere medlemmer. De øvrige skandinaviske lande vil vi meget gerne have med ind i netværket, men også Finland og de baltiske lande står højt på listen over nye medlemslande; fx var Litauen repræsenteret på årsmødet i Vic i Spanien i 2005, og vi ser generelt et stort behov for medlemskab hos de nye medlemslande i EU.

– Har den danske afdeling af EPP samarbejde med de øvrige producentorganisationer i Danmark?

– Nej. Der er ikke etableret noget formelt samarbejde, men det uformelle samarbejde der er, vil vi gerne udvide.

Fremtidig produktion

– Fra producenterne side er der et stadigt ønske om udvidelse af svineproduktionen, mens mange politikere og forbrugere stiller stadigt stigende krav til producenterne om effektivisering af produktionen og om at tage vare på dyrevelfærd, naturforvaltning og miljøbeskyttelse; er det en problematik, der arbejdes med i EPP?

– Ja. Det er en dagsorden, der står meget højt i organisationens bevidsthed. Det er måske netop derfor, man ønsker at være medlem af en international organisation. Det handler jo om at blive opdateret på forhold uden for egen landegrænse og derved udnytte denne viden i ens egen virksomhed.

Men i de øvrige medlemslande er der ikke den samme fokus på dyrevelfærd, miljøbeskyttelse og naturforvaltning som i Danmark, hvor vi i mange år har drøftet disse spørgsmål intensivt. Måske er det derfor, at der nu er valgt en dansk præsident – i hvert fald har jeg nu mulighed for at sætte dagsordenen.

Det er rigtigt, at producenterne ønsker yderligere udvidelse af produktionen, men jeg mener, at vi nu har nået den grænse for produktionens størrelse, som der kan skabes accept for i den danske befolkning. Derfor er det vigtigt, at producenterne kan orientere sig om andre landes lovgivning og betingelser for at gennemføre svineproduktion dér, så de kan vurdere, om det vil være hensigtsmæssigt at etablere en virksomhed i det pågældende land. Men EPP vil ikke gå ind og forsøge at ændre på forholdene i de enkelte lande, men vi informerer gerne om forskellene i de

enkelte landes produktionsvilkår for derigennem at sætte fokus på fordele og ulemper.

– Hvordan vil strukturen i og størrelsen af svineproduktionen i Danmark og det øvrige Europa være om ti år?

– I Danmark vil udviklingen fortsætte i samme retning som hidtil. Hvert tiende år halveres antallet af svineproducenter, medens produktionen bibeholdes eller øges.

Udvidelsen af svineproduktionen i Europa vil ske i de østeuropæiske lande. Det ser vi allerede en helt klar tendens til, og det er ganske naturligt for omkostningsniveauet er lavere og ressourcer som landbrugsjord, foder og plads er meget store. Endvidere er efterspørgslen efter svinekød i disse lande stigende, men det store spørgsmål er, om landene kan følge med efterspørgslen. Vi har set, at blandt andet Rusland har haft en stor import af svinekød fra Brasilien. Letland har fx i dag en selvforsyningsgrad på 40 og importerer den resterende del fra Polen og Spanien.

– Hvilke synspunkter har du på svineproduktion uden tilknyttet jordareal?

– Det er et vanskeligt spørgsmål, og jeg mener, at der er lige så mange problemer i det, som i den nuværende produktionsform. Jeg tror ikke, at der kan skabes folkelig accept til en sådan koncentration af produktionen i Danmark, og resultaterne fra andre lande er bestemt ikke entydige. En koncentration af produktionen vil uden tvivl øge miljøproblemerne; én af betingelserne for, at det kan lade sig gøre er, at vi har styr på gyllehåndteringen, og selv om der de seneste år er udført mange gode projekter, har vi endnu ikke et driftssikkert koncept, så denne problematik er ikke på vores dagsorden lige nu.

økologi for alle

Arla Foods' økologiske mission

Arla Foods' mission for økologien er at tilbyde et attraktivt økologisk sortiment, så den moderne forbruger oplever, at hun/han bidrager til sin sundhed og medvirker til at skabe et bedre miljø for mennesker og dyr

Økologi skal være tilgængelig, til at betale og kvalitetsmæssigt leve op til moderne forbrugeres krav.

Kig også på Arla Foods' hjemmeside:
www.arla.dk

ARLA FOODS

Svineproduktion og miljøpolitik

– Miljøministerens tale ved Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs seminar

Den 9. marts 2005 indledte miljøminister Connie Hedegaard Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Vinterseminar om dansk svineproduktion mellem internationale markeds kræfter og vælgerhensyn. Miljøministerens tale gengives hér i sin helhed.

Tak for invitationen. Jeg er glad for lejligheden til at drøfte de udfordringer, dansk svineproduktion står overfor. Jeg vil fokusere på, hvordan landbruget kan udvikle sin produktion og samtidig klare sine opgaver som naturforvalter og løse sine miljøproblemer.

Landbruget og samfundet

Landbruget er et højtydende, moderne eksporterhverv, som sikrer os en stor valuta-indtjening. Svineeksporten fylder godt i dette billede, og vi har alle sammen en interesse i, at landbruget fortsat kan udvikle og forny sig.

Der stilles stadig højere krav til kvaliteten af vores fødevarer – både herhjemme og i de lande, vi eksporterer til. Der er også stigende forventninger til landbruget som naturforvalter, og der stilles øgede miljøkrav.

Af miljøminister
Connie Hedegaard,
Miljøministeriet;
mim@mim.dk.
Foto: Jakob Dall.

Samtidig presser globaliseringen priser og lønninger, og vi er langsomt, men sikkert, på vej imod et frit verdensmarked for fødevarer. En stadig skarpere international konkurrence.

Derfor skal vi have effektivisering, naturforvaltning og miljøbeskyttelse til at hænge bedre sammen.

Landbruget og naturen

Der er et stadig stærkere ønske om at tage vare på naturværdierne i hele vores del af verden. Byerne, infrastrukturen og landbruget har sat naturen under pres, og vi vil gerne bruge en del af vores velstand på at have en rig natur.

Så det er ikke kun i Danmark, man arbejder med naturgenopretning, giver støtte til miljøvenligt jordbrug og justerer landbrugsstøtteordningerne for at forbedre landbrugets forvaltning af natur og landskab.

Samtidig bliver der gjort en særlig indsats for at værne om de mest værdifulde naturområder. I EU har vi skabt det såkaldte Natura 2000-netværk med fugle- og habitatdirektiverne. I Danmark har vi desuden fredet en række landskaber og naturtyper – og givet vore kyster en særlig beskyttelse. Gennemførelsen af EU's vandrammedirektiv stiller også krav til en bedre

vandkvalitet i søer og vandløb, de kystnære havområder og grundvandet, som vi skal leve op til.

Landbrugets miljøbelastning

Der er brugt mange penge på at nedbringe landbrugets miljøbelastning i de seneste årtier.

De to første vandmiljøplaner og handlingsplanen for et bæredygtigt landbrug koster ca. 1,8 mia. kr. om året i omlægninger af driften. Dels i direkte omkostninger og dels i tilskud til miljøvenligt landbrug, nye vådområder, skove osv.

Og de store investeringer har båret frugt. Vi har nået målet for Vandmiljøplan II. Kvælstoffet bliver udnyttet meget mere effektivt, og udvaskningen til søer og vandløb er halveret i de seneste 15 år, selvom antallet af dyreenheder er nogenlunde det samme.

Men der skal mere til for at leve op til kravene i EU's Vandrammedirektiv og Natura 2000-direktiverne. Regeringens aftale om Vandmiljøplan III fra sidste år betyder, at udvaskningen af kvælstof skal reduceres med yderligere 13 %.

Og selv om landbruget har reduceret fordampningen af ammoniak fra stalde og gyllebeholdere med en trediedel fra 1985 til 2003, er den stadig en belastning for mange af vore mest sårbare naturtyper. Så vi skal også have bedre styr på ammoniakfordampningen. Og vi skal reducere udledningen af fosfor og anvendelsen af pesticider.

Dertil kommer lugtproblemerne, som vi er nødt til at gøre noget ved, så det fortsat er attraktivt at bo på landet.

Udviklingen i svineproduktionen

Det får alt sammen især betydning for husdyrbruget, som koncentrerer sig på stadig færre bedrifter.

For kun 20 år siden var der over 100000 besætninger med kvæg og svin. Nu er vi

næsten nede på 30000, og Dansk Landbrug skønner, at hele produktionen kan være samlet på 3500 svinebedrifter og 3500 kvægbedrifter om kun 15 år.

De store husdyrbrug har mere til fælles med industrien end med det familielandbrug, vi kendte for 20-25 år siden, da landbrugets miljøproblemer for alvor kom på dagsordenen.

Udviklingen i svineproduktionen er særlig markant. Den er nu oppe på næsten 25 mio. om året - seks gange så mange som i 1950. Svinekød er én af Danmarks største eksportvarer - med en salgsværdi på over 24 mia. kroner og en eksportandel på ca. 5 %.

Japan, Storbritannien og Tyskland er de største aftagere og eksportmulighederne er langt fra udtømte. Landsudvalget for Svin har talt om en mulig vækst på adskillige millioner dyr i de nærmeste år.

Miljøteknologi - nye produktionsmetoder og produkter

For at undgå at denne udvikling kommer til at ske på bekostning af naturen, skal vi stille miljøkrav til produktionen og skabe incitamenter til at tage ny teknologi i brug - ligesom vi gør i industrien. For at begrænse ammoniakfordampningen fx og nedbringe lugtgener.

Derfor satte regeringen også ind med 155 mio. kr. i støtte til forskning og udvikling af ny, miljøvenlig landbrugsteknologi i forbindelse med Vandmiljøplan III.

Der er allerede en positiv udvikling i gang - og stor interesse for de nye muligheder. Både i landbruget og i maskinindustrien.

Flere af de lovende nyskabelser, fx inden for gylleseparation og lugtffjernelse, er endnu på forsøgsstadiet, og der er brug for produktudvikling for at få dem så langt ned i pris, at de kan vinde almindelig udbredelse.

Jul sø - sydøst for Silkeborg. Søen er én af de seks Himmelbjergsøer, der ligger som perler på en snor i det smukke, midtjyske søhøjland. Der er et stadigt stærkere ønske om at tage vare på naturværdierne – ikke kun i Danmark, men i hele verden. I Danmark har vi nået målet for Vandmiljøplan II, og aftalen om Vandmiljøplan III betyder, at udvaskningen af kvælstof skal reduceres med yderligere 13 %. Men miljøbelastningen er stadig for stor i vore mest sårbare naturområder.

Foto: Bert Wiklund.

På andre områder går det bedre. Der er forsøg, der viser, at fordampningen af ammoniak fra gylle kan reduceres med 60-70 % ved at tilsætte syre. Jeg har selv set et forsørgs anlæg på Starring Maskinfabrik, som også giver et bedre indeklima i stalden. Altså bedre miljø, bedre arbejdsmiljø og bedre dyrevelfærd på én gang.

Der er også markforsøg, der viser, at kvælstoffet i den forsørgde gylle bliver udnyttet langt bedre. Så ved at tilsætte syre til gyllen, kan man altså holde mere af ammoniakken tilbage og bruge den på marken i stedet for handelsgødning.

Afkobling af miljøbelastningen fra væksten

Den grundlæggende teknologiske udfordring for landbruget er altså den samme som for alle andre erhverv: Det handler om at finde veje til at forbedre vores livskvalitet og udfoldelsesmuligheder og samtidig reducere vores ressourceforbrug og forurening.

Produktion og forbrug skal simpelthen være mere skånsom over for natur og miljø, for at vi kan aflevere jorden til vores efterkommere i mindst lige så god stand, som vi selv overtog den. Så vi skal have afkoblet ressourceforbrug og forurening fra den økonomiske vækst.

At det kan lade sig gøre, har vi set på energiområdet: Vi har fordoblet bruttonationalproduktet i de seneste 30 år uden at øge energiforbruget. Simpelthen ved at producere og bruge energien mere effektivt. Det bør også være muligt på mange andre områder ved at satse på miljørigtig teknologi og miljørigtige produkter.

Her i efteråret talte jeg med en række virksomheder, der arbejder med miljøteknologi. De så meget lyst på mulighederne for at finde løsninger på landbrugets miljøproblemer inden for en overskuelig fremtid. Også lugtproblemerne.

Nu gælder det om at få udbygget samarbejdet mellem landbruget, industrien og forskerne, så vi kan finde effektive tekniske løsninger i en overkommelig

prisklasse, der gør det muligt at øge produktion og indtjening og samtidig sætte miljøbelastningen ned.

Oppositionens forslag om et svinestop er perspektivløst. Det vil blot bremse udviklingen af ny teknologi og føre til stagnation. Det er nu engang ikke antallet af svin, der er det centrale. Det er miljøbelastningen.

Lokaliseringen af husdyrbruget

Koncentrationen af husdyrproduktionen fortsætter som sagt, og det bør vi bruge som en anledning til at sørge for, at de store, nye produktionsanlæg kommer til at ligge rigtigt.

Der er tale om store, langsigtede investeringer, og en god lokalisering kan være med til at give den nødvendige sikkerhed for deres forrentning. Vi skal sikre os, at der er tilstrækkelig langt til naboerne, og vi skal forhindre, at der kommer nye naboer til, som bor for tæt på.

Vi skal også undgå at placere nye anlæg for tæt på sårbare naturområder, vandløb og søer, som jeg har været inde på. Det har der været en del debat om i den senere tid. Herunder om det offentlige kan blive tvunget til at købe tilladelser til husdyrproduktion tilbage for, at vi kan beskytte fx de internationale naturområder, som vi har forpligtet os til.

Det kan naturligvis aldrig udelukkes, at det kan blive nødvendigt. Men kun som en sidste udvej i visse tilfælde. Hovedindsatsen skal fortsat gå på at reducere landbrugets udledninger, etablere bufferzoner og genoprette vådområder. Det er der væsentligt mere perspektiv i.

Men den aktuelle diskussion understreger behovet for at vurdere placeringen af fremtidens husdyrproduktion på samme måde, som vi arbejder med lokaliseringen af industrien.

Miljøreguleringen og strukturreformen

Med strukturreformen vil ansvaret for miljøgodkendelser af husdyrbrug blive samlet hos kommunen. Det vil give en enstrengt myndighedsstruktur og mere ensartede miljøgodkendelser af landbruget.

Det, er der nogen, der mener, vil føre til en svækkelse af miljøkravene. Det tror jeg ikke på. Kommunerne er naturligvis helt på det rene med, at man kun kan få en holdbar udvikling på landet, hvis landbruget tager hensyn til naturen, vandmiljøet og til naboerne. Det handler jo om deres egen udvikling og om deres egne miljøer.

Men jeg tror, at vi skal benytte os af anledningen til at justere hele miljøreguleringen af landbruget. Derfor har jeg foreslået, at vi samler reglerne omkring husdyrbruget i én lov. En lov og én indgang for borgeren, hvor lokalisering, bufferzoner, VVM, landzonetilladelse og det hele bliver varetaget i én og samme godkendelse.

I forbindelse med udvidelser eller nyanlæg af husdyrbrug over en vis størrelse skal der stilles krav om miljøgodkendelse. Og i forbindelse med forøgelse af produktionen skal man også kunne stille krav om miljørigtig teknologi og om reduktioner i udledningen af fx kvælstof og fosfor. Det vil regeringen fremsætte forslag om.

Kravet om miljøgodkendelse af flere husdyrbrug vil også være med til at skabe et større marked for ny teknologi og dermed fremskynde udviklingen.

Vi har alle et ansvar

Ny, miljøvenlig teknologi - nye produktionsmetoder og nye produkter - er nøglen til den langsigtede kurs i miljøpolitikken. Og udbredelsen af miljøvenlige løsninger kræver, at vi alle sammen tager

et medansvar. Den enkelte virksomhed, den enkelte myndighed, den enkelte for-
ening, familie og borger. Den politiske
opgave er at gøre det muligt for os selv at
gøre en indsats for at reducere vores res-
sourceforbrug og miljøbelastning. Der skal
bevilges de nødvendige midler til forsk-
ning og udvikling, så Danmark kan holde
sin plads i førerfeltet og klare sig i den
internationale konkurrence.

Og regeringen skal gøre Danmarks
stemme gældende internationalt, så vi får
en parallel udvikling i verden omkring os.
Først og fremmest i EU, naturligvis, hvor
miljøudviklingen er en integreret del af
EU's konkurrencestrategi i den såkaldte
Lissabon-proces. Men også i forhold til
vore øvrige samarbejdspartnere – fx i
verdenshandelsorganisationen (WTO).

Politikerne skal skabe rammerne; men
det er de private investeringer og det pri-
vate forbrug, som bestemmer den økono-
miske udviklings retning. Så for at få miljø-
politikken til at lykkes i praksis, må den
enkelte borger tage et personligt ansvar. Og
for at få virksomheder og borgere til at gøre
deres del af arbejdet skal der være respekt
omkring miljøkravene.

Det kræver en effektiv håndhævelse. Vi
kan ikke forlange, at borgere og virksom-
heder skal tage deres ansvar alvorligt, hvis
de oplever, at der bliver set igennem fingre
med overtrædelser af spillereglerne. Det er
fx ødelæggende for hele landbrugets an-
seelse, når vi ser sager om overproduktion
af svin, som dem, der kom frem i efteråret.

Landbruget og naturpolitikken

Lad mig vende tilbage til naturpolitikken
og dens betydning for landbruget.
Strukturreformen vil som sagt betyde, at
kommunerne får ansvar for den daglige
forvaltning af natur og miljø. Samtidig får
staten et mere direkte ansvar for at
fastlægge de overordnede mål i naturpoli-
tikken. Det skal vi bruge til at fortsætte den

aktive naturpolitik. Det danske landskab
er et kulturlandskab. Resultatet af genera-
tioners brug. Landbruget dyrker godt 60 %
af landet og forvalter omkring 75 %, når vi
tager skove og naturområder med.

Så når landbruget ændrer driftsformer,
så forandres også naturen og landskabet –
både i den lille og den store skala:

- Grøftning og dræning har forvandlet
mange af vore vådområder til land-
brugsjord. Nu sætter vi nogle af dem
under vand igen for naturens skyld.
- Engene gror til, fordi der ikke længere
er økonomi i høslæt og græsning.
- De næringsfattige naturtyper (som
højmoser, heder og overdrev) er også
under tilgroning – som følge af den
ammoniak, de får tilført fra de nær-
liggende landbrug, fra trafikken og fra
energiproduktionen.

Alt det betyder, at vi nu har små 200000
ha enge og overdrev, hvor der skal gøres en
særlig indsats for at sikre plante- og
dyrelivet.

Natura 2000-områderne

En del af disse områder er de såkaldte
Natura 2000-områder, som er udpeget efter
EU's fuglebeskyttelses- og habitatdirekti-
ver. Her skal der gøres en særlig indsats
som led i Danmarks bidrag til at opfylde
EU's og verdenssamfundets ambitiøse mål
om at standse tilbagegangen i den bio-
logiske mangfoldighed senest i 2010.

Vi har udpeget 254 habitatområder,
hvoraf mere end hundrede samtidig er
fuglebeskyttelsesområder: I alt 3600 km² på
land og 10500 km² til havs. Dertil kommer
strande og andre beskyttede naturtyper
uden for Natura 2000-netværket. Alt i alt
15 % af landets areal, hvor vi skal gøre en
særlig indsats.

Busbjerg Bakker – øst for Bjerringbro. Området er fredet og byder på en stor slået udsigt over den brede dal, hvor Gudenåen løber. Busbjerg Bakker er beklædt med krat og lyng, men bakkerne er under tilgroning, som følge af den ammoniak der tilføres fra de nærliggende landbrug, fra trafikken og fra energiproduktionen. Det er den type områder, der skal gøres en særlig indsats for at sikre plante- og dyrelivets beståen.

Foto: Bert Wiklund.

Det får naturligvis betydning for landbruget, og det bliver ikke gratis. Vi kommer til at bruge flere penge på naturbeskyttelse og naturforvaltning. Og regeringen arbejder derfor også for, at EU's forskellige støtteordninger kan bruges til dette formål. Herunder landbrugsstøtten, hvor det især er midlerne til braklægning og til landdistriktsprogrammet, der er interessante.

Vandrammedirektivet

En betydelig del af Natura 2000-områderne er vandområder, der også skal beskyttes efter EU's vandrammedirektiv, som handler om søer, åer, de kystnære havområder og grundvandet. Det har regeringen forpligtet sig på. De overordnede mål skal i princippet være nået i 2015, og inden 2009 skal vi have udarbejdet programmer for den nødvendige indsats i de enkelte natur- og vandområder.

Regeringen vil nu nedsætte et udvalg, der får et års tid til at udarbejde forslag til de mest omkostningseffektive virkemidler til at opnå dette, og det er klart, at Vandmiljøplan III er et væsentligt bidrag hertil.

Der bliver altså tale om en meget omfattende indsats, og regeringen har derfor allerede afsat 200 mio. kr. ekstra til en særlig vand- og naturindsats frem til 2008. Den ekstra milliard som bliver afsat over de næste fire år - til blandt andet naturgenopretning, sikring af habitater, en styrket indsats for renere vand og til rejsning af mere skov - er et klart udtryk for den vægt, regeringen lægger på dette område.

Nationalparker

En af de store udfordringer i et lille, tætbeholdt land som vores er at få naturbeskyttelsen til at gå op i en højere enhed med den produktive anvendelse.

Derfor har regeringen sat et arbejde i gang i 7 af vore vigtigste naturområder for at se på, om vi kan udvikle et dansk koncept for nationalparker, hvor vi kan beskytte og udvikle naturværdierne, fremme friluftslivet og styrke de kulturhistoriske værdier samtidig med, at der bor mennesker og drives forskellige former for erhverv.

Hvordan det kan gøres, regner jeg med at få et bud på fra de lokale arbejdsgrup-

per; og til næste efterår vil regeringen så fremsætte lovforslag om oprettelse af nationalparker.

Natur og miljø i EU's landbrugsstøtte

En anden udfordring bliver at få det maksimale ud af de muligheder, der er for at få medfinansiering fra EU, så vi strækker vore egne midler så langt som muligt.

Vi skal have ændret balancen mellem natur og landbrug, så der bliver mere plads til naturen. Fremtidens landbrug skal have et klart blik for den gensidige afhængighed mellem produktion, natur, landskab, miljø og hensynet til naboerne. Det skal på en måde være både supermoderne og gammeldags.

Regeringen er derfor meget enig med EU-kommissionen, som vil give samfundet mere natur og miljø for landbrugsstøtten. Den skal være med til at finansiere ønskerne om mere natur i landbrugslandet og hjælpe os til at leve op til vores forpligtelser i EU's natur- og vanddirektiver.

Jordfordeling

Vi kommer utvivlsomt også til at benytte os mere af jordfordeling. Det vil give os mulighed for at samle de gode landbrugsjorder i større enheder - tæt på produktionsbygningerne - og sikre dem til intensiv landbrugsproduktion - og samtidig give natur og miljø en mere effektiv beskyttelse på de jorder, der er mindre egnede til dyrkning - som for eksempel ådale og strandenge.

På den måde kan både landmanden, naturen og samfundet blive vindere. Det har vi mange gode erfaringer med fra de seneste 10-15 år. Der har været et fint samarbejde mellem landmænd og myndigheder på „græsrodsniveau“ i en række naturprojekter. Og der er indgået aftaler som resultat af en åben dialog, hvor man har

givet hinanden den nødvendige tid til at finde de rigtige løsninger.

Reformen af EU's landbrugspolitik i 2003 satte mere fokus på landdistriktsprogrammet. Her er der allerede i dag mulighed for at få tilskud til miljøvenligt landbrug, til økologi, skovrejsning, vådområder, randzoner, braklægning og så videre.

Reformen lægger også op til, at medlemslandene kan overflytte flere midler fra produktionsstøtte til landdistriktsprogrammet og på den måde få flere penge til natur og miljø. Det er en mulighed, der er god grund til at være opmærksom på, og regeringen vil arbejde for, at der fremover sker en fuld hjemtagning af EU-midler til landdistriktsprogrammet.

Landbrug, natur og miljø

Opgaven er at få landbrug, natur og miljø til at hænge bedre sammen, og jeg tror, landbruget er enig i den grundlæggende strategi: At vi skal frem til en miljøtilpasset, intensiv landbrugsproduktion på de bedste jorder og anvende de mindre egnede dyrkningsjorder til natur- og miljøformål.

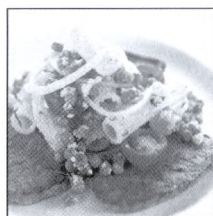
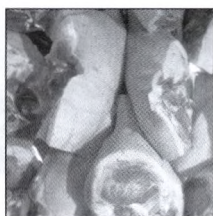
Sådan læser jeg i hvert fald Dansk Landbrugs hæfte om „Dansk Landbrugs Natur- og Landskabspolitik“ fra november sidste år. Her fortæller man, at „vi allerede er godt i gang med at skabe et bæredygtigt samspil mellem natur og erhverv“.

Svinebedriftenes betydelige økonomiske rolle og store påvirkning af natur og miljø giver naturligvis en særlig opmærksomhed på denne sektor.

Jeg ser frem til et fortsat godt samarbejde med landbruget om fremtidens miljøregulering af et moderne, effektivt og miljørigtigt eksportlandbrug og om landbrugets rolle som naturforvalter.

Tak for opmærksomheden.

DANSKE SLAGTERIER

DANSKE SLAGTERIER er brancheorganisation for svineproducenter og andelsslagterier. Organisationens medlemmer er slagteriselskaberne samt en række virksomheder, der ejes af slagteriselskaberne eller har en tilknytning til disse.

DANSKE SLAGTERIER koordinerer hovedparten af svinekødssektorens forsknings-, forsøgs- og udviklingsarbejde og varetager endvidere danske svineproducenters og slagteriers interesser over for offentligheden samt myndigheder i ind- og udland.

For yderligere information
se hjemmeside

www.danskeslagterier.dk

DANSKE SLAGTERIER

Axeltorv 3
1609 København V
Telefon 33 11 60 50
Telefax 33 11 68 14
ds-dir@danskeslagterier.dk

De internationale markeder for dansk svinekød

En af de parametre, som har størst betydning for, om efterspørgslen efter dansk svinekød kan opretholdes eller øges i de kommende år er, hvordan ønsker og behov hos de endelige forbrugere udvikler sig i fremtiden. Det kan vi af gode grunde ikke vide præcist, men vi kan med udgangspunkt i blandt andet MAPP's forskning give nogle kvalificerede og velunderbyggede bud på nogle overordnede udviklingstendenser, også kaldet megatrends, der vil præge markedet for svinekød i det kommende tiår.

MAPP-Centret beskæftiger sig med forskning i produktudvikling, markedsføring og distribution af fødevarer - se fx www.mapp.asb.dk.

Visse tendenser til ændrede forbrugerkrav af betydning for den danske svine-sektor er landespecifikke. Det gælder fx den udprægede fokus på dyrevelfærd blandt britiske forbrugere, den markante

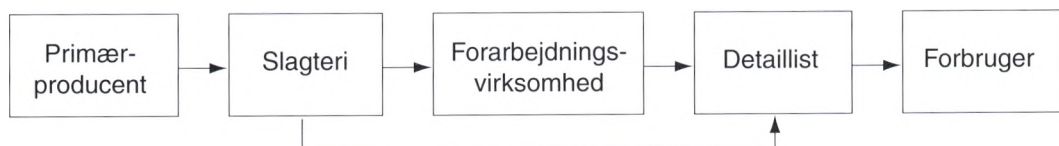
præference for tysk svinekød blandt tyske forbrugere og den stigende præference for fersk svinekød blandt japanske forbrugere. Alligevel kan der identificeres tre overordnede megatrends blandt forbrugerne på tværs af de vigtigste markeder for dansk svinekød: sundhed og naturlighed, convenience og fødevarer-sikkerhed.

Såvel nu som i fremtiden afhænger efterspørgslen efter svinekød helt grundlæggende af, i hvor høj grad den såkaldte værdikæde af primærproducenter, slagterier, forarbejdningsvirksomheder og detailister i fællesskab formår at opfylde de krav og ønsker, der stilles af fremtidens forbrugere i Danmark og på eksportmarkederne.

Efterspørgslen efter svinekød afhænger til syvende og sidst af den værdi, som forbrugerne tillægger de produkter, som de bliver præsenteret for i butikken. Svinekød bliver kun valgt, hvis det endelige kødprodukts opfattede værdi hos forbrugerne i forhold til prisen er større

Af forsker, cand.merc.
Niels Asger Nielsen, MAPP-
Centre for Research on
Customer Relations in the
Food Sector; nan@asb.dk.

Figur 1. Værdikæde inden for svine sektoren

end den opfattede værdi for konkurrerende produktalternativer.

Og hvad er det så mere præcist for nye forbrugerkrav og -ønsker, som hele svine-sektorens værdikæde i en nytænkende ånd må forsøge at imødekomme i løbet af de næste 10 år for at opretholde og forbedre svinekødets værdi for forbrugerne?

Sundhed og naturlighed

I langt de fleste lande bliver sundhed stadig vigtigere i forbrugernes overvejelser om indkøb af fødevarer. I nogle lande ses også et ønske om større naturlighed, hvilket fx kommer til udtryk i krav om økologiske produkter, øget dyrevelfærd eller fødevarer produceret uden brug af gensplejede organismer (GMO). Denne interesse for øget naturlighed gælder især på nordeuropæiske markeder som Storbritannien, Tyskland og Danmark, men også amerikanske forbrugere viser øget interesse for miljørelaterede problemstillinger i forbindelse med fødevarer, og japanerne lægger ligeledes vægt på GMO-fri råvarer.

Svinekød opfattes generelt som mindre sundt af forbrugerne i specielt Europa og USA. Den øgede bevidsthed om sundhed og naturlighed gør det der-for til en væsentlig udfordring for alle, som er involveret i svinekødsproduktion, at overbevise specielt europæiske og amerikanske forbrugere om svinekødets sundhedsegenskaber, herunder at svinekød ikke behøver at være fedt. Dette er en krævende opgave, som vil kræve en fælles indsats af hele branchen ikke bare i form af PR-arbejde og anden markedsføring, men

også i form af en decideret oplysning af forbrugerne måske på basis af ernæringsfaglig viden. Hvis det virkelig lykkes branchen at ændre forbrugernes opfattelse af svinekød, vil det kunne skabe en generel markedsudvidelse til gavn for den danske svine sektor. At det kan lade sig gøre at øge den generelle efterspørgsel efter svinekød, viser resultaterne af de senere års kampagner fra Danske Slakterier, som har overbevist en pæn portion af danskerne om, at svinekød kan være både velsmagende og fedtfattigt.

Samtidig ligger der en speciel udfordring i at følge og imødekomme forbrugerkrav om øget dyrevelfærd, især på de nordeuropæiske markeder som Storbritannien, Tyskland og Danmark.

Sundhedstrenden øger også efterspørgslen efter funktionelle fødevarer, der i kraft af en vitamin- eller mineralberigelse eller andre ændringer i ingredienssammensætningen kan have en sundhedsfremmende effekt. Denne sundhedstrend møder altså branchen med nye krav om samarbejde blandt aktørerne i værdikæden og en særlig produktudviklingsindsats. Danmarks image på hovedafsætningsmarkederne som et naturligt og dyre- og miljøvenligt land giver naturligvis et godt afsæt for arbejdet.

Convenience – nem og hurtigt mad

Såkaldte *convenience*-produkter vinder frem på stort set alle markeder for dansk svinekød. Forbrugerne efterspørger i stigende grad produkter, der er udviklet, så de er nemme og hurtigt for forbrugerne at

tage med, at tilberede og at spise, og som samtidigt holder en høj standard hvad angår smag og kvalitet i øvrigt. Denne øgede interesse for convenience blandt forbrugerne har hurtigt forplantet sig til cateringvirksomheder og detailhandelskæder, blandt andet i form af efterspørgsel efter svinekød med en stadig højere grad af forarbejdning.

For at kunne opfylde forbrugernes forventninger om convenience, som allerede gør sig stærkt gældende på det amerikanske marked, vil det være nødvendigt hele tiden at være meget tæt på markedet og følge med i, hvad der rører sig blandt forbrugerne og følge op med løbende udvikling af markedstilpassede produkter. Sådanne markedstilpasninger vil ofte kræve inddragelse af alle led i værdikæden lige fra svineproducent over forarbejdningens virksomheder til cateringvirksomheder eller detaillister. Samarbejdet med udenlandske kunder er her en meget væsentlig del af udfordringen.

Man skal være opmærksom på, convenience-trenden i nogen grad er i konflikt med trenden mod sundhed og naturlighed, idet sporbarheden reduceres, fordi convenience generelt øger forarbejdningsgraden. Alt andet lige øges også sårbarheden for fødevareskandaler, der kan kaste mistanke på alle leverandører.

Omvendt er det positivt for branchen, at svinekød har meget brede anvendelsesmuligheder i færdigretter og andre convenience-produkter i forhold til oksekød og fjerkræ. Positivt i den forbindelse er det også, at den i mange lande udprægede præference for nationalt produceret kød mister sin betydning ved stærk forarbejdning, og når det indgår som ingrediens i fx en færdigret.

Fødevarerikkerhed

Fødevarerikkerhed bliver stadig mere vigtigt på alle Danmarks afsætnings-

markeder såvel for forbrugerne som for de industrielle kunder. I Japan synes kravene til fødevarerikkerhed og sporbarhed igennem værdikæden at være særligt høje. Enhver fødevarerikkerhed i den danske svinektor udgør derfor en alvorlig trussel for den danske svinekødseksport. En af de afgørende udfordringer i forbindelse med den øgede fokus på fødevarerikkerhed er for det første at undgå disse kriser, og i fald de alligevel indtræffer, at have et solidt og velfungerende kriseredskab.

Her tænkes dels på det sundhedsteknologiske beredskab, således at krisens omfang begrænses hurtigst og bedst muligt, men også på det kommunikationsmæssige beredskab, hvor det er afgørende at være godt forberedt for at kunne håndtere fremtidige fødevarerikkerheder. Det er fx særdeles vigtigt at kunne give den rette information til forbrugere og myndigheder og gøre det på en overbevisende måde.

Erfaringerne fra kriserne med kogalskab og mund- og klovsyge i Storbritannien viser, at fødevarerikkerheder især i indledende faser kan ramme også andre landes afsætning af den pågældende kødtype. Dette øger kun betydningen af, at afsætningsmarkederne er fuldt orienterede om den eksisterende danske indsats for fødevarerikkerheden. Som udgangspunkt er Danmark godt rustet til at imødekomme afsætningsmarkedernes stigende krav om fødevarerikkerhed. Den danske svinektor har således allerede gode sikkerheds- og sporbarhedssystemer, ligesom den har et godt samarbejde med de relevante myndigheder.

Konklusion

De tre beskrevne megatrends blandt forbrugerne af svinekød peger alle på, at det bliver en af de væsentligste opgaver for den danske svinektor i det næste tiår at udbygge det nuværende samarbejde med

kunder overalt i verden. Det vil i fremtiden være nødvendigt at have et endnu tættere forhold til kunderne for at kunne være tæt på markedet og dets signaler. Disse informationer fra markedet skal bevidst spredes bagud i værdikæden, så de kan bruges i forbindelse med udvikling af produkter, som imødekommer forbrugernes ønsker.

Markedsorienteret produktudvikling bør være nogle af nøgleordene for den danske svinekeksbranche. Der er brug for en fælles indsats i hele branchen rettet ikke blot mod at forbedre indsamling og fortolkning af markedsviden men også mod at omsætte denne viden i forædling af råvaren, så det endelige produkt har den størst mulige værdi for forbrugerne på de enkelte markeder, og så det dermed kan bære den højest mulige pris.

Det skitserede scenarie for en fortsat fremgang i branchen via en markedsorienteret produktudvikling har, som en af de væsentligste forudsætninger, en stor grad af kontrol med hele værdikæden fra jord til bord. Brydes kæden midtvejs, så ingen af branchens aktører kan forventes at have kontrol med eller indflydelse på skabelsen af værdi igennem kædens led, så svækkes også denne mulighed for branchen. I lyset af den senere tids stigende eksport af danske smågrise til udenlandske producenter, skal man være opmærksom på dette faktum. Eksport af smågrise kan måske på kort sigt synes en lukrativ forretning, men fortsætter trenden, kan den på længere sigt vise sig at skade den samlede værdiskabelse i erhvervet – i hvert fald i Danmark.

Landbrugets største finansielle partner indenfor investering, finansiering og forsikring af dine aktiver.

Ring 70 10 31 10

www.nykredit.dk/landbrug

Nykredit

Bank • Realkredit • Forsikring

Alt du kan eje

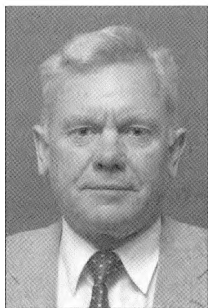

Svineproduktionens konkurrencedygtighed

"Det er ikke den stærkeste eller den mest intelligente, der overlever, men den mest forandringsvillige". Denne omskrivning af Charles Darwins tese er i høj grad aktuel i den globale udvikling, som vi oplever i disse år. Kravet er forandringsvillighed, hvis vi fortsat skal fastholde en væsentlig svineproduktion i Danmark.

Dansk svineproduktion og de tilhørende virksomheder har stor betydning for samfundsøkonomien. Samlet er der beskæftiget cirka 50000 personer i svinekødssektoren (omfatter landmænd og deres medarbejdere samt ansatte i slagterierne og forædlingsvirksomheder). Danmark er

verdens største eksportør af svinekød. Næsten 90 % af det danske svinekød går til eksport. Hovedmarkederne er inden for EU, som aftager cirka to tredjedele af eksporten. Storbritannien og Tyskland er de største markeder. Uden for EU er Japan den største importør af dansk svinekød, fulgt af Rusland og USA. I 2004 udgjorde eksportværdien kr. 25.8 mia. Hertil kommer en omsætning på hjemmemarkedet på i alt kr. 3.2 mia. Den samlede værdi af svinekødsproduktionen i 2004 var således ca. kr. 29 mia. Eksporten af svinekød udgør dermed næsten 6 % af Danmarks samlede vareeksport og halvdelen af den samlede landbrugseksport.

Af direktør Orla Grøn Pedersen, Landsudvalget for Svin, Danske Slagterier; ogp@dansk slagterier.dk.

Strukturudvikling

I de seneste år er der i gennemsnit nedlagt cirka 1100 svinebedrifter hvert år. Den hastige strukturudvikling fortsætter i de kommende år både som følge af nye krav til opstaldning af grise samt af de fortsatte krav til effektivisering for at kunne matche den internationale konkurrence – jf. tabel 1 på følgende side.

Tabel 1.

Strukturudvikling

År	1993	2004	2014
Antal bedrifter	26860	9994	5500
Fordelt på:			
Bedrifter med søer	4877	1119	800
Bedrifter med søer og slagtesvin	12935	4302	2700
Bedrifter med smågrise/slagtesvin	9048	4125	2000
Heltidsbedrifter	12000	5500	3500
Deltidsbedrifter	14860	4500	2000

Øget eksport af smågrise

Den fortsatte strukturudvikling vil afhænge af de fremtidige forventninger til økonomien i dansk svineproduktion. Den nuværende udvikling går i retning af øget investering i soholdet og dermed øget eksport af smågrise.

Ud af en produktion på cirka 25.1 mio. grise i Danmark, blev der i 2004 eksporteret mere end 1.9 mio. smågrise til opfedning i hovedsageligt Tyskland. I de første 6 måneder af 2005 blev der eksporteret ca. 1.5 mio. smågrise, mens der i samme periode af 2004 blev eksporteret 880000 smågrise (en vækst på 70 %). Som følge af denne udvikling forventes en eksport på ca. 3 mio. smågrise i 2005. Som konsekvens af denne udvikling viser den nuværende prognose for slagtninger i 2005 et fald på 3-4 % i Danmark, sammenlignet med antal slagtninger i 2004.

Størrelse af fremtidens bedrifter

Fremtidens landbrugsbedrifter forventes at få en typisk størrelse på 600-1100 søer inklusive slagtesvin, eller med produktion af 9000-15000 slagtesvin sammen med et stort planteavlsbrug.

Her er ejerkravet til jord af helt afgørende betydning, specielt i forhold til in-

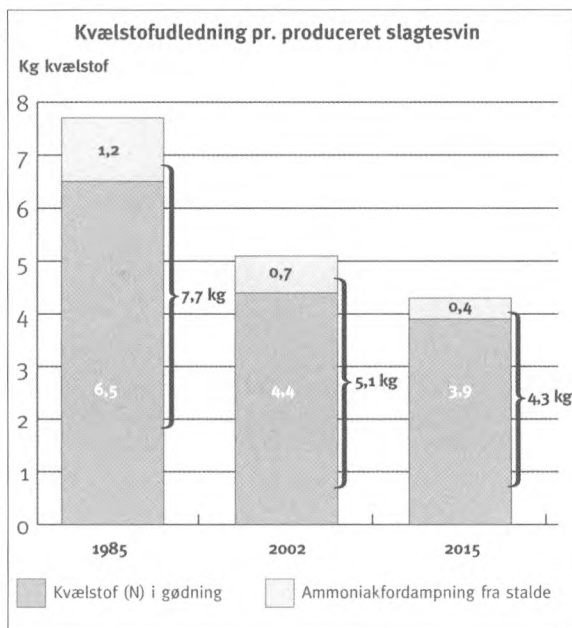
vestering i slagtesvinehold. I fremtiden vil mange bedrifter komme over 250 DE. De nuværende krav betyder, at det, for de DE, som ligger udover 250 DE, vil koste cirka 25000 kr. i staldkapacitet (9 stipladser) og 80000 kr. for jorden (0,71 ha) at investere i én ekstra DE til slagtesvin. Det er derfor nødvendigt at reducere ejerkravet til jord for bedrifter ud over 250 DE, hvis vi skal fastholde en væsentlig slagtesvineproduktion i Danmark og dermed en bevarelse af arbejdspladser i landbruget og på slagterierne.

Derudover har landmænd de seneste år flere steder i landet oplevet en noget besværlig proces omkring det at opnå miljøgodkendelse til ændring eller udvidelse af bedriften. Her var det ønskeligt, om vi havde en lovgivning som tilgodeså og fremmede investering i de mest attraktive stalde- og produktionssystemer inklusive bæredygtige miljøløsninger. Pointen er, at en hastig strukturudvikling samtidig sikrer en hurtig miljøgevinst.

Og her vil jeg understrege, at man i lovgivningen og ved vurdering af kommende miljøgodkendelser bør vægte ud fra en afvejning mellem hensyn til både erhverv og hensyn til natur og miljø. Vi kan ikke handle og lade som om, der ikke findes mennesker på jorden.

Figur 1. Udskilt kvælstof pr. produceret slagtesvin (inkl. sohold og smågrise)

Øget effektivitet – en miljøgevinst

Det er velkendt, at konkurrence sikrer både udvikling og højere effektivitet. Sideeffekten er samtidig en stor miljøgevinst.

Siden 1985 har bedre avlsdyr og optimeret fodring med brug af syntetiske aminosyrer og enzymer medført 34 % lavere kvælstofudledning pr. produceret slagtesvin (inklusive sohold) – en reduktion fra 7.7 til 5.1 kg kvælstof. Den positive udvikling fortsætter. I 2015 forventes et gennemsnitligt foderforbrug på 2.60 FEsV pr. kg tilvækst, hvilket yderligere vil reducere indholdet af kvælstof i svinegødning til 4.3 kg – en reduktion på 44 % i forhold til 1985-niveauet på 7.7 kg (se figur 1).

Mindre ammoniak fra svin

Siden 1985 er fordampningen af ammoniak faldet med 38 % pr. produceret slagtesvin, og det alene som følge af bedre avlsdyr og brug af bedre foder.

Denne udvikling er den væsentligste årsag til, at den samlede udledning af ammoniak fra danske svin i perioden frem til 2002 er faldet 22 %, samtidig med at produktionen af svinekød er øget mere end 55 %.

Og den positive udvikling fortsætter. I 2015 forventes en samlet reduktion i ammoniakfordampning fra stald, lager og udbringning på ca. 38 % sammenlignet med 2002 – fra 33800 tons ammoniakkvælstof i 2002 til 21000 tons ammoniak-

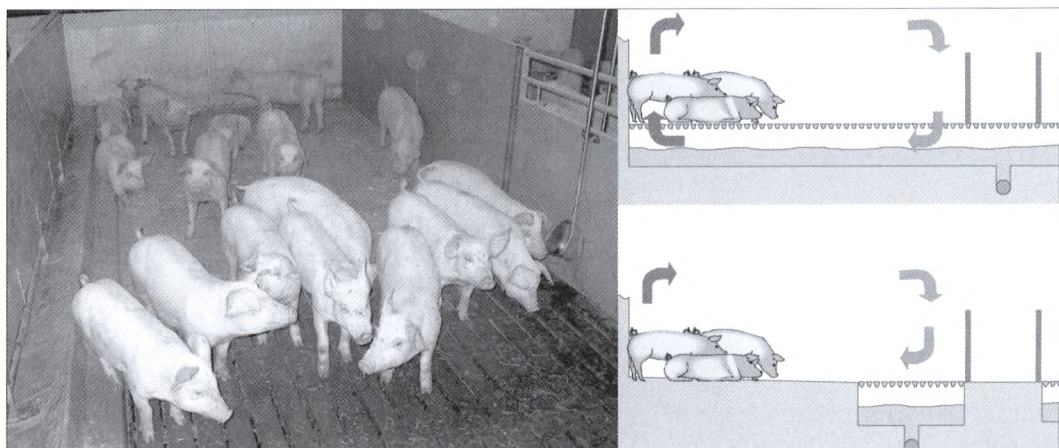
kvælstof i 2015. Beregningen er baseret på samme produktionsniveau som i 2004.

Alene det at flytte slagtesvin til en ny stald med delvis spaltegulv samt korrekt brug af overbrusning og god drift reducerer fordampningen til under 9 kg kvælstof pr. dyreenhed. Det er en halvering i forhold til ca. 18 kg i en gammel stald med fuldspaltegulv – jf. figur 2. Se næste side

Kvælstofnedfald

Samlet har dansk landbrug siden 1985 reduceret tabet af ammoniak med hele 33 %, og det til trods for et øget husdyrhold målt som dyreenheder. Men ammoniak fra landbruget er ikke den eneste bidragsyder, når vi taler om belastning som følge af kvælstofnedfald over højmoser, heder og anden sårbar natur. Industri og trafik bidrager i høj grad med de lige så belastende kvælstofilter.

62 % af kvælstofnedfaldet stammer fra ulandet – enten i form af kvælstofilter fra trafik- og energisektoren eller i form af ammonium fra udenlandske landbrug,

Figur 2 Valg af staldsystem har stor indflydelse på niveauet af ammoniakfordampning. Delvis spaltegulv medfører både en mindre gylleoverflade samt en mindre / anden luftbevægelse. Samlet giver det en væsentlig lavere ammoniakfordampning.

mens dansk landbrug tegner sig for ca. 32 % af nedfaldet. Konkret udgjorde det gennemsnitlige bidrag fra dansk landbrug 6.0 kg kvælstof pr. ha i 2002, mens 13 % af nedfaldet kan henføres til danske grise – svarende til 2.5 kg pr. hektar jf. figur 3.

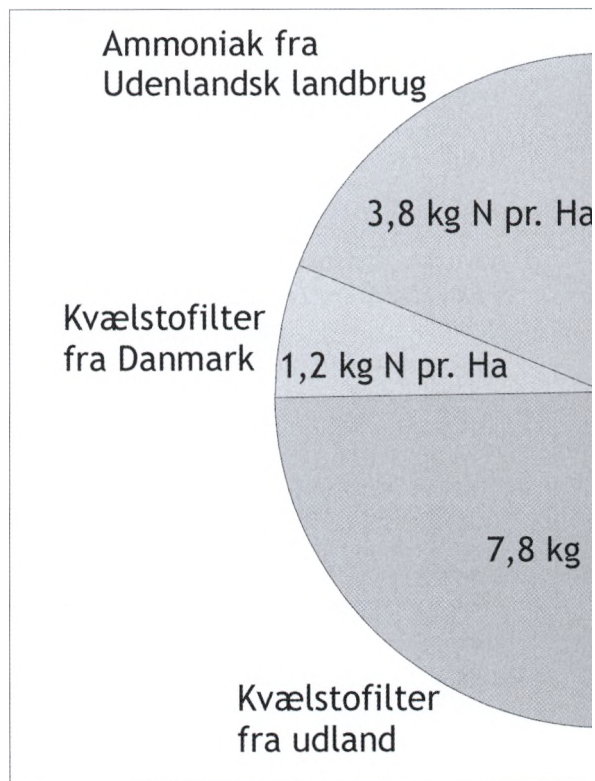
Lugt

Ca. 75 % af lugten fra en integreret svineproduktion kommer fra slagtesvinestalde. Sommeren er højsæson for lugtproblemer, som er 3-5 gange større om sommeren end om vinteren.

Desuden er det gældende, at jo højere ventilationsydelse i en stald, des mere lugt udledes til omgivelserne. Det gælder derfor om ikke at overventilere sine stalde om sommeren.

Figur 3.

Nedfald af kvælstof fra atmosfæren. Det gennemsnitlige nedfald over de danske landområder udgjorde 18,8 kg i 2002

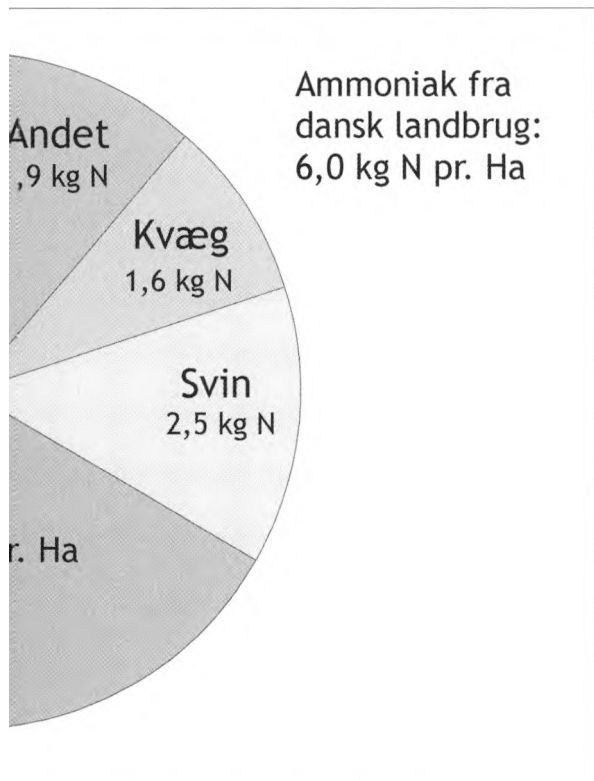

Derudover er der mellem besætninger stor variation i lugtudledning. Korrekt brug af overbrusning gør, at grisene i mindre grad søler sig i gødningen i varme perioder, hvorfor stien forbliver ren og tør; fx har Landsudvalget i en slagtesvinestald målt 40 % lavere lugtudledning fra stier med mindre end 30 % svineri sammenlignet med gruppen, som havde mere end 30 % svineri.

Alene det at have rene og tørre stier samt undgåelse af overventilation giver gode muligheder for at reducere lugtudledningen.

Miljøgodkendelse – 75 DE

1. januar 2007 sænkes grænsen for miljøgodkendelse til 75 DE. Samtidig får myndighederne mulighed for at stille krav om brug af teknologi til reduktion af både lugtgener og ammoniakfordampning.

Som beskrevet kan alene etablering af nye miljøvenlige stalde sammen med en god management bidrage til en væsentlig reduktion af både lugt og ammoniakfordampning.

Specielt for husdyrbrug tæt ved kvælstoffølsomme naturområder kan der yderligere forventes krav til brug af teknologier, som giver stor reduktion i belastningen. I dag har vi kendskab til nogle velafprøvede og velfungerende tekniske løsninger, men omkostningsmæssigt er de fleste tekniske løsninger alt for dyre i etablering og drift.

Fremtid – perspektiver

Det nuværende loft over bedrifter på 750 DE, svarende til ca. 650 søer med tilhørende slagtesvineproduktion, er u hensigtsmæssigt.

Beregninger over stordriftsfordele viser, at der er økonomiske fordele med op til 750 DE på én lokalitet, eller alternativt 250 DE i sohold, kombineret med 500 DE i slagtesvin fordelt på to lokaliteter. I lovgivningen er det derfor ønskeligt, at loftet på 750 DE gælder på lokalitetsniveau i stedet for på bedriftsniveau.

Som det fremgår af tabel 2, vil der frem til 2015 fortsat ske en reduceret miljøbelastning som følge af bedre avlsdyr, bedre sammensætning af foder inklusive øget brug af enzymer i foder samt ved investering i nye staldsystemer.

Selv ved en mindre udvidelse af produktionen fra de nuværende ca. 25 mio. producerede grise til ca. 27 mio. grise i 2015, som beskrevet i forudsætningerne for Vandmiljøplan III, er der tale om en markant reduktion i ammoniakfordampningen – en udvikling, som i høj grad kommer naturen til gode.

Forandringsvillighed

Effektiv ledelse, en fortsat høj effektivitet og udnyttelse af stordriftsfordele er en forudsætning, hvis vi skal fastholde vores

Tabel 2. **Udviklingsscenarier for den danske svinektor**

År	1993	2002	2015 ¹	2015 ²
Produktion				
Sobestand (1000)	1000	1122	1055	1184
Slagtevægt, kg	75,7	77,7	80	80
Svinekød, (1000 t)	1592	1892	1968	2182
Prod. grise, mio.	19,9	24,0	25,0	27,3
Prod. grise fordelt på:				
Slagtesvin/slagtesøer, mio.	19,9	22,3	23,1	26,0
Eksport af smågrise (25 kg), mio.	0	1,7	1,9	1,3
Miljø				
N- produktion fra svin (ab dyr), 1000 t	120,3	123,6	113,1	123,6
NH₃-kvælstof (stald, lager, udbringning), 1000 t	39,9	33,8	20,8	22,8

¹ - Samme produktion som i 2004 (25 mio. grise hvoraf 1,9 mio. eksporteres som smågrise)
² - Baseret på forudsætninger beskrevet i Vandmiljøplan III

konkurrencedygtighed – eller kort og godt: stor forandringsvillighed er kodeordet for overlevelse.

Vores forspring i effektivitet er vores stærkeste kort i den globale konkurrence, men det kræver, at vi fortsat hvert år investerer omkring kr. 3 mia. i det primære erhverv over de næste 10 år for at bevare konkurrencekraften.

Og slutteligt, så skal der sikres og fastholdes en målrettet høj faglig kompetence hos ledere og medarbejde i den primære svinektor. For ellers bliver de tekniske hjælpemidler i staldene ikke betjent korrekt, og vi får ikke omsat og udnyttet den ekspertise, vi har på området.

Svineproduktion i harmoni med omgivelserne

– set fra politikerens synspunkt

Hvordan ser den generelle markedssituation ud nu og i de nærmeste 5-10 år?

Markedsmæssigt vil presset på de danske svineproducenter stige. Konkurrencen dels fra de østeuropæiske lande og dels fra Brasilien vil blive øget væsentligt. De lavere lønninger og de lavere omkostninger i disse lande vil fremme produktionen af svin i en grad, der vil konkurrere meget stærkt med den danske produktion. Når det tilmed er sådan, at danske svineproducenter i stort omfang også investerer i svineproduktion i Østeuropa, kan der alene af den grund imødeses et yderlige fald i antallet af svinebedrifter i Danmark. Dels fordi en del af de svineproducenter,

der både producerer i Danmark og Østeuropa, vil vælge den mest konkurrencedygtige produktion i Østeuropa, og dels fordi den øgede konkurrence på prisen vil presse flere mindre svineproducenter ud. Traditionel industrialiseret svineproduktion må således forventes at producere på færre og meget større enheder.

Det må forventes, at antallet af grise pr. årsso stort set ikke kan komme højere op. Der er i øjeblikket meget fokus på de millioner af smågrise, der dør på grund af den produktionsform, der indebærer, at søerne farer meget hyppigt og får flere svage grise. Et eller andet sted sætter naturgrundlaget vel også grænser for, hvor mange levedygtige smågrise en so kan opfostre på en given kort tid – fx på 2 år.

Lønningerne og omkostningerne til foder og bygninger vil derfor få endnu større betydning for den pris, der bliver nødvendig for, at produktionen kan blive rentabel. Alt andet lige så tyder meget på, at det kan blive særdeles vanskeligt for danske svineproducenter at klare sig i Danmark på en ren priskonkurrence-situation.

Af landbrugsordfører for Det Radikale Venstre Ole Glahn, MF; ogl@bjergsted.dk.

Konkurrence på kvalitet

Der bliver behov for at gøre en meget målrettet og velforberedt indsats for at sælge dansk svinekød på kvalitet, hvis vi skal bevare en stor svineproduktion og en række arbejdspladser i Danmark i forbindelse med produktionen og forædlingen.

Derfor gælder det om at finde markeder til det danske svinekød, hvor kvaliteten er vigtigere for forbrugerne end prisen. Forarbejdningen må specialiseres, så andre kvaliteter end prisen kan få stor betydning for afsætningen.

Høj dyrevelfærd og bæredygtig produktion vil også blive konkurrenceparametre, der vil få større betydning for afsætningen af dansk svinekød.

Avlsarbejdet er fortsat vigtigt, ikke mindst fordi der er og fortsat vil være store eksportmuligheder i avlsdyr og i sæd. Den produktion kan foregå i små og mindre svineproduktioner.

Harmoni i forhold til miljøet

I denne markeds-mæssigt meget pressede situation skal vi så se på de harmoniproblemer, der er i forhold til miljøet på og omkring den stadigt mere udbredte og dominerende "industrialiserede" svineproduktion.

Der er dels kravene til udledninger til luften og dels udledningen af gylle. På begge områder må vi forvente, at kravene til de nye producenter øges kraftigt. De lugtgener, naboer til industrialiserede svineproducenter lever med i dag, vil ikke være acceptable eller tilladt om 5-10 år. Kvælstofudledningen gennem luften skal begrænses væsentligt. Der vil også være skrappe regler for mængden af kvælstof udledt i form af gylle pr. hektar og til hvor langt gyllen kan transporteres.

Storproducenterne af svin skal derfor investere i nye staldindretninger og måske i nye stalde samt i særlige udsugningsanlæg, der kan fjerne lugt og mindske

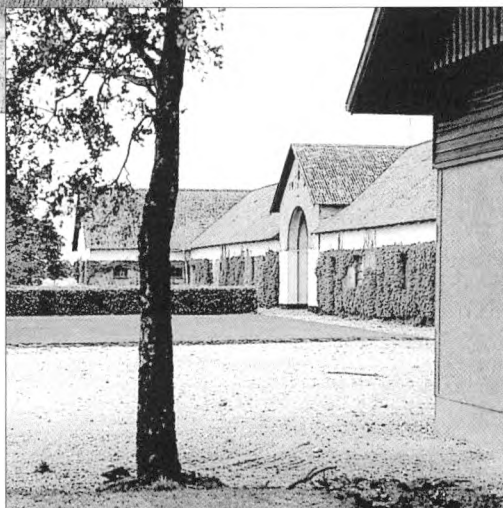

luftforureningen. Der er af afgørende betydning, at der stilles klare og mere præcise krav fra politisk side samt at det meldes ud i så god tid, at forskningen og udviklingsprocesserne kan intensiveres på disse felter. Erfaringen viser, at en målrettet forskning kan skabe grundlag for nye store teknologiske og produktionsmæssige forbedringer. Hvis vi ikke får nye og bedre muligheder for svineproduktion i meget store enheder uden de miljøgener, vi kender i dag, så vil industrisvineproduktionen ikke få lov til at fortsætte.

Dyrevelfærd

Det må også forventes, at kravene om mere plads til søer og bedre opvækstforhold for grisene vil øges. Det vil først og fremmest ske på EU-niveau, men der kan også komme eksempler på, at vi fra dansk side ønsker at gå endnu længere. Under alle omstændigheder forventer jeg en stadig større fokusering på dyrevelfærd fra forbrugernes side. Det vil påvirke vores politiske initiativer, men det vil i lige så stort omfang betyde meget for de danske industrielle svineproducenters omdømme blandt forbrugerne. Det må derfor forventes, at stadigt flere industrielle svineproducenter vil forsøge at forbedre dyrevelfærden mere end loven kræver i forventning om, at det kan give dem et

Moderniseret, ældre erhvervslandbrug. Moderniseringen er her gennemført på en både nænsom og stor-slået måde, men de mange sammenlægninger af landbrugsejendomme fører ofte til, at det sociale og kulturelle liv i landdistrikterne uddør – blandt andet fordi de landmænd der driver disse store ejendomme ikke deltagere i det lokale sociale liv. Denne udvikling forstærkes af, at de mindre butikker i landsbyerne lukker.

bedre image i forbrugernes øjne. Det vil de gøre enkeltvis eller få sammen. Markedet vil motivere til langt større individualisme blandt producenterne - ikke kun, når det gælder produktionsmetoder, men også når det gælder valg af aftager af slagtesvinene.

Disse forhold vil give markeds-mæssige muligheder for langt flere og større nicheproduktioner inden for svine-sektoren. Frilands- og økologiske produktioner vil få langt større betydning end i dag. Da det er en betydelig mere arbejdsintensiv produktion, kan det øge sandsynligheden for, at det kun i mindre omfang kommer til at ske i Danmark, men i højere grad i Østeuropa. Men det vil afhænge af forskning i og udvikling af alternative produktionsformer til de industrialiserede produktioner. Mange politiske initiativer til støtte for og til udvikling af nye produktions-

måder, der optimerer dyrevelfærden og friholder naturen for udledning af skadelige kemiske sprøjtemidler, vil kunne fremme udviklingen af et mere alsidigt landbrug.

Harmoni i livet på landet

Harmoni i landdistrikterne socialt, kulturelt og erhvervsmæssigt kan opnås med eller uden de industrialiserede svineproduktioner.

På den ene side kan de produktions-mæssige konsekvenser ved industrialiserede svineproduktioner være til skade for forholdet mellem landmanden og lokalbefolkningen. De mange opkøb af gårde, som svineproducenter foretager, fjerner selvstændige bedrifter og mindsker dermed landmandslivet på landet. Nogle steder er det desværre sådan, at de

landmænd, der driver disse industrialiserede svineproduktioner, ikke deltager meget i det lokale sociale liv, blandt andet på grund af den modvilje, de oplever blandt naboer og landsbybeboere, der føler sig generet af blandt andet lugtgener.

På den anden side er det gavnligt for livet på landet, at der er arbejdspladser og produktion, såfremt arbejdstagerne er aktive i det lokale liv.

Fast grund under fødderne

En virksomheds beslutninger har meget ofte økonomiske konsekvenser.

Vores fornemste opgave er at belyse konsekvenserne og levere det bedst mulige grundlag for at træffe beslutningerne.

Som rådgivere leverer vi modspil og lægger vægt på et tæt samarbejde med tillid og objektivitet.

Revision|Rådgivning

K. E. SIMONSEN
Statsautoriseret Revisionsanpartsselskab

K.E. Simonsen, statsautoriseret revisor · Lyng A. Korsager, registreret revisor
Bent Kristensen, registreret revisor HDR · Bjarne Hjulmand, reg. revisor cand. merc. aud.

Jacob Gades Allé 8a · 6600 Vejen
tlf. 75 36 00 31 · www.kesim.dk

Tilsluttet:
SR-integ
Revisorsamarbejde

Udvikling af bæredygtig og specialiseret svineproduktion

Én af de store succeser i dansk miljøforvaltning er udvikling af konceptet "harmonisk husdyrproduktion", hvor der ikke produceres mere husdyrgødning pr. arealenhed, end afgrøderne kan udnytte. Dansk landbrug er derfor et af de mest bæredygtige i Europa. Denne reduktion af miljøbelastningen er blandt andet opnået ved udvikling af forskning og forsøg.

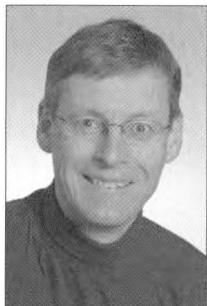
Svineproduktionen bliver mere og mere specialiseret, hvilket kan øge omkostningerne til at efterleve kravene til harmoni. Forskning og forsøg kan bidrage med økonomisk bæredygtige løsninger til håndtering af husdyrgødningen i overensstemmelse med harmonireglerne. Denne artikel peger på mulighederne ved fx tilsætning af fytase til foder for at reducere fosforoverskud og fosforseparation af gyllen.

Harmoni

I svineproduktionen håndteres årligt ca. 20 mio. tons husdyrgødning. Husdyrgødningen har et højt indhold af organisk

stof og næringsstoffer, som dels kan benyttes ved energiproduktion, og som er vigtige næringsstoffer ved planteproduktion. Samtidig udgør husdyrgødningen en risiko for miljøet, hvis den ikke håndteres korrekt. Forskning og udvikling har bidraget til at øge afgrødernes udnyttelse af husdyrgødningen med ca. 50 % siden starten af 1980'erne. Landbrugets belastning af miljøet med næringsstoffer har derfor været faldende i perioden 1985-2000.

Der er imidlertid områder, hvor det ikke er muligt at opfylde kravene om harmoni mellem produktionen af kvælstof og fosfor i husdyrgødning og afgrødernes

Af seniorforsker Hanne Damgaard Poulsen
og seniorforsker Sven G. Sommer,
Danmarks JordbrugsForskning; sveng.sommer@agrsci.dk.

næringsstofbehov. Kravene om harmoni bliver til stadighed strammet, og specialisering af husdyrproduktionen i større produktionsenheder har medført, at husdyrproducenter har erhvervet jord, der ofte ligger langt fra stalden. På enkelte brug er der derfor opstået geografisk adskillelse mellem de marker, der har behov for gødning og stalden.

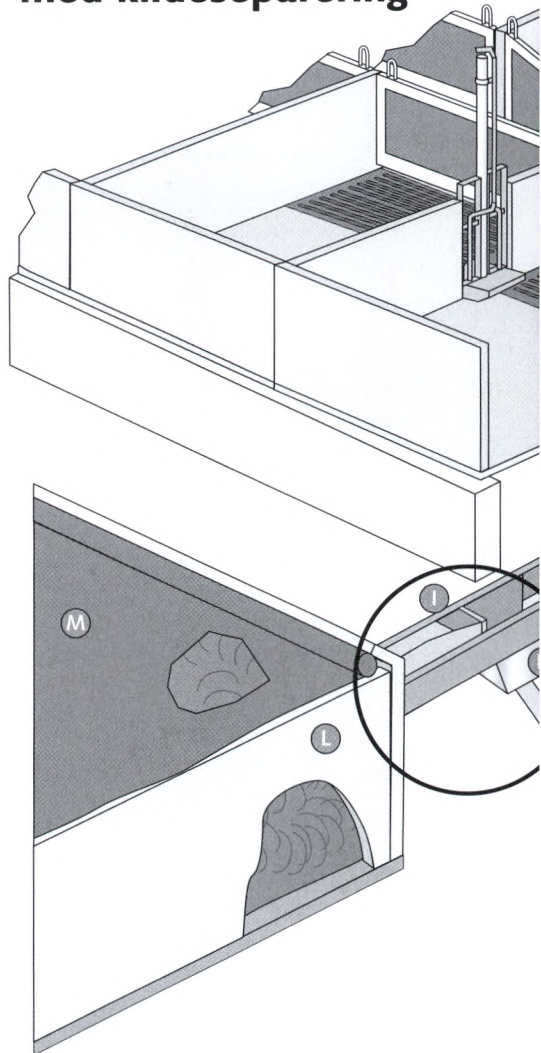
Forskningen fokuserer i dag på at reducere miljøbelastningen med fosfor og kvælstof gennem udvikling af fodringsstrategier, der optimerer næringsstofudnyttelsen af foderet. Samtidig er der fokus på udvikling af stalde, lagre og gylleudbringning med en lav miljøbelastning.

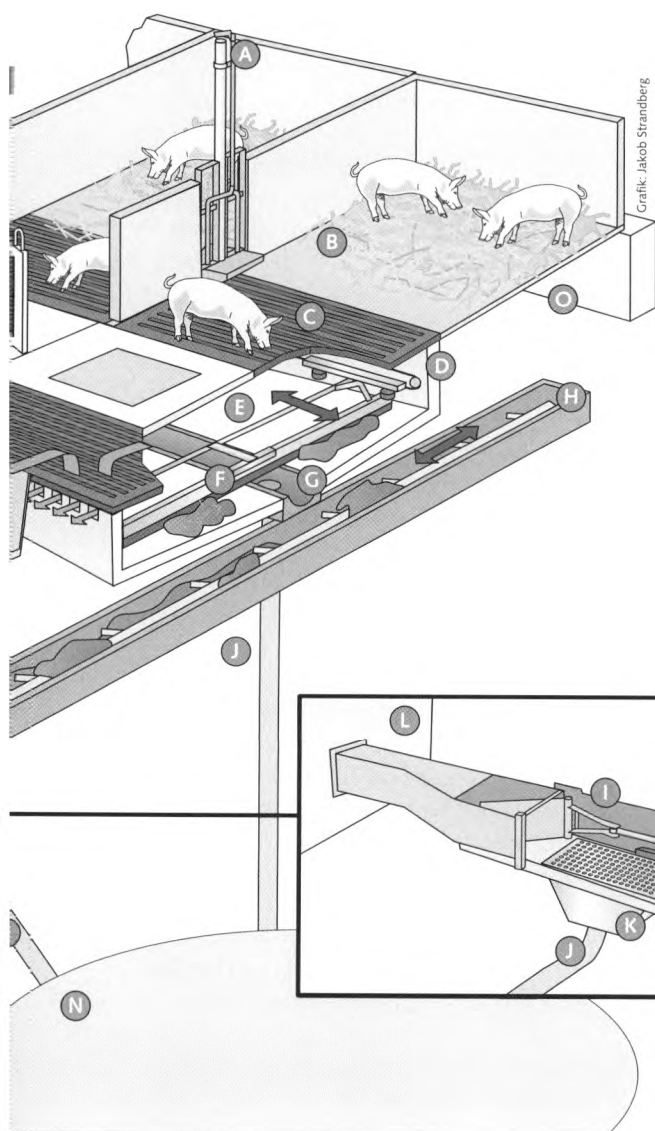
Fodring

I forskningen står svinenes udnyttelse af kvælstof og fosfor centralt, fordi udskillelsen af næringsstoffer med husdyrgødningen afhænger heraf. Husdyrenes kvælstofudnyttelse (proteinudnyttelse) er ikke en statisk størrelse, og i perioden 1985 til 2002 er kvælstofudnyttelsen blevet øget markant, og kvælstofudskillelsen pr. produceret slagtesvin er derfor faldet med 39 %. En udvikling, som skyldes ihærdig indsats gennem forskning, forsøg og rådgivning - og i høj grad, at producenterne har taget forskningens resultater i anvendelse.

Reduktion i kvælstofudskillelsen skyldes nedsættelse af foderets proteinindhold samt øget produktivitet. Siden midt i 1980'erne er det blevet muligt at købe flere og flere industrielt fremstillede aminosyrer, hvorved en del af foderets råprotein er blevet erstattet af disse industrielle aminosyrer. En anden væsentlig årsag er, at kendskabet til svins aminosyrebehov er forbedret ganske betydeligt, så det nu er muligt at tilpasse foderets indhold til dyrenes specifikke fysiologiske behov. Dette behov afhænger nemlig blandt andet af grisens alder, og behovet er

Principskitse for dyre- og miljøvenlig svinest med kildeseparering

Grafik: Jakob Strandberg

- A Rør til foder og vand
- B Fast gulv, fald 4 %
- C Gødeareal med spalter
- D Gødningskumme
- E Bund gødningskumme, fald 2 %
- F Kanalskraber vejertrukket
- G Ajlerende, fald 2 %
- H Udmugningskanal
- I Trykudmuger
- J Ajlerør
- K Afdræning
- L Lager staldgødning
- M Overdækning
- N Ajlebeholder, nedgravet
- O Ventilationskanal under gulv (gulvafsugning)

Staldseparation

- Separerer i fast og flydende fraktion
- Reducerer lugt
- Reducerer ammoniak
- Bedre arbejdsmiljø og dyrevelfærd

Procentuel reduktion i kvælstofudskillelsen fra svine-produktionen (til sammenligning er vist udviklingen pr. kg produceret mælk, hvor der tilsvarende er sket en markant forbedring, som dog ikke omtales nærmere her).

Reduktion	1985	1990	1996	2002
Pr. kg svinekød	- 15 %	32 %	39 %	
Pr. kg mælk	- 6 %	14 %	20 %	

således slet ikke konstant gennem hele opvækstperioden. Fasefodring er derfor nu stærkt udbredt, hvilket også i høj grad fremmer udnyttelsesgraden af protein. Den anden spiller på banen er den forøgede produktivitet, der har medført et reduceret foderforbrug pr. kg tilvækst og en reduktion i udskillelsen af kvælstof.

Sammenlagt har ændringerne i foderets sammensætning og produktivitetsstigningen medført, at den samlede udskillelse af kvælstof fra svineproduktionen ikke er steget fra 1985 og indtil årtusindskiftet - til trods for en stigning i svineproduktionen på over 40 %. Imidlertid er der i den nye vandmiljøplan forventninger til flere markante forbedringer i landbrugets næringsstofudnyttelse. Der er som nævnt specielt fokus på udnyttelsen af fosfor, men der er også indlagt forventninger om yderligere forbedringer i kvælstofudnyttelsen. Så der er behov for en fortsat indsats gennem forskning, forsøg og rådgivning. Men med den gode historie i ryggen gælder det om at tage bolden op.

På fosforområdet skal der især fokuseres på begrænsningen af forbruget af foderfosfat, som pr. tradition er blevet tilsat foderet for at kompensere for den lave biotilgængelighed af det fosfor, der findes naturligt i korn og olieholdige frø. Fosforet er bundet i et kemisk kompleks (fytat), som kun i begrænset omfang nedbrydes i fordøjelighedskanalen hos svin. Nedbrydningen kan imidlertid speedes op gennem

anvendelse af fytase (plantefytase eller tilsat mikrobiel fytase). Kvantificering af effekten af fytase under forskellige fodringsforhold forventes at bidrage væsentlig til reduktionen i behovet for tilskud af foderfosfat.

Et andet væsentligt fokusområde er fastlæggelse af husdyrenes fysiologiske fosforbehov, som desværre ikke er alt for godt bestemt. Hos svin er det især behov for at fokusere på søernes fosforbehov i drægtigheds- henholdsvis dieperioden. Jagten på fosforbesparelser skal nemlig ikke resultere i velfærds- og sundhedsmæssige problemer med fx knoglebrud, ligesom dyrenes produktivitet skal fastholdes. Overordnet vil en forbedring i foderudnyttelsen og en tilpasning af foderets indhold til dyrenes fysiologiske behov resultere i en bedre udnyttelse af kvælstof og fosfor og alle andre næringsstoffer.

Husdyrgødningsteknologi

Specialisering af husdyrproduktionen rejser ønsker om udvikling af teknologi til at fremme en optimal fordeling af husdyrgødning. Teknologier som bidrager til kobling af gødningsproduktion og planteproduktion i et horisontalt bæredygtigt jordbrug. Samtidig skal man sikre, at ny teknologi ikke skaber nye problemer. Eksempelvis kan afbrænding af fiberfraktionen produceret ved separation løse et gødningshåndteringsproblem, men afbrændingen må ikke forårsage udslip af drivhusgasser og forsurende gasser. Samtidig må en bedre fordeling af husdyrgødning ikke resultere i spredning af sygdomme.

Behandling af gylle i centrale biogas-anlæg er en teknologi, der bidrager til bedre fordeling af gylle mellem landmænd. På de centrale biogasanlæg hygiejniseres gyllen, og derved reduceres risikoen for spredning af sygdomme. Endvidere er der

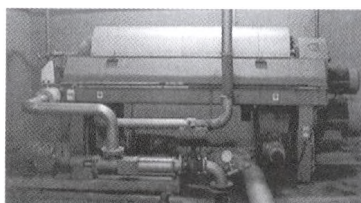
på disse anlæg stordriftsfordele, som kan bidrage til en separation af gyllen i en lille tørstof- og næringsstoffrig fraktion og en voluminøs næringsstoffattig væskefraktion. Derved bliver der økonomi i at fjerne en stor andel næringsstoffer ved transport af den tørstofrige fraktion. Som følge af stordriftsfordelen er det også muligt at deklarere den afgassede gylle. Nye beregninger viser, at energiproduktionen og gylleomsætningen på biogasanlæg kan reducere drivhusgasemissionen fra Danmark, og en udvikling af driftsteknologien og etablering af nye anlæg vil således potentielt kunne give et væsentlig bidrag til, at Danmark lever op til sine mål for reduktion af drivhusgasemission.

Der er også et potentiale for at adskille den næringsstoffrige fraktion fra gødningen ved simpel staldseparation. Sepa-

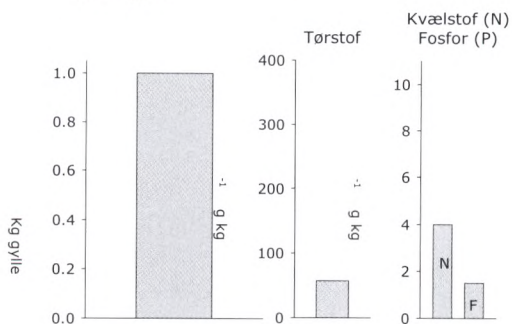
tering af gødningen i stalden vil formentlig også bidrage til en reduktion i lugtgener og ammoniakfordampning. Før sådanne stalde bygges, skal man sikre, at separeringen i stalden lever op til forventningerne, og at håndteringen af gødningen under lagring og ved udbringning ikke er så problematisk, at fordelene opnået i stalden udlignes. Vi bør tænke helhedsorienteret ved etablering af nye teknologier.

Danske virksomheder har udviklet separationsteknikker, der ifølge virksomhederne adskiller gyllen i en næsten ren vandfraktion og i næringsstoffrige fraktioner. Disse anlæg er imidlertid dyre i drift og har ikke vist sig driftssikre. Der er således behov for udvikling af driftssikre og billige separationsteknikker. Målet er, at disse anlæg er tilpasset husdyrproducent-

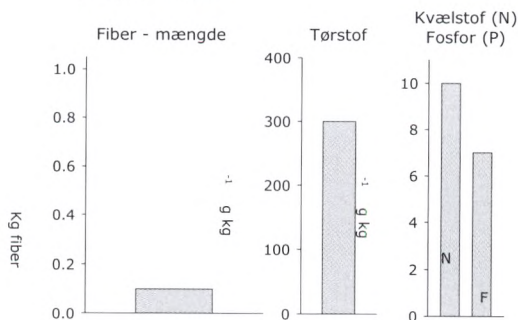
Decanter centrifuge

Svinegylle

Fiberfraktionen

ens behov, idet der ikke skal separeres mere end nødvendigt. Samtidigt skal anlæggene være så fleksible, at kapaciteten kan udvides, hvis behovet opstår. Får man succes med denne udvikling, vil det åbne et stort marked for eksport af teknikken til udlandet, da der både i Asien og i Amerika er problemer med akkumulering af husdyrgødning hos store producenter med et lille jordtilliggende, hvilket også dér giver anledning til miljøproblemer.

Videncenter

Danmarks JordbrugsForskning har taget initiativ til etablering af *Videncenter for Husdyrgødnings- og Biomasseteknologi*, der har som mål at bidrage til en effektiv udnyttelse af den viden og ressourcer, som virksomheder, universiteter og sektorforskningen anvender til forskning og udvikling af optimal fodring og effektiv og billig husdyrgødningshåndtering. Centeret bidrager til samarbejde således, at udviklingen af miljøvenlige og økonomisk bæredygtige produktionssystemer bliver helhedsorienteret og tværfaglig. Mere information om videncentret kan findes på www.manure.dk.

Den fremtidige myndighedsbehandling af landbruget

Den 9. marts 2005 afsluttede kontorchef Søren Søndergaard Kjær. Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Vinterseminar om dansk svineproduktion mellem internationale markeds kræfter og vælgershensyn. Kontorchefens tale gengives hér i sin helhed.

Nærværende redegørelse for forventningerne til den fremtidige myndighedsbehandling angår situationen efter 2007.

Baggrund

Kommunalreform

Det følger af aftalen om kommunalreformen, at kommunerne overtager amternes opgaver vedrørende administration af VVM-reglerne for husdyrbrug fra 1. januar 2007. Det fremgår tillige af aftalen, at staten i perioden 1. januar 2007 til udgangen af 2008 skal godkende kommunernes udkast til afgørelse efter VVM-reglerne. Dette skal ske med henblik på at sikre en

ensartet behandling på tværs af kommunerne og med henblik på at overføre amternes erfaring med VVM-administration til kommunerne.

Nyt regeringsgrundlag

Det fremgår af regeringsgrundlaget "Nye mål", at: "Regeringen vil i forbindelse med udvidelser eller nyanlæg af husdyrbrug over 75 dyreenheder stille krav om miljøgodkendelse. Herved vil flere bedrifter end i dag blive omfattet. Ved ansøgninger om udvidet husdyrbedrift skal der kunne stilles skærpede krav om anvendelse af miljørigtig teknologi og fx krav om yderligere reduktion af kvælstof og fosfor. Kommunalreformen muliggør en mere enkel godkendelsesprocedure, hvor mange af de nuværende specielle godkendelsestyper kan integreres i én godkendelse, som samlet varetager fx miljø-, nabo- og landskabshensyn."

Ny lov og ny vejledning

Regeringsgrundlaget vil blive udmøntet ved, at der udarbejdes et forslag til en ny lov, som tager udgangspunkt i en sammen-

Af kontorchef
Søren Søndergaard Kjær,
Skov- og Naturstyrelsen;
ssk@sns.dk.

skrivning af de regler, der i dag er fastsat vedrørende landbrug i medfør af planlovens VVM-regler og landzonebestemmelser, miljøbeskyttelseslovens regler om miljøgodkendelse af landbrug samt husdyrgødningsbekendtgørelsens regler om lokaliseringsgodkendelse. Miljøministeren vil indlede forhandlinger med folketingets partier om en sådan reform af godkendelsessystemet snarest.

Til brug for kommunernes sagsbehandling af husdyrbrug efter den 1. januar 2007 vil der blive udarbejdet et nyt vejledningssmateriale med retningslinier for kommunernes samlede sagsbehandling. Vejledningen skal sikre en ensartet sagsbehandling af VVM- og miljøreglerne baseret på fælles miljøinformationer, samtidig med at den enkelte kommune vil have mulighed for at inddrage lokale landskabs-, natur- eller miljøforhold. Vejledningen forventes at foreligge omkring 1. november 2006.

Det er målet at udarbejde en vejledning til kommunernes administration af reglerne om godkendelse af husdyrbrug, der sikrer en enkel, åben, fagligt velfunderet og hurtig praksis omkring behandling af ansøgning om miljøgodkendelse til udvidelse eller nyetablering af husdyrproduktion. En vejledning, som kan medvirke til at sikre en smidig overdragelse af amternes erfaring til kommunerne, som kan tilfredsstille landmænd, borgere og andre interessenter ved at gøre processerne så enkle og gennemsikrelige som muligt.

Fremtiden

Forenkling og ensartede principper

Den fremtidige myndighedsbehandling vil frem for alt blive mere enkel, end vi kender den i dag. Ansøgeren skal kun i dialog med én myndighed, og der vil muligvis også kun være én klageinstans og én fase omkring offentlighed. Fremtidens myndighedsbehandling vil også blive karakteriseret ved en stigende grad af ensartethed i forvaltningen på tværs af kommuner og på tværs af regioner. Der vil fortsat være en variation i, hvad der vil blive tilladt af udvidelser og nyetablering af husdyrproduktion og af hvilke vilkår, der vil blive stillet i forbindelse med tilladelserne alt afhængig af, hvor sårbart naturgrundlaget er på den egn, hvor den konkrete lokaliserings (udvidelse) skal ske. Forskellene i naturgrundlaget bør være den primære variabel, som påvirker myndighedsbehandlingen af en ansøgning.

En ensartetheden vil frem for alt blive sikret som følge af et omfattende vejledningssmateriale, der også tager udgangspunkt i det kortbaserede materiale, der foreligger om planmæssige udpegninger af landområder enten til beskyttelsesformål eller til en form for benyttelse.

Det skal dog påpeges, at der også kan være en variation, som skyldes forskelle i nabotolerance. Der er faglig dokumentation for, at naboers tolerance er lavere i områder, hvor der ikke i forvejen eksisterer påvirkning fra husdyrproduktion. De vil simpelthen registrere lugt fra husdyrproduktion som en gene ved et lavere niveau, end det er tilfældet for naboer, der bor i områder, hvor der allerede er en påvirkning eller lugtgener fra husdyrproduktionen.

Det skal dog påpeges, at der også kan være en variation, som skyldes forskelle i nabotolerance. Der er faglig dokumentation for, at naboers tolerance er lavere i områder, hvor der ikke i forvejen eksisterer påvirkning fra husdyrproduktion. De vil simpelthen registrere lugt fra husdyrproduktion som en gene ved et lavere niveau, end det er tilfældet for naboer, der bor i områder, hvor der allerede er en påvirkning eller lugtgener fra husdyrproduktionen.

Modelværktøj

Det er hensigten, at der som et led i den fremtidige myndighedsbehandling vil blive adgang til at bruge forskellige modelværktøjer til at opgøre miljøpåvirkningerne og nabogenerne med. Der bliver lagt op til størst mulig ensartethed i valg af modeller til at dokumentere det givne emissionsniveau.

En on-line sagsbehandlingsløsning forudsætter dog, at der sker en betydelig forbedring af de nuværende miljømodeller. Der er fortsat en række svagheder - fx i

forholdet til at vurdere effekten af variationer i sædskifte og gødningstilførsel i forhold til, hvorledes udvaskningen påvirkes og ikke mindst, hvorledes påvirkningen af en given recipient nedstrøms eller et ammoniakfølsomt naturområde inden for en given afstand påvirkes. Det er også væsentligt, at der opnås konsensus om, hvilke miljømodeller der anses for relevante og hvad der er deres styrker og begrænsninger, og hvordan man fortolker forudsætningerne. Det er ikke hensigtsmæssigt, hvis der skabes en situation, hvor man ved at shoppe mellem forskellige modeller også kan påvirke vurderingen af, hvordan en given udvidelse vil medføre påvirkning af diverse recipienter eller for den sags skyld bare af det samlede næringsstofoverskud. Spørgsmålet omkring forudsætninger vil være væsentligt i forhold til myndighedens opgave med at kvalitetssikre ansøgninger, som er udformet og indgivet i det enkelte tilfælde.

Der skal ligeledes være åbenhed omkring den løbende udvikling af modellerne, således at det er muligt til enhver tid at benytte sig af de bedste modeller. Samtidig skal modellerne kunne bruges på en måde, hvor den enkelte kan stole på, at de forudsætninger, modellen er baseret på, er robuste.

Det er derfor væsentligt for den centrale myndigheds planlægning, at der opnås en god dialog med jordbrugsforskningen og miljøforskningen, således at det er de stærkeste modelapparater, der stilles på benene, når en landmand skal arbejde med den langsigtede udvikling af sin bedrift.

Åbenhed

Myndighedsbehandlingen skal også være karakteriseret ved åbenhed. Åbenhed er væsentlig for at opnå accept af den beslutning, der bliver truffet af myndigheden i den sidste ende. Det gælder dels tilfredshed hos ansøger, som har krav på en åben

proces, hvor der er adgang til information om, hvilke hensyn myndigheden tager forud for, at der tages stilling til, om en udvidelse kan tillades, eventuelt på vilkår. Åbenheden vil i denne sammenhæng i stor udstrækning betyde kendskab til de udpegninger og begrænsninger af arealanvendelsen, der er foretaget som følge af den fysiske planlægning. Det er hensigtsmæssigt, at den enkelte landmand og hans rådgivere på forhånd har adgang til oplysninger om særlige beskyttelseshensyn udover det generelle niveau, således at der kan tages højde for det i planlægningen af udviklingen af den enkelte producents bedrift. Åbenhed i myndighedsbehandlingen er imidlertid også væsentlig i forhold til opnåelse af accept hos naboer og andre lokale interesser.

Fremtidig myndighedsbehandling vil derfor blive tilrettelagt på en måde, hvor der lægges stor vægt på varetagelse af nabohensyn og på adgang til at fremsætte synspunkter som et led i myndighedernes behandling af en ansøgning om udvidelse eller nyetablering. Der vil som minimum ske en høring af udkast til tilladelse, og det vil muligvis også i visse sammenhænge blive efterspurgt, at der sker en annoncering, enten når myndigheden har modtaget en ansøgning med henblik på at modtage kommentarer eller forslag, eller at myndigheden annoncerer, at det påtænkes at give en tilladelse, således at der er mulighed for, at andre end ansøger kan bidrage til myndighedsbehandlingen. Sammenligner man med den nuværende praksis vil der dog stadigvæk være tale om en forenkling for ansøger, idet der kun vil blive én offentlighedsprocedure, fordi VVM- og miljøgodkendelsesreglerne og landzonebestemmelserne fremover samles i én procedure. Det skal dog bemærkes, at den nye godkendelsesordning skal leve op til kravene om offentlighed i VVM- og IPPC-direktiverne.

Fagligt niveau

Det faglige niveau skal være højt - også når det gælder dokumentation af beskyttelseshensynet. Myndighedsudvalget, som er et bredt sammensat udvalg, har i november 2004 fremlagt en redegørelse, hvoraf det blandt andet fremgår, at der skal tilvejebringes et fagligt grundlag for at fastlægge og afgrænse sårbare områder samt fastlægge hvilken indsats, der er påkrævet for at nå de målsætninger, der gælder for de sårbare områder. Der er enighed om, at dette blandt andet sker gennem det arbejde, som staten har iværksat med lov om miljømål, og hvor der frem mod den 1. januar 2009 vil blive udarbejdet indsatsplaner i forhold til Vandrammedirektivets mål omkring tilstanden i vandområder samt i forhold til habitatdirektivets krav til tilstanden af Natura 2000-områder.

Det er således først i 2009, at der kan være et endeligt fastlagt grundlag for at tage stilling til den enkelte udvidelse i forhold til det konkrete beskyttelsesbehov, der gælder lokalt og regionalt. Vejledningen vil således blive afsluttet sent i efteråret 2006, men under forudsætning af, at der vil blive behov for en integration med det supplerende vejledningsmateriale, der vil blive udarbejdet med henblik på en indsatsplanlægning og forvaltningsplanlægning efter 2009.

Regeringen lægger stor vægt på, at der til stadighed udvikles og udbredes bedre teknologier således, at belastningen af miljø, natur og naboer begrænses mere og mere. Det drejer sig eksempelvis om at nedbringe ammoniaktabet fra staldanlæg. Hvor forslag om renere teknologi indgår i en ansøgning om godkendelse, er det vigtigt, at der er tilstrækkelig dokumentation for, at den anvendte teknologi har den forventede effekt samt hvilke vilkår, det ville være hensigtsmæssigt at stille i forbindelse med godkendelserne for at sikre effekten.

Selvangivelse

Fremtidens myndighedsbehandling vil i stigende grad være papirløs. Der er så store muligheder med moderne informationsteknologi, at der er adgang til store datamængder af den ene og den anden slags. Det drejer sig både om viden om beskyttelsesinteresser og andre planinteresser, men det drejer sig også om værktøjer til at vurdere sin produktion både i forhold til miljø- og naturbelastningen, men også i forhold til økonomi og en lang række andre faktorer.

Fremtidens myndighedsbehandling vil blive baseret på en høj grad af selvangivelse og egenkontrol. Det er intentionen, at den vejledning, der bliver udarbejdet omkring behandling af ansøgning om udvidelse af husdyrproduktion, også omfatter retningslinier for, hvorledes en landmand og hans rådgiver kan udforme en ansøgning. I det omfang der kan udvikles on-line sagsbehandlingssystemer kan landmanden få mulighed for at foretage en del af det, der i dag alene er myndighedernes arbejde, nemlig at indgå i en vurdering af, hvorledes hans planer om udvidelse af produktionen er forenelig med de beskyttelsesmæssige og andre planlægningsmæssige mål, som gælder i den pågældende kommune eller på den pågældende egn. Derved kan landmanden, eventuelt i dialog med sin rådgiver, arbejde med forskellige scenarier, enten i form af andre mulige lokaliseringer eller valg af teknologiske løsninger, som kan medvirke til at tilpasse miljøpåvirkningen fra den påtænkte udvidelse, således at det er foreneligt med de lokale beskyttelsesbehov. Når en ansøgning er godt belyst fra ansøgers hånd, vil der kunne ske en hurtigere myndighedsbehandling af sagen.

Fremtidig myndighedsbehandling vil også lægge stor vægt på valg af den bedst mulige teknologi. Det er relevant, at den enkelte ansøger kan vælge mellem forskel-

lige variationsmuligheder for at begrænse emissionen fra en given produktion. Der kan arbejdes med valg af staldindretning og med forskellige former for rensningsteknologi, som alle kan medvirke til at nedbringe emissionen. I det omfang særlige forhold gør sig gældende omkring arealanvendelsen, vil der ligeledes være en række muligheder for at variere sædskiftet, udtage arealer i særligt sårbare zoner eller lignende, der kan medvirke til, at den enkelte landmand kan opnå accept af sit foreslåede projekt, fordi han dermed tilpasser sin produktion til de lokale beskyttelsesbehov og andre interesser gennem valg af teknologi og driftsledelse.

Retssikkerhed

Den fremtidige myndighedsbehandling vil også lægge vægt på retssikkerhed. Det kan udvikles i denne henseende ved at skabe fuld klarhed omkring, hvilken produktion der er givet tilladelse til og, hvorledes den opgøres. Der kan også gives en bedre retssikkerhed ved, at der i vurderingen af ansøgningen tages højde for den forventede udvikling i effektivitet i produktionen, særlig med vægt på hvorvidt en effektivitetsfremgang giver en mindre miljøbelastning per produceret hoved målt på en eller flere miljøparametre samt hvad en sådan mere effektiv produktion kan give anledning til i forhold til ansøgers forventning om at kunne producere flere dyr inden for rammerne af en given tilladelse fastsat i dyreenheder. Det anses for relevant at forudse en situation, hvor ansøger vil søge miljøgodkendelse til et produktionsniveau, som er på den størrelse, der forudses ti år efter ansøgningstidspunktet snarere end det niveau, der startes ud med på ansøgningstidspunktet.

Det er derfor også en vigtig opgave at få skabt klarhed om, hvilke udsving fra år til år, der kan tillades i forhold til en given godkendelse og det produktionsniveau,

der er givet tilladelse til. Der kan fx tages udgangspunkt i, at husdyrproduktionen er underlagt en række biologiske forhold, som ikke nødvendigvis kan kontrolleres fuldt ud, og at der derfor kan ske udsving i produktionens omfang fra år til år.

Helhedssyn

Fremtidens myndighedsbehandling vil sandsynligvis i stigende grad blive præget af helhedshensyn, hvor der også vil blive lagt vægt på andre dele af bedriftens produktionsprincipper. Der kan fx lægges vægt på, at ansøger også benytter sig af de muligheder, der måtte være for at indgå i andre offentlige tilbud omkring tilskud til miljøforbedringer fx således, at der arbejdes med udlægning af randzoner langs med søer i vandløb som et element i ansøgningen. Et andet element i helhedstænkningen er, at den arkitektoniske udformning af anlægget samt indplaceringen i landskabet af den konkrete lokalitet også er håndteret fra ansøgers side.

Konklusion

Afslutningsvis skal det understreges, at den fremtidige myndighedsbehandling karakteriseret ved enkelhed og åbenhed er meget afhængig af, at der er en positiv tilgang til håndteringen af lovgivningen – både fra erhvervets og myndighedernes side.

Det er langt lettere at få en smidig myndighedsbehandling, når der fra ansøgers side arbejdes med fuld åbenhed om planlægning og forventninger til udvikling af produktionen, og når ansøger har vist interesse for og forståelse for at få indsigt i de beskyttelses- og andre planmæssige hensyn, der gælder på den konkrete lokalitet. Det er også væsentligt, at ansøger arbejder konstruktivt med at imødekomme naboers eventuelle betænkelighed ved en påtænkt udvidelse af husdyrproduktion.

Nye landbrugsinvesteringer?

Vi hjælper gerne med finansieringen, uanset om det er staldbygninger, inventar, bedrift eller vindmøller, det drejer sig om. Vi har stor erfaring

inden for blandt andet anlægslån, driftskredit, leasing og formidling af realkreditlån.

Ring og aftal et møde.

Nordea

Forbedret miljø kræver målrettet indsats

Det er en udbredt opfattelse, at udvaskningen af kvælstof og fosfor fra landbrugsjorden er nært knyttet til størrelsen af den animalske produktion i Danmark. Der er heller ingen tvivl om, at dette også var tilfældet i 1980'erne, hvor opbevaringskapaciteten var for lille og værdisætning af husdyrgødningen i gødningsplanerne var utilstrækkelig. Men med gennemførelsen af vandmiljøplanerne er den nære sammenhæng mellem miljøbelastningen og størrelsen af husdyrproduktionen brudt. I nærværende artikel redegør forfatteren for denne udvikling.

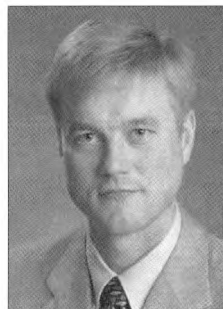
I de seneste 20 år er der gjort en stor indsats for at reducere landbrugsproduktionens påvirkning af miljøet. Udslippet af ammoniak fra landbruget er faldet med 30 % fra 1985 til 2003. Udvasningen af kvælstof til vandmiljøet er reduceret med 48 % fra 1989 til 2003. (Bach et. al., 2005). Fosforoverskuddet på landbrugsarealer er siden midten af firserne næsten halveret fra gennemsnitligt ca. 25 kg fosfor pr. ha til 13,4 kg fosfor pr. ha i 2001. I VMP III er

målsætningen endnu en halvering af fosforoverskuddet på landbrugsjord frem til 2015 (Skov og Naturstyrelsen, 2003).

Der er sket væsentlige forbedringer i udnyttelsen af husdyrgødningen, hvilket har resulteret i, at tabet af kvælstof til overfladevand er overraskende lille. Det diffuse tab af næringsstoffer til vandmiljøet fra landbrugsjord varierer meget inden for de enkelte oplande til recipienterne. Landbruget har reduceret det diffuse tab af næringsstoffer de seneste 20 år. For at få yderligere reduktion af næringsstoffetab kræves der en fremadrettet, geografisk målrettet indsats.

Fokus på anvendelsen af husdyrgødning

Siden NPO-handlingsplanen i midten af firserne har miljøindsatsen i landbruget i høj grad været koncentreret om anvendelsen af husdyrgødning. Der er stillet krav til opbevaringskapaciteten af husdyrgødning, så husdyrproducenten kan udbringe husdyrgødningen på de tidspunkter, hvor markens afgrøder udnytter næringsstofferne bedst muligt. Indsatsen

Af miljøchef, cand.agro.
Hans Roust Thysen, Dansk
Landbrugsrådgivning;
hrt@landscentret.dk.

har resulteret i, at der er sket en væsentlig forbedring i udnyttelsen af husdyrgødningen; i 1985 tog man stort set ikke hensyn til kvælstofeffekten ved tilførsel af husdyrgødning, mens kvælstof i husdyrgødning i 2003 udgjorde 40 % af landbrugets samlede kvælstofkvote.

Men ud over at kvælstofudnyttelsen af husdyrgødningen er steget markant, er kvælstofindholdet i husdyrgødningen faldet trods en markant stigning i husdyrproduktionen. Fra 1985 til 2003 er produktionen af slagtesvin øget fra ca. 15 mio. svin til ca. 23. mio. svin; i samme periode er der sket et fald i husdyrgødningens kvælstofindhold fra ca. 244000 tons N til ca. 237000 tons N. Udviklingen skyldes en væsentlig effektivitetsfremgang og en langt bedre udnyttelse af proteinet i foderet til husdyrene.

Forbedringen i udnyttelsen af husdyrgødningen og det reducerede indhold af kvælstof i husdyrgødningen har dermed været stærkt medvirkende til, at forbruget af handelsgødning er halveret fra 395000 tons i 1985 til 196000 tons i 2003.

Men i befolkningens bevidsthed ses husdyrgødningen og specielt svineproduktionen stadig som hovedproblemet, når iltsvind og eutrofiering af miljøet kommer på dagsordenen. Men hvor stor en del af de uønskede næringsstoffer i vandmiljøet er husdyrproduktionen reelt årsag til?

Husdyrenes miljøbelastning

Der er i de seneste år udarbejdet en del rapporter i forbindelse med handlingsplaner for forskellige fjorde. I rapporter fra Odense og Ringkøbing fjorde har man forsøgt at kvantificere den del af kvælstoffet, der stammer fra husdyrproduktionen.

I Odense Fjord vil en reduktion af husdyrbruget med 10000 DE reducere den direkte påvirkning af fjorden med ca. 54 tons N; af de ca. 2000 tons N, man mener stammer fra landbruget (Skov og Natur-

styrelsen, 2003). Det svarer til, at man kan reducere landbrugets kvælstoftab med ca. 2,7 % ved at fjerne 10000 DE fra oplandet til Odense Fjord.

For Ringkøbing Fjord er det beregnet, at en reduktion af husdyrbestanden i oplandet til Ringkøbing Fjord med 20 % vil reducere tabet af kvælstof til fjorden med ca. 5 %.

Tallene fra Odense og Ringkøbing fjorde dokumenterer de miljømæssige landvindinger, der er sket inden for husdyrproduktionen. Det relative lille kvælstoftab, der direkte kan tilskrives husdyrbrug, står ikke mål med den fokus der er på svinebrugenes påvirkning af miljøet med kvælstof.

Beskyttelse af drikkevand

Inden for drikkevandsområdet har man en del erfaringer med en målrettet indsats for at beskytte grundvandet. Amterne er i gang med at kortlægge og vurdere sårbarheden af drikkevandsmagasinerne i Danmark. I forbindelse med denne kortlægning bliver der udarbejdet indsatsplaner med det formål at beskytte drikkevandet mod forurening. De arealer, hvor drikkevandsdannelsen sker, bliver udpeget og dermed har man mulighed for at udarbejde en indsatsplan, der er målrettet de arealer, hvor drikkevandet reelt dannes. I nogle tilfælde finder man, at grundvandet er godt beskyttet, og at der ikke er behov for yderligere beskyttelsestiltag. I andre tilfælde er drikkevandet af forskellige årsager mindre beskyttet, og man har muligheden for at tilpasse indsatsen individuelt i de enkelte drikkevandsmagasiner.

Ved denne målrettede indsats undgår man, at der stilles krav, der reelt ikke er til gavn for grundvandet, mens man i andre områder har mulighed for at stille yderligere krav, hvis det er nødvendigt. Sammenlagt giver det den bedste og billigste beskyttelse af drikkevandet.

Målret indsatsen

I forbindelse med udarbejdelse af en indsatsplan for Ringkøbing Fjord er der på grundlag af modelberegninger udarbejdet et kort over fjordens opland, der viser, hvordan afstrømningen fra nogle områder påvirker fjorden væsentlig mere end fra andre områder i oplandet. Der er stor variation i den mængde kvælstof, der udvaskes fra landbrugsjordens rodzone til vandløb (Grant et. al., 2004). Løber vandløbet gennem vådområder eller søer, kan der ske en yderligere fjernelse af kvælstof; fra andre områder kan der være mere direkte forbindelse mellem kvælstof udvasket fra landbrugsjorden og dermed mindre fjernelse af kvælstof.

Resultaterne fra Ringkøbing Fjord viser, at denne variation i kvælstofbidraget til recipienten kan være stor inden for samme opland. Ved at sætte målrettet ind på de områder, der har den potentielt største påvirkning af recipienten med kvælstof, vil man opnå den bedste og billigste beskyttelse.

Fosfor

Fosfor tabes fra landbrugsjorden enten som partikelbundet fosfor ved erosion eller opløst fosfor via dræn. Partikelbundet fosfor udgør den største tabspost. Fosfortabet fra brinkerosion, hvor vandløbets sider falder direkte ned i vandløbet tegner sig for 50 % af fosfortabet til overfladevand; andre ca. 20 % af fosfortabet stammer fra lavbundsarealer. Det er således ikke tale om, at der generelt tabes fosfor fra landbrugsarealerne. En stor del af fosfortabet fra landbrugsjord stammer fra forholdsvis få arealer.

Identifikation af de arealer, hvor der er det største tab af fosfor, er en betingelse for at gennemføre en effektiv indsats for at reducere udvaskningen af fosfor fra landbrugsjorden.

Litteratur

- Bach, H. et al (2005).
Natur og Miljø – påvirkninger og tilstand. Danmarks Miljøundersøgelser, 208 s.
- Grant R. et al (2004).
Landovervågningsoplande 2003 – NOVA 2003 – Danmarks Miljøundersøgelser, 118 s.
- Skov og Naturstyrelsen 2003.
Rapport for arbejdsgruppen til gennemgang af virkemidler i en regionalt baseret beskyttelse af vandmiljøet med kvælstof og fosfor.
www.vmp3.dk.
- Skov og Naturstyrelsen 2003.
Rapport for arbejdsgruppen for udarbejdelse af en strategi for nedbringelse af landbrugets belastning af vandmiljøet med fosfor.
www.vmp3.dk.

Landhusholdnings- selskabets hædersbelønninger

Landhusholdningsselskabets sølvmedaljer hører til de sjældne udmærkelser inden for landbruget.

„For lang og tro tjeneste“

Medaljen tildeles efter indstilling af de landøkonomiske eller branchereleterede foreninger. I betragtning kan komme medhjælpere, landarbejdere og husbestyrerinder inden for landbrug, havebrug, maskinstationer eller skovbrug, som har gennemført lang og tro tjeneste. Der uddeles indtil 30 medaljer årligt. Medaljen præges i sølv og ledsages af selskabets diplom.

„Den fortiente til Ære“

Selskabet belønner særligt fortjenstfuld virksomhed inden for det praktiske landbrug samt inden for det landbrugsfaglige oplysningsarbejde og lignende. Der uddeles indtil 3 medaljer årligt. Medaljen præges i sølv.

Administrationsgebyr kr. 1.000,-

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Understøttelsesfond

Fondens formål er at uddele legatportioner til værdige trængende personer; der har eller har haft tilknytning til dansk jordbrug som selvejende eller forpagtere samt børn eller enker efter disse.

Der kan endvidere ydes støtte til uddannelse inden for dansk jordbrug samt til hædersbevisninger til personer, der har ydet en særlig fortjenstfuld indsats i jordbrugets tjeneste.

Ansøgningsskema kan rekvireres i sekretariatet på telefon 4341 1769 eller via vores hjemmeside www.1769.dk.

Indsendes inden den 1. oktober til:

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

Nyt syn på den danske herregård

Hovedtemaet – Herregården i fortid og fremtid – i Tidsskrift for Landøkonomi 1/2005 belyste den meget betydelige kulturarv, som vore herregårde udgør. I flere artikler udtrykte forfatterne bekymring over de manglende økonomiske muligheder for at bevare de danske herregårde, men ingen forfattere havde konkrete forslag til løsning af problemet. I denne artikel omtales blandt andet eksempler på, hvordan man har løst problemet i andre lande, og afslutningsvis forelægges et forslag til udarbejdelse af grundlaget for en politisk handlingsplan.

Artiklen er et uddrag af bogen Steen Estvad Petersen (1999): *Nyt syn på den danske herregård – Et ukendt kulturmiljø*. Forlaget Søren Fogtdal.

Hvordan kan vi acceptere, at umistelige bygninger, historiske haver og landskaber – hvis omfang vi ikke ejer noget overblik over – trues af forfald for aldrig nogensinde at kunne genskabes?

Det er bygnings- og landskabskulturen på danske herregårde, spørgsmålet drejer

sig om. Ikke som et forsvar for en bestemt livsform, der hører fortiden til, men som forsvar for steder, der rummer så umistelige kulturværdier, at de for længst – set med almenvellets øjne – burde være lige så dokumenterede og nyde samme beskyttelse som danske landsbykirker.

Herregårdenes skæbne

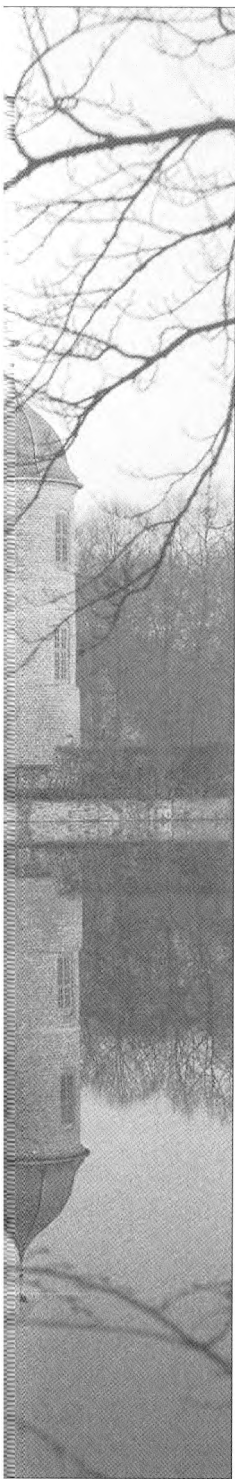
De danske herregårdes skæbne som kulturmiljøer er derimod uvis. I 85 år – siden jordlovene indførelse i 1919 – har en langsom nedbrydning sat sine tydelige spor, uden at der er taget politisk initiativ til at gennemføre ordninger, der sikrer herregårdenes bygnings- og landskabskultur som samlede kulturmiljøer for eftertiden.

I virkeligheden kender vi meget lidt til herregårdskulturen med dens bygningsanlæg, parker, vidtstrakte agre, skove, engdrag, moser, holme og småøer, som ligger spredt over hele landet, og som har udviklet sig i langsom dialog med det øvrige kulturlandskab. Men vi ved, at meget allerede er gået tabt. Det er en umulig opgave for ejerne og for samfundet at vedligeholde

Af arkitekt, M.M.A.
Steen Estvad Petersen,
Skodsborg; steen@estvad.dk.

hver detalje i herregårdskulturen. Men før vi kan beslutte, hvordan og hvor meget vi ønsker at bevare for eftertiden, må vi gennem registrering og udarbejdelse af et dansk herregårdsatlas skabe overblik over værdierne på hver enkelt gård for derefter at sikre dem gennem individuelle beskyttelses- og plejeforanstaltninger.

Det bør være undersøgelser, der tager udgangspunkt i loven om kultur-miljøråd, som trådte i kraft i 1998, og som netop sigter på menneskeskabte værdier i afgrænsede, geografiske områder. Hvad der især er vigtigt i forbindelse med herregårdene er, at disse kulturmiljøer ikke kun sikres gennem beskyttelse, men også gennem benyttelse således, at gårdenes daglige drift indgår i et naturligt kredsløb med plejen af kulturværdierne.

Hvad er mest truet?

Det naturlige kredsløb mellem produktionsunderlag og pleje af kulturværdier i årene efter jordlovene er blevet betydeligt svækket. Vi må derfor se på, hvilke elementer af disse sammensatte kulturmiljøer, der er mest truede.

Indbo

I modsætning til andre lande, der gennem forskellige frivillige ordninger bevarer originalt indbo på stedet, har Danmark ikke sikret sig mod frasalgt af det mest værdifulde indbo fra herregårdene. Spørgsmålet kan være ømtåleligt, fordi herregårdenes indbo er en reserve, som ejerne kan sælge ved generationsskifter, eller hvis der indtræffer behov for investeringer i landbrugsproduktionen.

Rosenholm på Djursland betegner ikke kun kulminationen af godsøvesen i Danmark, men også 1500-tallets renæssance. Gården, der siden 1559 har tilhørt slægten Rosenkrantz, blev i 1936 splittet, hvorved den jord, der gennem 400 år havde opretholdt kulturværdierne, blev frasolgt. Kun ved Carlsbergfondets indgriben blev indboet sikret på stedet. Der hører i dag 29 ha til Rosenholm, hvoraf 10 ha er barokhave.

Hagenskov ved Fåborg. Hovedbygningen (hvorfra ladegården på billedet ses) er opført 1769-1775 ved arkitekt G. E. Rosenberg; tilsammen med den uformede ladegård ettypisk, dansk herregårdsmiljø. I Danmark har der aldrig været tradition for at skille hovedhuset fra ladegården; ejerne har beboet hovedhuset og har kunnet overskue ladegården fra dets vinduer, hvilket netop har skabt et enestående samspil. Hagenskov er fredet i Klasse A. Jordtilliggendet blev halveret ved udstykning i 1927, så der i dag hører 290 ha til gården; et tilliggende, der ikke kunne bære det omkostningstunge anlæg, hvis det ikke havde været beskyttet gennem Preben Schall Holbergs Fond til bevarelse af helheden.

Nationalmuseet har siden 1940 gennemført nogle inventarundersøgelser på ejendomme, som er tilgængelige for forskere efter tilladelse fra ejerne. På grund af manglende ressourcer blev undersøgelserne stillet i bero i 1960'erne. Arkivet omfatter foto- og registreringskort fra mere end 150 slotte og herregårde, hvoraf en del er fyldigt eller fuldstændigt dokumenteret. Nationalmuseet nærer et stort ønske om at videreudbygge dokumentationen med vægten lagt på de samlede herregårdsmiljøer.

Herudover ejer vi i Danmark intet overblik over indborigdommene på vore herregårde. Netop dette faktum bidrager til mytedannelser, fordi denne side af kulturmiljøet gennem tiderne har været

omspundet af beretninger om gårdenes overdådige inventar. Jeg tvivler imidlertid på, at virkeligheden svarer til myterne. Det karakteristiske ved danske herregårde er kulturens bredde. Kun et fåtal af danske herregårde er større slægtsgårde, der har været i samme slægts eje i mange generationer, hvilket er betingelsen for tilstedeværelsen af kulturhistorisk, værdifuldt indbo. De øvrige gårde har ofte skiftet ejere, hvorved indboet er flyttet fra gården.

Sammenlignet med fx England ejer vi ikke de såkaldte *stately homes*, hvis indborigdomme er nærmest legendariske. For de fleste danske herregårde gælder formentlig, at indboet kan karakteriseres som solidt og borgerligt, hvilket bestemt ikke gør dem mindre interessante som kultur-

miljøer. Salget af indboet fra Aalholm i 1996 indbragte fx kr. 21.5 mio. Beløbet giver et fingerpeg om indboværdierne på danske herregårde. Aalholm var et af Danmarks største, privat beboede huse, og selv om dets indbo efter danske forhold var rigt, tålte det alligevel ikke sammenligning med forhold i udlandet.

Alligevel er indbospørgsmålet på danske herregårde vigtigt, fordi der er tale om en boligkultur, der er samlet gennem generationer og derfor i lighed med bygninger og landskaber indgår i en umistelig helhed. Herudover findes der naturligvis enestående indbo på de gårde, der i nyere tid er erhvervet af velhavere. Men det er ikke indbo, der er skabt samtidig med hovedbygningens opførelse eller repræsenterer en boligkultur, der i generationer har været knyttet til en bestemt slægt.

Herregårdshaven

De store haveanlæg med deres righoldige inventar af lysthuse, vandkunster, hækpartier og skulpturer er et meget sårbart element af helheden. De er skabt af en hærskare af arbejdere, der med nutidens lønniveau er indskrænket til maskinel pleje, som regel foretaget af ejerfamilien selv. Mange af haverne har nået en kritisk alder på 200-250 år, hvor især lindealléerne er ved at være udlevede.

Men først må vi vide, hvor der findes kulturhistoriske og bevaringsværdige haver. Også på dette område er havekunsten i lighed med indboet af et omfang, som vi ikke kender. Vi skal faktisk helt tilbage til begyndelsen af 1930'erne for at finde dybtgående undersøgelser af danske herregårdshaver. De blev udgivet af Det Kongelige Haveselskab med støtte fra Ny Carlsbergfondet og bestod af opmålinger, fotografier og kulturhistoriske undersøgelser foretaget af arkitekter fra Det Kongelige Danske Kunstakademis Arkitektskole og havebrugsstuderende fra Den Konge-

lige Veterinær- og Landbohøjskole. Det var forbilledlig forskning, fordi den var tværfaglig og forsynet med detaljerede opmålinger.

Siden da har Skov- og Naturstyrelsen i 1994 taget initiativ til nogle undersøgelser af fem danske herregårdshaver med henblik på en eventuel fredning. Ved ændring af bygningsfredningsloven i 1980 blev det muligt også at frede en bygnings umiddelbare omgivelser, såfremt de var en del af en beskyttelsesværdig helhed. Men spørgsmålet om, hvor *dybt* man skal gå ved en havefredning, og hvordan man skal tilrettelægge et plejeprogram diskuteres stadig blandt fagfolk. Desuden kan ejerne med fuld ret fremføre, at de ikke er interesserede i at få lagt yderligere forpligtelser oven i dem, de allerede har.

Ud over disse systematiske undersøgelser kender vi meget lidt til havekunsten på danske herregårde. Realiteten er, i lighed med indbospørgsmålet, antagelig den, at der er relativt få velbevarede og umistelige haveanlæg tilbage, mens flertallet rummer fragmenter fra forskellige epoker, som er spændende set som en del af en kulturhistorisk helhed, der gør enhver dansk herregård til et samlet bevaringsværdigt miljø.

Men da vi heller ikke på dette område rigtigt ved, hvad vi taler om, kan kun eftertiden dokumentere, om denne påstand er rigtig. Mit forsigtige skøn peger på, at ca. 90 haveanlæg på danske herregårde rummer fragmenter af havekunstnerisk værdi – som i deres anlægsmønster er så interessante, at de fortjener nærmere undersøgelse af kyndige fagfolk. Først når vi er nået dertil, kan vi satse på bevaring af arkitektoniske dominerende haveelementer og så i øvrigt acceptere et forenklet plejeprogram, der tager hensyn til omkostningerne og anvender nye tekniske hjælpemidler i den daglige vedligeholdelse.

Haverne er levende kunstværker, som

1980'ernes nybyggede herregårde er uden undtagelse arkitektoniske klichéer. Kun Torp Ladegaard ud til Roskilde fjord repræsenterer et nutidigt formsprog. Gården blev i 1990 tegnet af arkitekt Palle Leif Hansen.

skal plejes og fornys i en anden skridtgang end bygningerne. Men mulighederne for at yde tilskud til haverne er faktisk ikke til stede. Helt galt bliver det, når vi taler om haveinventar i form af lysthuse, skulpturer, vandkunster, broer og mindesmærker. Tilskudsmulighederne eksisterer kun i de få tilfælde, hvor inventaret er fredet. I modsætning til fx Holland findes der endnu ikke i Danmark landsdækkende tilskudsordninger, der tilgodeser de historiske haver på herregårdene.

Ladegården

Industrialiseringen af de store landbrug har for længst affolket de store gamle produktionsbygninger. Det er i virkeligheden lidt af et under, at vi stadig ejer så mange helstøbte ladegårdsanlæg. Den traditionelle, danske ladegård åbner sig som et stort trefløjet anlæg mod hovedbygningen. Vedligeholdelsen er en stor økonomisk byrde for ejerne, og det er kun få af disse bygninger, der er fredede – resten modtager ikke tilskud til vedligeholdelse.

Men stadig præges de fleste herregårde dog af forbavsende, velholdte ladebygninger. Når jeg viser udlændinge rundt på herregårdene, udtrykker de som regel forundring, dels over det fornemme samspil mellem hovedhus og ladegård og dels over anlæggenes gode vedligeholdelsesstand. Her adskiller dansk herregårdskultur sig

helt afgjort fra andre lande, hvor produktionsbygningerne ofte ligger langt fra hovedhuset og som regel ikke har nogen arkitektonisk kvalitet.

Hovedbygningen

Selv om det kan lyde paradoksalt, så er de ældste hovedbygninger mindst truede. Det skyldes først og fremmest, at de er så solidt byggede. Men det er også relativt ukompliceret at indrette sig i et renæssancehus i

røde sten med en irregulær og derfor fleksibel grundplan. Hvorimod et stort barokanlæg med stribevis af repræsentationsrum fordelt på begge sider af en symmetriakse med stuk, paneler, store vinduespartier og pudsede facader er upraktisk og omkostningstungt. Og jo mere vi nærmer os det 20. århundrede med historicismens *cementslotte*, er det trods begrænset alder så godt som umuligt økonomisk såvel som byggeteknisk at vedligeholde disse påklist-

rede skalmuringer. Men da hovedparten af landets hovedbygninger stammer fra perioden 1500-1800, er problemerne trods alt til at overse.

Denne påstand skal naturligvis ses i forhold til graden af forfald på gården anskuet som en helhed bestående af hovedbygning, produktionsbygninger, have og landskab. Men flere undersøgelser støtter dokumentationen af, at hovedbygningerne generelt set er den del af helhed-

en, som har det bedst, hvilket skyldes, at ca. halvdelen af hovedbygningerne er fredede, og at langt de fleste stadig fungerer som privatbolig for ejerne, hvilket er den mest hensigtsmæssige form for bevaring.

Landskabet

Det har op gennem århundreder været landbrugsproduktionen, der opretholdt kulturværdierne. Men samtidig var rigeligheden af jord medvirkende til, at man havde råd og plads til at forskønne ejendommene og pleje herligheder, der i dag regnes for umistelige landskabsværdier. Fritstående trægrupper, levende hegn, stengærder, markveje, enge og lystskove har skabt et landskab, der i sjælden grad udgør en samlet helhed med hovedbygning og have.

Men netop her er der sket et bekymrende skred i de seneste 25 år. På grund af landbrugets industrialisering og mekanisering er stadig flere af disse herlighedsværdier inddraget i den daglige drift. Store maskiner kræver store investeringer, der i længden ikke tilgodeser det traditionelle afvekslende herregårdslandskab. Udviklingen i landbrugets driftsøkonomi har i stigende grad resulteret i tilgroning, dræning, afvanding og en intensiv dyrkning, der ikke tager hensyn til de ulønsomme værdier, som tidligere prægede herregårdsjordene.

Den anstrengte økonomi har på mange herregårde ført til bortsalg af jorde og skove; dermed forsvinder det driftsgrundlag, der i sidste ende skal opretholde kulturværdierne. Det er jorden, der i århundreder har været drevet i tilknytning til ejendommen, som har betinget det overskud, der igen har været fundamentet for ejendommenes forskønnelse.

Ikke mindst for herregårdslandskaberne gælder, at vi ikke ved, hvad det er, vi taler om. De har aldrig været kortlagte med undtagelse af de pletvise fredninger, der

findes på ca. 100 danske herregårdslandskaber. Kun i Fyns Amt har man i 1995 publiceret et omfattende rapportmateriale, der kortlægger herregårdslandskaberne på Fyn. Undersøgelserne er forbilledlige og burde følges op af lignende registreringer for hele landet, selv om de set ud fra et kulturhistorisk synspunkt *kun* har undersøgt de kulturhistoriske forhold og ikke de æstetiske, arkitektoniske og landskabelige værdier.

Hvis herregårdene som samlede kulturmiljøer skal kortlægges på landsbasis, må fremtidige registreringer af bygninger og landskaber på herregårdene omfatte udførlige vurderinger af alle værdier set under ét, hvori registreringerne i Fyns Amt naturligt indgår som en meget væsentlig del.

Her ligger en stor opgave og venter på de kommende kulturmiljøråd, der – siden loven om kulturmiljø blev vedtaget i 1996 – skal styrke det faglige grundlag for lokale og regionale kulturmiljøer. Et arbejde der skal gennemføres som registrering af kulturhistorisk sammenhængende helheder og som alene for herregårdenes vedkommende kan give arbejde til lokale initiativer langt ind i vort årtusinde.

Hvad er gjort?

I erkendelse af herregårdenes situation nedsatte Miljø- og Energiministeriet i 1984 en herregårdskommission. Udvalgsarbejdet resulterede i en betænkning, der udkom i 1987.

Udvalget skønner, at der i Danmark findes 500-600 herregårde med væsentlige bevaringsværdier; heraf har halvdelen fredede bygninger, og 150 gårde har naturfredede arealer. Omkring 100 gårde er omfattet af både bygnings- og naturfredning. Gårdene er helt overvejende land- og skovbrugsejendomme på gennemsnitligt 400 ha, hvoraf 82 % er privatejede.

Udvalget understreger, at det har haft den mest hensigtsmæssige opretholdelse

af bevaringsværdierne for øje set ud fra samfundets interesser og har ikke tilsigtet at bevare en bestemt ejerkreds eller at pleje en bestemt befolkningsgruppes interesser.

Betænkningen fastslår, at en gennemsnitlig dansk herregård ikke længere kan drives på en måde, der tilgodeser bevaringsværdierne, og et afkast fra landbruget kun undtagelsesvis kan bekoste vedligeholdelsen. Mange af avlsgårdenes bygninger er uegnede til tidssvarende landbrugsdrift, og det har i tidens løb medført mange nedrivninger og ombygninger.

Udvalget konkluderer, at herregårdshelhederne enten er truede eller i opløsning. Den eksisterende lovgivning beskytter ikke helheden tilstrækkelig, kun nogle af enkeltelementerne, og ikke de mange bevaringsværdige bygninger, haver eller alléer. Selv hvor der er gennemført fredninger, er det økonomiske grundlag ikke sikret.

Udvalget foreslår blandt andet, at en herregård med særlige herlighedsværdier og byrder kan fritages for generations-skifteafgifter mod at den nye ejer helt overtager bevaringsforpligtelsen. Samtidig foreslås det, at de herregårde, hvis jordunderlag ikke længere er stort nok til at understøtte kulturværdierne, gives tilladelse til at erhverve tillægsgjord. Fonde skal også have mulighed for at erhverve herregårde med store bevaringsværdier, og etableringen af en dansk herregårdsfond efter engelsk forbillede, men tilpasset danske forhold, er også foreslået.

Som modydelse for offentlig støtte må samfundet sikre sig, at bevaringsværdierne fortsat består. Med hensyn til ejerfamiliens beboelse af stedet foreslås det at udvide offentlig adgang til haverne. Endvidere udtrykker betænkningen det ønskelige i, at hovedbygningerne fortsætter som beboelse, fordi det er den bedste form for bevaring. I 1985 var ca. 68 % af hovedbygningerne beboede.

I 1996 udkom to omfattende betænkninger om emnet – populært kaldet henholdsvis *den røde* og *den hvide betænkning*. Den røde betænkning er udarbejdet af seks foreninger, der på forskellig vis interesserer sig for bevaring og fredning; den hvide betænkning er udgivet af Miljø- og Energiministeriet. Den røde betænkning er blevet beskyldt for at være tendentiøs, mens den hvide betænkning er blevet beskyldt for at lægge røgslør ud. Så disse betænkninger har ikke givet synlige bidrag til løsning af problemerne.

Det må dog retfærdigvis bemærkes, at der er sket lempelser, som kommer herregårdene til gode. Det er lempelser ved generationsskifte og formuebeskatning. De er primært gennemført af hensyn til erhvervslevet i byerne og tager ikke de individuelle hensyn, som er nødvendige, fordi netop herregårdene er så forskellige. Der er altså tale om generelle lempelser, der kommer både de velkonsoliderede og de nødstedte herregårde til gode. På den måde er vi altså lige vidt for den del af herregårdene, der har det dårligst.

Hvordan gør man i udlandet?

Misforholdet mellem kulturværdiernes opretholdelse og godsernes indtjening giver anledning til at omtale nogle af de initiativer, som sigter på individuelle foranstaltninger.

Holland

Holland indtager en absolut førsteplads, når det gælder mange års bevaringsindsats i forhold til herregårde. I 1928 indførtes en lov, der fritog ejerne for arveafgift, hvis de åbnede deres ejendomme for offentligheden. Loven blev revideret i 1989 som resultatet af et samarbejde mellem staten og fonden *Castellum Nostrum*. Fonden består af en kreds af private ejere og har de seneste 25 år lagt et engageret arbejde i sagen.

I Holland betragter man herregårdene som helheder således, at bygningsanlæg, haver og kulturhistorisk formede landskaber anerkendes som fredningsværdige enheder. Ejerne påtager sig at bevare ejendommens kulturværdier i 25 år mod at opnå fritagelse for en lang række skatter, herunder formueskat og arve- og gaveafgifter. På ejendomme, der har fredede bygninger og haver, gives skattefri tilskud til istandsættelse og restaurering fra det offentlige, dvs. fra staten med 30-50 %, 10 % fra amterne og 30 % fra kommunerne.

I 1989 indførtes muligheden for at yde tilskud med op til 80 % af vedligeholdelse af haver og parker med deres inventar. Man støtter privateje ud fra den betragtning, at det – set fra skattekedernes synspunkt – er den billigste måde at vedligeholde herregårdene på.

Bestræbelserne har medført, at hollandske herregårde, som tidligere var offentligt ejede, igen er overtaget og restaureret af private ejere, som takket være myndighedernes og fondets bevågenhed har sat dem i forbillig stand. Siden 1982 har offentligt støttede gartnere stillet 70000 mandtimer / år til rådighed for havernes vedligeholdelse. Særligt udstyrede biler med haveredskaber og bemannet med fagfolk kører rundt til de privatejede haver og yder hjælp til deres pleje.

I 1973 blev der oprettet en ikke-statslig organisation – *Monumentwacht* – hvis formål er at inspirere og rådgive ejere af historiske bygninger. Ordningen, der støttes af det hollandske kulturministerium, er blevet en stor succes og genstand for stor opmærksomhed fra andre lande.

Organisationen tilbyder ejerne hjælp i form af faguddannede arbejdsteam, der i vogne udstyret med specielt materiel udfører vedligeholdelsesarbejder på bygninger og i haver. Den hollandske stat og de private ejere har erkendt, at den billigste og mest effektive vedligeholdelse af

historiske bygninger er den pleje, der foretages hele tiden og ikke i spring. I alt ca. 1000 slotte og herregårde nyder godt af denne ordning, hvis resultater er meget synlige overalt i landet.

England

Også i England kan betingelserne for ejerskab af en historisk herregård være mindre tyngende end i Danmark, selv om antallet og størrelsesforholdene er helt anderledes. En del af de største stately homes er opført til repræsentation og har ikke som hos os været fast bolig for en familie i umiddelbar tilknytning til et jordbrug.

I England eksisterer ikke det samme nære forhold mellem hovedbygning og ladegård, fordi jorden er fordelt på mange gårde – ofte over hele England – og drives af et stort antal forpagtere. Samtidig har der i England været tradition for, at de store huse var offentligt tilgængelige. Derfor er al bevaringslovgivning i landet præget af kravet om *åbne huse*.

Det er nu almindeligt accepteret, at bevaringen af den engelske herregårdskultur, som omfattes med entusiastisk interesse af befolkningen, må ske som et samarbejde mellem stat og ejere og i langt højere grad end herhjemme omfatte hele ejendommen, hvis værdierne taler der for.

Der er i England en tradition for private bevaringsinitiativer i form af forskellige fondsdannelser, der er fritaget for skat, og som udfører et meget stort og anerkendelsesværdigt arbejde. Også skattebegunstigede fondsdannelser på selve ejendommen er mulig.

Sverige

I 1963 blev det i Sverige bestemt, at alle fideikommiser skulle afvikles ved lov. Afviklingen fik katastrofale følger for nogle herregårde, som blev fuldstændigt splittede, hvorved ikke kun bygninger blev

skilt fra jord, men indbo, biblioteker og kunstsamlinger blev spredt for alle vinde.

Derfor har Kulturdepartementet i 1995 udarbejdet en betænkning, der forsøger at råde bod på situationen og sikre kulturværdierne på de 78 fideikommiser, der endnu ikke er afviklet. Heraf skønnes som minimum, at 35 repræsenterer så store værdier, at det offentlige ikke vil kunne træde ind med økonomisk støtte, hvis de trues af afvikling og dermed splittelse.

Betænkningen foreslår, at arve- og gaveafgift til dels skal kunne betales i form af dokumenterede restaureringsbidrag, som hjælper med til værdiernes opretholdelse, og inden for en tidsbestemt periode. Når perioden er afsluttet, skal en eventuel difference mellem arve- og gaveskatten og de afholdte restaureringsudgifter forfalde til betaling.

Frankrig

I Frankrig er ca. 130000 bygninger med deres omgivelser sikret gennem klassificering (fredning), mens 80000 er klassificeret som bevaringsværdige og optaget på en såkaldt tillægssliste. Ejere af de klassificerede bygninger modtager som minimum 50 % fra staten til dækning af særlige udgifter til vedligeholdelse; maksimalt kan der opnås 80 % dækning af udgifterne. Ejere af bygninger, der er optaget på tillægsslisten, modtager fra staten i gennemsnit 10-20 % af de specificerede vedligeholdelsesudgifter. Endvidere er reparationsudgifter, der ikke er omfattet af stats-tilskud 100 % fradragsberettigede. Og for de ejendomme, som er åbne for offentligheden, er der fra 50-100 % fradrag, også for de dele af kulturmiljøet, som ikke er klassificeret, men som skønnes at tilhøre helheden.

Et ukendt kulturmiljø

Det fremgår af disse eksempler på udenlandske initiativer, at vi i Danmark ikke er

synderligt fremsynede, når det gælder problemerne på privatejede herregårde. Det paradoksale er, at landbrugsdriften på herregårdene aldrig har været mere rationel end i dag, men afkastet beskattes bort fra gårdene, som til gengæld må søge private fonde og ministerier om midler til istandsættelse. Det naturlige økonomiske kredsløb er på den måde endt i bureaukratiske blindgyder, hvor man i stedet kunne ønske sig en model, hvor afkastet forbliver på de gårde, der rummer kulturværdier mod, at almenvellet bliver sikret en given grad af offentlig adgang.

Grundlaget for en politisk handlingsplan bør være et tilbundsgående kendskab til den mangfoldighed af kulturhistoriske elementer, som danske herregårde rummer. Der er udført vægtige undersøgelser og registreringer, men det er fragmenter af en helhed, som ikke bidrager til et samlet overblik over værdierne.

Afslutningsvis vil jeg derfor foreslå, at der tages initiativ til udarbejdelse af en samlet oversigt, der kortlægger bevaringsværdierne ud fra en helhedsbetragtning af arkitektoniske, kulturhistoriske og landskabelige elementer. Oversigten bør udarbejdes som et samarbejde mellem ejerne og en bred vifte af fagfolk.

Bevaring af herregårdens bygninger

At sikre de umistelige og bevaringsværdige herregårdsbygninger er – og vil også fremover – være en byrde for ejeren. En handlingsplan løser ikke problemerne, men kan være et nyttigt styringsredskab, når den bygger på en sammenhængende argumentation for, hvilke bygningsmæssige tiltag, der skal sættes i værk.

Den danske herregård er en jordbrugsejendom, hvor avlsgården er bedriftens centrum. Til avlsgårdens stalde og lader føjer sig andre produktionsbygninger: en vandmølle, en smedje og måske et mejeri. Dertil kommer boliger til folkeholdet og til særligt betroede medarbejdere – og selvsagt ejerens bolig, hovedbygningen, som mand og mand imellem er synonym med herregården.

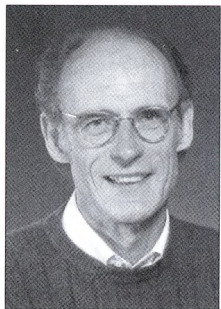
Der er således tale om en stor og meget forskelligartet bygningsbestand. Mange specifikke produktionsbygninger er for længst gået ud af brug, funktionærboliger står tomme, og kun en del af hovedbyg-

ningen tjener sit formål i det daglige. Alligevel udgør bygningerne fortsat en helhed – på én gang en håndgribelig størrelse, som skal forvaltes med de omkostninger, der er forbundet hermed – og et billede, der i sin substans er historisk, og som vi tillægger værdi og ønsker at bevare.

Kortlægning

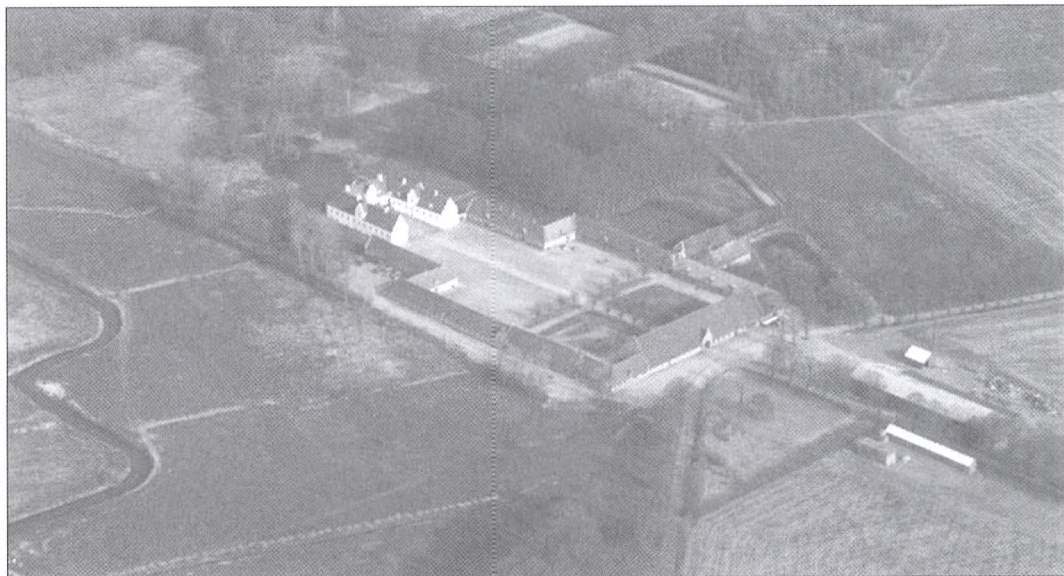
Herregårdenes bygningsbestand rummer mangfoldige og vidt forskellige arkitektoniske og kulturhistoriske værdier. Det er derfor nødvendigt at kortlægge og analysere værdierne for at kunne tage stilling til bygningernes fremtid.

En sådan kortlægning kan med fordel udføres på tre niveauer. Først på et overordnet niveau for at få et overblik over herregårdens samlede bygningsbestand. Derefter fokuseres på hovedanlægget – hovedbygning og avlsgård – og endelig gennemgås de enkelte bygninger. Analysen vil omhandle de strukturelle træk ved bygningernes placering i landskabet og bygningernes indbyrdes sammenhæng, hvor de indgår i et samlet bygningskompleks. Ved den enkelte bygning vil det

Af arkitekt M.A.A.
Ebbe Keld Pedersen,
Kulturarvsstyrelsen,
Museumskontoret;
ekp@kuas.dk.

Bistrup Hovedgård syd for Randers med det store avlsgårdsanlæg.

tillige være nødvendigt at registrere bygningens tekniske stand og dens aktuelle brug.

På baggrund af denne kortlægning kan der foretages en prioritering blandt bygningerne. Nogle vil repræsentere arkitektoniske og kulturhistoriske værdier i et omfang og af en karakter, der gør, at bygningerne må betegnes som umistelige. Andre vil være bevaringsværdige som markante enkeltbygninger eller som vigtige dele af en helhed. Og endelig vil der være bygninger, der er af mindre betydning for helheden eller er i så ringe teknisk stand, at det ikke er rimeligt at søge dem opretholdt. Denne prioritering kan udmøntes i strategier for, hvad der skal ske med bygningerne.

Bevaring – en strategi

Bevaring er en strategi, der sigter mod at opretholde det bestående. Ved at vælge denne strategi er der implicit taget stilling

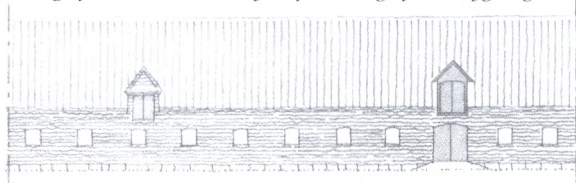
til, at en bygning skal bestå i overskuelig fremtid, og at den skal forvaltes på en sådan måde, at de værdier, bygningen repræsenterer, ikke går tabt.

De generelle principper i bevaringsarbejdet ved ældre bygninger er, at bygningen skal bevares ud fra sine egne forudsætninger. Det vil sige, at bygningens særlige karakter skal opretholdes. Indgreb i bygningen skal begrænses mest muligt. Nødvendige indgreb må udføres nænsomt. Skader skal forebygges. Der bør kun anvendes traditionelle materialer og gennemprøvet byggeteknik. Materialer skal repareres frem for udskiftes. Og endelige må det sikres, at bygningsarbejderne gennemføres med god håndværksmæssig kvalitet.

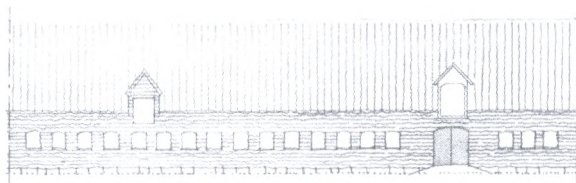
I praksis er der således tale om, at bygningen opretholdes i den skikkelse, den har i dag. I det ydre drejer det sig om bygningens hovedform, tagflader og facader tillige med bygningens materialekarakter.

Figur 1

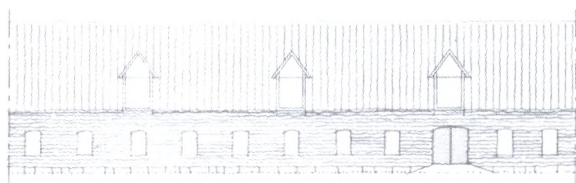
Uddrag af arkitektonisk analyse af ændring af staldbygning

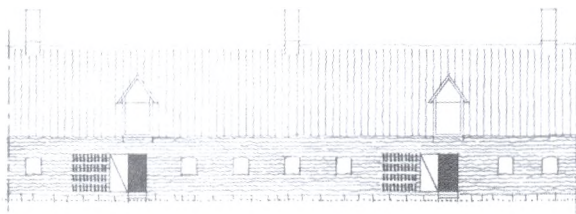
Eksempel 1 viser de eksisterende forhold på Bistrup, sådan som de typisk forefindes ved staldbygninger.

Eksempel 2 tager udgangspunkt i nogle relativt små indgreb. Dobbelt så mange vinduer og glas i de eksisterende kviste.

Eksempel 3 tager udgangspunkt i middelstore indgreb. Eksisterende vinduer er udvidet. Der er opsat nye kviste med glas og en ekstra kvist er tilføjet.

Eksempel 4 tager udgangspunkt i større og mere omfattende indgreb. I facaden er ommuret to steder med felter af mønstermurværk, der tillader lysindfald. Dørene er forsynet med skydeporte. Der er opsat kviste med glas og tilføjet lanterner i tagryggen som ovenlys.

Tålegrænse for ændringer

En bevaringsstrategi indebærer selvsagt begrænsninger med hensyn til i hvilket omfang og på hvilken måde, en bygning kan ændres. Bevaringsværdien indicerer således en tålegrænse. Tålegrænsen er et udtryk for, hvilke bygningsmæssige ændringer, der kan accepteres, hvis bevaringsværdierne ikke skal lide overlast.

Det er således den enkelte bygnings bevaringsværdier, som ligger til grund for brugen af tålegrænssebegrebet. De arkitektoniske værdier knytter sig til bygningens hele fremtoning, formgivningen af detaljer, brugen af materialer, konstruktioner og

byggeteknik. De kulturhistoriske værdier fremkommer på baggrund af bygningens historiske forudsætninger og dens materielle historie – bygningshistorien. Jo bedre bevaringsværdierne er beskrevet, desto bedre er grundlaget for en stillingtagen til påtænkte ændringer af bygningen.

Tålegrænsen har som regel først relevans i forbindelse med et konkret byggeprojekt. Men det er muligt gennem en arkitektonisk analyse at afdække nogle spilleregler eller et råderum for ændringer. En sådan analyse har arkitekt M.A.A. Lars Nicolai Bock gennemført på Bidstrup Hovedgaard. Figur 1 viser et uddrag af den

omfattende analyse, der skulle sandsynliggøre, at en tidligere staldbygning kan anvendes til andre formål end landbrugsdrift.

Det giver sig selv, at spillerummet for bygningsmæssige ændringer er meget snævert, i de tilfælde hvor en bygning er klassificeret som umistelig.

Brug – fortsat brug – genbrug

Bygninger opføres med et bestemt formål for øje – en bestemt brug. Bygningens berettigelse er dens anvendelighed. Ældre driftsbygninger er i årenes løb blevet ændret for at imødekomme nye krav og behov. Når en bygning bliver tilpasset nye driftsformer, er der tale om *fortsat brug*. Det er først i de tilfælde, hvor en bygning ikke længere opfylder sit formål – er gået ud af brug – og derfor tages i anvendelse til et nyt formål, at man kan tale om *genbrug*.

Bygninger er altid blevet genbrugt. Når det drejer sig om tidligere driftsbygninger, vil en indretning til lager- værksteds og udstillingsformål i alt væsentligt kunne realiseres inden for bygningernes bestående ydre rammer.

Genbrug lader sig vanskelige praktisere, når bygningerne ønskes indrettet til formål, der indebærer, at mennesker skal opretholde sig i dem i længere tid. Kravene til dagslys, opvarmning, isolering og alle slag tekniske installationer er så afvigende for bygningernes oprindelige indretning, at det ikke kan undgå at ændre bygningernes hele karakter – både i det indre og i det ydre.

Man kan sige, at det formål, en bygning er opført til, udgør bygningens idégrundlag. Det kan være vanskeligt at bevare en oprindelig idé, når en ny funktion skal indpasses, og når denne fordrer en anden idé. Ideelt set er en vellykket ombygning en syntese af flere ideer – en historisk og en nutidig – i et arkitektonisk hele.

Bevaringsniveau

Nu er det så sin sag at udvikle et koncept til genbrug af tidligere driftsbygninger. Beliggenheden i forhold til bysamfund og infrastruktur vil være forhold, de kreative ideer skal holdes op imod. Dertil kommer, at en genopretning og nyindretning af de byggeteknisk simple bygninger er omkostningskrævende. At skabe *tiltro* til og finansieringsgrundlag for et koncept er yderst vanskeligt.

Det må derfor påregnes, at mange driftsbygninger, der i dag *står tomme*, næppe finder anvendelse inden for overskuelig tid. Er strategien, at bygningerne skal bevares, må de løbende holdes ved lige. Især er det vigtigt, at klimaskærmen holdes intakt, så den kan *modstå* vejr og vind. Her kan det, for at reducere vedligeholdelsesomkostningerne, være nødvendigt at gøre afbigt på den *ideale* bevaringsforordning.

Eksempelvis, når et udtjent stråtag eller teglhængt tag skal udskiftes, kan det overvejes at anvende et andet tagmateriale til afdækningen, det være sig pandeplade, tagpap, eternit eller stålplade. Det er en arkitektonisk opgave at finde en tagdækning, der harmonerer med bygningen og det bygningsmiljø, den er en del af. Er det bindingsværksbygninger med sort opstregede stolper og gulkalkede tavler eller står facaderne i røde teglsten. Desuden må man være opmærksom på, at den løsning, der vælges, også er den "rigtige" på egnen. I Vendsyssel er pandeplade den billige egnstypiske tagdækning.

De fleste driftsbygninger er ved deres størrelse og enkle hovedform robuste overfor en sådan ændring. Set fra et arkitektonisk synspunkt er det vigtige i denne forbindelse, at bygningens volumen og de rum, som bygningen er med til at danne, bliver opretholdt. I kulturhistorisk sammenhæng er bygningen fortsat en brik i

fortællingen om herregårdens bygningsbestand.

Man kan sige, at en bygning, som i dag står ubenyttet og fortsat vedligeholdes, er lagt i "mølpose". Så længe bygningen består, har den alt andet lige et brugsmæssigt potentiale. Om dette over tid kan aktiveres, kan der kun spås.

Når det er for sent

Uanset om en bygning er vurderet bevaringsværdig eller ej, vil dens tekniske stand være bestemmende for, om den kan opretholdes. Ælde, nedslidning og svigtende vedligeholdelse kan have ført til en svækkelse af bygningen. Og har bygningen stået tom i en årrække, må en eventuel genopretning på forhånd afskrives. Uanset hvilken bygningstype, der er tale om – driftsbygninger, funktionærboliger eller lysthuse – er det forstemmende at se forfaldet tage overhånd. På den baggrund kan der argumenteres for en nedtagning af bygningen.

Ved fjernelse af en bygning fremkommer bogstaveligt talt et tomrum. Det er et arkitektonisk problem, hvordan et sådant tomrum behandles især i de tilfælde, hvor bygningen er en del af en bygningsmæssig og rumlig helhed. Bør der opføres en ny bygning med samme volumen, eller kan der findes en erstatning fx i form af træplantning og afskærmende mure? Eller må der tænkes i et helt nyt rumligt koncept?

Problemstillingen er for nylig blevet illustreret i arkitektkonkurrencen om en udstillingsbygning på herregården Fuglsang. I det ene projektforslag placeres og udformes udstillingsbygningen som en moderne fortolkning af en tidligere ladebygning, med gentagelse af ladens profil og volumen. Derved genskabes den oprindelige gårdsplads og dens rumlige proportioner.

Det andet projektforslag tager udgangspunkt i, at Fuglsang består af række

selvstændige bygninger med hver deres individuelle karakter. Udstillingsbygningen udformes derfor som en selvstændig bygning ved siden af de bestående, men uden for det tidligere anlæg. "Herved trækkes herregårdsskabet helt ind i den centrale del af anlægget og bliver således en væsentlig del af den oplevelse man får, når man besøger Fuglsang", som det siges i dommerbetænkningen.

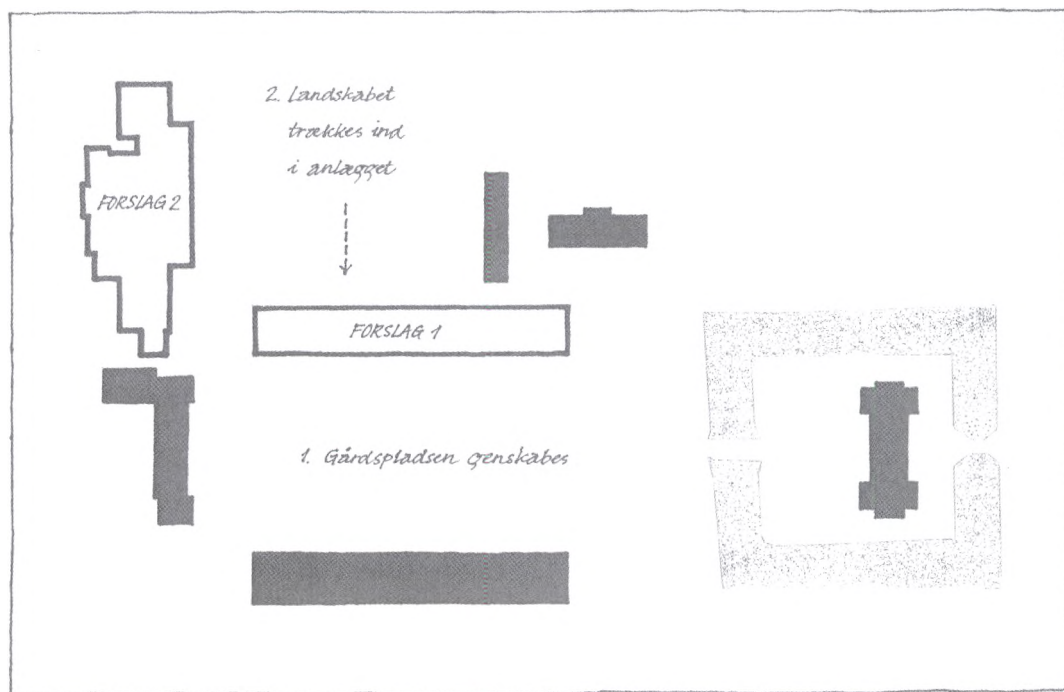
Det første projektforslags kvaliteter – der bygger på en bevaring af bygningsanlæggets tidligere struktur – er kendte. Det andet projektforslag – der repræsenterer en nytænkning – indeholder andre kvaliteter, som det kan blive spændende at se realiseret, al den stund, at det er dette projekt, en enig dommerkomite har anbefalet.

Eksemplet Fuglsang kan være en illustration af, at nedrivning af en bygning altid bør følges op af et arkitektonisk tiltag, som kvalitativt kan opveje ændringen. Det er derfor nødvendigt allerede før en bygning tages bort, at gøre sig klart, hvad der skal komme i stedet.

Set fra et kulturhistorisk synspunkt vil nedtagning af en bygning altid betyde et tab. Et håndgribeligt vidnesbyrd om fortiden forsvinder. Derfor må det være en forpligtigelse at dokumentere det, som tages bort. Det kan gøres ved fotografier af bygningens eksteriør og interiør suppleret med en plantegning, der viser bygningens indretning og angiver, hvordan bygningen har været benyttet. Bygningen er forsvundet, men viden om den bevares i arkiverne.

Den sammenhængende argumentation

Vender vi tilbage til udgangspunktet, så er det ønskeligt, at der sker en kortlægning af herregårdens bygningsbestand, og at der foretages en prioritering af bygningerne på baggrund af deres arkitektoniske og kulturhistoriske værdier og deres brugsmæssige potentiale. Prioriteringen kan danne

Fuglsangs hovedbygning ligger på et voldsted omgivet af vandfyldte grave. Til herregårdslandskabet hører den naturfredede halvø Skejten med strandenge, stenstrøninger, gamle bredkronede ege og græssende kreaturer.

grundlag for valg af strategier for bygningernes forvaltning.

Strategierne kan være bevaring, fornyelse, modernisering og ajourføring og omfatte enkeltbygninger, en gruppe af bygninger eller et bygningsanlæg. Strategierne er udtryk for en vurdering af ejendommens aktuelle situation og perspektiverne videre frem.

De umistelige og bevaringsværdige bygninger bør omfattes af en bevaringsstrategi. Den indebærer, at bygningerne skal vedligeholdes og anvendes på en måde, så de værdier, bygningerne repræsenterer, ikke lider overlast. Strategien kan nuanceres i bevaringsniveauer, der principielt angiver retningslinier for bygningernes opretholdelse og råderummet for bygningsændringer.

Strategierne, der – provokatorisk sagt – også kan omfatte en reduktion af herregårdens bygningsbestand, kan udmøntes i en handlingsplan. I en handlingsplan fastlægges de initiativer, der skal sættes i værk inden for et afgrænset tidsrum og inden for en given økonomisk ramme for at føre strategierne ud i livet.

En handlingsplan er konkret og udtryk for et valg. Det vigtige er her, at den er resultat af en proces, hvor alle aspekter ved bygningerne – værdier, teknisk tilstand, aktuel brug og fremtidige anvendelsesmuligheder – har været taget op til overvejelse, og at valget således bygger på en sammenhængende argumentation.

Noter

Denne artikel tager afsæt i "Gårdens bygninger – Fredede landbrugsbygningers brug og bevaring", som er resultat af et forskningsprojekt, gennemført for en bevilling fra Forskningsrådenes fælles satsningsområde "Det Agrare Landskab i Danmark".

Projektet, som blev afsluttet i 2003, er alene publiceret på Internettet: www.gaardensbygninger.dk.

Som led i projektet udarbejdede arkitekt M.A.A. Lars Nicolai Bock i 2000 en "Handlingsplan for Bidstrup avlsgård", som også findes på hjemmesiden.

Arkitektkonkurrencen om en udstillingsbygning på Fuglsang er omtalt i en artikel i tidsskriftet Arkitekten nr. 8 – 2005.

Godsejer Viktor A. Goldschmidts Fond (afdeling B)

Fonden bestyres af Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Præsidium. Fondens midler skal bl.a. anvendes til forsøg og undersøgelser vedrørende bekæmpelse af sygdomme hos dyr.

Legatportionerne, der er strengt personlige, kan tildeles for et tidsrum af indtil 3 år. Beløbenes størrelse fastlægges i hvert enkelt tilfælde af fondsbestyrelsen.

Ansøgninger bilagt udførlige oplysninger om, til hvilke formål og på hvilken måde beløbet agtes anvendt, skal indsendes til Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab inden den 1. august.

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab's Informations-, Rejse- og Uddannelsesfond

Fondens formål er at støtte unge under landmandsuddannelse eller under den videregående landbrugsuddannelse, til studiets gennemførelse eller til rejser i forbindelse med studiet.

Ansøgningsskemaet kan rekvireres på telefon 4341 1769 eller via vores hjemmeside www.1769.dk.

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

MAGASINPOST
Id-nr. 09312

POST

B

PP

DANMARK

Returadresse/ Afsender
Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen

09312 ARC 301695 000
E HOUGAARD JACOBSEN
SØLLERØD PARK 15, ST.0005
SØLLERØD
2840 HOLTE 2840 0108/13 1

Med traditioner ind i fremtiden

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab er et forum for innovation af samspillet mellem jordbrug, miljø, forbrugere samt jordbrugsforskning og -produktion. Selskabet er Europas ældste landbrugsorganisation – stiftet i 1769 – og uafhængig af politiske interesser og geografiske grænser. Hendes Majestæt Dronningen er selskabets protektor. Selskabets målgruppe er personer, som har lyst til at bidrage til debatten i jordbruget – landmænd, rådgivere, forbrugere samt medarbejdere i jordbrugserhvervets uddannelses- og forskningsinstitutioner. Med respekt for forskelligheder fremmer vi videndeling gennem formidling og iværksættelse af fremsynede debatter om temaer af national og international interesse for bæredygtig udvikling i jordbrugsproduktionen. Se også www.1769.dk.

Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 43 41 17 69
Telefax 43 41 02 10

lhs@1769.dk
www.1769.dk

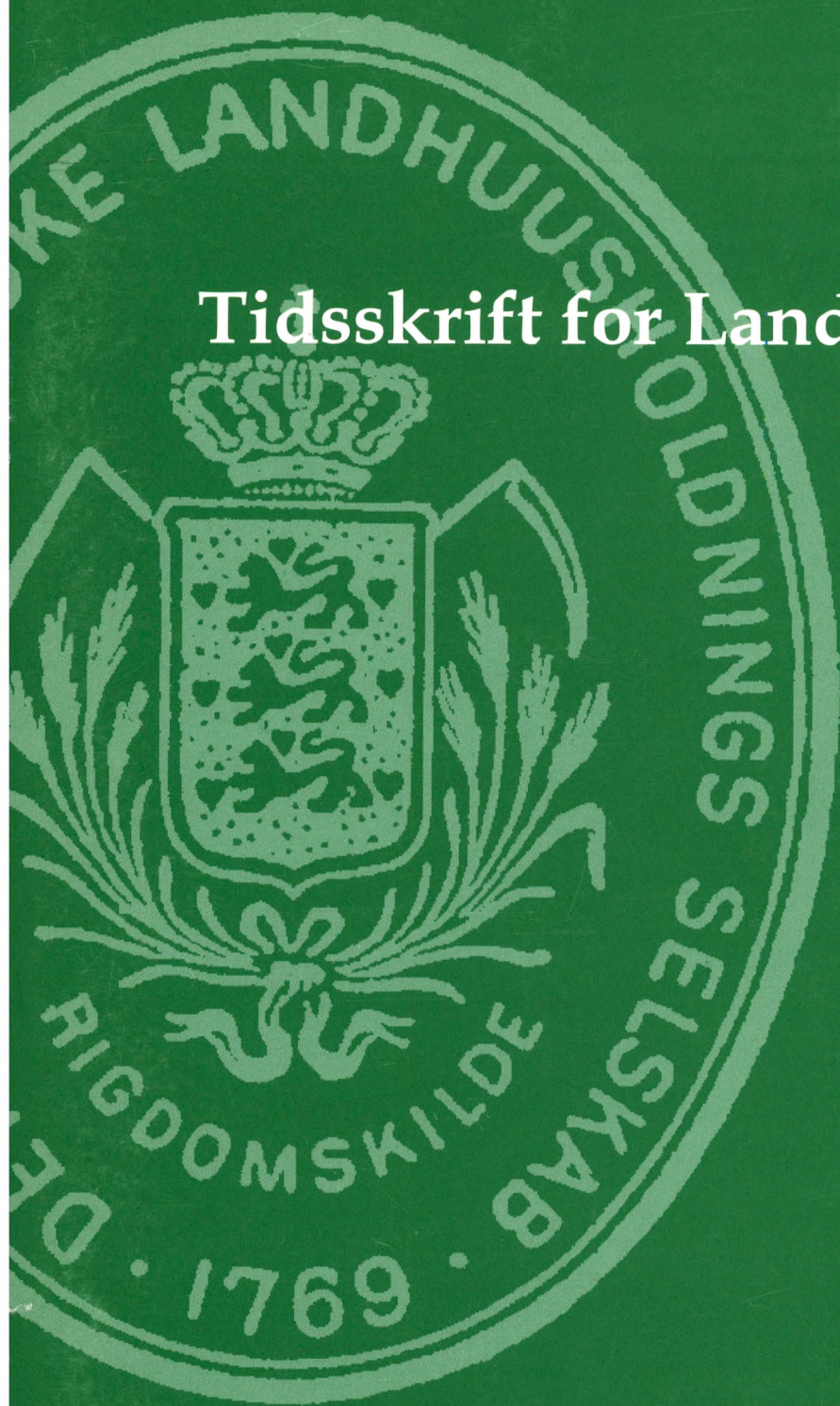

541 Tryksag 227

192. årgang

Tidsskrift for Landøkonomi

3/2005

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab

3/2005

192. årgang - november 2005

Redaktion

Ansvarshavende redaktør,
direktør Hans Peder Dam

Abonnement

4 numre/år kr. 325, ekskl. moms.

Medlemmer af Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab modtager
gratis „Tidsskrift for Landøkonomi“.

Løssalg

Kr. 95, ekskl. moms og forsendelse.

Annoncepriser

1/2 side sort/hvid kr. 2.400

1/1 side sort/hvid kr. 3.900

1/1 side placeret kr. 4.250

Farvetillæg efter nærmere aftale.

Udgiver og ekspedition

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12, 6600 Vejen
Telefon 43 41 17 69 Telefax 43 41 02 10
lhs@1769.dk
www.1769.dk

Grafisk Produktion

Company Care
Granvang, Læborgvej 51, 6650 Brørup
Telefon 29 91 19 50 Telefax 75 38 88 41
post@company-care.dk

Tryk

Kannike Graphic A/S
Sommervej 9, 8210 Århus V
Telefon 86 75 05 00 Telefax 86 75 05 22
hea@kannike.dk
www.kannike.dk

ISSN 0040-7119

Redaktionen afsluttet 8. december 2005

Tidsskrift for Landøkonomi

Indhold

Lektor Henrik Zobbe

Seniorforsker Kim M. Lind

Forskningsassistent Martin Magelund Rasmussen

Store udfordringer for WTO – globalisering og udvikling 5

Professor Søren Kjeldsen-Kragh

Hvorfor er WTO-forhandlingerne

i vanskeligheder? 19

Landbrugslærer Kaj Lund Sørensen

Spillet om de fattige – om u-landene i WTO 35

Journalist Aage Krogsdam

Sammendrag fra efterårsseminaret:

Fremtidens landbrugsbyggeri

– hvor og hvordan? 49

Filosof Arno Victor Nielsen

Landbrugets synlighed 63

økologi for alle

Arla Foods' økologiske mission

Arla Foods' mission for økologien er at tilbyde et attraktivt økologisk sortiment, så den moderne forbruger oplever, at hun/han bidrager til sin sundhed og medvirker til at skabe et bedre miljø for mennesker og dyr

Økologi skal være tilgængelig, til at betale og kvalitetsmæssigt leve op til moderne forbrugeres krav.

Kig også på Arla Foods' hjemmeside:
www.arla.dk

Store udfordringer for WTO - globalisering og udvikling

*Afdeling for International økonomi og politik,
Fødevareøkonomisk Institut, Den Kgl.
Veterinær- og Landbohøjskole*

Indledning

Multilaterale forhandlinger om yderligere liberaliseringer af verdenshandlen foregår for øjeblikket i regi af den 9.¹ forhandlingsrunde under verdenshandelsorganisationen WTO (World Trade Organization). Medlemslandene har forpligtet sig til, at forhandlingerne skal sikre en bedre integration af udviklingslandene i verdensøkonomien. Intentionen afspejles i benævnelsen „Doha-udviklingsrunden“. Runden indebærer særskilte forhandlinger omkring industrivarer, landbrugsvarer, service samt handelsrelaterede forhold som told procedurer og fødevarestandarder.

Fokus har i særdeleshed været rettet mod problemstillinger omkring de industrialiserede landes højtudviklede og komplicerede landbrugsprotektionisme og de deraf afledte problemer for udviklingslandene. Denne forsimpling af problemstillingen er i et formidlings-perspektiv klassisk og indbydende – rig mod fattig – og det kan dermed ikke overraske, at skylden for manglende gennembrud i de samlede Doha-forhandlinger i medierne og i den brede offentlighed som oftest er blevet lagt på landbrugsområdet og manglende fleksibilitet fra de rigere industrialiserede lande som EU og USA².

Selvom der er en høj grad af rimelighed i denne fremlægning, kan det til tider fremstå, som om udviklingslandenes problemer udelukkende skyldes de rigere landes landbrugsprotektionisme. Dette udsagn – uden på nogen måde at negligere landbrugsprotektionismens negative effekter – giver dog ikke et sandfærdigt billede af problemstillingen omkring handel og udvikling.

Formålet med denne artikel er at give en introduktion til de nuværende landbrugsforhandlinger, herunder fremdrage de centrale problemstillinger og deres indbyrdes betydning. Afsnit 2 præsenterer de

Af lektor Henrik Zobbe - email: hiz@foi.dk
Seniorforsker Kim M. Lind - email kim@foi.dk
Forskningsassistent Martin Magelund Rasmussen -
email mmr@foi.dk

mulige gevinster ved en aftale og underafsnittene gennemgår status for landbrugsforhandlingernes hovedområder. Afsnit 3 diskuterer vindere og tabere som følge af en ny verdenshandelsaftale mens en kort konklusion findes i afsnit 4.

De nuværende forhandlinger på landbrugsområdet

Landbrugsområdet er helt centralt i de nuværende forhandlinger. På den ene side er dette politisk følsomme område med til at forhindre en acceptabel fremdrift i forhandlingerne og på den anden side er en aftale på netop landbrugsområdet vigtig på grund af det store fokus på udvikling i den nuværende forhandlingsrunde. At den manglende fremdrift i forhandlingerne primært henføres til landbrugsforhandlingerne og de rigere landes landbrugsprotektionisme er ikke fuldstændigt urimeligt, men forhåbningerne om, at fordelene for udviklingslandene af liberalisering af landbrugsmarkederne i de industrialiserede lande umiddelbart fører til udvikling, er modsat ikke fuldstændig rimelige. Forholdet mellem handel og udvikling er kompleks. De psykologiske virkninger af en landbrugsaftale og dermed ultimativt begrænsning af landbrugsprotektionismen i de rigere industrialiserede lande må dog ikke undervurderes. At de rigere lande accepterer et handelsregime, der sætter væsentlige begrænsninger på deres landbrugsprotektionisme, og derved øger udviklingslandenes markedsadgang på dette for dem vigtige område, bringer håb for de fattigere lande om økonomisk udvikling.

De samlede potentielle elfærdsgevinster (indkomstforbedringer) ved *fuld* liberalisering (fjernelse af al told og støtteordninger) på alle varemarkeder er efter Verdensbankens *ex ante* estimeringer ca. 290 mia. dollars årligt fra 2015 og frem. Størrelsesmæssigt svarer dette til Østrigs årlige BNI (Verdensbanken, 2005). Værdien af en fuld

handelsliberalisering af varehandlen er imidlertid svær at sætte eksakte tal på og derfor forbunden med stor usikkerhed. Et eksempel på dette er, at forskellige analyser har estimeret de samlede indkomstforbedringer fra 180 mia. dollars til over en billion (Curtis and Cirriak, 2003).

Ifølge helt nye analyser fra Verdensbanken vil en liberalisering af handlen med landbrugsvarer tegne sig for omkring 2/3 af de samlede globale gevinster ved en fuld liberalisering (se tabel 1). Derudover viser analyserne, at omkring 2/3 af de gevinster udviklingslandene vil kunne opnå under fuld liberalisering af den globale varehandel, stammer fra landbrugsliberaliseringen (se tabel 2). Da samtidig ca. 75 % af de fattigste mennesker på jorden bor og lever i landdistrikter og er direkte eller indirekte afhængig af landbruget (Pinstrup-Andersen, 2002), ses det tydeligt, hvorfor landbrugsområdet er det helt centrale i Doha-udviklingsrunden. Selv små absolutte indkomstforbedringer for disse fattigste mennesker kan betyde en væsentlig procentuel indkomstforbedring. Udviklingslandene vil samlet set opnå ca. en tredjedel af de genererede velfærdsforbedringer ved en fuld liberalisering af varehandlen (se tabel 6), hvilket ikke er ubetydeligt i forhold til udviklingslandenes nuværende andel på ca. en femtedel af globalt BNI.

Tabel 1: Fordeling af effekter på global velfærd under fuld liberalisering

Velfærdsgevinster hidrørende fra fuld liberalisering af: (i procent)	Fra fuld liberalisering af:			
	Landbrug og fødevarer	Tekstiler og beklædning	Andre varer	Alle varer
Rigere industrialiserede landes politikker	46	6	3	55
Udviklingslandes politikker	16	8	21	45
Alle landes politikkers påvirkning af global velfærd	62	14	24	100

Kilde: Anderson og Martin (2005a).

Doha-runden indeholder imidlertid ingen forhåbning om fuld liberalisering af varehandlen. Runden vil selv i et relativt optimistisk scenarium³ formodentligt kun bidrage til en gevinst på ca. 1/3 (ca. 96 mia. dollars) af den potentielle effekt ved en fuld liberalisering. Under dette mere realistiske scenarium er et vigtigt resultat, at liberaliseringen af handlen med ikke-landbrugsvarer (inkl. tekstiler) vil kunne medføre lige så store gevinster for udviklingslandene, som de gevinster der kan opnås ved landbrugsliberaliseringerne (Anderson og Martin, 2005a p. 16). Dette scenarium illustrerer således, at liberalisering af handlen med ikke-landbrugsvarer er særdeles vigtig for såvel rigere som fattigere lande.

En liberalisering af handlen med landbrugsvarer vil føre til øget samhandel og øget indkomst. Men effekten af liberaliseringerne mellem regioner er vigtig at fremdrage for at bidrage til et mere nuanceret billede af diskussionerne under de nuværende landbrugsforhandlinger. Fuld liberalisering af de industrialiserede landes

politikker vil på globalt plan bidrage med 75% (46/62, se kolonne 1 i tabel 1) af de samlede velfærdsgevinster på landbrugsområdet, der som ovenfor angivet vil bidrage med ca. 2/3 af de samlede gevinst-er ved fuld liberalisering. De resterende 25% af gevinsterne på globalt plan ved fuld handelsliberalisering indenfor landbrug vil komme fra reformering af udviklingslandenes egne politikker. Hvor dette resultat måske ikke er overraskende, er det værd at bemærke – under ihukommelse at 2/3 af ulandenes gevinster ved fuld liberalisering vil komme fra landbrugssektoren – at mere end halvdelen af gevinsterne fra landbrug for udviklingslandene vil blive genereret af reformering af udviklingslandenes egne politikker, se tabel 2 (Anderson og Martin, 2005a). Lidt forsimplet sagt vil de rigere industrialiserede landes liberalisering af handlen med landbrugsvarer primært gavne dem selv, mens udviklingslandene proportionalt må bære en større del af liberaliseringsbyrden for at indfri gevinsterne fra fuld liberalisering.

Tabel 2: Fordeling af effekter på udviklingslandes velfærd under fuld liberalisering

	Fra fuld liberalisering af:			
Velfærdsgevinster hidrørende fra fuld liberalisering af: (i procent)	Landbrug og fødevarer	Tekstiler og beklædning	Andre varer	Alle varer
Rigere industrialiserede landes politikker	29	17	4	50
Udviklingslandes politikker	33	10	7	50
Alle landes politikkers påvirkning af global velfærd	62	27	11	100

Kilde: Anderson og Martin (2005a).

Velfærdsgevinsterne fra fuldstændig liberalisering af de rigere industrialiserede landes landbrugs politikker forstået som fjernelse af al støtte og told vil ifølge verdensbankens seneste forskning blive fordelt i en ratio 75/25 mellem rige og fattige lande. Tabel 3 viser denne ratio tillige med procentuelt bidrag til velfærdsgevinsterne fra landbrugsforhandlingernes tre hoved-områder og fordeling af velfærdsgevinsterne fra de enkelte hovedområder til henholdsvis rige lande og udviklingslande.

Tabel 3: Fordeling af globale velfærdsgevinster ved fuldstændig fjernelse af al støtte og told, 2001. (i procent)

Landbrugs-liberaliseringskomponent:	Modtager region		
Høj-indkomst landes liberalisering af:	Høj-indkomst lande	Udviklingslande	Verden
Markedsgang (grænsebeskyttelse)	66	27	93
Eksportstøtte	5	-3	2
Indenlandsk støtte	4	1	5
Alle komponenter	75	25	100

Kilde: Anderson og Martin (2005a)

Modelleringen i tabel 3 tager udgangspunkt i fuld liberalisering i de rigere industrialiserede lande, idet det er et enkelt scenarium at arbejde med, men som anført ovenfor vil Doha-runden langt fra afstedkomme fuld liberalisering. Størrelsesforholdene i tabellen er imidlertid værd at notere sig uanset dybden af liberalisering, herunder særligt betydningen af markedsadgang i forhold til indenlandsk støtte og eksportstøtte.

Landbrugsforhandlingernes hovedområder

Uruguay-rundens landbrugsaftale definerer hovedområderne i de nuværende landbrugsforhandlinger: Markedsadgang, eksportstøtte og indenlandsk støtte. Dette udgangspunkt er senest fuldt op af en formel rammeaftale fra juli 2004 (WTO, 2004), der skitserer grundlaget hvorpå forhandlingerne baseres frem til en endelig aftale. Rammeaftalen gav klare retningslinier på nogle områder

- udfasning af al eksportstøtte (tidspunkt fastsættes i de kommende forhandlinger),
- andre former for „eksport støtte“, som eksport kreditter, forsikringsprogrammer og fødevarehjælp disciplineres og udfases delvist,
- substantiel reduktion af det samlede indenlandske handelsforvridende støtteniveau efter en trinvis formel, hvorved lande der har det højeste støtteniveau vil foretage de største reduktioner,
- der sættes loft på 5% af produktionsværdien i en historisk referenceperiode over støttemuligheder i blå boks,
- reduktion i de minimis støtte,
- speciel og differentieret behandling for

udviklingslandene, herunder fritagelse for de mindst udviklede lande for at foretage reduktioner under landbrugskapitlet i Doha-runden

På andre punkter er rammeaftalen mindre klar:

- forhandling om kriterierne for blå boks⁴,
- forhandlinger om markedsadgang (told) skal ske efter princippet om en trinvis formel (metodisk analogt til reduktionerne på indenlandsk handelsforvridende støtte) og aftalen taler om substantiel toldreduktion, men ellers er ambitionsniveauet for nedsættelse af toldbeskyttelse fuldstændig udeladt,
- et uniformt loft over samtlige toldtariffer skal overvejes,
- fleksibilitet for landes egen udpegning af sensitive produkter der undtages fra den generelle aftale om toldreduktioner, men hvor toldkvoteudvidelse skal indarbejdes,
- udviklingslande kan udpege et antal specielle produkter, som vil kunne komme under fleksible ordninger.

Rammeaftalen er på et par principielle punkter nyskabende. For det første ser der ud til at være en accept af „leveling the playing field“ – et harmoniseret udgangspunkt – der skabes ved, at reduktionskravet til landenes handelsforvridende landbrugsstøtte differentieres (Zobbe, 2004, p. 25), hvilket betyder, at de, der støtter mest, reducerer mest og dermed, at de samlede støtteniveauer på længere sigt vil nærme sig hinanden⁵. Desuden indtages flere støtteformer under disciplinering (blå boks, de minimis støtte), hvilket på kort sigt muligvis kan give anledning til en forøgelse af det absolutte støtteniveau⁶ (Pukman, et al, 2005), men som på længere sigt vil betyde mulighed for en stærkere disciplinering af

den handelsforvridende landbrugsstøtte.

De mest uklare formuleringer i rammeaftalen er omkring markedsadgang. Der er eksempelvis ingen detaljer om væsentlige områder som referenceperioder, beregningen af „ad valorem equivalent“ (AVE) og guidelines omkring udnævnelsen af et „passende“ antal af sensitive produkter. Dette understreger, at netop markedsadgang er en af de mest centrale knaster i de nuværende forhandlinger. De specifikke forhandlingstilbud og -positioner fra forskellige forhandlingsgrupper skal ikke gengives her, men nedenfor sammenfattes i kort form de principielle problemstillinger under hvert hovedområde i landbrugsforhandlingerne.

Eksportstøtte

Dette område er i usædvanlig grad udstillet som et unilateralt problem for EU, idet EU absolut bruger langt flest midler på eksportstøtte. Empiriske analyser viser, at EU's eksportstøtte i særlig grad skader de store eksportorienterede lande i Cairns gruppen og ikke overraskende har netop disse lande været særdeles aktive omkring fjernelse af netop dette handelsforvridende instrument. Hvad der er mindre kendt er imidlertid, at analyserne også viser, at særligt mellemindkomstlande bruger eksportstøtte til skade for de mindst udviklede lande. Relativt er de handelsforvridende effekter større for de mindst udviklede lande ved mellemindkomstlandenes brug af eksportstøtte end ved de industrialiserede landes brug af instrumentet (Hoekman og Messerlin, 2005, pp. 205-206).

Som „modydelse“ for at reducere brugen af eksportstøtte har EU krævet, at andre forvridende instrumenter på dette område, som f.eks. eksportkreditler, statslige handelsselskaber samt fødevarehjælp til brug for afsætning af overskudsproduktion, disciplineres. Effekterne af indirekte erhvervsstøtte fra

sådanne arrangementer synes umiddelbart af mindre vigtighed, men der mangler studier til at klarlægge mere præcist omfanget og effekten af dette støtteniveau (Hoekman og Messerlin, 2005).

Forhandlingerne på eksportstøtteområdet kompliceres af at en fjernelse af støtten som udgangspunkt får verdensmarkedsprisen til at stige. Dette vil få negative følger for importafhængige lande. Da det imidlertid er så uheldigt, at det ofte er de fattigste lande, der er importører af fødevarer, der eksporteres med støtte, og som dermed vil lide tab, giver dette i Doharundens udviklingsperspektiv anledning til overvejelser om iværksættelse af velfærdsdistribuerende foranstaltninger.

Indenlandsk støtte

Princippet om det harmoniserede udgangspunkt (leveling the playing field) er under forhandlingerne bredt accepteret. EU har accepteret, at USA's reduktionsforpligtelse vil blive mindre end den reduktion EU vil blive forpligtet til i en fremtidig aftale (EU-kommissionen, 2005). Rammeaftalen fra juli 2004 angiver desuden, at der vil blive sat produktspecifikke lofter over støtten, således at der ikke sker en omfordeling mellem produkter af det enkelte lands tilladte støtte. Slagsmålet op til Hong Kong mødet koncentrerer sig i særdeleshed om størrelsesordenen på nedsettelsen af AMS-niveaet. Det centrale er, udover placering af lande i specifikke reduktionsgrupper og de specifikke reduktionskrav, det særdeles vigtige spørgsmål om, hvad der skal reduceres i forhold til. Skal der reduceres videre på loftet fra Uruguay-runden eller skal der defineres nye basisperioder?

I forhold til blå boks, som i Doharunden bringes under disciplinering, diskuteres et loft på mellem 2,5% til 5% af den samlede produktionsværdi. Det interessante i forhold til denne rubricering

af mindre handelsforvridende støtte er imidlertid den iværksatte diskussion om definitionen på boksen. EU har tidligere været dybt afhængig af den blå boks på grund af hektar- og dyrepræmierne. Med reformerne af den fælles landbrugspolitik fra 2003 er store dele af denne støtte nu overflyttet til den grønne boks. EU står dog tilbage med Frankrigs hektarstøtte, der ikke afkobles fuldt ud i denne omgang, samt en del dyrepræmier der skal placeres i den blå boks. USA har med den seneste landbrugslov fra 2002 imidlertid brug for en omdefinering af blå boks, for at den kan indeholde dele af den amerikanske støtte⁷ (Aggerwal, 2005). Umiddelbart ser det således ud til, at både EU og USA har brug for denne boks.

En analyse af Jensen og Zobbe (2005) viser, at en WTO landbrugsaftale skal indeholde væsentlige procentvise nedsættelser af det fra Uruguay-runden bundne støtteniveau (AMS) i størrelsesordenen 60-70 procent for at der kan blive tale om reelle reduktioner af det aktuelle handelsforvridende støtteniveau for EU og USA (Jensen og Zobbe, 2005; Zobbe og Jensen, 2005)⁸. Disciplinering af blå boks er ligeledes nødvendig for at undgå at reelle handelsforvridende støtteformer blot flyttes over i en anden boks.

De minimis støtte, der reelt er handelsforvridende, men som kun udgør en marginal del af produktionsværdien (mindre end 5% af værdien af et specifikt produkt samt ikke-produktspecifik støtte op til 5% af den samlede landbrugsmæssige produktionsværdi), blev undtaget reduktion i Uruguay-runden. Denne del af den indenlandske handelsforvridende støtte er nu inddraget i Doha-rundens disciplinerings-tiltag. Dette sker dog med respekt for udviklingslandenes brug af denne kategori af støtte til subsistens- og ressourcetsvage landbrug (WTO, 2004). Blandt de industrialiserede lande er det primært USA, der

har gjort brug af denne regel. EU har foreslået en reduktion på helt op til 80% af den nuværende de minimis støtte i de industrialiserede lande. Dette må ses som et forsøg på at få USA i defensiven i forhandlingerne.

Markedsadgang

I Uruguay-runden var det største frem-skrift i markedsadgangsdiskussionen at omlægge alle kvantitative restriktioner til bundne toldsætter, hvorfra nedsættelser skulle ske (Lind, 2004). Resultatet af denne tarifficering⁹ betød imidlertid, at selv efter nedsættelsen af tariffen i henhold til Uruguay-rundens landbrugsaftale har det i realiteten på produkter af strategisk betydning for det pågældende land været umuligt for konkurrencedygtige lande at eksportere til det pågældende land. Og akkurat som på indenlandsk støtte kan der konstateres en ikke uvæsentlig diskrepans mellem de i WTO bundne toldsætter og de faktisk anvendte tariffes (Anderson og Martin, 2005b). For også at sikre markedsadgang på produkter med strategisk betydning blev der i Uruguay-runden indført såkaldte toldkvoter, der med lavere told indenfor kvoten skulle sikre markedsadgang også på disse produkter. Systemet har været voldsomt kritiseret for at være svært gennemskueligt herunder at fattige udviklingslande ikke har ressourcer til at gennemskue mulighederne og dermed udnytte markedsåbningerne (Lind, 2004).

Toldregimer verden over er forskellige i opbygning. En passende formel, der sikrer reel markedsadgang og samtidig bibeholder en balance under princippet „størst beskyttelse størst nedsættelse“ (leveling the playing field) har været en langvarig diskussion under Doha-runden. De industrialiserede lande har sædvanligvis en heterogen toldstruktur med mange meget lave toldsætter og en mindre gruppe med eksorbitant høje toldsætter. Dette giver et

relativt mindre gennemsnitligt toldniveau end udviklingslande, der typisk har en meget homogen og flad struktur over alle toldlinier men med et generelt højere niveau. Med vanlig sans for protektionistiske træk, var det første konkrete forslag fra EU og USA af en sådan beskaffenhed, at udviklingslandene proportionalt skulle have reduceret deres gennemsnitlige toldsatser mere end USA og EU, og forslaget kan dermed mere ses som et forsøg på at åbne nye markeder frem for at tilbyde markedsadgang på egne (Aggerwal, 2005).

For at få en reel nedsættelse af nuværende anvendte toldsatser kræves store reduktioner helt op til 70-75 procent (Jean, Laborde og Martin, 2005) i det øverste bånd. Sker der ikke en væsentlig reduktion i de bunde toldsatser er der således en reel fare for, at effekten af en „liberalisering“ rent faktisk kan ende med at blive endog meget begrænset og i værste fald nul. Et loft over tariffer kan her blive et særdeles vigtigt element. En særskilt problemstilling her er også den såkaldte toldeskalerting, hvorved særligt rigere industrialiserede lande pålægger højere told på forarbejdede varer end på råvarer. Rammeaftalen fra juli 2004 fastslår at toldeskalerting skal behandles, men ikke efter hvilken formel og med hvilket ambitionsniveau.

Et problematisk forhold i rammeaftalen omkring markedsadgang er imidlertid aftalens ordlyd om fleksibilitet for et antal sensitive produkter, der ikke underlægges de generelle reduktionskrav. Det skal retfærdigvis nævnes, at sensitive produkter ifølge rammeaftalen skal underlægges en eller anden form for markedsadgangs-disciplinering, eventuelt i form af toldkvoter. Niveaut for den generelle nedsættelse af toldsatser er andenrangsordnet i forhold til andelen af selvudpegende sensitive produkter. Denne andel er altafgørende for at Doha-runden giver substantiel markedsadgang og dermed reel liberal-

isering af landbrugsområdet. Anderson og Martin (2005b) har beregnet, at selv om kun en beskedent andel på 2% af samtlige toldlinier i de industrialiserede lande ud nævnes til sensitive, og ikke underlægges loft eller væsentlig reduktion, vil det potentielt reducere velfærdsgevinsterne fra handelsliberalisering på landbrugsvarer med op til ca. 75%!

Muligheden for at opretholde både meget høje toldsatser på udvalgte produkter og på varer med et højere forarbejdning-niveau ligger til grund for den udbredte uenighed om, hvilken „formel“ der skal benyttes ved reduktioner af toldsatser. USA har oprindeligt foreslået at benytte den såkaldte „Swiss formula“, som blev benyttet i Tokyo-runden til at reducere toldsatser på industrielle produkter. Denne formel harmoniserer toldsatserne til en vis grad, da højere toldsatser reduceres mere end lavere. Det andet hovedstandpunkt er at benytte Uruguay-rundens metode, hvor toldsatser på landbrugsprodukter blev reduceret med et gennemsnit på 36 % (fordelt over 6 år), dog med en minimumreduktion på 15% for hvert produkt. Der ser nu ud til at herske rimelig enighed om at benytte en såkaldt „tier ap-proach“, hvorefter toldlinierne opdeles i et antal grupper, der hver får reduktionskrav med tilknyttet formelmetode. Med kravet om muligheden for udpegning af et antal sensitive produkter, som ikke skal underlægges de generelle reduktioner, er det som anført uvist, om der kommer nogle substantielle reduktioner af satserne på produkter med meget høj told og om der kommer en væsentlig reduktion i toldeskaltationer uanset størrelsen på en gennemsnitlig toldreduktion, som der måtte blive enighed om. Denne diskussion hænger også sammen med forhandlingerne vedrørende special safeguard mekanismer og anti-dumping reglerne. De har alle til formål at kunne begrænse udefra kommende

konkurrence på produkter som har stor national bevågenhed.

Markedsadgangsdiskussionen kompliceres også pga. udviklingslandenes store egeninteresser. Grundet budgetrestriktioner og en mere neutral¹⁰ tilgang til direkte støtte af landbrugssegmentet er grænsebeskyttelse tit den eneste måde hvorpå udviklingslande kan beskytte egne markeder (Hoekman, Ng, og Olarreaga, 2002). Derudover må indkomsten fra toldprovenu til statskassen ikke undervurderes i lande, hvor det er undtagelsen at velfungerende skattesystemer til finansiering af offentlige goder eksisterer. En særskilt problemstilling er her, at et stort segment af udviklingslande har flere præferenceaftaler – eksempelvis med EU – om markedsadgang. De befinder sig derfor i en situation, hvor en åbning af de industrialiserede landes markeder for andre udviklingslande kan påvirke deres egne handelsforhold negativt. Udviklingslandenes mulige udpegning af specielle produkter har analogt til den samme udvikling i de industrialiserede lande en mulig handelsdæmpende og dermed potentielt velfærdsdæmpende effekt – særligt i forhold til andre udviklingslande.

Analysen viser at en kraftig reduktion af toldsatser i udviklingslandene generelt og særligt i specifikke udviklingslande – på såvel landbrugs- som ikke-landbrugsvarer – har potentiale til at løfte velfærdsgevinsterne for verden som helhed men i særdeleshed for udviklingslandene selv. Den øgede samhandel udviklingslandene imellem gør udviklingslandes toldreduktioner vis a vis andre udviklingslande yderst vigtige for at sikre størst mulig effekt af frihandelsbestrebelsene. Overordnet set vil de substantielle toldnedsættelser i visse udviklingslande ligeledes øge Doha-rundens effekt på fattigdomsbekæmpelse (Hertel og Winters, 2005). Hoekman, Ng og Olarreaga (2002) påpeger dog, at en betingelse for at

skabe et indenrigspolitisk miljø i disse udviklingslande, således at yderligere reduktioner kan forfølges, er, at de industrialiserede lande først nedsætter deres beskyttelsesniveauer.

Speciel og differentieret behandling af udviklingslande

Doha erklæringen fra 2001, der igangsatte de nuværende forhandlinger, specificerede behovet for en nærmere gennemgang af den specielle og differentierede behandling (Special and Differential Treatment (SDT)), som de mindst udviklede lande modtager, for at styrke denne behandling og gøre den mere effektiv og operationel. SDT har været en integreret del af GATT og er en naturlig komponent i en udviklingsrunde, hvorved eventuelle negative virkninger på kort sigt fra generelle aftaler kan modvirkes. Traditionelle instrumenter i SDT er friholdelse fra reciprocitetsprincippet og præferenceaftaler. I Doha-runden er SDT dog i langt højere grad kommet til at handle om omkostningerne ved at implementere handelsaftaler og støtte til kapacitetsopbygning. Erodering af visse udviklingslandes præferencer, som følge af udvidet markedsadgang for alle lande via mestbegunstigelsesprincippet i primært de industrialiserede lande, er et særskilt problem, der søges løst via SDT. Det er dog ironisk, at SDT skal bruges som løsning til et problem, der oprindeligt er skabt af SDT (Jensen og Lind, 2005).

Friholdelse af udviklingslande for såvel reduktioner af told som indenlandske reformer er på langt sigt at gøre udviklingslandene en bjørnetjeneste. Erkendelsen i Doha-runden er derfor at støtte til implementering og indenlandsk kapacitetsopbygning er langt vigtigere end eksempelvis at undtage udviklingslande for reciprocitet. Sidstnævnte indeholder tillige risikoen for, at større og bedre stillede mellemindkomst udviklingslande kan

bruge SDT til at forhindre markedsåbninger. Markedsåbninger som de fattigste udviklingslande ville kunne drage nytte af. Jensen og Lind (2005) anbefaler således, at der fraviges fra ikke-diskriminationskriteriet og målretter SDT til specifikke lande, dvs. de mindst udviklede lande.

SDT er i sit udgangspunkt ikke velfærdsskabende, men velfærdsdistribuerende. Hermed er der med institutionaliseringen af SDT i WTO en indbygget konflikt. I en udviklingsrunde er det dog helt naturligt – og nødvendigt – at specielle aftaler for de mindst udviklede lande indgås. Som anført er risikoen dog, at der ikke sker den nødvendige indenlandske politiske udvikling i de fattigste lande og at de fattigste lande i sidste ende dermed forbliver fattige, mens de rigere udviklingslande kan bruge SDT som et protektionistisk instrument. Modsætningsforholdet mellem udviklingslande er tydeligt. På globalt plan tabes velfærdsgevinster med SDT.

Vindere og tabere?

Landbrugsforhandlingerne under Doha-mandatet er, som ovenstående gennemgang viser, en yderst vanskelig og kompleks affære. Udviklingslandenes – set under et – store fokusering på reformer af den indenlandske støtte i de rigere industrialiserede lande underbygges hverken af analyser af effekterne fra liberalisering af de rigere industrialiserede landes landbrugspolitikker eller af analyser af vigtigheden af reformering af udviklingslandenes egne politikker. Fokuseringen har imidlertid været i stand til at gribe den offentlige debat og bragt de industrialiserede lande stærkt i defensiven. Fokuseringen er rimelig set på baggrund af såvel indenlandske støtteniveauer og grænsebeskyttelse men ikke rationel i forhold til potentielle velfærdsgevinster.

Markedsadgangsdiskussionen er i overordnet perspektiv langt den vigtigste parameter for at sikre reel liberalisering af handlen med landbrugsvarer. Det er imidlertid også heri den største kompleksitet kan noteres. De rigere industrialiserede lande har meget at bidrage med, men også udviklingslandene kan her – modsat de andre forhandlingsområder – substansielt bidrage til øgede velfærdsgevinster. Indenlandske forhold og præferencestillinger slører dog den velfærdsopsummerende bevægelse mod større frihandel.

Fordelingen af velfærdsgevinsterne fra såvel landbrug som ikke-landbrugliberaliseringer er en særskilt men særdeles vigtig komponent for at få et nuanceret billede af Doha-forhandlingerne. Under fuld liberalisering vinder langt de fleste lande¹¹ i verden i absolutte tal (Anderson, Martin og van der Mensbrugghe, 2005a). Tabel 4 anskueliggør hvorledes gevinsterne fordeler sig mellem forskellige indkomstlandegrupper.

Tabel 4: Fordeling af indkomstforøgelse mellem landegrupper efter Verdensbankens definition som følge af fuld liberalisering af varehandlen (såvel landbrug som ikke landbrug) i 2015 i 2001 mia. dollars

Reel indkomstforøgelse	
Høj-indkomst landene: Australien, Canada, EU, Japan, New Zealand og USA	145,8
Andre høj-indkomst lande	55,8
Mellem-indkomst lande	69,5
Lav-indkomst lande	16,2
Verden total	287,3

Kilde: Anderson, Martin og van der Mensbrugghe (2005a)

Relativt set målt i absolut fattigdomsreduktion er billedet imidlertid et andet. I scenarier med såvel fuld som delvis liberalisering angiver Hertel og Winters (2005, pp. 38) – set på kort sigt – at antallet af lande, hvor fattigdom reduceres, vil være ca. det samme som antallet af lande, hvor fattigdommen vil stige. Det absolutte antal fattige vil falde, men proportionalt mere i befolkningstunge lande som Kina, Indien, Brasilien og Indonesien og med stigninger i en lang række mindre lande. Verdensbankens estimeringer af faldet i antallet af mennesker, der lever for mindre end en dollar om dagen i udviklingslandene er ca. 5% (ca. 32 mio.) i 2015 set i forhold til antallet i dag (ca. 622 mio.) (Anderson, Martin og van der Mensbrugghe, 2005b). Den absolutte nedgang i fattigdom under Doha-rundens sandsynlige delvise liberalisering af såvel landbrug som ikke-landbrugsvarer kan estimeres til omkring ca. 6 mio. mennesker.

Fuld liberalisering må således vurderes som værende attraktiv set både i et frihandelsperspektiv (generering af øget indkomst/velfærd) og i et fattigdomsreducerende perspektiv. Fordelingen af gevinsterne udviklingslandene imellem vanskeliggør vurderingen. Sammenstødet mellem økonomisk maksimering, som WTO og frihandelsdoktrinen i sit udgangspunkt er eksponent for, og velfærdsdistribuerende overvejelser, som en udviklingsrunde som Doha eksplicit må tage stilling til, er åbenlyse. Det virker også oplagt, at analyserne bør give anledning til at udtrykke forsigtighed med gang på gang at undtage udviklingslande for liberalisering. Som Hoekman, Ng, og Olarreaga (2002) konkluderer, vil eventuelle negative effekter for lande der oplever tab af handelsfordele formodentlig blive større, hvis de ikke selv liberaliserer (Hoekman, Ng, og Olarreaga, 2002 p. 19)

For de rigere industrialiserede lande er gevinsterne åbenbare og velkendte. Forbrugere og skatteydere vil opleve en gevinst mens de dele af landbruget, der ikke har gennemgået den nødvendige strukturudvikling, formodentligt vil få det svært. For rigere industrialiserede lande burde beslutningen om liberalisering af handlen med landbrugsvarer således ikke være vanskelig. Som det indgående er beskrevet i blandt andet Zobbe (2003) er der imidlertid en lang række forhold – såvel historiske som realpolitiske – omkring landbrug, der får de rigere industrialiserede lande til at reagere langsommere end rationel økonomisk adfærd tilsiger.

Konklusion

Det fanger opmærksomheden, at WTO forhandlingerne i brede dele af medierne illustreres som kampen mellem David og Goliath. Om end billedet instinktivt er sympatisk, er verden naturligvis mere kompleks. Artiklen har søgt at nuancere billedet af samspeilet mellem handel, udvikling og landbrugsforhandlingerne i WTO. Et par forhold skal her fremdrages.

Præsentation og analysen af de væsentligste problemstillinger i landbrugsforhandlingerne samt fordelingen af de estimerede velfærdsgevinster viser følgende:

- liberalisering af handlen med landbrugsvarer vil stå for broderparten af liberaliseringsgevinsterne,
- øget markedsadgang er den langt største bidragsyder til velfærdsforbedringer og ensidig fokus fra udviklingslandene på de industrialiserede landes indenlandske støtte er dermed ikke fuldstændig rationel,
- substantielle reduktioner på helt op til 70-75% af de højeste bundne toldtariffer i de industrialiserede lande er nødvendige for at sikre reelle markedsåbninger,

- substantielle reduktioner på op til 60-70% af indenlandsk handelsforvridende bundne støtteniveauer i industrialiserede lande er nødvendige for at sikre reelle effekter af nedsættelse af støtten,
- udpegning af de industrialiserede lande af selv et mindre antal såkaldte sensitive produkter¹², hvorpå der placeres væsentligt mindre reduktionskrav, har potentiale til at underminere store dele af de potentielle absolutte velfærdsgevinster,
- gevinsterne vil afhænge af hvilke toldreduktionsmetoder inden for de enkelte bånd, der vil blive anvendt i en endelig aftale, foruden selvfølgelig niveauerne for reduktion,
- ved omfattende handelsliberalisering vil de primære vindere være de industrialiserede lande (gevinster for skatteydere og forbrugere),
- for at indfri betydelige velfærdsgevinster må fattigere lande reformere egne politikker – 75% af udviklingslandenes velfærdsgevinster kommer fra landbrug og over halvdelen af disse gevinster fra landbrug kommer fra reformering af egne politikker,
- de mindst udviklede og særligt fødevarieimporterende lande vil formodentlig opleve et tab på kort sigt – instrumenter i form af SDT og undtagelser fra generelle regler søges aftalt for at afbøde disse virkninger,
- mellemindkomstlandes accept af væsentlige nedsættelser af såvel toldniveauer som brug af eksportstøtte kan bidrage til ikke blot substantielle reduktioner i landbrugsstøtte fra de industrialiserede lande, men også til øgede muligheder for de mindre udviklede lande,
- rigere industrialiserede lande må ikke undervurdere den psykologiske effekt af en aftale på landbrugsområdet,

- en advarende hånd løftes i forhold til fortsatte undtagelser fra de generelle regler og principper i WTO for udviklingslande – det kan på lang sigt vise sig at være en bjørnetjeneste.

Ovenstående korte opsummering af de væsentligste forhold præsenteret i artiklen viser samlet, at WTO forhandlingerne er et særdeles kompliceret spil. Forløbet i landbrugsforhandlingerne har illustreret, hvor mange – delvist modstridende – interesser der er på spil. Mødet i Hong Kong er et skridt på vejen til en forhåbentlig endelig aftale i slutningen af 2006, men ambitionsniveauet er endnu for tidligt at spå om.

Litteratur:

Aggerwal, Rajesh (2005), Dynamics of Agricultural Negotiations in the World Trade Organisation, *Journal of World Trade* 39(4), pp. 741-761.

Anderson, K. og Martin, W. (2005a), Agriculture, Trade Reform and The Doha Agenda, *Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda*, Kap. 1, The World Bank Group, Washington D.C., USA.

Anderson, K. og Martin, W. (2005b), Agricultural Market Access: The Key to Doha Success, *Trade Note No. 23*, The World Bank Group, Washington D.C., USA.

Anderson, K., Martin, W. og van der Mensbrugghe, D. (2005a), Market and Welfare Implications of Doha Reform Scenarios, *Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda*, Kap. 12, The World Bank Group, Washington D.C., USA.

Anderson, K., Martin, W. og van der Mensbrugghe, D. (2005b), Global Impact of

the Doha Scenario on Poverty, *Poverty and the WTO: Impacts of the Doha Development Agenda*, Kap. 17, The World Bank Group, Washington D.C., USA.

Curtis, J.M. and Cirriak, D. (2003), The Nuanced Case for the Doha Round, *Trade Policy Report 2002*, kap. 3., Department of Foreign Affairs and International Trade, Ottawa, Canada.

EU-Kommissionen (2005), The Doha Development Agenda, *Forhandlingstilbud af 28. oktober 2005*, EU-Kommissionen, Bruxelles, Belgien.

Hertel, T.W. og Winters, L.A. (2005), Poverty Impacts of a WTO Agreement: Synthesis and Overview, *Poverty and the WTO: Impacts of the Doha Development Agenda*, Kap. 1, The World Bank, Washington D.C., USA.

Hoekman, B. og Messerlin, P. (2005), Removing the Exception of Agricultural Export Subsidies, *Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda*, Kap. 7, The World Bank Group, Washington D.C., USA.

Hoekman, B., Ng, F. og Olarreaga, M. (2002), Reducing Agricultural Tariffs versus Domestic Support: What's More Important for Developing Countries?, *Research Working Paper 2918*, The World Bank Group, Washington D.C., USA.

Jean, S., Laborde, D. og Martin, W. (2005), Consequences of Alternative Formulas for Agricultural Tariff Cuts, *Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda*. Kap. 4, The World Bank Group, Washington D.C., USA.

Jensen, M.F. og K. M. Lind (2005), Special and Differential Treatment and

Differentiation between Developing Countries in the WTO, *Policy Study* commissioned by the Danish Ministry of Foreign Affairs, Danish Institute for International Studies and Food and Resource Economic Institute, Copenhagen, Denmark

Jensen, H.G. og H. Zobbe (2005), Consequences of Reducing Limits on Aggregate Measurement of Support, *Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda*, Kap. 9, The World Bank Group, Washington D.C., USA.

Lind, K.M. (2003), Note on the Harbison Draft on Modalities in the WTO Agricultural Negotiations, *Note*, Fødevareøkonomisk Institut, KVL, København.

Lind, K.M. (2004), Det internationale handelsregime og landbrug, *Den Ny Verden*, 2004, nr. 1.

Pinstrup-Andersen, P. (2002), Food and Agricultural Policy for a Globalizing World: Preparing for the Future, *American Journal of Agricultural Economics*, number 5, pp. 1201-1214.

Pukman, P. et al (2005), Building on the July Framework Agreement: Options for Agriculture, *IPC Issue Brief*, International Food & Agricultural Trade Policy Council, Washington D.C., USA.

Zobbe, H. (2003). Landbrugsstøttens ydre og indre logik. *MS Kontakt*, nr. 5, pp.8-10.

Zobbe, H. (2004), Præsidentvalget, de politiske partier og landbrugspolitikken, *Samfundsøkonomen*, nr. 4, pp. 20-27.

Zobbe, H og Jensen, H.G. (2005),

Hvorfor er WTO-forhandlingerne i vanskeligheder?

Ministerrådsmøde i WTO i Hong Kong

I disse dage afholder WTO sit sjette ministerrådsmøde i Hong Kong. Formålet er at opnå en så stor enighed om de emner, som indgår i de løbende Doha-runde forhandlinger, at WTO medlemslandene kan afslutte Doha-runden senest omkring midten af 2007, hvor den amerikanske administrations forhandlingsmandat udløber. Forhandlingerne om en ny international landbrugsaftale tiltrækker sig stor opmærksomhed, selvom den internationale handel med jordbrugsprodukter ikke udgør mere end 10 procent af den totale verdenshandel.

Den store opmærksomhed skyldes, at der igennem mange år har været betydelige uoverensstemmelser mellem EU, USA og en række toneangivende udviklingslande vedrørende industrilandenenes jordbrugs-politik og den manglende liberalisering af handelen med jordbrugsprodukter. Disse uoverensstemmelser er alvorlige, fordi de kan blokere for at man får afsluttet den igangværende Doha-runde med et nyt aftalesæt inden for WTO. Udover en international landbrugsaftale skal der laves aftaler om handel med industrivarer, handel med tjenesteydelser. Der skal laves

aftaler om regler vedrørende udenlandske investeringer og regler vedrørende intellektuelle rettigheder (patenter) m.v. Et WTO aftalesæt omfatter aftaler inden for ca. 20 forskellige områder. Der foreligger først et endeligt aftalekompleks, når alle 148 medlemslande er enige om alle aftaler inden for WTO området.

Netop fordi manglende enighed om en international landbrugsaftale kan blokere for en samlet løsning, er WTO for øjeblikket ude i vanskeligheder.

Det er ikke første gang det internationale handelspolitiske samarbejde er ude i vanskeligheder. Derfor skal man passe på ikke at overdramatisere situationen. Hong Kong mødet er et skridt på vejen hen imod et nyt aftalesæt til afløsning af resultatet fra Uruguay-runden. Selvom man ikke når så langt med hensyn til enighed, som det kunne være ønskeligt, er der fortsat tid til nye forhandlinger, men det er vigtigt at undgå, at parterne fjerner sig fra hinanden på Hong Kong mødet.

Baggrund og muligheder

Formålet med denne artikel er for det første at belyse baggrunden for de vanskeligheder, som WTO står med i dag med hensyn til at opnå enighed om en ny landbrugsaftale. Det sker ved at gennemgå udviklingen i jordbrugspolitikken i EU og USA i relation til GATT/WTO samarbejdet over de sidste 10-15 år. For det andet er formålet at gennemgå de forslag til en ny international landbrugsaftale, som USA, EU og en gruppe af betydelige udviklingslande er kommet med i oktober måned i år. På hvilke

Af professor Søren Kjeldsen-Kragh
Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole
Fødevareøkonomisk Institut, e-mail: skk@kvl.dk

punkter ligner de forskellige forslag hinanden, og hvordan adskiller de sig fra hinanden? En sådan gennemgang åbner op for en analyse af, hvor de store knaster ligger med hensyn til at forhandle en ny landbrugsaftale på plads.

Efter en sådan analyse har man en bedre baggrund for at vurdere, om det er realistisk i den nærmeste fremtid at forvente enighed om en ny landbrugs-aftale, som kan bane vejen for en afslutning af Doha-runden. Der er meget på spil. Afsluttes Doha-runden ikke med et tilfredsstillende resultat, lider ideen om multilateralt handelspolitisk samarbejde betydelig skade. Det åbner op for, at de økonomiske betydende lande vil give regionalt og bilateralt samarbejde en højere prioritet.

Doha-runden er en udviklingsrunde

Udviklingslandene har spillet en ganske passiv rolle i GATT-samarbejdet. Efter at udviklingslandene opnåede selvstændighed efter anden verdenskrig, valgte de at følge en udviklingsstrategi baseret på importsubstitution. De opbyggede importbarrierer til beskyttelse af deres eget erhvervsliv. De var internationalt set mest interesserede i at opnå præferenceordning for deres egne produkter i industrilandene.

Siden begyndelsen af 1980'erne har udviklingslandene været langt mindre interesserede i importsubstitutionsstrategien. Det har betydet, at udviklingslandene blev mere interesserede i GATT-samarbejdet. Første gang udviklingslandene spillede en aktiv rolle i GATT-forhandlingerne var under Uruguay-runden.

Længe har man per tradition delt verden op i industrilande og udviklingslande, og det gælder vel også til en vis grad i dag, selvom udviklingslandene omfatter lande, som udviklingsmæssigt, dvs. med hensyn til levestandard, er meget forskelligartede. Derfor skelner man ofte

imellem mere velstående mellemindkomstlande, mindre velstående mellemindkomstlande og lavindkomstlandene. De mere velstående mellemindkomstlande er nyindustrialiserede lande, der ofte har en meget høj vækst. OECD-lande, såsom Tyrkiet, Mexico og Sydkorea er sådanne lande. Erfaringer viser, at når udviklingslandene bliver rigere, vil de ofte begynde at yde støtte til deres landbrug.

Doha-runden blev lanceret i 2001 som en udviklingsrunde, hvor et hovedformål var, at industrilandene åbnede deres markeder og ydede bistand, således at udviklingslande kunne opnå øget levestandard. Derfor er der enighed om at der skal tages specielle og differentierede hensyn til udviklingslandene. Disse lande skal ikke reducere deres toldbeskyttelse eller deres støtte til erhvervslivet på samme måde som industrilandene. Når forholdene i udviklingslandene er så forskellige, er det naturligt, at det spørgsmål rejser sig, om der ikke også bør foretages en differentiering imellem forskellige grupper af udviklingslande. Ville det ikke være rimeligt, om de fattige lande fik nogle præferenceordninger, som andre lande ikke nød godt af? Ville det ikke være rimeligt om også de rigere udviklingslande bidrog til øget økonomisk udvikling i de fattigere u-lande.

Mange mere velstående

udviklingslande med høj vækst har i mange tilfælde en væsentlig beskyttelse af såvel industri som jordbrug. Disse lande er aktuelt eller potentielt vigtige markeder for lavindkomstlandenes produkter. Handelen mellem udviklingslandene er steget, selvom mange udviklingslande har en høj beskyttelse. Omkring 75 procent af udviklingslandenes handel er i industriprodukter. 70 procent af den told, som u-landene betaler, går til andre udviklingslande.

Det synes derfor rimeligt, at de rigere udviklingslande bidrager til udviklingen i

lavindkomstlandene gennem lettere markedsadgang for lavindkomstlandenes eksport.

I dag spiller udviklingslandene en stor rolle i WTO, men det er vigtigt at være opmærksom på, at de ikke udgør en homogen gruppe med ensartede præferencer.

Jordbrugsstøttens omfang i OECD-landene

For at kunne sætte forhandlingerne om en international landbrugsaftale i perspektiv, er det rimeligt at give en oversigt over støtten. Hvor stor er støtten til jordbruget i de forskellige lande, og hvordan har støtten udviklet sig de sidste 20 år, hvor jordbruget har været inddraget i de internationale forhandlinger?

Den samlede jordbrugsstøtte måles ved at anvende begrebet Producer Subsidy Estimate (PSE). PSE er udregnet som den samlede indkomststøtte, der skulle overføres til jordbrugserhvervet for at det nuværende samlede indkomstniveau kunne opretholdes i tilfælde af, at al nuværende jordbrugsstøtte blev afskaffet.

Tabel 1 viser jordbrugsstøtten i de tre områder i verden, hvor støtten er størst, nemlig EU, Japan og USA. Regnet i absolutte beløb er EU så langt den største yder af jordbrugsstøtte efterfulgt af Japan

og USA, som ligger på samme niveau.

Disse tre landeområder tilsammen yder knap 80 procent af den samlede støtte i OECD, som har ligget omkring 250 mia. \$ i hele perioden 1986 – 2004.

Det er klart, at den absolutte støtte er afhængig af landenes størrelse og af jordbrugssektorens relative størrelse. Derfor udregner man også PSE i procent. Denne størrelse sætter den absolutte PSE værdi i relation til jordbrugets salgsværdi plus den støtte, som udbetales -

Tabel 2: PSE i procent i de øvrige OECD-lande 2002 - 2004

Norge	71
Svejts	71
Island	70
Polen	14
Tjekkiet	26
Slovakiet	21
Ungarn	28
Canada	22
Australien	4
New Zealand	1
Tyrkiet	25
Mexico	21
Sydkorea	63

Kilde: OECD (2005)

Tabel 1: Jordbrugsstøtten i EU, Japan og USA i perioden 1986 – 2004

	1986-88	1999-2001	2002-04	2002-04
		Mia \$		PSE i procent
EU (15)	93,7 ¹	99,3	111,5	35
Japan	49,5	52,0	46,9	58
USA	41,9	51,3	40,5	17
OECD-landene	238,9	248,3	254,2	30
PSE i procent	38	33	30	

¹ EU (12)

Kilde: Opgørelse baseret på tal fra OECD (2002 og 2005)

over de offentlige budgetter. PSE i procent viser derfor jordbrugsstøttens relative betydning for jordbrugernes indkomster.

Selvom OECD-landenes støtte i absolutte tal har været svagt stigende, har støtten relativt været lidt faldende. Jordbrugs-erhvervets støtte i Japan er markant højere end i EU, hvor den igen er væsentligt højere end i USA.

De andre OECD-lande yder også støtte i varierende grad, som det fremgår af tabel 2. Norge og Svejs yder en ganske omfattende støtte. De centraleuropæiske lande, som trådte ind i EU i 2004 ydede en jordbrugsstøtte, som var lavere end støtten i EU (15), hvilket specielt gjaldt Polen. Canada yder en støtte, der ligger i overkanten af USA's.

Ud over de lande, som traditionelt betragtes som industrilande, omfatter OECD også Tyrkiet, Mexico og Sydkorea, der ofte betragtes som nyindustrialiserede lande. Specielt Sydkorea yder en meget omfattende støtte, som ligger på niveau med Japans støtte.

Handelsliberaliseringen gik uden om jordbruget

Det internationale handelspolitiske samarbejde startede i 1947 med etableringen af GATT, som senere i 1995 blev erstattet med WTO. Dette internationale samarbejde har haft stor betydning. Handelsliberaliseringen har bidraget væsentligt til de høje økonomiske vækstrater i industrilandene, ikke mindst i perioden fra anden verdenskrigs slutning og frem til begyndelsen af 1970'erne.

Efter anden verdenskrig var den gennemsnitlige told på industrivarer i industrilandene omkring 40 procent, hvorimod industribeskyttelsen i dag ligger på ca. 4 procent i gennemsnit. Ifølge GATT's regler er told den eneste godkendte måde at beskytte sig på, og det høje toldbeskyttelsesniveau er blevet nedbragt ved forskellige forhandlinger under de otte inter-

ationale handelsrunder, som startede med Geneve-runden i 1947 og sluttede med Uruguay-runden i 1993. Jordbruget har været undtaget fra væsentlige dele af GATT's regelsæt og det har muliggjort udviklingen af den jordbrugspolitik i industrilandene, som ikke har været forenelig med liberalisering af handelen med jordbrugsprodukter (Kjeldsen-Kragh, 1998).

Formålet med internationalt samarbejde er at lægge nogle rammer for hvad det enkelte land må gøre. For industrivarer har GATT-reglerne betydet, at det enkelte land ikke har kunnet føre beskyttelsespolitik. Da jordbruget har været undtaget fra GATT-regler vedrørende anvendelse af eksportsubsidier og importrestriktioner, har en tilsvarende disciplin med hensyn til at forhindre jordbrugspolitiske indgreb, der gavner de indenlandske producenter på bekostning af udenlandske producenter, ikke været til stede.

Reformerne i 1990'erne

Første gang jordbruget blev underlagt et internationalt regelsæt med henblik på at skabe større disciplin og en mere fri handel var i forbindelse med Uruguay-runden, som afsluttede forhandlingerne i 1993. Den første internationale landbrugsaftale, som regulerede markedsadgang, eksportsubsidier og intern støtte, blev indgået. For industrilanden blev vedkommende blev aftalen gennemført i perioden 1995 – 2000.

I 1990'erne skete der også ændringer i EU's og USA' jordbrugspolitik. Efter pres fra USA gennemførte EU MacSharry reformen i perioden 1992-95, som betød en omlægning af prisstøtte til hektarstøtte og dyrepræmier. Denne omlægning blev ført videre med Dagsorden 2000, som EU vedtog i 1999. MacSharry reformen var en forudsætning for at Uruguay-runden kunne afsluttes med enighed.

I USA indførtes et nyt støtteprincip med landbrugsloven fra 1996. Loan rate systemet, som altid garanterede landmanden en fast kornpris, blev erstattet af en fast støtte per producent. Der skete med andre ord en afkobling af støtten (Kjeldsen-Kragh, 2002).

WTO problemer siden 1999

De resultater, som blev opnået ved den internationale landbrugsaftale blev ikke betragtet som slutresultatet. Ifølge aftalen var WTO-medlemmerne forpligtede til senere at starte nye forhandlinger med henblik på at fortsætte reformprocessen.

For blandt andet at indføre denne forpligtelse blev der afholdt et WTO-minister-rådsmøde i Seattle i USA i 1999 med henblik på at igangsætte en ny international handelsrunde. Seattle-mødet endte uden resultat, og det var derfor først på ministerrådsmødet i Qatar i 2001, der kunne opnås enighed om at starte den nye runde. Den blev kaldt Doha-runden, og den skulle være afsluttet 1. januar 2005.

I 2002 gennemførte USA en ny jordbrugslov, og i 2003 reviderede EU sin jordbrugspolitik med henblik på de kommende WTO-forhandlinger. EU gennemførte nu princippet om, at man kan få afgrødestøtte i form af ha-støtte uden at være forpligtet til at producere afgrøden. Inden WTO-ministerrådsmødet i Cancun i september 2003 havde EU, USA og en række andre lande fremsat forslag med hensyn til indholdet af en ny international aftale. Cancun-mødet endte uden resultat, og en af årsagerne hertil var manglende enighed om landbrugsaftalen. G-20 landene, som omfatter en række udviklingslande med Kina, Indien og Brasilien i spidsen, fandt specielt EU-landenes tilbud for utilstrækkeligt.

Med sammenbruddet af Cancun-mødet stod det klart, at færdiggørelsen af Doha-runden var udskudt på ubestemt tid. Der

skete ikke noget før EU's handelskommissær og landbrugskommissær i maj 2004 fraveg nogle af de krav, som havde bidraget til Cancun-forhandlingernes forlis. Forhandlingerne, som foregik i Geneve, endte med at Det Generelle Råd, som er den højeste myndighed i det daglige WTO-arbejde vedtog den såkaldte Juli-2004 aftale. Det var en aftale, som lagde hovedretningslinierne for de kommende forhandlinger, som skulle afslutte Doha-runden. Jordbrugets betydning i de videre forhandlinger blev understreget af, at halvdelen af dokumentet omhandlede retningslinierne for landbrugsaftalen. Der var enighed om vigtige principper for aftalen, men aftalen var meget lidt konkret, idet der ikke var specifikke satser for reduktionen af den indenlandske støtte eller importbeskyttelse. Der var principiel enighed om, at eksportsubsidier skulle afskaffes, men der var ingen tidsfrister sat på.

I december 2005 afholdes der minister-rådsmøde i Hong Kong. Som oplæg til dette møde har USA, EU og G-20 landene fremsat forslag med hensyn til indholdet af en ny international landbrugsaftale.

Set på baggrund af de problemer, som WTO har haft siden 1999, er der en frygt for, at WTO-samarbejdet vil lide alvorlig skade med mindre Hong Kong mødet ender med så stor enighed, at Doha-runden kan afsluttes inden midten af 2007. Der er ingen tvivl om, at enighed om en ny international landbrugsaftale er vigtig for, at man kan nå til enighed om et samlet aftalesæt for alle de områder, som er omfattet af WTO. USA, EU og G-20 gruppen vil være vigtige aktører i denne proces. I det følgende vil de tre aktørers forslag til en ny international aftale, som alle er fremsat i oktober 2005, blive gennemgået.

USA's forslag

USA forestiller sig en handelsliberalisering for jordbrugsprodukter i to faser med et mellemliggende tidsinterval.

I første fase, som strækker sig over 5 år, skal der ske en meget betydelig reduktion af toldbeskyttelsen og den handelsforvridende indenlandske støtte. I første fase skal eksportsubsidierne elimineres.

Efter første fase er der en mellemliggende periode på 5 år, hvor man analyserer virkningerne af de første 5 års reduktion af jordbrugsstøtten.

Med mindre medlemslandene bliver enige om et andet forløb, skal der i anden fase, som også strækker sig over 5 år, ske en total afvikling af toldbeskyttelsen og den handelsforvridende støtte.

Planen indebærer således at jordbrugsstøtten kan afvikles over 15 år. Forslaget vedrører de tre områder, indenlandsk støtte, markedsadgang og eksportstøtte. Se oversigten over USA's forslag.

Indenlandsk støtte

Ifølge WTO skelnes der imellem to former for indenlandsk støtte. Den ene form for støtte er den støtte, som enten har en minimal eller ingen forvridende indflydelse på produktion og handel. Den anden form er den støtte, der virker som et incitament til at producere et produkt frem for et andet, eller som belønner landmanden for at producere øgede mængder.

Man taler også om, at et støtteprogram falder inden for den grønne, den gule eller den blå boks. Den første form for støtte, nævnt ovenfor, falder ind under den grønne boks. Denne form for støtte er i dag tilfaldt af WTO uden begrænsninger.

Den anden form for støtte, som forvrider produktion og handel, er delt op i en blå boks og en gul boks. Den blå boks i dag er den støtte, som nok forvrider, men hvor der er lagt et produktionsmæssigt loft over, hvor store produktionsmængder, der kan

få støtte. USA's prisstøtte til korn før 1996 og EU's tidligere ha-støtte og dyrepræmier falder ind under den blå boks.

Den mest handelsforvridende støtte, som inkluderer prisstøtte gennem højere forbrugspriser, falder ind under den gule boks. Ifølge WTO skal støtten, som falder inden for den gule boks reduceres. WTO har udregnet det enkelte lands støtte under den gule boks for perioden 1986-88. Denne støtte kaldes for aggregate measurement of support (AMS), og det er dette loft over støtten i den gule boks, det er hensigten at reducere.

Ifølge USA's forslag skal EU og Japan reducere deres AMS-loft med 83 procent, fordi deres støtte ligger over 25 mia. \$. USA og andre lande, der yder en støtte mellem 12 mia. \$ og 25 mia. \$, skal reducere støtten med 60 procent. Lande med en støtte på under 12 mia. \$ skal reducere støtteloftet med 37 procent.

Ifølge Juli-2004 aftalen må støtten i den blå boks maksimalt udgøre 5 procent af den samlede værdi af jordbrugsproduktionen. Denne sats vil USA reducere til 2,5 procent.

USA's handelsrepræsentant i forhandlingerne (USTR) har foretaget beregninger over konsekvenserne af USA's forslag med hensyn til reduktion af støtteloftet for den udenlandske støtte. Tabel 3 viser beregningerne for USA og EU. Bag beregningerne ligger naturligvis en vurdering af inden for hvilken boks de enkelte støtteordninger skal rubriceres.

Tabel 3: Konsekvenser for den indenlandske støtte i USA og EU, baseret på USA's forslag

	Tilladt støtte i dag	Faktiske støtte 2005	Maksimum støtte. Forslag okt. 2005
USA			
Gul boks	19	14	7,5
Blå boks	Ubegrænset	6	5
EU			
Gul boks	88	36	15
Blå boks	Ubegrænset	20	8

Kilde: USTR (2005)

Oversigt over USA's forslag fra oktober 2005

Indenlandsk støtte

Gul boks: USA reducerer sit støtteloft med 60 procent. Lande med en højere støtte som EU og Japan skal reducere med 83 procent. Lande med en støtte på under 12 mio. \$ skal reducere støtteloftet med 37 procent.

Blå boks: Introduktion af et loft over støtten. Der må højst gives støtte svarende til 2.5 procent af den samlede værdi af landbrugsproduktionen.

Grøn boks: Ingen ændringer.

Speciel og differentieret behandling: Udviklingslandene skal reducere støtten mindre og tilpasningsperioden er længere.

Markedsadgang

Toldreduktion: Industrilandene skal i første fase reducere deres toldsatser med mindst 55 procent og højst 90 procent. De høje toldsatser reduceres mest og de lave toldsatser mindst.

For udviklingslandene er der lavere reduktionssatser og længere tilpasningsperioder.

Følsomme produkter: For følsomme produkter foreslås mindre toldsænkninger. Til gengæld skal toldkvoterne, som angiver de kvanta, der kan importeres enten uden told eller til reduceret told, udvides.

Antallet af følsomme produkter skal begrænses til 1 procent af toldnumrene.

Sikkerhedsklausuler: Udviklingslandene skal have mulighed for at anvende sikkerheds-mekanismer til sikring af udviklingen af deres jordbrug.

Eksportstøtte

Eksportsubsidier: Afvikles ikke senere end 2010 for alle produkter.

Statshandelsselskaber: Afskaffelse af eneret til at eksportere samt afskaffelse af specielle rettigheder til finansiering.

Fødevarerbistand: Bortset fra nødsituationer skal fødevarerbistand underlægges mere disciplin for at undgå at fødevarerbistand konkurrerer med kommerciel afsætning.

Eksportkreditter: Kreditter må kun ydes på kommercielle vilkår for at undgå skjult eksportsubsidiering.

Eksportafgifter: Forskelle imellem eksportafgifter på forskellige varer afvikles.

Kilde: Baseret på dokumenter fra USTR (2005)

Den kontracycliske støtte, som USA indførte i 2002, er således placeret i den blå boks. Andre lande ville sandsynligvis placere den under den gule boks. Ifølge USA's forslag skal EU reducere sin faktiske støtte med 60 procent og USA sin støtte, som er langt mindre, med en tredjedel.

Markedsadgang

Ifølge USA's forslag skal øget markedsadgang opnås ved, at industrilandene i første fase skal reducere deres toldsatser med mindst 55 procent og højst 90 procent. De i forvejen høje toldsatser skal reduceres mest, idet formålet er at få en mere jævn toldbeskyttelse for de forskellige varer og de forskellige lande.

For såkaldte følsomme produkter sker der mindre toldreduktioner, men til gengæld skal antallet af følsomme produkter reduceres betydeligt. Til gengæld for den lavere toldreduktion, skal toldkvoterne, som angiver de importkvanta, der enten er toldfri eller belagt med en reduceret told, øges.

Eksportstøtte

USA går ind for at al eksportstøtte afvikles senest 2010.

EU's forslag

Indenlandsk støtte

EU er villig til at acceptere, at USA reducerer sit støtteloft inden for den gule boks med 60 procent, mod at EU forpligter sig til at reducere sit maksimumsbeløb med 70 procent. EU's forslag indebærer, at EU ikke behøver at reducere sin aktuelle støtte inden for den gule boks, når jordbrugsreformen af 2003 er realiseret. Dette er under forudsætning af, at den nye afkoblede støtte, som følger af 2003-reformen, kan rubriceres under den grønne boks. Når EU

tilbyder en lavere reduktion af maksimumstøtten end krævet af USA, er det ud fra formodningen om, at man ved at tilbyde en lavere sats, kan undgå at skulle reducere den indenlandske støtte efter reformen af 2003.

De lande, som befinder sig i det lag, hvor maksimumstøtten er lavest, hvilket blandt andet gælder mange af de mere velstående udviklingslande, skal ifølge EU's forslag reducere maksimumstøtten med 50 procent. USA kræver kun at disse lande reducerer støtten med 37 procent.

Med hensyn til den blå boks kræver EU maksimumgrænsen på 5 procent af landbrugets produktionsværdi opretholdt. Desuden kræver EU Juli-2004 aftalens regler for støtte i den blå boks genforhandlet. EU ønsker at sikre sig at støtten i den blå boks er mindre handelsforvridende end støtten i den gule boks. EU er også klar til at gennemgå kriterierne for støtten i den grønne boks.

Markedsadgang

USA's forslag med hensyn til markedsadgang er ret vidtgående. I første fase ønsker USA toldreduktioner startende med 55 procent for de lave satser og 90 procent for de højeste satser. EU foreslår langt mindre reduktionssatser, idet de lave toldsatser kun skal reduceres med 20 procent og de høje med 60 procent for industrilandene. Udviklingslandene skal reducere deres toldsatser med 2/3 af industrilandenenes reduktioner.

Nye landbrugsinvesteringer?

Vi hjælper gerne med finansieringen, uanset om det er staldbygninger, inventar, bedrift eller vindmøller, det drejer sig om. Vi har stor erfaring

inden for blandt andet anlægslån, driftskredit, leasing og formidling af realkreditlån.

Ring og aftal et møde.

Nordea

Oversigt over EU's forslag fra oktober 2005

Indenlandsk støtte

Gul boks: Ligesom USA foreslår EU at landene inddeles i tre grupper alt efter støtteloftets størrelse (Aggregate Measurement Support beløbet). Lande med et højt støtteloft som EU skal reducere støtteloftet med 70 procent. Lande med et lavere støtteloft som USA skal reducere med 60 procent. Lande med det laveste niveau skal reducere med 50 procent.

Blå boks: EU ønsker et loft på 5 procent af værdien af landbrugsproduktionen. EU kræver en forhandling om nye kriterier for den støtte, der falder inden for den blå boks.

Grøn boks: Forberedt på at gennemgå og klarlægge kriterierne for støtte, der enten ikke forvrider handelen eller forvrider den minimalt.

Markedsadgang

Toldreduktion: Ligesom i USA's forslag inddeles varerne i grupper alt efter den aktuelle toldbeskyttelse. De laveste toldsatser reduceres med 20 procent og de højeste toldsatser med 60 procent. Ingen told må overstige 100 procent.

For udviklingslandene foreslås lavere toldreduktioner, som ligger på 2/3 af industrilandenenes toldreduktioner.

Præferenceordninger: EU går ind for at de mindst udviklede lande skal have præference-ordninger

Følsomme produkter: EU foreslår at op til 8 procent af toldnumrene kan rubriceres som følsomme produkter, hvor toldreduktionen skal resultere i en øget markedsadgang, selvom reduktionen er lavere end den generelle toldreduktion. Jo mindre toldreduktionen er, jo mere skal der kompenseres herfor gennem øgede toldkvoter.

Sikkerhedsklausuler: For varerne oksekød, fjerkræ, smør, frugt og grønsager samt sukker skal der gælde sikkerhedsklausuler.

Geografiske indikatorer: EU kræver at handelsmærker, som har en geografisk tilknytning, ikke må anvendes af producenter uden for det geografiske område.

Eksportstøtte

EU accepterer afvikling af al eksportstøtte, herunder afvikling af al støtte til eksportkreditordninger. Kræver regler der hindrer, at statshandelsselskaber får støtte og kan udnytte en monopolsituation. Kræver regler, der hindrer, at fødevarehjælp erstatter

Kilde: Baseret på European Commission (2005)

EU foreslår at op til 8 procent af toldnumrene kan kategoriseres som følsomme produkter, hvor USA foreslår op til 1 procent af toldnumrene. For de følsomme produkter skal der ske en toldreduktion, men den er mindre end den generelle toldreduktion.

USA foreslår, som det også er vedtaget i Juli-2004 aftalen, at udviklingslandene kan benytte sig af sikkerhedsklausuler, som skal hindre at udenlandsk import bremser udviklingen af deres egen produktion. EU går videre, idet EU kræver sikkerhedsklausuler for en række varer, hvor EU selv frygter at blive ramt af en stor importøgning.

EU kræver accept af varemærker, der har en geografisk tilknytning, således at producenter uden for det geografiske område ikke må anvende disse varebetegnelser, jf. feta-sagen i EU.

Eksportstøtte

EU accepterer, at al eksportstøtte afvikles. EU lægger vægt på, at det ikke kun er den synlige støtte men også den mere skjulte støtte, der afvikles. EU har anklaget specielt USA for at yde skjulte eksportsubsidier gennem offentligt støttede eksportkreditordninger, som er gunstigere end almindelige kommercielle kreditvilkår.

Statshandelsselskaber må ikke modtage offentlig støtte, og de må ikke have særlige rettigheder, som f.eks. eneret til at eksportere. Fødevarerbistand er legitimt, når formålet er at afhjælpe nødsituationer. Hvis det egentlige formål er at komme af med overskudslagre, som kan udkonkurere kommercielle leverancer fra andre lande, er fødevarerbistanden ikke acceptabel. EU går ind for at al fødevarerbistand, bortset fra katastrofehjælp, udbetales i konstanter uden krav om, at bistanden skal bruges til køb af varer i donorlandet.

G-20 forslag

Under Cancun-mødet i 2003 udgjorde en række betydende lande med Kina, Indien, Brasilien og Sydafrika i spidsen en gruppe, som siden har fortsat samarbejdet. G-20 landene spillede en væsentlig rolle under Cancun-mødet som modspillere til industrilandene.

Indenlandsk støtte

G-20 landene går ind for en kraftigere reduktion af den handelsforvridende støtte end USA og EU. Maksimumstøtten under den gule boks skal ifølge G-20 forslaget reduceres med mere end det som henholdsvis USA og EU har tilbudt at reducere deres egen støtte. Selvom udviklingslandene også skal reducere deres handelsforvridende støtte, skal reduktionen ifølge G-20 forslaget være mindre end 2/3 af industrilandenenes støttereduktioner.

Markedsadgang

Med hensyn til markedsadgang indtager G-20 forslaget en slags midterposition i forhold til USA's og EU's forslag. USA's forslag er meget vidtgående, og EU sætter nogle restriktive rammer med hensyn til at åbne for import. USA foreslår toldreduktioner inden for intervallet 55 – 90 procent, og EU inden for intervallet 20 – 60 procent. G-20 landenes forslag indebærer, at de lave satser skal reduceres med 45 procent, og de høje med 75 procent.

G-20 lægger vægt på, at der skal gælde særlige regler for specielle produkter, dvs. følsomme produkter for udviklingslandene. På tilsvarende måde skal udviklingslandene have særlige muligheder for at anvende sikkerhedsklausuler som tillader indførelse af handelshindringer, såfremt der sker store stigninger i importen, som skader de indenlandske producenter.

Endelig går G-20 landene ind for, at alle industrilande skal give fri importad-

gang for alle produkter fra de mindst udviklede lande. For 48 af de fattigste lande i verden har EU allerede gennem Anything but Arms-programmet taget initiativ til en total liberalisering af al import, bortset fra våben fra disse lande.

Hvor er problemerne?

De tre sværvægttere i WTO-forhandlinger-ne, nemlig USA, EU og G-20 landene har hver fremlagt deres forslag vedrørende en ny international landbrugsaftale. Spørgsmålet er nu om man i en ikke for fjern fremtid kan nå frem til et kompromis, der kan løse op for forhandlingerne om et nyt WTO-aftalesæt.

Oversigt over G-20 forslag fra oktober 2005¹

Indenlandsk støtte

Gul boks: Ligesom USA og EU foreslår G-20 at landene inddeles i tre grupper efter støtteloftets størrelse. Lande med et højt støtteloft som EU skal reducere støtten med 80 procent. Lande med et støtteloft svarende til USA's skal reducere med 70 procent, og den tredje gruppe med det laveste støtteloft skal reducere med 60 procent.

Al støtte med undtagelse af den grønne boks: Her foreslår G-20 en kraftigere reduktion end USA og EU.

Speciel og differentieret behandling: Udviklingslandene skal reducere med mindre end 2/3 af industrilandenenes støttereduktion.

Markedsadgang

Toldreduktion: De laveste todsatser reduceres med 45 procent og de højeste med 75 procent i industrilandene. De tilsvarende satser for udviklingslandene er 25 procent og 40 procent.

Følsomme produkter: Speciel og differentieret behandling af udviklingslande.

Sikkerhedsklausuler: Speciel og differentieret behandling af udviklingslande. Udviklingslandene har ret til at skride ind over for import fra industrilande, som nyder gavn af handelsforvridende støtte.

Mindst udviklede lande (LDC-lande): Industrilandene skal åbne for fri adgang for import af alle produkter fra de mindst udviklede lande.

¹G-20 omfatter 19 udviklingslande og Sydafrika. De ledende lande er Kina, Indien, Brasilien og Sydafrika. Af andre større lande kan nævnes Argentina, Mexico, Egypten, Nigeria, Pakistan, Thailand og Filippinerne

På en række mere principielle punkter er der en betydelig lighed imellem oplæggene. Alle accepterer en afvikling af eksportsubsidier, alle fremkommer med forslag vedrørende reduktion af den indenlandske støtte og reduktion af handelsbarriererne. Alle går ind for, at der skal ske en speciel og differentieret behandling af udviklingslandene.

Denne enighed går på principper, og denne enighed er et resultat af Juli-2004 aftalen. Nu er man kommet til den fase, hvor de tre grupperinger skal nå til enighed om specifikke satser vedrørende reduktion af handelsbarrierer og intern støtte. Det er i denne fase, hvor principperne skal udmøntes i specifikke satser og regler, at uenighederne kommer frem.

Det ømme punkt for EU er spørgsmålet om øget markedsadgang. Den omlægning af EU's jordbrugspolitik, som har fundet sted siden begyndelsen af 1990'erne har

fortrinsvis været en omlægning af den måde, hvorpå den interne støtte er ydet. Dette fremgår af tabel 4, der viser en omlægning fra prisstøtte til støtte som er knyttet til areal og antal dyr. Med jordbrugsreformen fra 2003, sker der en yderligere afkobling, idet støtten i tabel 3 under punkt 2 fortrinsvis flyttes til støtte under punkt 3. Denne omlægning er et skridt i den rigtige retning, fordi den betyder, at produktionen i EU bliver mere markedsorienteret. Reformen har dog ingen virkning med hensyn til at liberalisere handelen med jordbrugsprodukter. Beskyttelsen over for omverdenen er uændret, og der sker ingen reduktion i den samlede støtte til jordbruget.

I EU's forhandlingsoplæg fra oktober 2005 foreslår EU en relativ beskeden toldreduktion, specielt sammenlignet med USA, som har et vidtgående forslag med hensyn til handelsliberalisering. G-20 landenes forslag vedrørende

Tabel 4: Forskellige former for jordbrugsstøtte i EU og USA, målt som PSE

	EU (15)			USA		
	1986-88	1999-2001	2002-04	1986-88	1999-2001	2002-04
	Mia. Euro			Mia. \$		
1. Prisstøtte	72.9	62.9	55.2	19.5	18.7	14.3
2. Støtte baseret på produktion, areal og antal dyr	6.9	29.7	31.9	14.3	12.0	6.6
3. Støtte baseret på historiske rettigheder	0.0	0.6	0.6	0.0	10.1	8.4 ¹
4. Øvrige støtte	5.2	9.9	12.9	8.1	10.5	11.2
Producer Support-Estimate (PSE)	85.0	103.1	100.6	41.9	51.3	40.5
PSE i procent	42	36	35	25	23	17

¹Dette tal inkluderer de kontracykliske betalinger (counter cyclic payments) på 2.7 mia. \$
Kilde: Baseret på tal fra OECD (2002) og OECD (2005)

toldreduktioner ligger midt imellem EU's beskedne og USA's vidtgående forslag.

EU mangler den vilje til at åbne sit marked, som USA og G-20 landene ønsker. Det viser sig også i EU's forslag om antallet af følsomme varer, hvor tolden skal reduceres med lavere satser. Antallet af følsomme varer i EU's forslag er langt større end i USA's forslag. Ydermere kræver EU specielle sikkerhedsklausuler for en række vigtige varer. Formålet er, at EU ønsker nogle bestemmelser, som muliggør indgreb over for importen, hvis den efter EU's opfattelse bliver for stor.

Som argumentation for den moderne toldreduktion, som EU foreslår, nævner man hensynet til de mindst udviklede lande, som har en præferencestatus på EU-markedet. De fordele, som disse lande har i dag, vil blive kraftigere reduceret jo mere EU sænker sin beskyttelse.

USA foreslår kraftige toldreduktioner, fordi USA ønsker at fremme sin eksport af jordbrugsprodukter, specielt korn og olieprodukter. Når G-20 landene foreslår mindre toldnedsættelser end USA, kan det skyldes to ting. For det første kan de eksporterende lande bedre konkurrere på prisen end USA. Derfor er en mindre toldsækning tilstrækkelig til at eksportlande som f.eks. Brasilien bliver konkurrencedygtig. For det andet kan nogle af de importerende lande være interesserede i selv at opretholde en vis beskyttelse af deres jordbrug. Når udviklingslandenes reduktioner skal udgøre 2/3 af industrilandenes toldreduktioner, vil høje krav til industrilandene indebære, at de selv i væsentlig grad må reducere deres støtte.

Der kan ikke være tvivl om, at spørgsmålet om markedsadgang vil være en betydelig knast i forhandlingerne. Den sympati, man kan have for hensynet til de mindst udviklede landes afsætningsmuligheder, kunne man indbygge i et mere udbygget system af præferenceordninger.

En sådan løsning vil næppe være acceptabel for USA og sikkert heller ikke for G-20 landene, hvor Brasilien, som et ledende medlem og som storeksportør af jordbrugsprodukter, næppe vil acceptere en løsning, der i væsentlig grad reducerer deres egne eksportmuligheder.

Med hensyn til den interne støtte, vil der være to store stridsspørgsmål. Det første drejer sig om reduktionssatserne. For at USA er villig til at reducere sit støtteloft for den gule boks, kræver man en kraftigere reduktion af maksimumloftet i EU end EU er villig til. G-20 landene kræver både af EU og USA en større støttereduktion end de selv har foreslået.

Det andet spørgsmål er, hvordan man skal afgrænse den støtte, som falder inden for den gule, den blå og den grønne boks. Hvis kriterierne for de forskellige støtte typer er uklare, kan et land gennem regelændringer eksempelvis flytte støtte fra den gule boks til den blå eller den grønne boks. Den samlede støtte er uændret, men det er klart, at risikoen for at støde imod maksimumsloftet i den gule boks reduceres jo mere af støtten, der flyttes over i andre bokse.

EU's og USA's tilbud om afskaffelse af eksportstøtten og reduktion af intern støtte og handelsbarrierer er betinget af, at de andre forhandlingspartnere giver acceptable indrømmelser. Hertil kommer, at forhandlingerne om en international jordbrugsaftale kun er en del af et meget stort kompleks af aftaler, som er til forhandling. Specielt EU har lagt vægt på, at indholdet af den fremtidige landbrugsaftale afhænger af, hvilke tilbud udviklingslandene, og specielt de mere velstående udviklingslande vil fremkomme med vedrørende liberalisering af handelen med industri-varer og tjenesteydelser.

Vil WTO-forhandlingerne lykkes?

Det ligger i sagens natur, at WTO-forhandlinger er komplicerede. WTO har 148 medlemslande, som alle skal være enige før en aftale foreligger. Antallet af aftaler, som skal indgås er betydeligt, og alle lande skal tilslutte sig samtlige aftaler.

Problemet med hensyn til det store antal medlemslande bliver til en vis grad løst ved at lande finder sammen i grupperinger. EU forhandler således på vegne af 25 medlemslande og G-20 omfatter 20 lande fra den tredje verden, som i høj grad er talerør for udviklingslandene. EU-landene og G-20 landenes forhandlingsoplæg afhænger imidlertid af den grad af enighed, der kan opnås inden for landegrupperingen. I EU's tilfælde er det en kendt sag, at de nordeuropæiske lande er mere frihandelsorienterede end Frankrig og de sydeuropæiske lande. Også inden for G-20 landene kan der være forskellige interesser, som vanskeliggør opnåelse af enighed. Brasilien har et stort potentiale med hensyn til eksport af jordbrugsprodukter, mens Kina er nettoimportør og Indien kun har en relativ lille international handel.

Forhandlingerne op til ministerrådsmødet i Hong Kong viser problemerne. USA og G-20 landene kræver, at EU åbner sit marked ud over det, EU tilbyder. EU kræver, at udviklingslandene åbner deres markeder for industriprodukter og tjenesteydelser. USA kræver, at G-20 landene kommer med et bedre tilbud.

I skrivende stund er resultatet af ministerrådsmødet i december 2005 ikke kendt. Der er dog ikke meget, der peger i retning af et større gennembrud i forhandlingerne, men til gengæld forekommer det også mindre sandsynligt, at det ender med et forhandlingssammenbrud som i Cancun i 2003. Det sandsynlige resultat er, at man når til enighed på en række mindre kontroversielle punkter samtidig med, at

man vedtager at holde et nyt ministerrådsmøde inden for den nærmeste fremtid med henblik på at finde løsninger inden for de vanskelige områder, herunder spørgsmålene om intern støtte og markedsadgang for jordbrugsprodukter.

Det er klart, at jo mere ambitionsniveauet med hensyn til forhandlingsresultatet reduceres, jo lettere vil det sandsynligvis være at opnå enighed. De vanskeligheder, som WTO-samarbejdet har haft siden 1999, betyder, at hvis Doha-runden ikke bliver afsluttet med et rimeligt resultat, vil det multilaterale WTO samarbejde komme ud i store problemer. En række lande kan fristes til at satse på regionale og bilaterale aftaler i stedet. Det er dette pres, der ligger på alle parter. Det er dette pres, der senest i begyndelsen af 2007 sandsynligvis fører til et kompromis, som næppe bliver specielt vidtgående.

Referencer

- European Commission (2005), "Making Hong Kong a Success: Europe's Contribution", www.europa.eu
- G-20 (2005), Materiale fra Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri, København
- Kjeldsen-Kragh, S (1998), *International Handelspolitik*, København 1998
- Kjeldsen-Kragh, S (2002), "USA's landbrugspolitik" i *Tidsskrift for Landøkonomi*, december 2002
- OECD (2002), *Agricultural Policies in OECD Countries*, Paris 2002
- OECD (2005), *Agricultural Policies in OECD Countries*, Paris 2005
- USTR (2005), "Implications of U.S. WTO Agricultural Proposal on Trade-Distorting Domestic Support", www.ustr.gov
- USTR (2005), "U.S. Proposal for WTO Agriculture Negotiations", www.ustr.gov

SPILLET OM DE FATTIGE

– om u-landene i WTO

"Hvis ikke EU viser større vilje til at sænke toldsatskerne på importerede landbrugsvarer, vil WTO aflyse den planlagte ministerkonference i Hong Kong." Det var budskabet fra WTO's generaldirektør, Pascal Lamy, til EU's regeringschefer den 24. oktober. Lamys trussel illustrerer, at forhandlingerne om en liberalisering af verdenshandelen er meget nær bristepunktet.

Doha-udviklingsrunden i krise

I efteråret 2001 blev der i Doha, Qatar iværksat en ny handelsrunde i WTO. Det bliver også kaldt udviklingsrunden, fordi u-landene er blevet stillet i udsigt, at denne handelsrunde først og fremmest skal tilgodese deres interesser.

For u-landene står der meget på spil i disse forhandlinger. De fattigere lande øjner en reel mulighed for at komme til at konkurrere på de områder, hvor de har komparative fordele. Denne gang er der mulighed for, at de kan komme til at

deltage i den internationale arbejdsdeling og dermed høste en fair andel af de værdier, der skabes af globaliseringen og den internationale samhandel.

Men siden Doha-udviklingsrunden blev indledt for fire år siden, har forhandlingerne stort set ikke flyttet sig ud af stedet. Den udviklingspolitiske dagsorden står meget svagt i forhandlingerne, og det er især modstand fra EU, der blokerer for et gennembrud.

Målet var, at Doha-udviklingsrunden skulle have været afsluttet med udgangen af 2004, men uenigheder om tempoet for afviklingen af eksportstøtte og toldbarrierer var hovedårsagen til, at forhandlingerne på WTO's 5. ministerkonference i Cancún i Mexico i september 2003 brød sammen uden resultat og efterlod Doha-udviklingsrunden i krise.

Historisk har EU og USA kunnet lægge pres på de fattige og marginaliserede lande og få dem til at indordne sig, men det gik ikke denne gang. U-landene er blevet bedre til at finde sammen i grupperinger og tale med én stærk stemme. I Cancún holdt en række dominerende u-lande i G20 fast i kravet om, at de rige lande skulle leve op til de løfter om mere frihandel på landbrugsområdet, der blev afgivet på ministerkonferencen i Doha. Med u-landenes nye evne til at modstå presset endte topmødet uden resultat.

Kaj Lund Sørensen, Mellemfolkeligt Samvirke
email: kajls@post.tele.dk

Kaj Lund Sørensen er landbrugslærer på Den Økologiske Landbrugsskole på Kalø. Han har tidligere arbejdet i Zambia og Ghana.

I juli 2004 lykkedes det ganske vist at få samlet de forliste forhandlinger op fra gulvet, men siden da har det været småt med fremskridtene, fordi toneangivende medlemslande som EU og USA har tøvet med at spille ud.

Det springende punkt i forhandlingerne er, at EU til gengæld for indrømmelser på landbrugsområdet kræver tilsvarende imødekommenhed på andre områder, hvor man står meget stærkere. EU forsøger bl.a. at dreje forhandlingerne over på liberalisering af handel med industrivarer og serviceydelser, hvor EU står til at få gavn af Doha-udviklingsrunden.

Denne sammenkobling afvises imidlertid af de øvrige store forhandlere med USA, Indien og Brasilien i spidsen. De vil se betydelige kontante indrømmelser på landbrugsområdet fra EU, før de er parate til at forhandle nye områder.

EU står i fare for helt at blive isoleret, og WTO's 6. ministerkonference fra den 13. til den 18. december i Hong Kong risikerer at ende uden resultat på samme måde som det skete i Cancún for to år siden.

UNDP: Uretfærdig og hyklerisk

De rige lande bliver nødt til at gøre op med deres handelspolitik, hvis løfterne til verdens fattige skal kunne holdes, siger FN's udviklingsprogram UNDP i den seneste årsrapport. Når det gælder rammerne for den internationale handel, er kritikken fra UNDP meget barsk: „De højeste handelsbarrierer i verden er rejst over for nogle af dens fattigste lande. U-lande, der eksporterer til i-lande, møder i gennemsnit handelsbarrierer, der er tre-fire gange så høje som dem, i-lande stilles over for, når de handler med hinanden (...) Under den sidste runde af forhandlinger om verdenshandelen lovede de rige lande at nedsætte deres landbrugsstøtte. Siden da har de øget den (...) På visse områder truer WTO's regler med at forstærke de ulemper, u-

lande oplever, og yderligere forskyde fordelene ved den globale integration i i-landenes retning. (...) Fire år efter starten på Doha-udviklingsrunden er intet af substans opnået. De rige landes handelspolitik nægter fortsat fattige lande og fattige mennesker en fair andel af den globale velstand.“

UNDP karakteriserer denne adfærd som „uretfærdig og hyklerisk“. EU's fortsatte landbrugsstøtteordninger får prædikatet „pervers“, og om USA's støtte til landets bomuldsproducenter oplyses det, at støtten nu er lige så stor som selve markedsværdien af produktionen og større end USA's samlede bistand til Afrika syd for Sahara. (UNDP 2005).

UNDP anbefaler både dybe beskæringer af de rige landes landbrugsstøtte og forbud mod eksportsubsidier fra 2007, samt stærke reduktioner af de rige landes handelsbarrierer over for de fattige landes produkter.

„We liberalize – you subsidize!“

Indtil nu har mange u-lande mere oplevet den økonomiske globalisering som en byrde end som en hjælp. I november 2003 mødte jeg i Tanzania en række af Mellemfolkeligt Samvirkes samarbejdspartnere fra forskellige u-lande. Emnerne var handelspolitik, landbrugsudvikling, fødevarerikkerhed og mulige strategier efter WTO-mødet i Cancún.

Det, der slog mig mest, var den mismod, bitterhed og skuffelse, der prægede en del af deltagerne. Stemningen var meget negativ i forhold til WTO, der mest blev set som en trussel. Især de kenyanske deltagere tvivlede på tankerne om, at man kan regulere markedet til fordel for de fattigste. „We liberalize – you subsidize!“ sagde de. De har oplevet at blive snydt så mange gange, at de ikke længere tror meget på nytten af internationale handelsaftaler. I Kenya er økonomien i majsdyrkning

ødelagt af korneksport fra USA. Bomuldsproduktionen er også hårdt ramt, og tekstilindustrien ligger i ruiner.

"Frihandel" har kostet 1.632 mia. kr.

Problemets omfang fremgår af en rapport som Christian Aid offentliggjorde i juli 2005. Prisen, som Afrika har betalt for såkaldt "frihandel" – altså handel hvor u-lande åbner markeder op, men hvor rige lande fortsat beskytter egne markeder samt støtter både produktion og eksport – er 1.632 mia. kr.

Analysen omfatter de afrikanske lande syd for Sahara. Man har beregnet, hvad det har kostet disse lande, at de er blevet presset til at åbne deres markeder som betingelse for at få udviklingsbistand, lån eller gældslettelse. Regnestykket omfatter perioden siden handelsliberaliseringerne begyndte midt i 1980'erne, og resultatet er at det samlede bruttonationalprodukt er 1.632 mia. kr. mindre, end det kunne have været, hvis de havde bevaret retten til at beskytte sig mod import (Christian Aid 2005).

Den rystende sandhed er, at det samlede tab, som denne skæve liberalisering har medført, med lethed kunne have fjernet alle landenes samlede gæld på 1.224 mia. kr. Og så ville der stadig være midler til uddannelse, sundhed og infrastruktur.

Eksotisk mad i Ghanas butikker

Den største torn i øjet på u-landene er EU's støtte til eksport af landbrugsvarer.

Eksportstøtten fører til kunstigt lave verdensmarkedspriser, og de lave priser har i mange u-lande ødelagt bøndernes muligheder for at drive rentabelt landbrug. Det kan simpelthen ikke betale sig at dyrke jorden intensivt. Den overskudsproduktion, der dumpes, skaber ikke bare nød hos fattige og sårbare bønder, den forhindrer også økonomisk fremgang i u-landene.

Et besøg i et supermarked i Ghana illustrerer problemet: På hylderne er der mælkepulver fra Holland, spaghetti fra Italien, sukker fra Frankrig, kiks og småkager fra Danmark, dåsetomater fra Italien og frosne kyllinger fra Irland. Endelig er der ris fra USA.

EU har et årligt overskud af mælk på 10 millioner tons, der kun kan afsættes med eksportstøtte. Til Sydafrika eksporteres der smør med et tilskudsbeløb, som er større end markedsprisen på smør i EU. Tilsvarende er 25 pct. af det mælkepulver, der anvendes i Sydafrikas chokoladeindustri, importeret. Det er ødelæggende for de sydafrikanske mælkeproducenter, der bliver presset ud af deres eget hjemmemarked. Den traditionelle mælkeproduktion i Niger er også i krise, fordi mejerierne fremstiller mælk bestående af 95 pct. EU-mælkepulver og kun 5 pct. frisk mælk. Nicaragua er et frodigt land, landbrug spiller en central rolle i samfundet, og kvæghold er en af de afgørende faktorer i landets økonomi. Men mælkeproducenterne i Nicaragua oplever, at importeret mælkepulver kan købes til halv pris af, hvad det koster at producere mælk lokalt. Afsenderen til det mælkepulver, der forringer deres muligheder på markedet, er EU. Også i den Dominikanske Republik, som har tradition for kvægbrug og for at være selvforsynende med mælk, må mælkeproducenterne se sig udkonkurrerede af mælkepulver fra EU. 20.000 af de fattigste landmænd har slagtet malkekøerne, fordi EU eksporterer sødmælkepulver med støttebeløb fra 5000 til godt 8000 kroner per ton. På Jamaica falder produktionen af mælk ligeledes, fordi den ikke kan sælges på et marked, der er oversvømmet af billigt, importeret mælkepulver. Mere end 80 procent af forbruget dækkes af tømælk, der sejles ind fra Europa med støtte.

EU bruger omkring 500 millioner kr. på eksportstøtte til fjerkrækød. Det forklarer, hvorfor importen af kyllingekød er

eksploderet i en række afrikanske lande siden 1995.

I Ghana har frosne europæiske kyllinger i løbet af 13 år overtaget markedet og fortrængt de lokale kyllinger til en markedsandel på kun 10 pct. I Senegal er der indsejlet kyllingekød til 2,85 kr. per kg, og foreløbig har 70 pct. af Senegals kyllingeavlere stoppet produktionen (APRODEV 2004).

Det koster 2,10 kr. at lave et kg sukker i Mozambique, hvor der er masser af vand, varme og billig arbejdskraft. I Europa kan det produceres for 5 kr. pr kg, men EU dumper sukkeret til 1,50 kr. per kg på verdensmarkedet. Resultatet er, at sukkerproducenterne i Mozambique, Zambia, Uganda og mange andre lande udkonkurreres eller kun kan dyrke sukker med meget lille fortjeneste.

Men EU giver også eksportstøtte til produkter, hvori der indgår sukker. Når sukkerforbrugende industrier i Danmark, f.eks. Dan Cake i Give, køber sukker, er regningen jo kunstigt høj i forhold til hvad kageproducenter uden for EU må betale. For at kompensere for dette modtager virksomhederne eksportstøtte til deres sukkervarer. Derfor ydes der eksportstøtte til de kager, der sendes ud af EU. Nogle af disse "Danish Buttercookies" ender i Swaziland, hvor der har været en driftig kage- og slikindustri baseret på lokalt dyrket sukker. Nu har strømmen af subsidierede småkager, slik, chokolade og læskedrikke fra EU undermineret virksomhederne i Swaziland.

I slutningen af september 2005 – knap to måneder før topmødet i Hong Kong – besluttede EU at eksportere to mio. ton sukker med eksportstøtte. Det sker på trods af en kendelse fra WTO, der har fastslået, at det er i strid med reglerne. Beslutningen har vakt vrede i de sukkerproducerende lande og står i stærk kontrast til den aktuelle dagsorden, hvor det er aftalt at

placere "u-landenes og de mindst udviklede landes behov og interesser" i hjertet af forhandlingerne.

I Niger er der italiensk tomatpure på hylderne, og i Nigeria er der italienske dåsetomater. I butikkerne i Sydafrika er italienske dåsetomater billigere end sydafrikanske tomater. De lokale tomatavlere kan ikke konkurrere med de EU-støttede produkter fra Nord, og resultatet er arbejdsløshed. Noget lignende er sket i Ghana og Senegal, hvor tomatproduktionen er faldet drastisk, og den blomstrende lokale dåsetomatindustri er smadret.

I 1990'erne var det kvægavlere i Vestafrika, der blev udkonkurreret af EU's eksportstøttede oksekød. Nu er det Botswana og andre lande i det sydlige Afrika, der oplever, at det i perioder er meget vanskeligt at sælge lokalt produceret kvæg, fordi EU sælger oksekød, der er billigere.

Må maden komme fra Marokko?

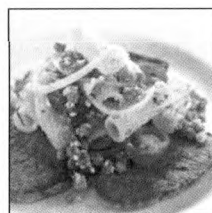
Et andet element i landbrugsordningerne, som også bidrager til afmagtsfølelse og håbløshed, er toldbarriererne. Mens det generelle toldniveau i EU er relativt lavt, er der ofte høj told på den slags produkter, som u-landene rent faktisk kan producere, nemlig landbrugsvarer.

I Mozambique, Zambia, Uganda og Sydafrika er det sukkerproducenterne, som endnu ikke kan afsætte deres produktion, selv om de kan lave sukker for en tredjedel af, hvad det koster på Lolland.

I Algeriet, Tunesien og Marokko er det eksporten af kartofler, tomater, andre grønsager, citroner, frugt og vin, der møder kraftige restriktioner, begrænsninger og reguleringer.

Namibia kunne mangedoble eksporten af vindruer, men EU har en kvote, der kun tillader Namibia at sælge én vindruer til hver fjerde EU-borger i en bestemt to måneders periode.

DANSKE SLAGTERIER

DANSKE SLAGTERIER er brancheorganisation for svineproducenter og andelsslagterier. Organisationens medlemmer er slagteriselskaberne samt en række virksomheder, der ejes af slagteriselskaberne eller har en tilknytning til disse.

DANSKE SLAGTERIER koordinerer hovedparten af svinekødssektorens forsknings-, forsøgs- og udviklingsarbejde og varetager endvidere danske svineproducenters og slagteriers interesser over for offentligheden samt myndigheder i ind- og udland.

For yderligere information
se hjemmeside

www.danskeslagterier.dk

DANSKE SLAGTERIER

Axeltorv 3
1609 København V
Telefon 33 11 60 50
Telefax 33 11 68 14
ds-dir@danskeslagterier.dk

Brasiliens afsætning af førsteklases oksekød til EU begrænses, og den stigende eksport til EU sker på trods af toldafgifter på 23 kr. pr. kg.

Argentina kan levere billigt hvede, men har ingen adgang til markederne i EU.

70 pct. af meget, meget lidt

EU's landbrugskommissær gør med mellemrum opmærksom på, at "EU tager imod næsten 70 pct. af u-landenes landbrugseksport." Men dette tal siger intet om EU's reelle import i mængder eller værdi. Afrikas andel af verdenshandelen er faldet over årene, ligesom landbrugseksporten er faldet. De 49 mindst udviklede lande har nu kun 0,6 pct. af verdenshandelen, og de handler hovedsageligt med nogle få, uforarbejdede råvarer herunder landbrugsprodukter. EU's reelle import er altså 70 pct. af meget, meget lidt. Og det er typisk varegrupper som f.eks. kaffe, kakao og appelsiner, der ikke generer EU's egen landbrugsproduktion.

U-lande fastholdes som råvareleverandører

Når EU importerer appelsiner fra Sydafrika pålægges der en importtold på 10 pct. Men hvis man i Sydafrika vælger at lave juice af appelsinerne før, de sendes til EU, stiger importafgiften til 88 pct.

Mellemfolkeligt Samvirke mener, at denne toldeskalering – hvor toldsatserne stiger med forarbejdningsgraden – skal høre op. Det gør det sværere for u-landene at udvikle en forarbejdningssektor, opstar en industri og dermed mulighed for at få en større andel af værditilvæksten af det endelige produkt. Resultatet er, at u-landene fastholdes i en position som leverandører af relativt simple produkter. Toldeskalering er også forklaringen på, at det ikke er et afrikansk land, men Tyskland, der er verdens største eksportør af kakaopulver.

Handelsbarrierer koster 700 mia. dollar

De rige landes handelsbarrierer koster hvert år u-landene store beløb. FN's Konference for Handel og Udvikling (UNCTAD) har vurderet, at de rige landes toldsatser årligt frarøver u-landene et beløb svarende til 700 mia. dollar i tabte eksportindtægter.

Det tal, som bl.a. Mellemfolkeligt Samvirke hidtil har anvendt, er væsentligt mindre og kommer fra Verdensbanken, der har beregnet tabet til mere end 150 mia. kroner årligt. Men en helt ny undersøgelse fra Verdensbanken viser, at mere frihandel vil kunne øge den globale rigdom i 2015 med 300 mia. dollar årligt. Heraf vil næsten 200 mia. dollar komme fra liberalisering af handel med landbrugsvarer, og u-landene står til at få 45 pct. af gevinsterne (Verdensbanken 2005).

Nye tekniske handelshindringer

Parallelt med at toldmurene er under stigende pres, lægges der op til, at de erstattes med nye restriktioner under navne som miljøhensyn og fødevarer sikkerhed. Et uoverskueligt virvar af skrappe sundheds- og sikkerhedsmæssige standarder for fødevarer vælter frem, og samtidig stiller de importerende lande nye specifikke krav til markedsføring, dokumentation og mærkning.

De nye tekniske handelshindringer gør det umuligt fuldt ud at udnytte en øget markedsadgang, fordi de fattige lande ikke har mulighed for selv at etablere det omfattende kontrolapparat, der er forbundet med disse nye EU-standarder for fødevarer. I mange tilfælde har man allerede en ekstensiv og miljøvenlig produktionsform, men det er svært at kontrollere og dokumentere, at kravene overholdes.

EU er begyndt at hjælpe en række fattige lande med at indføre de nødvendige

certificerings- og kontrolsystemer, men der er meget langt igen. Mellemfolkeligt Samvirke mener, at u-landene behøver mere omfattende økonomisk bistand og teknisk assistance for at kunne opbygge kapacitet til at indføre dokumentations- og kontrolsystemer. En anden del af en løsning er international harmonisering, så u-landene inddrages i udarbejdelsen af nye standarder, der samtidig får status i WTO.

Asymmetrisk liberalisering

Liberaliseringer på landbrugsområdet vil føre til højere verdensmarkedspriser på fødevarer. Højere priser til landmænd i u-landene vil påvirke landbrugsudviklingen positivt. Når tendensen samtidig er lavere priser på de traditionelle eksportafgrøder, vil det give et lille skub mod højere fødevarerproduktion og større selvforsyning i u-landene – fra kaffe til korn.

Men ikke alle u-lande har samme interesser, og nogle lande i Afrika vil på kort sigt tabe ved generelle og hurtige liberaliseringer på landbrugsområdet. De u-lande, der er i dag er nettoimportører af fødevarer, vil blive ramt af stigende priser på landbrugsvarer og altså dyrere import. Det vil være nødvendigt at tage særlig hensyn til lande i denne kategori, indtil den lokale landbrugsproduktion bliver større.

Mellemfolkeligt Samvirke mener, at det er vigtigt, at en liberalisering af handlen implementeres asymmetrisk, så den tager særligt hensyn til de meget fattige lande i først og fremmest Afrika. De fattige lande har brug for positiv særbehandling for at kunne etablere en produktion, som over tid kan blive konkurrencedygtig, og de skal have mulighed for at værne om lokale fattigdomsstrategier.

Det er Mellemfolkeligt Samvirkes opfattelse, at de fattigste u-lande skal have lov til selv at bestemme hastighed og omfang af åbningen af deres markeder. Og slutresultatet må indebære, at de – med

henblik på at øge lokal fødevarerproduktion og forbedre levevilkårene i landområderne – skal have mulighed for at beskytte sig mod import i en periode. Det kan være ved toldtariffer eller andre importrestriktioner, som dem i-landene har benyttet i årtier.

SDT-bestemmelserne (særlig og differentieret behandling) er et princip om, at u-landene kan undtages fra de generelle regler i WTO. Disse SDT-regler kan sikre en nødvendig asymmetri i liberaliseringerne, men de har desværre en svag status i WTO, og det er svært for u-landene at forhandle dem effektivt og bindende ind i de enkelte WTO-aftaler.

En anden gruppe u-lande, der har særaftaler med EU om eksport af bestemte varer til gunstige priser, risikerer at tabe på en WTO-aftale. Men med de førnævnte gevinster ved frihandel vil der være midler nok til kontant kompensation til de mennesker og u-lande, der mister fordele og risikerer arbejdsløshed og handelsunderskud.

U-landenes forhandlingskapacitet

Et af u-landenes problemer i WTO-forhandlingerne er, at de er svagt organiserede og dårligt forberedt til forhandlingerne. Det er de færreste u-lande, der har den tilstrækkelige ekspertise i handelspolitik, og dermed har de vanskeligt ved at vurdere konsekvenserne af de forskellige komplekse forslag, som er på forhandlingsbordet.

På ministerkonferencerne er ubalancen i ressourcer udtalt. Det fortælles om Kenyas udenrigsminister, at da han i 1994 kom hjem efter en afsluttet forhandlingsrunde, afleverede han det flere hundrede sider lange dokument til sine embedsmænd og gav dem følgende besked: "Jeg har lige underskrevet denne aftale. Læs det og find ud af, hvad det betyder for os".

Mellemfolkeligt Samvirke arbejder for, at bistanden på det handelspolitiske område opgraderes. Der er brug for støtte og træning, så u-landene får større forhandlingskapacitet og dermed mulighed for at analysere de omfattende handelspolitiske emner.

Rige lande dominerer mini-ministermøderne

Der holdes jævnligt mini-ministermøder for udvalgte lande – senest især gruppen, der kaldes FIP (de 5 interesserede parter), som prøver at forhandle tingene sådan nogenlunde på plads, så det store WTO-ministermøde i Hong Kong går glat igennem. Men der er utilfredshed med disse møder, der kun omfatter en sluttet kreds af medlemslande. Action Aid har kaldt møderne "udemokratiske og hemmelighedsfyldte" og har kritiseret de rige lande for at være for dominerende.

U-landene har vanskeligt ved at varetage egne interesser, og i forhandlingerne op til topmødet i Hong Kong har de fattigste u-lande heller ikke deltaget i forhandlingsgrupperne. Derfor er det langt fra sikkert, at alle WTO's 148 medlemslande kan nå til enighed om et landbrugsforlig, som en femkløver bestående af EU, USA, Kina, Brasilien og Indien kan nå til enighed om. Det er sandsynligt, at den store ACP-gruppe bestående af 77 tidligere kolonistater i Afrika, Vestindien og Stillehavet vil blokere for en ny global handelsaftale, hvis deres interesser bliver kørt ud på et sidespor.

G20 sætter EU under pres

En række dominerende u-lande med Brasilien, Indien, Kina og Sydafrika i spidsen har slået sig sammen i en gruppe kaldet G20. Gruppen repræsenterer mere end halvdelen af jordens befolkning og ca. 2/3 af alle mennesker beskæftiget i landbrug.

De indflydelsesrige lande i G20 har presset hårdt på for at få ændret de rige landes landbrugspolitik og afviser kategorisk at give indrømmelser eller diskutere handel med industrivarer og tjenesteydelser før, de rige nationer i nord går i gang med at fjerne protektionismen på landbrugsområdet.

G20 har store interne brudflader og er på ingen måde nogen homogen gruppe. Indien og Brasilien udgør en enig front, når det gælder kravet om, at EU og USA skal afvikle eksportstøtten, mens de to lande ser vidt forskelligt på EU's modkrav om øget markedsadgang.

Brasilien advokerer som et stort landbrugseksportland for et meget liberalistisk og frit verdensmarked, mens Indien fører en meget defensiv og mere protektionistisk politik, hvor hensynet til at påføre landets flere hundrede millioner af småbønder mindst mulig udenlandsk konkurrence vejer tungt.

"Hvis ikke EU tilbyder en markant åbning af dets marked for landbrugsprodukter, bliver der ikke nogen WTO-aftale om mere global frihandel." Det var beskedene fra Brasilien, da de centrale aktører i WTO-forhandlingerne mødtes sidst i oktober 2005 for at bane vej for det kommende topmøde i Hong Kong. Den indiske finansminister sagde, at "EU lider af en fortmentalitet. Og de er nødt til at forlade den." G20 kræver en generel sænkning af importtoldsatserne med 54 procent.

Hvis kravene fra G20 imødekommes på landbrugsområdet, vil de største vindere ikke blive de fattigste u-lande, men derimod lande som Brasilien, Indien, Argentina og Sydafrika. G20 har dog også forståelse for, at dagsordenen bliver mere udviklingsorienteret, så de fattigste lande får mulighed for at beskytte følsomme sektorer og landbrugsprodukter.

Fast grund under fødderne

En virksomheds beslutninger har meget ofte økonomiske konsekvenser.

Vores fornemste opgave er at belyse konsekvenserne og levere det bedst mulige grundlag for at træffe beslutningerne.

Som rådgivere leverer vi modspil og lægger vægt på et tæt samarbejde med tillid og objektivitet.

Revision|Rådgivning

K. E. SIMONSEN

Statsautoriseret Revisionsanpartsselskab

K.E. Simonsen, statsautoriseret revisor · Lyng A. Korsager, registreret revisor
Bent Kristensen, registreret revisor HDR · Bjarne Hjulmand, reg. revisor cand. merc. aud.

Jacob Gades Allé 8a · 6600 Vejen
tlf. 75 36 00 31 · www.kesim.dk

Landbrugets største finansielle
partner indenfor investering,
finansering og forsikring af dine
aktiver.

Ring 70 10 31 10
www.nykredit.dk/landbrug

Nykredit

Bank · Realkredit · Forsikring

Alt du kan eje

EU-landbrugsstøtte på 745 mia. kr.

I 2004 modtog landbruget i EU 745 mia. kr. Den direkte støtte, der fremgår af EU's budget, var på 345 mia. kr., mens den indirekte prisstøtte, der fremkommer ved hjælp af toldmurene, og som betales af europæiske forbrugere i form af kunstigt høje fødevarerpriser, udgjorde 400 mia. kr. (OECD 2005).

I en analyse af EU's seneste landbrugsreform skriver OECD, at reformen kun har marginal effekt på de kunstige høje interne priser på landbrugsvarer. I forhold til den samlede støtte reduceres prisstøtten – som er et resultat af toldmurene – kun fra 58 pct. til 53 pct. (OECD 2004). Der er altså ikke meget markedsorientering i den reform.

Ifølge OECD udgør landbrugsstøtten 34 pct. af de europæiske landmænds indkomster, hvor støtten i USA er på 18 pct. (OECD 2005).

Spiller USA sorteper?

USA er længe blevet beskyldt for at lure-passe i et forsøg på at overlade sorteper til EU, men de komplicerede, betændte og langstrakte landbrugsforhandlinger fik nyt liv, da USA's cheffor-handler, Rob Portman, den 10. oktober præsenterede det hidtil mest konkrete udspil fra USA i de langstrakte forhandlinger.

USA tilbyder at sætte støtten til de amerikanske farmere ned med 60 procent inden år 2010. "Hvis vel at mærke andre lande også skærer i deres støtte," sagde Rob Portman. USA's krav er, at EU og Japan skal sænke støtten med 80 pct. USA er kendt for de store verbale armbevægelser, som ofte er mindre imponerende ved forhandlingsbordet eller når, de bliver nærlæst. Ifølge den engelske Ngo, Oxfam, vil konsekvenserne af forslaget begrænse sig til at USA – når forslaget er fuldt

implementeret – har sænket den interne støtte med 2 pct. i alt.

USA kræver at eksportstøtten skal være væk i 2010, men USA bruger næsten ikke selv eksportstøtte, og der er ingen meningsfyldte forpligtigelser i forhold til de instrumenter, USA selv bruger – fødevarerhjælp og eksportkreditter.

Hvis andre lande giver „betydelige løfter om markedsadgang,” tilbyder Rob Portman også, at USA reducerer toldsats-erne med mellem 55 og 90 pct. over fem år, at toldsats-erne skal sænkes med 75 pct. i gennemsnit, at ingen toldsats må være højere end 75 procent, og at kun en procent af landbrugsvarerne kan undtages herfra som "særligt følsomme".

Landbrugspolitikken er blevet EU's smertensbarn

EU har hidtil kun tilkendegivet vilje til at sænke importtoldsats-erne på landbrugsvarer med 25 pct. i gennemsnit. I dag er omkring 7 pct. af landbrugsvarerne i EU pålagt en importtold på over 100 pct. Endvidere mener EU, at mindst 8 pct. af de landbrugsvarer, der produceres i EU, er "særligt følsomme". Det betyder, at de helt undtages fra eventuelle generelle toldnedsættelser.

Den 4. oktober 2005 sagde EU's handelskommissær, Peter Mandelson, at EU er villige til at sætte en slutdato på eksportstøtten til landbruget – dog uden at sætte nogen dato på. Og kun hvis andre lande kommer med indrømmelser af tilsvarende kaliber. Som modydelse foreslås en sænkning af toldsats-erne på industrivarer samt lettere adgang for handel med serviceyd-elser, som vil tilgodese erhvervslivet i EU.

Et gratis tilbud I

EU har også tilbudt at skære 65 pct. af landbrugsstøtten væk. Landbrugs-kommissær Mariann Fischer Boels

talsmand, Michael Mann, har senere forklaret, at de 65 procent vedrørte den direkte støtte til de enkelte landmænd. Men han har også forklaret, at „vi byder ind i forhold til udgangspunktet, der er Uruguay-runden fra 1996 og skærer for eksempel de 65 procent i forhold til det.“

Uruguay-runden er verdenshandelens seneste forhandlingsrunde, og der skæres altså fra det bundne niveau tilbage fra denne aftale. Det, man tilbyder, er at skære i de øverst tilladte satser og ikke i de faktisk anvendte. Når den tilladte sats ligger over den reelle sats der bruges, betyder det, at der ikke skal reduceres i den faktisk anvendte sats.

EU's tilbud ville ikke føre til nogen nedskæring i EU's direkte støtte til landmændene. Derfor har Boel og Mandelson så svært ved at sælge varen i Geneve og Hong Kong.

Et gratis tilbud II

Det er set før under Doha-udviklingsrunden: Tilbage i december 2002 spillede EU ud med et forslag om, at WTO-landene skulle sænke importtolden på landbrugsvarer med 36 pct., reducere eksportstøtten med 45 pct. og skære 55 pct. af den direkte landbrugsstøtte. Dette forslag viste sig også hurtigt at være retorik uden realiteter, og det er blevet karakteriseret som „talfusk“ og „bogholderkneb“.

Efterfølgende har landbrugskommissærens daværende talsmand, Gregor Kreuzhuber, da også bekræftet, at forslaget ikke betød reduktion i hektarstøtte og dyrepræmier eller nedskæring i den samlede støtte til EU's landbrug.

Forklaringen findes igen i aftalen fra Uruguay-runden, hvor EU har forpligtet sig til en ramme for hvor meget støtte, landbruget maksimalt må gives. Og da denne ramme eller støtteloft er højere end det, EU faktisk giver i støtte, ville de foreslåede nedskæringer ikke få konsek-

venser for landmændenes tilskud. Det, Kommissionen foreslog, var at skære i disse rammer og kun at skære ned til det faktiske aktuelle støtteniveau i EU. Det vil sige, at EU allerede opfyldte indholdet i forslaget. Daværende landbrugskommissær Franz Fischler indrømmede da også blankt, at forslaget kun var til udvortes brug. Udspillet var konstrueret lige præcis sådan, at det ikke blev nødvendigt at skære i støtten, og det ville ikke gøre spor ondt på EU's egne landmænd.

Et gratis tilbud III

Som en reaktion på det nye amerikanske udspil tilbød Peter Mandelson den 11. oktober 2005 at skære 70 pct. i den mest handelsforvridende støtte. Men det viste sig igen at være et gratis tilbud:

EU har med Midtvejsreformen, der trådte i kraft i 2005, afkoblet støtten fra produktionen. „Når alle EU's medlemslande har gennemført midtvejsreformen i 2006, er 90 pct. af den direkte støtte afkoblet,“ siger Michael Mann. Med „Operation Afkobling“ har EU formået at flytte stort set hele landbrugsstøtten fra den „blå boks“ over i den „grønne boks“. Og det er vigtigt i de internationale handelsforhandlinger. Støtten i den „grønne boks“ indgår slet ikke i de igangværende forhandlinger. Støtten har ændret status til ikke-støtte, så EU's landmænd behøver ikke at frygte for, at den faste grundindtægt sættes ned.

Et uløst problem i WTO-forhandlingerne er definitionen af den „grønne boks“. Som det er nu, er der mulighed for at støtte landbruget med ubegrænsede beløb. EU arbejder for, at definitionen fortsat skal være så rummelig som muligt. Mellemfolkeligt Samvirke arbejder for at kriterierne omdefinieres og strammes op, så støtte i den „grønne boks“ kun kan gå til natur- og miljøbeskyttelse samt egnsudvikling.

I Danmark udgør den direkte støtte til landmændene 7,4 mia. kr. Heraf er mere end 7,1 mia. placeret i den "grønne boks". Når EU's forhandlere overbyder amerikanerne med et forslag om at reducere landbrugsstøtten, er det altså værd at bemærke, at der kun skæres i et meget lille beløb. Den engelske Ngo, Oxfam, kalder det "kreativ bogføring" og kritiserer, at "EU foreslår at flytte støtten fra en kategori til en anden i stedet for at reducere den." Der er behov for initiativer, der tager u-landenes krav alvorligt. EU gør det ikke, og derfor styrer forhandlingerne mod et sammenbrud.

Afkoblet støtte påvirker produktionen

Den afkoblede støtte er ikke uden effekt på produktionen. Der er usikkerhed om, hvor meget en afkobling gavner, men støtten udgør stadig et incitament til at producere.

EU's tidligere landbrugskommissær, Franz Fischler, har i 2003 argumenteret for, at den afkoblede støtte er nødvendig for at der fortsat vil være landbrug i udkantsområderne i flere sydeuropæiske lande. Med denne argumentation bekræfter han også, at den afkoblede støtte er med til at opretholde en produktion, som ikke ville have været der uden støtte.

På Dansk Landbrugs delegeretmøde i november 2004 havde Christian Friis Bach et indlæg, hvor han bl.a. pegede på, at afkobling ikke altid betyder helt afkobling. Også enkeltbetalingsordningen kan påvirke produktionen: Med støtten øges landmandens formue, og så ændres risikovilligheden også. De afkoblede støtteordninger påvirker også indkomst og mulighed for investeringer, og dermed påvirkes også fremtidig produktion. Christian Friis Bach pegede på, at det nok var de færreste landmænd, der går ud og investerer EU-støtten i f.eks. aktier i medicinalindustrien, selv om det giver et bedre afkast.

Formand for Dansk Landbrug, Peter Gæmelke, kom – sandsynligvis utilsigtet – til at bekræfte Friis Bachs argumentation, da han prompte afviste, at landbrugsstøtten blev investeret i medicinalindustrien, og han hævdede, at han da bestemt brugte støtten til at udvikle ejendommens produktionsapparat. Denne adfærd bekræftes også i en ny rapport fra Institut for Miljøvurdering, der anfører, at afkoblet støtte både kan resultere i øget aktivitet og påvirke produktionens omfang (Institut for Miljøvurdering, 2005).

Landmænd investerer deres midler i landbrug, og investeringer betyder højere produktion. Og igen kan det gå ud over landmænd i andre dele af verden. Der vil også med afkobling være en uretfærdig konkurrencesituation.

Smuthuller i EU's toldudspil

I et forsøg på at skaffe fremskridt i forhandlingerne spillede EU den 28. oktober ud med et nyt forslag. Samtidig gjorde Peter Mandelson det klart, at udspillet er betinget af, at EU får betydelige indrømmelser på andre forhandlingsområder – nedsættelse af importtold på industrivarer og lettere adgang til handel med tjenesteydelser – samt, at EU ikke kan strække sig længere i landbrugsforhandlingerne.

EU foreslår, at de højeste importtoldsatser skal reduceres med 60 pct., de næsthøjeste med 50 pct., næstlaveste kategori med 45 pct. og laveste kategori med 35 pct. Alt i alt vil der ifølge EU-Kommissionen være tale om en halvering af EU's importtold på landbrugsvarer. I forslaget lægges der også op til, at op til 8 pct. af landbrugsvarerne skal kunne klassificeres som "særligt følsomme" og derfor undtages fra de generelle toldnedsættelser.

Tilsyneladende lægges der op til betydelige reduktioner i de toldtariffer, der beskytter Europas landmænd mod konkurrence fra andre lande. Men USA,

Indien, Brasilien, Australien og andre store landbrugslande mener imidlertid, at maksimalt 1 pct. af landbrugsvarerne skal kunne klassificeres som "særligt følsomme". Hvis 8 pct. af produkterne kan kaldes "særligt følsomme" og dermed undtages fra den fulde toldreduktion, kan man meget hurtigt skabe smuthuller, som betyder, at liberaliseringen reelt udvandes.

WTO sendes til tælling

Det er stadig uklart, om de rige lande i virkeligheden er villige til at hjælpe u-landene med at sikre en gavnlig og meningsfyldt integration i det multilaterale handelssystem og den globale økonomi, sådan som de har forpligtet sig til på tidligere ministerkonferencer.

Når EU ikke engang kan præstere en ordentlig reform på sukkerområdet, og når USA heller ikke kan på bomuldsområdet, så ser det sort ud for en aftale i Doha-udviklingsrunden.

EU er isoleret, mens USA ligger tættere på mange u-lande, og hvis ikke EU kommer med meget bedre forslag til at bryde handelspolitiske barrierer på landbrugsområdet ned – ja, så forekommer det mest sandsynligt, at det meget vigtige topmøde i Hong Kong ender som en fiasko. Mens dette skrives (primo november), ser det ud til, at fire års dødvande i forhandlingerne afløses af en WTO i en alvorlig krise.

Litteratur

APRODEV (2004). Chicken Exports: Europe plucks Africa! (Association of World Council of Churches related Development Organisations in Europe) www.aprodev.org

Christian Aid (2005). The economics of failure. The real cost of "free" trade for poor countries. www.christianaid.org

Institut for Miljøvurdering (2005). Environmentally harmful subsidies. Linkages between subsidies, the environment and the economy. www.imv.dk

OECD (2004). Analysis of the 2003 CAP Reform. www.oecd.org

OECD (2005). Agricultural Policies in OECD Countries: Monitoring and Evaluation 2005. www.oecd.org

UNDP (2005). Human Development Report 2005. UNDP.

Verdensbanken (2005). Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda. www.worldbank.org/trade/wto

Landhusholdnings- selskabets hædersbelønninger

Landhusholdningsselskabets sølvmedaljer hører til de sjældne udmærkelser inden for landbruget.

„For lang og tro tjeneste“

Medaljen tildeles efter indstilling af de landøkonomiske eller branchereleterede foreninger. I betragtning kan komme medhjælpere, landarbejdere og husbestyrerinder inden for landbrug, havebrug, maskinstationer eller skovbrug, som har gennemført lang og tro tjeneste. Der uddeles indtil 30 medaljer årligt. Medaljen præges i sølv og ledsages af selskabets diplom.

„Den fortiente til Ære“

Selskabet belønner særligt fortjenstfuld virksomhed inden for det praktiske landbrug samt inden for det landbrugsfaglige oplysningsarbejde og lignende. Der uddeles indtil 3 medaljer årligt. Medaljen præges i sølv.

Administrationsgebyr kr. 1.000,-

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Understøttelsesfond

Fondens formål er at uddele legatportioner til værdige trængende personer; der har eller har haft tilknytning til dansk jordbrug som selvejende eller forpagtere samt børn eller enker efter disse.

Der kan endvidere ydes støtte til uddannelse inden for dansk jordbrug samt til hædersbevisninger til personer, der har ydet en særlig fortjenstfuld indsats i jordbrugets tjeneste.

Ansøgningsskema kan rekvireres i sekretariatet på telefon 4341 1769 eller via vores hjemmeside www.1769.dk.

Indsendes inden den 1. oktober til:

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

Fremtidens landbrugsbyggeri – hvor og hvordan?

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Akademiråd afholdt den 31. oktober Efterårsseminar med temaet "Fremtidens landbrugsbyggeri – hvor og hvordan?"

Landbrugsbyggeriet har op gennem historien undergået store forandringer og strukturudviklingen medfører, at de store bedrifter bliver mere synlige i landskabet.

Nye politiske krav til natur, miljøbe-skyttelse og husdyrhold medfører at man-ge eksisterende stalde ikke rationelt vil kunne ombygges, så de opfylder kommen-de krav til løsdrift, etc. Derfor vil der blive mange overflødige staldbygninger.

Investering i nye teknologiske løsninger er kostbar og bevirker, at der skal en vis størrelse til at forrente de store investering-er. Dette sammenholdt med en lav indtjen-ing per enhed, gør at det bliver store ration-elle produktionsenheder/bygninger, der skal placeres og indpasses i landskabet.

Indlederne på Efterårsseminaret var:

Folketingsmedlem, fhv. minister Britta Schall Holberg (V)
Professor Jørgen Primdahl, Skov & Landskab, Den Kgl. Veterinær- og Landbo-højskole
Landskonsulent, arkitekt m.a.a. Kræn Ole Birkkjær, Dansk Landbrugsrådgivning
Landscentret

Lektor, arkitekt m.a.a. Per Kruse, Arkitekt-skolen i Århus

Arkitekt m.a.a. Merete Lind Mikkelsen, København

Cand.agro, Johan Skovgaard, Skovgaard Agro Consult

Adm. direktør Bjarne K. Pedersen, Danish Farm Design

Afdelingsleder Jan Kjær Madsen, Udvikling og Centertservice, Dansk
Landbrugsrådgivning, Landscentret

Gdr., svineproducent Esben Graff Jensen, Horsens

Gdr., mælkeproducent Jens Bigum, Aars Projektkonsulent Christian Andersen, Fonden
Realdania

Filosof Arno Victor Nielsen, København.

Efterfølgende kan du læse et sammendrag af de forskellige indlæg skrevet af journalist
Aage Krogsdam, Ølstykke e-mail krogsdam@get2net.dk

Indlægget fra filosof Arno Victor Nielsen bringes i sin fulde længde.

Britta Schall Holberg gav opsang til landskabsarkitekter og byplanlæggere:

Vågn op og skån natur og det åbne land når der udvikles

Folketingsmedlem, flv. minister Britta Schall Holberg (V) Email: bsh@post1.tele.dk

Fra togets vinduer kan man se åbent land. Ja, faktisk er det et helt nyt Danmark, der opruller sig for ens øjne, når man ser ud af vinduet. Når man kører med bil, oplever man tværtimod de landskabelige rædsler tæt på. Man oplever, hvordan man kører i en tagrende med mere eller mindre rædsels-fuldt erhvervsbyggeri klods op ad vejen. Man oplever ingen overgang mellem land og by, og alt for sjældent ser man åbent land. Med denne maleriske indledning startede forhenværende minister, godsejer og folketingsmedlem Britta Schall Holberg, Hagenskov Gods sit indlæg på Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs seminar om fremtidens landbrugsbyggeri.

- Jeg bliver så deprimeret af at tage min bil og se disse ting og tænke på, hvordan mon det her kommer til at se ud om 30 år, fortsatte folketingsmedlemmet. I sit indlæg kom hun også ind på debatten om naturparker og naturgenopretning - en frygtelig ord, som hun sagde.

Hvor er landskabsarkitekterne henne?

- Jeg har i årevis spurgt, hvor i alverden landskabsarkitekterne og byplanlæggerne er henne i debatten om, hvordan vi kan bevare så meget natur og åbent land som muligt. Men i dag er det som om naturen, kulturlandskabet må vige for hensynet til udviklingen. Landbruget burde gå ind i en dialog med kommunerne om by- og landskabsudvikling. Det gælder ikke alene, når grisestalden placeres op og ned

ad landsbyen. Det gælder også, når jord kan sælges fra til byudvikling eksempelvis til et af de store tonedøve indkøbs mekkaer uden for byen, der er til debat i øjeblikket. Men det gælder selvfølgelig også, når vi skal udforme vores boliger. Der er bygget så utroligt meget grimt i mange år. Der er moderniseret så utroligt grimt, men glædeligvis er der også ved at opstå en forståelse for, at der er kvaliteter i de gamle bygninger, som kan udnyttes i dag. Heldigvis er der også en gryende forståelse for mere omtanke ved landbrugets bygninger og navnlig nybygninger. Og det er nødvendigt og på høje tid, mente Britta Schall Holberg.

Helheden mangler

- Mange tror, at flere af landbrugets problemer løser sig selv ved at lægge gyllebeholdere og svinestalde ud i landskabet. Det kan muligvis afhjælpe øjeblikkelige naboklager, men det kan nemt på længere sigt skabe problemer for de landskabelige værdier, som netop er landdistrikternes kendetegn, fortsatte Britta Schall Holberg.

I virkeligheden er det sundhedsbegreb, vi arbejder med i disse år, alt for snævert. For sundhed er som sagt i høj grad en indre oplevelse af det sted, jeg bor og dets omgivelser. De gamle tænkte sådan. De tænkte bygninger og landskaber sammen, så det blev en helhed. I dag driver vi mange steder vold på disse helheder.

Britta Schall Holberg nævnte videre, at vi i vores magtesløshed foreslår at oprette naturparker, fordi vi ikke lige fik tænkt os om i tide. Urørt skov er en anden af tidens store tanker. Gør vi os forestilling om, hvad det betyder, når et åbent kultur-landskab som det danske bliver omdannet til naturparker og urørt skov?

- Skove og naturarealer skal passes - og passes på - og plejes som alt andet. Ellers bliver det udtryk for vores afmagt i stedet for vores åndelige overskud. Det må og

skal være en forpligtelse for os alle, at vi efterlader landskaber, bygninger og miljø sundhedsberigende for de næste generationer, og at vi skaber landskaber, bygninger og miljøer, så de kan opleves som en berigelse for næste generation. Kulturarv er ikke bare noget, vi har overtaget, og som vi kan fastholde ved at lave kanoner om. Det er også noget, der forpligter os til at værne om og udvikle videre – ikke for at standse en udvikling, men for at gøre den mere værdifuld, sluttede Britta Schall Holberg.

Planlægning af det åbne land

Professor Jørgen Primdahl, Skov & Landskab, Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole
Email: jpr@kvl.dk

”Planlægning er en fremtidsorienteret proces gennem hvilken aktøren forsøger at få kontrol over sine omgivelser for derigennem at kunne gennemføre sine intentioner”. Med dette citat fra Lennart Lundquists bog, som blev udgivet i 1976, indledte professor Jørgen Primdahl fra Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole sit indlæg på seminaret, hvor han talte om planlægning af det åbne land.

Fremtidsorienterede processer betyder, at man som planlægger først formulerer, hvad det er man vil, derefter vedtages planerne og gennemføres i overensstemmelse med intentionerne. Og aktørerne i dette spil er de offentlige myndigheder, politikerne og planlæggerne, som ofte indgår i forskellige partnerskaber.

Kontrollen udøves gennem vedtagelse af forskellige love, hvor der måske er mulighed for at få midler fra det offentlige til gennemførelse af planerne. Kontrollen omfatter endvidere ekspropriation af jord og ved frivillige opkøb samt information og vejledning om den enkelte plan.

Omgivelserne er simpelthen det åbne land - med landskaber bebyggelser og mennesker. Det sidste begreb - intentionerne - betyder, at der i forbindelse med planlægningen skal tages hensyn til eksisterende værdier, helheder eller elementer gennem beskyttelse. Det vil sige, at landskabet skal plejes, ønskede ændringer skal søges gennemført og som sidste punkt, at man skal bevare og udvikle de landskabelige helheder.

Vores landskaber udvikler sig gennem en blanding af lovgivning, arv og beskyttelse af naturen, fortsatte professor Jørgen Primdahl. De senere års regionsplanlægning har været god til at styre byudviklingen, så den ikke har ødelagt landskabet, selvom der har været fejltagelser.

I den forbindelse nævnte professoren ordet naturgenopretning. Det var efter hans mening et fåbeligt ord, som var kommet ind i det danske sprog. Vi ændrer jo via planlægningen hele tiden på naturen, men vi genopretter jo ikke noget, vi udvikler noget, og derfor er naturudvikling et meget bedre ord.

Professoren gennemgik hvordan hele vores planlægning er bygget op, hvordan den virker i byzoner, landzoner og med lokalplaner og kommuneplaner, der igen må udarbejdes under hensyntagen til regionsplaner, der igen er underlagt landsplanrammer.

Om fremtidens landbrugsbyggeri sagde Jørgen Primdahl, at det måtte være i alles interesse at nyt landbrugsbyggeri gik igennem planlægningsfasen, fordi ellers ville man måske ødelægge helhedsindtrykket af landskabet. Derfor var det en fordel både for landmændene selv og for de planer, man udarbejdede i de enkelte kommuner. Der skulle være et samspil mellem byggeriet og dets placering i landskabet.

Den fremtidige opgavefordeling på planområdet omfatter blandt andet fremtidens kommuneplaner.

Den ser umiddelbart fin ud, sagde Jørgen Primdahl. Men den giver mig myrekryb. Der bliver tale om lag på lag på lag af bureaukratiske led, og den er komplet uoverskuelig, og man glemmer helheden.

Der bliver så mange ting, der skal med, og så mange detaljer, som gør det næsten umuligt at arbejde med. Ser vi eksempelvis på det åbne land, er der en lang række emner, som der skal tages hensyn til i planlægningen. Der er tale om jordbrugs-mæssige interesser, skovrejsningsområder, landbrugsarealer, naturbeskyttelses-interesser, kulturhistoriske bevarings-værdier, landskabelige bevaringsværdier, geologiske bevaringsværdier, anvendelse af vandløb, søer og kystvande, arealanvendelse i kystnærhedszonen, og dertil kommer rammer for landbrugsbyggeri inden for det primære landbrugsområde.

Men hvor er helheden henne i denne opremsning af emner, spurgte Primdahl.

Han foreslog derefter tre veje til forbedring af det åbne lands planlægning.

For det første skulle man lave en differentiering af landzonen, hvor den deltes op i byregioner, kystområder, primære naturområder og primære landbrugsområder.

Som det andet punkt skulle der være en lokalplanlægning for særlige indsats-områder i det åbne land, og som det tredje og sidste punkt skulle der være et punkt under overskriften landskabskarakter-kortlægning og andre former for landsplanlægning.

Denne model var langt mere overskuelig end den bureaukratiske kommuneplan. Naturligvis skulle der være planlægning, fordi tingene ikke bliver enklere af ikke at blive planlagt, men der var ingen grund til at gøre det mere uoverskueligt end godt var, sluttede professor Jørgen Primdahl.

Beplantning forbedrer udseende af fremtidens landbrugsbyggeri

Landskonsulent, arkitekt m.a.a. Kræn Ole Birkkjær, Dansk Landbrugsrådgivning

Landscentret og lektor, arkitekt m.a.a. Per Kruse, Arkitektskolen i Århus

Email: kob@landscentret.dk

Email: per.kruse@aarch.dk

Et bredt bælte af træer vil yde et vist mål af støjrreduktion fra trafik tæt på gården, og det vil også reducere gårdens interne støj i forhold til omgivelserne. Træer og buske behøver vedligeholdelse som for eksempel beskæring, hvilket bør huskes. Beplantning op til og omkring gårdanlægget er af stor betydning for helhedsbetragtningen i forhold til omgivelserne og landskabet. Det skal ikke forstås sådan, at anvendelsen af træer eliminerer behovet for god arkitektur, men snarere at beplantningen forbedrer det samlede udseende også af fremtidens landbrugsbyggeri.

Det fastslog de to arkitekter Kræn Ole Birkkjær fra Dansk Landbrugsrådgivning, Landscentret i Skejby og arkitekt Per Kruse fra Arkitektskolen i Århus i deres inspirerende lysebillerede foredrag ved seminaret i Vejen. De skiftedes til at kommentere de mange flotte fotos af landbrugsbygninger rundt i landet. De viste dårlige og gode eksempler på, hvordan landskab og arkitektur kan forenes på en god harmonisk måde og det modsatte.

I Danmark har landbrugets produktionsbygninger traditionelt meget nær forbindelse med stuehuset i størrelse, stil og konstruktion. Resultatet har været en gruppe bygninger, der hørte sammen med hensyn til farve, struktur og form, og som bar præg af det lokale landskab. I dag er denne forbindelse stort set forsvundet. Landbrugsbygninger er fysisk i mange tilfælde større og er sædvanligvist konstrueret af industrialiserede komponenter såsom fritbærende rammekonstruktioner,

ydervægselementer, præfabrikerede ovenlys indtag, ventilationshætter m.v.

For at undgå at fejldisponere ved valg af bygningsmaterialer og bygningskonstruktioner, når vi taler fremtidens landbrugsbyggeri, er det nødvendigt at planlægge nye bygningers form og funktion, så de harmonerer med det eksisterende bygningsanlæg og med landskabet, sagde arkitekterne.

Efterhånden som bygnings- og arbejdsomkostninger er steget, har man søgt nye metoder og nye materialer inden for landbrugsbyggeriet. Samtidig er gårde blevet sammenlagt, hvilket har resulteret i nødvendigheden af endnu større stalde og bygningsanlæg. I dag kan moderne materialer med deres store spektrum af struktur, farve og profiler - når de anvendes med omtanke - være med til i nogen grad at reducere de strenge linier i nutidens funktionelle landbrugsarkitektur og arkitektur i det hele taget.

Bygningsprincipper

Nye bygninger bør, hvor det er muligt, udgøre en del af det eksisterende landbrug dog forstået på den måde, at de i princippet bør placeres fri af de gamle bygninger. Hvis det er strengt nødvendigt med en forbindelsesgang skal den selvfølgelig være der, men helst i en meget let og transparent konstruktion. Princippet med fritliggende nybyggeri sikrer samtidig, at man ikke er låst fast ved en senere udbygning af anlægget. Man bør anstrenge sig for at opnå en vis grad af forbindelse i størrelse, stil og især orden i både plan og facader, fordi det er af største betydning for et harmonisk landbrugsbyggeri.

Byggegrunden

Ved et byggeri i horisontlinien er den fjerne synsvinkel særlig væsentlig, og de vigtigste aspekter for et byggeri vil være dets størrelse, omrids, farve og forhold til

landskabets konturer. Byggeriets omrids skal være interessant og i god balance. En bygnings forhold til landskabets konturer forstærkes ved at lægge bygningen så tæt op til landskabet som overhovedet muligt. I et fladt landskab kan bygningerne være forholdsvis lange og dermed understrege fladheden. Denne visuelle oplevelse opnås kun ved en præcis placering i forhold til det eksisterende gårdanlæg.

En flad byggegrund har den fordel kun at stille krav om et minimum af gravning og fyldning, men skrånende byggegrunde bør ikke overses. Skrånende byggegrunde har følgende fordele:

- Ved at anbringe byggeriet ind i en skråning gøres virkningen af landskabet minimal og vil hjælpe det til at falde ind i dets omgivelser.
- En skråning, eller et hældende terræn, kan være med til at give gode læforhold.
- En skrånende byggegrund kan være mindre produktiv landbrugsjord.
- Det udgravede jord kan anvendes til at reducere den tilsyneladende højde på byggeriet gennem en udjævning af jorden.

Gravning og påfyldning er den bedste metode til at skabe en nivelleret byggegrund på en stejl skråning og placere en bygning ind i landskabet. Det krævende arbejde vil ikke i høj grad forhøje den totale omkostning for projektet, da en vis jordflytning normalt vil være nødvendig under konstruktionen, og ekstra brug af maskineri, som allerede er på byggegrunden, vil ikke være særlig kostbar. Det bør undgås, fra et arkitektonisk synspunkt, at anbringe en bygning på en stejl skråning uden at udgrave og påfylde og specielt at anbringe en lang bygning i rette vinkler mod konturerne af landskabet, så det ser ud som om bygningen springer frem af

bakken og slutter på en høj støttemur. Ved alle byggegrunde bør der tænkes på adgang. Ud fra et praktisk og landskabeligt synspunkt bør adgangsveje løbe mere eller mindre langs højdekurverne frem for på tværs af dem. Og specielt ved store staldbygninger til for eksempel kvæg, svin eller fjerkræ er det utroligt vigtigt med gode, stabile og veldrænedes transportveje til og fra staldanlægget.

Bygningernes form og farve

Anvendelsen af passende farver på en bygning kan, set på afstand, få en bygning til at passe ind i omgivelserne. Det kan reducere strukturens praktiske størrelse ved at formindske dens dominans i landskabet og sikre, at den ikke tiltrækker øjet unødvendigt. Overflader, der giver gen-skin, tiltrækker opmærksomheden og kan komme til at virke uheldigt ved en ikke helt præcis placering i landskabet. Generelt kan man sige, at for eksempel mørke tag-flader kan være med til at holde store landbrugsbygninger visuelt nede på jorden.

Udenomsarealer

Ved fremtidens store produktionsgårde, specielt fokuseret på kvægbedriften, er udenoms arealer særdeles vigtige anlæg. Ikke kun for udseendets skyld, men også for den daglige drift. Der skal transporteres mange tons foder hver dag fra lagrene til staldene. Køerne skal ofte bevæge sig fra stald til marker og retur, hvilket også stiller store krav til drivvejene, som også helst skal planlægges, så de ikke krydser de befæstede veje for den rullende trafik. Vejanlæggene skal kunne klare mælkekøle-tankbilen og trafikken fra foderstoffabrikken. I forhold til udseendet og klimaforholdene omkring gårdene er det vigtigt med beplantninger, der for eksempel danner rum for oplagring af de kolossale store mængder grovfoder. Selvfølgelig specielt

på ejendomme uden silohuse, hvor blikket der møder én i dag, ofte er plastik og gamle bildæk i en uordentlig struktur.

Med nogle grundlæggende rammebeplantninger kan man både opnå en orden i placeringerne af ensilagedyngerne og halmstakkene, så det er overskueligt for driftslederen og æstetisk nydelse for familien og naboen.

Beplantning

Træer udgør et betydningsfuldt element ved at relatere en bygning til landskabet og ved at binde den visuelt til jorden. Træernes vertikale linier kan også anvendes til at udligne det markante horisontale udseende af moderne landbrugsbygninger. Alle træer vil give et mål af læ, men maksimum effekten opnås ved et bælte af træer ca. 15 til 20 meter bredt med underbeplantning for at afholde vinden fra at blæse mellem træstammerne. Et sådant bælte vil give en læzone, der er 20 gange højden af træerne og 3 gange dens højde mod vindsiden. Skønt træer kan skabe nyttig læ, bør de ikke plantes så tæt på en bygning, at de kan beskadige den, hvis de falder eller, hvor deres rødder kan påvirke bygningens stabilitet eller blokere dræn. Risikoen for ødelæggelse af fundamenter er begrænsede til lerjorde og træer så som popler og elme. Omvendt kan fundamenter beskadige træernes rødder og påvirke deres stabilitet og sundhed. En afstand på ca. 18 meter mellem træstammerne og et byggeri eller dets dræn skulle være tilstrækkeligt til at undgå problemer. Det er vigtigt at sikre, at en eventuel fremtidig udvidelse af en bygning kan finde sted uden at påvirke de omgivende træer. Eksisterende træer bør beskyttes mod skader under byggeriet og når det kommer i brug. Jordkomprimering af maskiner bør undgås og, hvis det ikke er muligt, skal man huske efter byggeriets afslutning at få jordområderne løsnat igen.

Skygge fra træerne vil være velkommen under varme somre, men om vinteren kan træer øst for en bygning betyde, at frost og is ligger længere på jorden. Et tyndt bælte af løvfældende træer med en smule underbeplantning vil lade noget af den lave vintersol trænge igennem.

Stuehuset og fremtidens landbrugsbyggeri

Arkitekt m.a.a. Merete Lind Mikkelsen, København
Email: meretelindmikkelsen@mail.dk

Hvis man ikke har råd til at ombygge et gammelt stuehus i samme stil som det oprindeligt var, så riv det ned og byg nyt. Det det er billigere. Det fastslog arkitekt Merete Lind Mikkelsen i sit indlæg på seminaret om fremtidens landbrugsbyggeri.

I forbindelse med byggeriet af de nye store driftsbygninger er det vigtigt for det æstetiske udseende, at stuehuset ikke synes for lille, og derfor er stuehuse på op til 250 kvadratmeter en rimelig størrelse. Og ved nybyggeri skal man bruge samme principper for byggeriet af stuehuset som ved byggeriet af driftsbygningerne, sagde hun. Vi må ikke glemme at se på stuehuset på bekostning af driftsbygningerne. Og så anbefalede hun, at man i langt højere grad benyttede arkitekter til bygning af stuehuset. Det var måske lidt dyrere at få en arkitekt med på byggeholdet, men brugen af denne ekspertise kunne måske vise sig at være billigere i længden, fordi man derved kunne undgå dårlige løsninger.

Det er vigtigt ved indretning af stuehuset, at det bliver lavet på en sådan måde, at der er et rum, hvor alle kan være sammen, når man er hjemme. Fordi i det moderne landbrug er konen ofte udearbejdende, børnene går i skole og manden er væk hele dagen. Man ser kun hinanden om aftenen og i weekenderne, og derfor skal der tages hensyn til denne situation ved

indretningen af stuehuset. Desuden er det vigtigt, at stuehuset indpasses i landskabet uanset om det ligger direkte i forbindelse med driftsbygningerne eller det ligger et stykke fra driftsbygningerne. Flere og flere nye stuehuse bygges et stykke fra driftsbygningerne, fordi man gerne vil have trafikken til og fra driftsbygningerne væk fra stuehusets område, som skal være et roligt område, hvor der også kan slappes af.

Det er ikke ligegyldigt, hvordan man bygger sit stuehus. Placeringen i forhold til lys, sol, vind og det omkring liggende landskab skal indgå i planlægningen. Det er desuden vigtigt, at brugen af materialer med hensyn til substans og farver passer til omgivelserne. Et stuehus nær åbne marker med korn vil være smukkest i gule mursten og med blågråt tag.

Efter at have gennemgået nogle principielle betragtninger omkring stuehusets indretning og placering viste arkitekten tre eksempler på stuehusbyggeri forskellige steder i landet og i forskellige landskaber. De tre eksempler viste, hvordan man havde bygget stuehusene i kontrast til driftsbygningerne og indpasset i landskabet både med træer omkring og med farver, der passede til omgivelserne.

I fremtiden kan der måske blive lovgivet specielt om stuehusets bygning og placering i forhold til driftsbygningerne. I dag er stuehusets udseende meget langt fra det idylliske "Morten Korchske" stuehus i de gamle firlængede gårde. Derfor er det vigtigt, at der er en dialog mellem landmandsfamilien, planlægger og arkitekter om udformning af fremtidens stuehuse. Det er vigtigt med en debat, så man ikke glemmer stuehuset, og ikke kun tænker på driftsbygningerne i fremtidens landbrugsarkitektur. Praktiske forsøg med inddragelse af arkitekter omkring stuehusets placering og udformning må med i debatten, så der kan komme en udvikling i gang, sagde arkitekt Merete Lind Mikkelsen.

Den miljøvenlige stald - Hvad skal den indeholde?

Cand.agro, Johan Skovgaard, Skovgaard Agro Consult
Email: *Skovgaard@agroconsult.dk*

"Modet til at gå nye veje, skal fødes af tanken". Med dette citat startede cand. agro, Johan Skovgaard, Skovgaard Agro Consult, sit emne på seminaret om fremtidens staldteknologi. Først gennemgik han det historiske forløb med de mange vandmiljøplaner, der begyndte med fundet af de døde hummere i Kattegat i 1980'erne. Det førte til debatten om den ringe udnyttelse af husdyrgødningen, hvor størstedelen blev udledt til søer, vandløb, fjorde og de indre farvande.

Folketingets vedtagelse af vandmiljøplan I og II fokuserede på kvælstofudvaskningen, mens den nuværende vandmiljøplan III fokuserer på fosfor og lugten.

Fosfor udledningen til havområderne var på sit højeste i slutningen af halvfemserne efter at den konstant var stigende fra år 1900. Langt den største udledning af fosfor kom fra spildevand og fra landets spredte bebyggelse, mens industrien bidrog i mindre grad, og fosforudledningen fra det dyrkede areal stort set var uændret i 100 år, og var langt den laveste udledning.

I dag er udledningen stort set tilbage på samme niveau som for hundrede år siden, nemlig cirka 2.000 ton årligt, og der er tale om cirka lige meget fra spildevand og fra det dyrkede areal. I midten af halvfemserne blev der totalt udledt cirka 12.000 tons, så der er virkelig sket en reduktion de sidste 10 år.

Johan Skovgaard kom også ind på EU's nitratdirektiv, som ikke er særligt hensigtsmæssigt, fordi det taler om en generel tilførsel af 170 kg nitrat pr. ha landbrugsjord i hele EU. Det duer ikke, fordi i de nordligste kølige lande, som eks-

empelvis Nordsverige og Finland, er spildet af kvælstof anderledes end i de midt-europæiske og sydeuropæiske lande med helt andre og højere temperaturer. Generelt er det sådan, at alle marker uanset, hvor de er placeret og om de dyrkes eller ej, så sker der udsivning af nitrat til omgivelserne. Direktivet er derfor udtryk for typisk skrivebordsarbejde, som ikke forholder sig til virkeligheden.

Derefter kom konsulenten ind på hvorledes man ved bygningen af forskellige staldtyper kan reducere ammoniakudledningen eksempelvis ved at benytte mindre arealer til spaltegulve både til kvæg og svin.

Der var ingen tvivl om, at lugtgener bliver et af de emner, der sættes fokus på i de kommende år. Derfor kunne Skovgaard heller ikke forstå, at mange politikere talte om produktionsstop for svineproduktionen. Fordi så ville der ikke ske nogen udvikling af ny teknologi, som fulgte med nyinvesteringer i forbindelse med udvidelse af produktionen. En øget produktion førte til brug af nye og mere miljøvenlige produktionsmetoder til gavn for landmanden og til glæde for det øvrige samfund.

Lugten kan ikke fjernes fra de levende dyr, men der kan gøres meget for at minimere lugten, og derfor skal der mere forskning i gang på dette område.

Johan Skovgaard var også inde på spørgsmålet om reduktionen af fosfor i husdyrgødningen. Her kunne man nå meget langt ved at tilsætte Fytase – et enzym, som gør at fosforen udnyttes langt mere effektivt af koen eller grisen. Men der vil stadig være fosfor tilbage i gødningen eller gyllen.

Men spørgsmålet om at få balance i markbruget med en yderligere reduktion af nitrat og fosfor troede Johan Skovgaard godt kunne nås i 2015. Men her krævede det yderligere forsøg med og forskning i gylleseparation, og samtidig skulle der

gives tilladelse til afbrænding af tørstoffet. Så både ved bygningen af stalde, deres udformning, deres ventilation, deres gylletanke, bedre foderudnyttelse osv. kunne man nå langt i retning af et langt mindre miljøbelastende husdyrbrug.

Fremtidens staldteknologi Kan den rummes inden for bygningerne?

Adm. direktør Bjarne K. Pedersen, Danish Farm Design, Email: bjped@danishfarmdesign.dk

I de kommende år vil ny teknologi vinde mere og mere indpas i landbrugsproduktionen og rummene uden for stalden, det vil sige loft og gulv vil blive udnyttet til miljøfremmende teknologi. Trådløse accesspoint, netkabler og netstik vil blive lige så selvfølgelig i landbrugsbygningerne som elkabler, spåede adm. direktør Bjarne Kornbek Pedersen, Danish Farm Design A/S.

Han nævnte en lang række eksempler på fremtidens teknologi, som vil blive hverdag for landmanden om nogle år. Især dyrevelfærdsproblematikken vil komme i fokus og her vil eksempelvis vaskeroboter blive et dagligt syn i staldene, ligesom hele den interne logistik i stalden med mindst mulig flytning, især besværlig flytning af dyrene, af foderet, m.v. vil blive sat i endnu bedre system end i dag. Og computeren bliver taget mere og mere i brug og vil overtage en lang række funktioner i den daglige drift i stalden. Teknikken vil blive placeret over dyrene i og på loftet.

Et vigtigt element i den nye teknologi er rensning af luften i staldene ikke alene til gavn for dyrene, men også til gavn for medarbejderne og omgivelserne. Luften vil blive rensset inden den via ventilations-skorstenen sendes ud i atmosfæren.

Der vil formentlig i fremtidens staldbygninger være et centralt luftindtagssted, og en central luftkanal, der styres af en

computer, således at man hele tiden kan sætte ind og beregne, hvor luften skal renses mere eller mindre.

I dag koster det cirka 10 kr. pr. gris at rens luften, og cirka 10 kr. pr. gris at driftsudgifter til ventilationen i svinestalden. Det vil sige, at der er mange penge at spare her for den enkelte svineproducent. Produces der 10.000 svin årligt er ventilationsudgifterne alene cirka 200.000 kroner. Derfor kan det godt betale sig at investere i luftrensning selvom investeringen er relativ dyr.

Vi vil også se ventilationssystemer, hvor luften om sommeren køles ned og om vinteren opvarmes. På dette felt skal vi ikke være bange for at kikke ud i verden. I Holland er man langt fremme på dette område, sagde Bjarne Kornbek Pedersen.

I fremtidens stalde vil ventilationen af stalden være højt prioriteret med henblik på at få en meget mere miljøvenlig luft både ude og inde. En bedre og mere effektiv ventilation ville også reducere energiudgiften i staldene og føre til en halvering af udslippet af ammoniak til atmosfæren.

Bjarne Kornbek Pedersen forudså også at jordvarme kunne indgå i energibesparende investeringer på gårdene. For at producere jordvarme til store besætninger skulle der nedlægges rør over store arealer, og det kunne måske igen betyde, at man over rørene kunne dyrke eksotiske afgrøder som følge af en varmere jordtemperatur, end vi kender i dag. Samtidig var det måske også muligt i fremtiden at udnytte den varme, som grisene selv producerer til en eller anden form for energi.

Besætningerne bliver større og større inden for de enkelte bedriftsformer, kvæg, eller svin. Denne udvikling fører også til flere og flere rutineopgaver for den enkelte landmand. Tildeling af halm, justering af foderkasser, åbning og lukning af låger, flytning af dyr, behandling af dyr, vejning af dyr, rengøring og generelt tilsyn med

dyrene, er alle arbejdsopgaver, som i langt højere grad end i dag, kan automatiseres og gøre det lettere for landmændene ved brug af den nyeste teknologi styret via PC'en.

Bjarne Kornbek Pedersen viste et eksempel med halmhåndtering, hvor ny teknologi er taget i anvendelse. Spares der blot en halv time med halmhåndtering hver dag i svinestalden, kan det finansiere en investering på omkring 200.000 kroner i andre ting på ejendommen (10 år med 5% i rente).

Til slut i sit indlæg viste Bjarne Kornbek Pedersen en række eksempler, hvor PC'en og IT-teknologi er blevet et uundværligt hjælpemiddel for landmanden i den daglige drift.

IT er et værktøj, der er med til at optimere produktionen og overvågningen i produktionen. Samtidig giver brugen af IT et godt overblik og en god styring samt løbende dokumentation af hele produktionsforløbet til uvurderlig betydning for de daglige udgifter. Han viste også et eksempel på, hvordan videoteknologi kan veje det enkelte dyr i stien uden manuel håndtering på vægten. Ved brug af computergrafik vil man kunne få et overblik over den mest hensigtsmæssige placering af alle installationer, stiernes placering i forhold til hinanden, logistikken, foderrum, halmrum, os.v. i forbindelse med bygning af en ny stald. Derfor vil computerne tage mere og mere over i fremtiden og hjælpe landmanden ved at vise vejen til bedre miljø og lavere omkostninger til gavn for ham selv, dyrene og samfundet i øvrigt.

30 millioner ledige kvadrater til erhverv på landet

Afdelingsleder Jan Kjær Madsen, Udvikling og Centertjeneste, Dansk Landbrugsrådgivning, Landscentret
Email: jkm@landscentret.dk

De senere år er der i takt med strukturudviklingen i landbruget blevet flere og flere bygninger ledige. I dag er der bygninger med omkring 100 millioner kvadrater i landbruget. Heraf er omkring 40 millioner udnyttet af eksisterende landbrug, mens 30 millioner kvadrater er nedrivningstjenligt, mens yderligere 30 millioner kvadrater kan udnyttes til andre formål end landbrug.

Det oplyste afdelingsleder Jan Kjær Madsen, fra Dansk Landbrugsrådgivning i Skejby, i sit indlæg, hvor han talte om den fremtidige brug af tomme driftsbygninger.

Der er omkring 250.000 boliger på landet, hvoraf de 120.000 boliger er tilknyttet landbruget.

Op igennem 80'erne og 90'erne var der kommet mange knopskydninger på gårdene, og mange af disse tilbygninger blev ikke længere brugt. De var grimme og skæmmede i landskabet og mange af dem skulle rives ned, mente Jan Kjær Madsen.

Mulighed for støtte

Men der var mange tomme bygninger, som kunne bruges til andre ting, og her var det om at være kreative, og samtidig var der muligheder for at udnytte EU's nye landdistriktspolitik, hvor der fra den eksisterende landbrugsstøtte ville blive kanaliseret midler over til landdistrikterne. Første fase i landdistriktsprogrammet, der løber til og med 2006, skal være med til at forbedre leve- og arbejdsvilkårene i landdistrikterne og fremme udviklingen af nye og bedre jordbrugsprodukter under hensyntagen til miljø, natur og kulturmiljø i jord- og skovbruget. Der er mulighed for at give tilskud til basale servicetilbud, kultur og andre erhvervsaktiviteter, der kan give beskæftigelse og livskvalitet i landdistrikterne.

Samtidig bliver der lagt vægt på at inddrage den lokale befolkning i udviklingen. Samlet set styrker

landdistriktsprogrammet de sociale, økonomiske og miljømæssige betingelser for en bæredygtig udvikling i landdistrikterne.

Det er op til folkene ude i landdistrikterne at komme med idéer og forslag og søge om de midler, der er afsat - nemlig ca. 1 milliard kroner (500 millioner kroner fra den danske regering og cirka 500 millioner kroner fra EU).

Jan Kjær Madsen fremkom derefter med en række forslag til brugen af de tomme velbevarede og bevaringsværdige bygninger. Nogle enkelte steder har man ombygget en lade eller en anden driftsbygning med lejligheder til et mindre forskermiljø.

Indretning af gårdbutikker er et andet eksempel. Udlejning af bygninger til lokale håndværkere, til andre erhvervs-grene, som lagerbygninger er også en mulighed. Bondegårdsferie kan også bidrage til værditilvæksten på landet, og her undrede det Jan Kjær Madsen, at dette fænomen ikke er mere udbredt i Danmark end tilfældet er. I England, Irland og enkelte andre EU lande er bondegårdsferie blevet en blomstrende forretning for mange landmandsfamilier, som tjener halvdelen af deres indkomst fra turismen (landboturisme kan ikke få tilskud fra landdistrikts-pengene).

Oplevelsesøkonomi

Der var ingen tvivl om, at oplevelsesøkonomi var en god investering. Mange mennesker ønsker at komme ud på landet - og i ro og fred, måske under lidt mere primitive former end på et luksushotel, at opleve naturen, med dens rytme på landet, dens stilhed på en helt anden måde. Her lå et kæmpepotentiale - oplevelsesferie med naturfænomener, (sort sol i Vadehavet) besøg på heden, besøg i de store skove, i klitterne på vestkysten m.v. Mulighederne er mange.

Nogen har fået idéen at indrette mindre skoler i nedlagte landbrugsbygninger, hvor adfærdsvanskelige børn og unge går i skole.

Generelt så Jan Kjær Madsen mange muligheder i at få støtte til erhvervsudviklingen på landet og med brug af tomme driftsbygninger, hvis der var mulighed for flere arbejdspladser.

Fordi der er ingen tvivl om, at arbejdspladser vil blive prioriteret højt af regeringen, når midlerne skal fordeles indenfor landdistriktsstøtten. Kun fantasien sætter grænser for udnyttelsen af de tomme landbrugsbygninger, så det er med at komme i gang, sagde han.

Ny gård på åben mark

*Gdr., svineproducent Esben Graff Jensen, Horsens
Email: esbengj@mail.dk*

For fire år siden indviede vi et nyt gårdanlæg på en bar mark, fortalte svineproducent Esben Graff Jensen, Horsens.

Det nye gårdanlæg var et svinebrug til 1100 søer, bygget i H-form og anlægget blev bygget sammen med gdr. Hans Bang Hansen.

I sit indlæg gennemgik Esben Graff de overvejelser, de to landmænd sammen med deres rådgivere havde haft, inden de gik i gang med at bygge en helt ny gård.

Infrastrukturen på selve anlægget, og infrastrukturen omkring gården i landsbyen, smittefarerisikoen, de psykologiske faktorer ved at bygge en stor gård i et lille samfund - en gård, som ville syne meget og som måske ikke ville se så pæn ud, var alle faktorer, der var med i planlægningen.

Materialevalg

Ved bygningen af de tre længer, der blev forbundet som et H, var der også over-

vejelser om materialevalg, farve på tag, beplantning omkring anlægget, gylletankens placering osv.

Tagets farve blev blågråt, så det ikke var for kraftig en farve i forhold til naturens farver, og på længerne blev der også gjort lidt ud af facaderne ved brug af kvalitetsmaterialer, ligesom vinduer, døre og porte blev bygget, så det så rimeligt pænt ud.

Der blev også taget hensyn til medarbejdernes velbefindende i stalden, og derfor blev der isat vinduer i kippen, hvorved der kom meget lys ind i staldene. Det viste sig dog senere, at det om sommeren førte til et meget varmt indeklima, men det blev løst via ventilationsskorstenene, som i øvrigt blev placeret på én række på taget, så det så pænt ud.

Ved at bygge nyt kunne man fra starten planlægge gode arbejdsforhold og gode leveforhold for dyrene, hvor dyrevelfærden var i top inden for de økonomiske rammer. Dette ville være umuligt ved ombygning af gamle stalde.

Ved byggeriet af de cirka 5000 kvadratmeter stalde, blev der også planlagt eventuelle udvidelser i den ene ende af bygningerne, således at en evt. tilbygning kunne gøres relativt nemt og uden større omrokeringer.

Placering af gylletanke

Den nye gård blev placeret på den anden side af den lokale kommunevej, og det betød, at stuehuset ligger et stykke fra staldbygningerne, og derfor er stuehuset ikke generet af trafikken med de mange køretøjer i forbindelsen med driften. Desuden er gylletankene placeret ud mod den åbne mark for enden af de staldbygningerne, og længst væk fra offentlig vej. Der er plantet omkring gården og efter fire år er træer og buske ved at nå en vis højde, som igen er med til at minimere synsindtrykket af et stort staldkompleks, som

efterhånden som træer og buske vokser til, vil falde pænt ind i landskabet i området.

Riv gamle bygninger ned, byg nyt og planlæg langt frem

*Gdr., mælkeproducent Jens Bigum, Års
Email: jensbigum@hotmail.com*

- Skal man starte en helt ny produktion og bygge nyt, kræver den en nøje planlægning. Da jeg i 1996 købte den næsten nedslidte gård, Nygaard ved Års, og gik i gang med at realisere mine tanker om en stor mælkeproduktion, lagde jeg en nøje strategi for, hvordan jeg ville etablere mig, sagde mælkeproducent Jens Bigum, Års.

- Strategien gik ud på at drive gården i samdrift med min far, der driver min fødegård Højagergaard. Samtidig kunne vi starte et generationsskifte ved en produktionsudvidelse. Nygaards bygninger var nedslidte, så ejendommens pris var lav og jeg kunne få nedrivningsfradrag, og jeg kunne starte planlægningen af en helt ny gård på åben mark, fortsatte Jens Bigum.

Bæredygtighed og balance

- Min idé var at drive landbrug i harmoni, hvor mennesker, dyr, miljø og bygninger var i balance, og at der skulle bygges et kraftcenter med fokus på dyrevelfærd og logistik. Det vil sige driftsbygningernes placering i forhold til stuehuset og tilkørselsforhold og med mulighed for udvidelse af driftsbygninger, og med byggematerialer med så lille en vedligeholdelse som mulig.

I forbindelse med det omfattende byggeri at den store nye stald, indhentede Jens Bigum råd og vejledning fra en række rådgivere dels i Skejby, dels hos diverse landskabsarkitekter og andre, men følte ikke rigtigt, at de kunne bidrage med væsentlige idéer, som han ikke selv havde, og derefter gik han i gang alene.

- Det er min erfaring dels gennem byggeriet dengang, og byggeriet af slagtekalvestald på min fødegård, at det ikke kan betale sig at renovere gamle bygninger. De skal ned og omkostningerne ligger på kroner 75-100 kroner pr. kvadratmeter, men samtidig kan man genbruge op til 40 procent af materialerne, og de har en værdi af 30 til 40 kroner pr. kvadratmeter, sagde Jens Bigum.

Fremtidens byggeri

- Om fremtidens landbrugsbyggeri sagde Jens Bigum, at der er ingen tvivl om, at strukturd udviklingen vil fortsætte, og det kræver bygninger med stort volumen, som skal placeres væk fra beboelse - egen såvel som naboens. De gårde, der får pålagt investeringsstop, skal flyttes ud fra landsbyerne, og så skal man lave modulopbyggede stalde, hvor det er miljøet, der sætter grænsen - i dag 500 malkekøer, mente han.

- Der er en grænse for stordriftsfordele, sagde Jens Bigum og sluttede

- Landbruget er et meget synligt erhverv. Alt hvad vi foretager os bliver set af mange mennesker. Det er uanset om man kører med maskiner på marken eller vejen, eller man bygger nye landbrugsbygninger i landskabet. Det er en force at alle har en mening om landbruget, men det er til stadighed også en udfordring for det kræver, at vi altid skal stå til ansvar og argumentere for vores dispositioner.

Faktaboks

Mælkeproducent, Jens Bigum, Års. Driver sammen med sin far barndoms-hjemmet Højagergaard og Nygaard. Nygaard er totalt ombygget til mælkeproduktion i 1996. 220 malkekøer plus 250 stk. kvægopdræt. Produktion: 2.2 mio. kg. mælk / årligt Højagergaard ombygget til slagtekalveproduktion i 2004. Produktion: 1400 kalve årligt. Leveres efter et specielt velfærds-koncept- dansk kalv - til Danish

Crown. Jordbruget består af 497 hektarer plus 41 hektarer i forpagtning. Ansatte: Fem medarbejdere inklusiv en elev.

Kampagne om fremtidens landbrugsbyggeri: Fondspenge til anderledes landbrugsbygninger

Projektkonsulent Christian Andersen, Fonden Realdania
Email: ca@frd.dk

I løbet af 2006 starter fonden Realdania en kampagne for anderledes og moderne landbrugsbyggeri, hvor der tænkes utraditionelt. Kampagnen er dog kun i støbeskeen og skal godkendes af direktion og bestyrelsen, men det ventes at ske, oplyste projektkonsulent Christian Andersen, Fonden Realdania i sit indlæg.

Realdania er en strategisk fond, der selv igangsætter initiativer, og på landbrugsområdet er der store udfordringer både hvad angår eksisterende bygningsmasse og nybyggeri.

Derfor gennemførte Realdania i 2004 et initiativ med fokus på genanvendelse af bevaringsværdige gårde. En konkurrence gav 234 idéforslag. 20 af dem blev præmieret og projektudviklet og fem projekter gennemføres nu med støtte fra fonden.

Det er konkurrencen fra 2004, der nu har fået fondens projektkonsulenter til at komme med forslag til en kampagne om anderledes og utraditionelt landbrugsbyggeri. Indtil nu har Fonden gennemført et forprojekt, som er udmøntet i en „hvidbog“, udarbejdet af Cowi, om status og udfordringer. Bogen udgives når kampagnen igangsættes.

Realdania vil tage udgangspunkt i landmændenes behov om fleksibilitet, rentabilitet, branding osv.

Kampagnen vil have fokus på helhedstænkning (helhedsplaner i forlængelse af naturplaner) og gennemførelse af konkrete mønsterprojekter.

Projekterne vil blive gennemført på udvalgte ejendomme, hvor byggeriet vil være et resultat af konkurrencer mellem konsortier bestående af entreprenører, rådgivere osv.

Ejere med byggeplaner vil i 2006 (når kampagnen igangsættes) blive inviteret til at indgå samarbejde med Realdania som bygherrer på disse mønsterprojekter.

First you add knowledge ...

Danisco er verdens førende leverandør af ingredienser til fødevarerindustrien. Vi udvikler ingredienser, som blandt andet giver smag, konsistens og holdbarhed til en lang række forarbejdede fødevarer. F.eks. er der produkter fra Danisco i hvert fjerde brød og i hveranden is.

Men af alle vores ingredienser er viden den vigtigste. Vi har gennem årtier forsket i fødevarer og derved skabt en global videnbase, som gør os i stand til at bidrage til både sunde, sikre og velsmagende fødevarer. Få mere viden på: www.danisco.com

DANISCO

First you add knowledge...

Landbrugets synlighed

*Indlæg ved Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs
Efterårsseminar om "Fremtidens landbrugsbyggeri
- hvor og hvordan?" den 31. oktober 2005 i Vejen.*

Hvad falder i øjnene, når landbruget er emnet? Ikke så meget. Landbrugets bygninger ligger jo spredt ud over det åbne land. Der er derimod meget som stikker i næsen. Gyllestanken breder sig ud over hele landet, når vi drister os ud for at nyde forårssolen. Nogle må endda leve med den året rundt.

Vi ser ikke så meget til landbruget. Vi hører derimod hele tiden om landbruget. De groteske landbrugsstøtteordninger, som giver støtte til at dyrke jorden og til at lade være. Ja, vi har sågar hørt om støtte til køer, som ikke længere eksisterer. Vi hører også om de store andelsvirksomheder, og mange elsker at hade Arla.

Det åbne land

Jeg vil imidlertid holde mig strengt til synssansen, da landbrugets bygninger er emnet i dag. Jeg vil spørge: synligt for hvem? Landmanden ser ikke sig selv med de øjne, som byboen ser landbruget med. Men landmanden tvinges mere og mere til at

overtage byboens synsmåde. Der foregår i disse år en kulturkamp, som vil ende med helt at udrydde bondens verdensbillede.

Lad os tage et begreb som "det åbne land". Det er i hvert fald ikke noget landmanden har fundet på. Hvem åbner landet sig for? Det åbner sig for byboerne, der føler sig lukket inde i byen. De elsker at komme ud i Guds fri natur, og dertil regner de både den vilde natur og de dyrkede marker og bondens bygninger. Ja, bonden selv i sit grønne arbejdstøj og gummistøvlerne hører for byboen hjemme i det åbne land.

Byboerne hader alt, hvad der kan forstyrre deres billede af det åbne land. Lad mig give jer et eksempel. Naturfredningsforeningens formand Poul Henrik Harritz råber i et avisindlæg (Politiken 23.1.2004) vagt i gevær over at landmændene vil flytte svinestaldene længere ud på landet, så gyllestanken kommer væk fra beboelser og landsbyer. Han skriver: "Stalde uden beboelse ligner til forveksling det, de er: rene industribygninger. Dem er der ikke tradition for at vi opfører ude i naturen og i det uberørte landskab."

Som I kan høre, er de dyrkede marker "uberørt landskab" for Præsidenten for Danmarks Naturfredningsforening. To dage efter det citerede avisindlæg, stødte jeg i Jyllands-Posten for første gang på

Af filosof Arno Victor Nielsen
Email: arnovictor@mac.com

www.1769.dk

Tidsskrift for Landøkonomi 3/2005

udtrykket "landbrugslandskab". Landskabsbegrebet, som er et rent æstetisk begreb, skal nu også omfatte agerbruget. Byboen Poul Henrik Harritz og hans naturromantiske medkæmpere har opfundet begrebet landbrugslandskab. Når byboen åbner sin gadedør, skulle der gerne ligge et landskab for hans fødder.

For byboen er alt uden for bygrænsen natur, og det er jo nærmest en menneskeret at kunne færdes frit i naturen. Derfor står der nu en kamp om adgangen til naturen. For en bybo er adgang til naturen det samme som adgang til alt, hvad der er grønt.

For en landmand er naturen alt det, som ikke er lagt under plov, alt det udyrkede, det ukultiverede, det vilde. Fra den vilde natur flyder der ugræs ind over hegnet. Det findes der midler imod. De kaldes planteværn eller naturbeskyttelsesmidler. For en bybo er det sprøjtegift og naturudryddelsesmidler. Naturen skal derfor beskyttes mod naturbeskyttelsesmidlerne.

Den nye Planlov fra 2002 og Wilhjelm-rapporten fra 2001, som vil have bønderne ud og ugræsset ind, og Adgangsudvalgsrapporten, som gør bondens mark til en offentlig park, betegner intet mindre end en kulturrevolution. Der er nu lagt gift for landmandens naturopfattelse. Jeg gentager: Danmark er ikke længere et landbrugsland, men et landbrugslandskab. Byboens sentimentale natursyn har sejret. Landbrugsministeren er derfor blevet til fødevareminister. Det er fra bordet og ikke fra jorden, landbruget anskues i dag.

Nu skal Danmarks natur genoprettes, dog ikke istidens, men den natur, som guldaldermalerne har fået os til at elske. Der skal også ske en etnisk udrensning af såkaldte "invasive arter", som er fremmede arter der ikke er kommet til landet af egen drift, men som er konkurrencedygtige og

derfor kan etablere sig i stort antal og fortrænge hjemmehørende arter.

Fremmede blikke

Indlæggene i dag har ikke så meget handlet om landbrugets synlighed som om dets usynlighed. Landbruget har nu kun "tålt ophold" i det åbne land. Derfor har vi i dag hørt om usynlighedsteknologier. Hvordan placerer og udformer vi landbrugets bygninger, så de syner så lidt som muligt? Hvordan får vi gyllen til at stinke mindre?

Vi har i dag været præsenteret for forskellige blikke på landbruget. Landskabsplanlæggeren så på landbruget ude fra rummet. Han kunne overskue et helt sogn, og ville gerne bevare og udvikle landskabelige helheder. Godsejeren, Britta Shall Holberg, betragtede landbruget fra førerkabinen i et intercitytog. Så slap hun nemlig for det syn, som møder hende fra motorvejen. Arkitekterne havde fine perspektivtegninger med, dvs. de så lige igennem (per-spicere) bygningerne til de omkringliggende marker. Bygninger og anlæg skulle jo nødt stikke for meget af fra omgivelserne.

Stuehusarkitekten havde taget højde for at bondekonen nu arbejder som sygeplejerske inde i byen og derfor vil have et byhus med udsigt og godt med lysindfald med ud på landet.

Fra gammel tid har landmanden erfaret, at fremmedes blik på hans gård sjældent kommer ham til gavn. Det sker første gang, da landmåleren tager bondens ejendom i øjesyn. Landmåleren træder ind på scenen i Danmark samtidig med enevældens (1660) og har sin højtid, da centralmagten og det centralistiske embedsværk for alvor slår igennem i slutningen af 1700-tallet. Landmåleren er vel et resultat af at landet tages i besiddelse og underkastes en voldsom turbulens, især som privat ejendom og skatteudskrivningsobjekt, men

også som følge af sandflugt, indvinding og genopretning.

Jeg forstår godt at landbefolkningen nærrede en vis frygt for landmåleren. Hans blik på deres jord svarer til kirurgens blik på mit legeme. Fire gamle bønder fra Voel skrev i 1817: "I forrige tider og før landinspektør Sørensen fik Haarup sandflugt under opsig, overopsigt og bestyrelse, var flyvesandet i stærk bevægelse." Opsigt, overopsigt og bestyrelse - jo, landmåleren var en mægtig mand med et frygtindgydende blik på landet.

Nu hvor landet skal gives tilbage til naturen og landbrugsjorden unddrages produktionen, ser vi en modbevægelse til inddæmning, indvinding og kolonisering. Nu skal landet lægges ud som brakmarker og drikkevandsfilter, naturreservater og rekreative områder. Den ny landmåler bliver land-art-landmåler, som skal trække linier i landskabet, så "stedets ånd" fremhæves på bedste måde.

Arkitekten og landbruget

Arkitekterne begynder først for alvor at interessere sig for det almindelige landbrug i begyndelsen af 1900-tallet. Man gik da til kamp mod bliktaget, som bare var for tarveligt. Det var Landsforeningen "Bedre Byggeskik", som med jordlovene af 1919 og statshusmandsejendommenes opståen, fik en enestående chance for at præge landbrugets fysiske udformning. Bare ikke til gavn for landbruget, men for at udbrede en romantisk, nationalistisk og antimoderne opfattelse bygningskulturen. Arkitekterne vidste intet om rationel landbrugsproduktion.

Bønderne har aldrig interesseret sig for bygningskunst. Ved udskiftningen i slutningen af 1700-tallet, som ødelagde landsbymiljøerne, genopførte man bygningerne, ja man rullede dem ud på marken, hvis det var teknisk muligt. Den firlængede bondegård er ikke en arkitek-

tonisk form. Den er en gård, dvs et gærde, en indhegning. Gårdspladsen var gårdens vigtigste rum. Bonden ville værne sig mod den natur, byboen elsker, jo mere verden bliver digitaliseret og genmanipuleret.

Selv en bybo kender til at naturen kan gå over optugtelsen. Men nu, hvor der ikke er flere bønder og arbejdere at frigøre, vil byboen sætte naturen fri. Det kan en landmand ikke forstå. Der lever stadig hede-bønder som med stolthed ser tilbage på hvordan de har fravristet en ugæstfri og karrig natur en blomstrende have. De fatter ikke at en statsminister kan kaste sin kærlighed på heden, som iøvrigt slet ikke er vild og uforstyrret natur, men et resultat af den omsiggribende skovhugst.

Papir slår sten

Vi kender alle den leg, hvor papir slår sten, saks slår papir og sten slår saks. Til langt op i 1500-tallet slog sten alt som massemedie. De magtfulde kommunikerede ved hjælp af sten. Konger og herremænd udtrykte deres magt i storladne bygningsværker, slotte og herregårde. Hovedbygningen skulle konkurrere med kongeslottet, adelsportrættet med fyrsteportrættet. Indtil enevælden kommunikerede adelen til omverdenen ved hjælp af fæstnings- og borglignende gårde. Voldgrave, hjørnetårne og trappetårne talte deres klare sprog om herremandens voldsherredømme.

Med bogtrykkerkunstens opfindelse fordriver papiret stenen som medie. Kongen kommunikerede nu ved hjælp af bogtryk (Jyske Lov). Da bondestanden frigør sig, og den enevældige konge giver velhavende byboere lov til at opkøbe forarmede adelsmænds godser, spiller bygningerne ikke længere nogen rolle som meddelelsesmiddel. Fra 1600 og frem opføres herregårdene i den stilart, som tilfældigvis falder i ejerens smag.

Hagenskov, Britta Shall Holbergs gods, er eksempelvis opført i nyklassicistisk stil af Købmanden og fæstebondens søn Niels Ryberg, der iøvrigt var med til at oprette Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab. For ca. 50 år siden købte familien Holberg sig ind i godejerstanden. Britta Shall Holbergs syn på landbrugets bygninger i det åbne land var ikke en landmands blik, men snarere byboens kulinariske blik.

Indflytningen

Der findes en bondeideologi, som næsten er en religion. Vi kan kalde den "muldens evangelium". Centrum i bondeideologien er ordet "dyrke", som har flere betydninger. Dyrke vil både sige at få kulturvækster til at gro, og at dyrke religionen. Dyrke er at kultivere, som igen er at højne, sublimere, løfte. Begrebet inkluderer Gud, jorden, menneskesindet. Muldens evangelium er et helt livssyn - klædt i ord om jord. Så længe vi lever på jorden må vi gøre os den underdanig. Lægge jord under plov. Jorden er altid en kvinde, og bonden er altid en mand. Manden, jorden og Vorherre er treenigheden som skaber nationen.

Vi får sværere og sværere ved at se landbrugets med bondens blik. Måske kan vore dages landmænd heller ikke selv gøre det. Begrebet "åbent land" må logisk føre til at landbruget helt forjages fra landet. Om føje år kornmarken som en hede står, og bonden er flyttet ind til byen.

En hollandsk tegnestue har udkastet planer til en "Svine by" - A pig city, bestående af gigantiske højhuse, hvori der lever svin. Hvad har svinene også at gøre ude på landet? Der er simpelthen ikke plads til dem derude. Der skal jo også være plads til naturen! Og skovsvinene. Desuden lever grise jo ikke af markens grøde. De æder importeret foder. Op i skyskraberne med svinene. Slagteriet kan så placeres i

bunden. Og skyskraberne kan placeres i havneområderne.

Efter den store udflytning for 200 år siden vil der komme en stor indflytning. Byboerne vil flytte på landet med deres hjemmearbejdspladser, og landmændene vil flytte til byen med deres svine- og kyllingefabrikker. Og der vil blive udskrevet konkurrencer om hvad de tomme gylletanke kan bruges til.

Godsejer Viktor A. Goldschmidts Fond (afdeling B)

Fonden bestyres af Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Præsidium. Fondens midler skal bl.a. anvendes til forsøg og undersøgelser vedrørende bekæmpelse af sygdomme hos dyr.

Legatportionerne, der er strengt personlige, kan tildeles for et tidsrum af indtil 3 år. Beløbenes størrelse fastlægges i hvert enkelt tilfælde af fondsbestyrelsen.

Ansøgninger bilagt udførlige oplysninger om, til hvilke formål og på hvilken måde beløbet agtes anvendt, skal indsendes til Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab inden den 1. august.

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab's Informations-, Rejse- og Uddannelsesfond

Fondens formål er at støtte unge under landmandsuddannelse eller under den videregående landbrugsuddannelse, til studiets gennemførelse eller til rejser i forbindelse med studiet.

Ansøgningsskemaet kan rekvireres på telefon 4341 1769 eller via vores hjemmeside www.1769.dk.

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

MAGASINPOST
Id-nr. 09312

POST

B

PP

DANMARK

Returadresse/ Afsender
Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen

09312 ARC 301695 000
E HOUGAARD JACOBSEN
SØLLERØD PARK 15, ST.0005
SØLLERØD
2840 HOLTE 2840 0108/13 1

Med traditioner ind i fremtiden

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab er et forum for innovation af samspillet mellem jordbrug, miljø, forbrugere samt jordbrugsforskning og -produktion. Selskabet er Europas ældste landbrugsorganisation – stiftet i 1769 – og uafhængig af politiske interesser og geografiske grænser. Hendes Majestæt Dronningen er selskabets protektor. Selskabets målgruppe er personer, som har lyst til at bidrage til debatten i jordbruget – landmænd, rådgivere, forbrugere samt medarbejdere i jordbrugserhvervets uddannelses- og forskningsinstitutioner. Med respekt for forskelligheder fremmer vi videndeling gennem formidling og iværksættelse af fremsynede debatter om temaer af national og international interesse for bæredygtig udvikling i jordbrugsproduktionen. Se også www.1769.dk.

Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 43 41 17 69
Telefax 43 41 02 10

lhs@1769.dk
www.1769.dk

541 Tryksag 227

192. årgang

01-05

Tidsskrift for Landøkonomi 4/2005

05

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab

4/2005

192. årgang - december 2005

Redaktion

Ansvarshavende redaktør,
direktør Hans Peder Dam

Abonnement

4 numre/år kr. 325, ekskl. moms.

Medlemmer af Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab modtager
gratis „Tidsskrift for Landøkonomi“.

Løssalg

Kr. 95, ekskl. moms og forsendelse.

Annoncepriser

1/2 side sort/hvid	kr. 2.400
1/1 side sort/hvid	kr. 3.900
1/1 side placeret	kr. 4.250

Farvetillæg efter nærmere aftale.

Udgiver og ekspedition

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12, 6600 Vejen
Telefon 43 41 17 69 Telefax 43 41 02 10
lhs@1769.dk
www.1769.dk

Grafisk Produktion

Company Care
Granvang, Læborgvej 51, 6650 Brørup
Telefon 29 91 19 50 Telefax 75 38 88 41
post@company-care.dk

Tryk

Kannike Graphic A/S
Sommervej 9, 8210 Århus V
Telefon 86 75 05 00 Telefax 86 75 05 22
hea@kannike.dk
www.kannike.dk

ISSN 0040-7119

Redaktionen afsluttet 15. december 2005

Tidsskrift for Landøkonomi

Indhold

Lektor, ph.d. Peter Nedergaard
EU og Tyrket: Argumenter i debat 5

Journalist, cand. polit. Frank Dahlgaard
*Danmark og Finland står over for en
særlig stærk vækst i forsørgerbyrden* 11

Jens Abildstrup og Jørgen Dejgaard Jensen,
Fødevarøkonomisk Institut
*Landdistriktsprogrammet 2007-2013
- hvordan prioriterer vi indsatsen?* 15

Underdirektør Henning Otte Hansen
*Agro- og fødevarerindustriens udflytning
til udlandet: Offensiv virksomheds-
udvikling eller faneflugt?* 23

Nina Blem
Et indblik i økologisk landbrug i Brasilien 37

Lic.merc. Preben Sepstrup
*Demokratiets rødder skæres
over ved bundlinjen* 41

Biskop Kjeld Holm
Konsekvenssamfundet 45

økologi for alle

Arla Foods' økologiske mission

Arla Foods' mission for økologien er at tilbyde et attraktivt økologisk sortiment, så den moderne forbruger oplever, at hun/han bidrager til sin sundhed og medvirker til at skabe et bedre miljø for mennesker og dyr

Økologi skal være tilgængelig, til at betale og kvalitetsmæssigt leve op til moderne forbrugeres krav.

Kig også på Arla Foods' hjemmeside:
www.arla.dk

EU og Tyrkiet: Argumenter i debatten

1. Tyrkiet og resten af Europa

Tyrkiet har i årtier ønsket at blive medlem af først Det Europæiske Fællesskab og siden af Den Europæiske Union. Omvendt har EU været tøvende af flere årsager. I mange år var tyrkisk medlemskab af EU en umulighed på grund af den usikre politiske situation i landet, som bl.a. indebar, at det tyrkiske militær havde den reelle magt, og at man førte en egentlig krig mod det store kurdiske mindretal i landet.

I boks 1 neden for er der en oversigt over tyrkisk politik i forhold til Europa fra 1. verdenskrig og frem. Boksen afspejler de meget omskiftelige forhold i tyrkisk politik og de omskiftelige relationer mellem den til enhver tid siddende tyrkiske regering og resten af de europæiske lande. I boksen nævnes også, at Tyrkiet på mindre end 100 år har ændret sig fra at være et sultanstyret emperium til at være en i forhold hertil mindre parlamentarisk styret republik.

Det moderne Tyrkiet er i vid udstrækning præget af den statsfilosofi, som Mustafa Kemal Atatürk fremlagde, da han grundlagde den tyrkiske republik.¹ Denne stats-

filosofi, kemalismen, støtter sig på den kontinentaleuropæiske idé fra begyndelsen af 1900-tallet om, at staten er sat i verden for aktivt at sørge for, at landet fungerer, hænger "åndeligt" sammen og har en stærk plads i verden.

Som det også fremgår af boks 1, har landet aldrig haft et stabilt partisystem og militæret har flere gange taget magten fra den folkevalgte regering.

Boks 1. Tyrkisk politik og forholdet til resten af Europa

1914: 1. verdenskrig bryder ud og det tyrkisk-ottomanske styre tilslutter sig akse-magterne (bl.a. Tyskland) mod de allierede fra bl.a. Frankrig, Storbritannien, Rusland og USA.

1915: De allierede styrker angriber Tyrkiet flere gang ved bl.a. Galipoli, men slås hver gang tilbage af den tyrkisk-ottomanske hær under ledelse af general Mustafa Kemal.

1915: Den tyrkisk-ottomanske hær indleder et folkedrab på 1½ millioner armeniere i den østlige del af Tyrkiet.

1918: Det tyrkisk-ottomanske styre med sultan Mehmed VI. Vahiddin i spidsen anmoder de allierede om våbenhvile.

Af Peter Nedergaard, lektor, ph.d., International Center for Business and Politics, CBS

1923: Mustafa Kemal overtager posten som præsident og erklærer Tyrkiet for republik. Ankara bliver hovedstad i stedet for Istanbul. Kemal ønsker at omdanne Tyrkiet til en sekulær republik efter europæisk forbillede og indfører bl.a. latinske bogstaver i stedet for det arabiske alfabet. Kemals styre er baseret på tyrkisk nationalisme, og der indledes en tyrkificering af landet.

1934: Mustafa Kemal får titlen "Atatürk", som betyder tyrkernes far.

1938: Atatürk dør.

1939-1945: Tyrkiet er neutralt under 2. verdenskrig, men tilslutter sig de allierede i 1945.

1945: Der indføres et flerpartisystem i Tyrkiet. USA indleder den politiske og militære støtte til Tyrkiet i forsøget på at inddæmme Sovjetunionen.

1952: Tyrkiet bliver medlem af NATO (sammen med Grækenland).

1950'erne og frem: Der er konflikt med Grækenland på grund af Cypern (med græsk flertal og tyrkisk mindretal) og som følge af naturressourcerne i det ægæiske hav (med græske øer beliggende tæt ved den tyrkiske kyst).

1960: Militæret overtager magten.

1964: Tyrkiet bliver associeret medlem af EF (nu EU).

1974: Tyrkiet besætter den nordlige del af Cypern og forlader NATO.

1980: Militæret overtager magten. Kenan Evren bliver præsident og forbliver ved magten indtil 1989. Relationerne til NATO forbedres gradvist.

1983: Valget vindes af Turgut Özal fra Moderlandspartiet. Han bliver premierminister.

1984: Det tyrkiske militær kampen mod PKK, det tyrkiske arbejderparti, som ønsker uafhængighed for Tyrkiets 15-20 millioner kurdere.

1987: Tyrkiet ansøger om medlemskab af EU.

1989: Özal bliver præsident efter Evren.

1993: Tansu Cillar bliver første kvindelige premierminister som leder af Den Sande Vejs Parti.

1995: Tyrkiet kommer med i en toldunion med EU, som dækker en række forarbejdede produkter.

1995: Det Islamiske Velfærdsparti bliver største parti efter valget. Der dannes regering med partiets leder, Necmettin Erbakan, som premierminister.

1997: Erbakan tvinges til at træde tilbage efter ønske fra militæret.

1998: Det Islamiske Velfærdsparti erklæres ulovligt af Tyrkiets forfatningsdomstol. Erbakan erstattes af Mesut Yilmaz fra Moderlandspartiet som premierminister.

1999: EU's stats- og regeringsledere accepterer Tyrkiet som kandidatland.

2002: Parlamentet begynder at tilpasse den tyrkiske lovgivning til EU's regler.

2002: Det islamiske Retfærdigheds- og udviklingsparti (AKP) vinder valget. Abdullah Gül overtager premierministerposten, men overlader den til AKP's leder Recep Tayyip Erdogan, da den efter en

forfatningsændring kan opstille til parlamentet på trods af en dom.

2004: Stats- og regeringslederne i EU vedtager at indlede optagelsesforhandlingerne med Tyrkiet den 3. oktober 2005.

2005: Tyrkiet indleder forhandlinger om optagelse i EU.

2. Argumenter imod tyrkisk medlemskab

Der er mange forskelligartede argumenter imod et tyrkisk medlemskab af EU. En argumentationslinje lyder, at Tyrkiet ikke kulturelt på trods af den kemalistiske arv er et europæisk land forstået som et land byggende på demokrati, retsstat og respekt for menneskerettigheder og mindretal. Nogle gange kobles denne argumentation til spørgsmålet om religion, idet man dermed tager udgangspunkt i det faktum, at langt hovedparten af verdens lande med disse karakteristika samtidig er kristne. Det var også på den baggrund, at netop den tidligere formand for Kommissionen, Jacques Delors, fremhævede, at EU var en kristen klub², et værdifællesskab og ikke blot et fælles marked med tilknyttet omfordelingsmekanisme.

Ikke mindst i kredse, som er tilhængere af et tæt europæisk samarbejde - bl.a. Frankrig og Tyskland, nævnes også, at EU allerede har dårligere erfaringer med at optage ét tidligere land med imperial baggrund, nemlig Storbritannien, og at man derfor for alt i verden ikke skal gentage den fiasko ved at optage kernelandet i det tidligere ottomanske imperium. Bag dette argument ligger forestillingen om, at tidligere imperier er på jagt efter substitutter for fordums storhed, og at de som regel er lidet kompromisvillige, fordi de har

svært ved at slippe rollen som den aktør, hvorefter alle andre aktører indretter sig. Risikoen ved at lade Tyrkiet blive medlem af EU er derfor ifølge denne argumentation, at den europæiske integration som konsekvens går i stå eller endda rulles tilbage.

Der er også en række økonomiske argumenter imod et tyrkisk medlemskab, der både drejer sig om, at Tyrkiet er for fattigt i forhold til de andre EU-lande, og at landet derfor vil koste EU's budget for meget. I den forbindelse har Daniel Gros fra den europæiske tænketank, Centre for European Policy Studies,³ udregnet, at Tyrkiets optagelse i EU med EU-politikernes nuværende indretning ville kræve et samlet øget EU-budget på omkring 20 % på grund af ekstra udgifter til EU's landbrugspolitik og strukturpolitik.⁴ Daniel Gros konkluderer imidlertid, at den budgetmæssige side af en tyrkisk optagelse i EU kan håndteres. Den største hindring ser han imidlertid i manglerne ved Tyrkiets interne offentlige forvaltning, hvor der er påviselige store problemer på grund af korrupsion og manglende administrativ kapacitet.

En del af den økonomiske argumentation mod et tyrkisk EU-medlemskab består også i, at indvandring fra Tyrkiet som følge af et EU-medlemskab ville kunne belaste de sociale budgetter i de resterende EU-lande. Derfor ønsker mange regeringer i de nuværende EU-lande også lange overgangsordninger for Tyrkiet, når det drejer sig om arbejdskraftens frie bevægelighed.

I boks 2 er nævnt en række økonomiske nøgledata om Tyrkiet. Som det fremgår, er Tyrkiet et befolkningsmæssigt stort land med en hastigt voksende befolkning, der i givet fald vil være den største i EU, når Tyrkiet eventuelt kommer med. Det fremgår også, at der er tale om et ret fattigt land med en forholdsvis høj økonomisk vækst og en høj arbejdsløshed.

Boks 2. Økonomiske data

Befolkningen er på ca. 70 mill. med en befolkningstilvækst på 1,1 % om året, dvs. en vækst på 7-8 mill. pr. ti år.

Arbejdsløsheden er officielt på knap 10 %, mens yderligere 4 % er underbeskæftigede.

Den tyrkiske arbejdsstyrke består af 25,3 mill., hvoraf 1,2 mill. arbejder uden for Tyrkiet (flest i Tyskland og Saudi-Arabien). 35 % af den tyrkiske arbejdsstyrke er beskæftiget ved landbruget. Den vigtigste sektor i industrien er tekstilsektoren, som tegner sig for en tredjedel af industribeskæftigelsen.

Inflationen i 2004 var på 9,4 %, hvilket er den laveste i 30 år.

Væksten i økonomien er har været på 6-8 % af BNP om året de senere år.

BNP pr. indbygger (købekraftspariteter) er på 7.400 \$ (2004) mod 33.200 \$ i Danmark og 16.300 \$ i Ungarn

Underskuddet på de offentlige budgetter er som regel på over 6 % af BNP om året.

Også i Tyrkiet er der argumenter imod Tyrkisk medlemskab af EU. De går som regel ud på, at EU's krav til Tyrkiet vil underminere enten landets islamiske religiøse værdier (frygten i de islamiske kredse) eller underminere landets enhed på grund af tildelingen af rettigheder til kurderne (frygten i de nationalistiske kredse).

3. Argumenter for tyrkisk EU-medlemskab

Argumenterne for et tyrkisk medlemskab af EU er især strategiske og sikkerhedspolitiske, men også til dels økonomiske. Sikkerhedspolitisk ser nogle det som en stor fordel, hvis Tyrkiet via et EU-medlemskab kunne blive en bro mellem Vesten og den muslimske verden. I så fald kunne Tyrkiet også fremstå som en slags model for, hvordan muslimske lande kunne gennemgå en modernisering.

Et led i den sikkerhedspolitiske argumentation er også, at Vesten "skylder" Tyrkiet noget fra tiden med den kolde krig, hvor Tyrkiet var nabo til det daværende Sovjetunionen og tillod opstilling af forskelligt militært raketudstyr på sit territorium. Den fremmeste fortalere for den strategiske argumentation til fordel for Tyrkiet har især været USA, som gentagne gange har presset på for at få EU til at tage positivt stilling til Tyrkiets ønske om medlemskab af EU.

Det nævnes også ofte som et argument til fordel for Tyrkiets medlemskab af EU, at landet har en ung befolkning, som kan afhjælpe problemerne med EU's stadig ældre befolkning. Holdbarheden af dette argument afhænger imidlertid af, om den unge tyrkiske befolkning også er så veluddannet og er i besiddelse af så mange kompetencer, at den kan klare de uddannelseskrævende jobs, der bliver stadig flere af, og ikke kun de lavtuddannede jobs, der bliver stadig færre af. Statistikken viser her, at ca. 24 % af den tyrkiske befolkning mellem 25 og 64 år har en uddannelse efter grundskolen (upper secondary education), mens det tilsvarende tal for de 25-34 årige er 30 %. De tilsvarende tal for Polen er 46 % og 62 %, for Grækenland 51 % og 73 % og for Storbritannien 63 % og 68 %. Den tyrkiske har således et forholdsvis lavt uddannelsesniveau sammenlignet med befolkningerne i EU.

Adgangen til det voksende tyrkiske marked nævnes også ofte som et argument for Tyrkiets optagelse i EU. Her er det sandsynligvis den lidt længere distance, der tænkes på, for tyrkernes gennemsnitlige købekraft (jf. boks 2) er på nuværende tidspunkt forholdsvis lav. Tyrkiets BNP er kun 2,3 % af EU-25's samlede BNP.

For Tyrkiet ligger ønsket om medlemskabet af EU i forlængelse af den kemalistiske statsfilosofi. Optagelsen er så at sige fuldendelsen af Kemal Atatürks drøm om et moderne og europæiseret Tyrkiet. Samtidig ligger der naturligvis også en lokkende omstændighed i, at EU's landbrugs-politik og strukturpolitik i høj grad ser ud til at være til Tyrkiets økonomiske fordel, hvis de ikke ændres inden Tyrkiets optagelse.

Internt i Tyrkiet er den kurdiske del af befolkningen desuden ofte tilhængere af medlemskabet af EU, fordi det sikrer den flere rettigheder.

4. Bliver Tyrkiet nogensinde medlem af EU?

Det allertidligste tidspunkt, hvor Tyrkiet kan blive medlem af EU, er i 2014. Det skyldes den simple kendsgerning, at det budget for perioden 2007-2013, som EU netop forhandler om, ikke tager højde for de ekstra udgifter, der er i forbindelse med et tyrkisk medlemskab. Flere har i stedet nævnt 2020 som et realistisk optagelses-år.⁵

På dette tidspunkt skal Tyrkiet have gennemført EU's såkaldte *aquis communautaire*, som omfatter ca. 80.000 sider lovstof. I den forbindelse kræves også en løsning af det cypriotiske spørgsmål i form af etableringen af en føderal stat indbefattet "aflevering" af en del af det tyrkisk besatte Nordcypern til den græskcypriotiske befolkningsgruppe.⁶ Samtidig fremgår det for første gang i forbindelse med en optagelsesforhandling af oplægget,

at der er tale om en såkaldt "open-ended" proces, hvor resultatet "cannot be guaranteed beforehand".

Herudover har de franske og østrigske regeringer lovet deres respektive befolkninger, at der vil blive afholdt afstemninger om, hvorvidt landene også skal ratificere den eventuelle aftale om Tyrkiets optagelse i EU. Samme model anvendte Frankrig fx også, da Danmark sammen med Irland og Storbritannien blev optaget i det daværende EF i 1973.

Alt dette er også grunden til, at det meget vel kan blive sådan, at man må etablere et slags privilegeret partnerskab mellem EU og Tyrkiet, således som den tyske regeringsleder, Angela Merkel, har foreslået. I givet fald ville det skulle betyde, at Tyrkiet blev tilbudt en ordening, som skulle være mere favorabel end en EØS-ordening, som EU har med bl.a. Norge, men naturligvis mindre favorabel end et medlemskab. En sådan model er der også indirekte skabt mulighed for i oplægget til EU's optagelsesforhandlinger med Tyrkiet. Heri står der følgende: "While having regard to all (EU political criteria), including the absorption capacity of the Union, if Turkey is not in a position to assume in full all obligations of membership it must be ensured that Turkey is fully anchored in the European structures through the strongest possible bond."⁷

Under alle omstændigheder er den bedste prognose sandsynligvis fifty-fifty angående et eventuelt tyrkisk medlemskab af EU på nuværende tidspunkt.

Fodnoter

1 I indledningen til den tyrkiske republiks forfatning hedder det f.eks.: "In line with the concept of nationalism and the reforms and principles introduced by the founder of the Republic of Turkey, Atatürk, the immortal leader and the unrivalled hero, this Constitution, which affirms the eternal existence of the Turkish nation and motherland and the indivisible unity of the Turkish state, embodies;

The determination to safeguard the everlasting existence, prosperity and material and spiritual wel-being of the Republic of Turkey, and to attain the standards of contemporary civilization as an honourable member with equal rights of the family of worlds nations;..."

2 Jf. <http://64.233.183.104/search?q=cache:t-Z91BljtVMJ:www.iht.com/articles/2005/10/09/opinion/edmeritt.php+club+christian+%22jacques+delors%22&hl=da>

3 Jf. <http://roses.univ-paris1.fr/evenements/papiers/gros.ppt>

4 Helt præcist regner Daniel Gros med, at Tyrkiet vil koste 0,2 % af EU's BNP, hvilket skal sammenholdes med, at EU har en vedtagen budgetbegrænsning på 1,25 % af BNP. Budgetbelastningen i forbindelse med en tyrkisk optagelse i EU er derfor ikke noget, som man blot kan se hen over.

5 Jf. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe>

6 Jf. <http://www.euractiv.com/Article?tcmuri=tcm:29-135940-16&type=LinksDossier>

7 Jf. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe>

Fast grund under fødderne

En virksomheds beslutninger har meget ofte økonomiske konsekvenser.

Vores fornemste opgave er at belyse konsekvenserne og levere det bedst mulige grundlag for at træffe beslutningerne.

Som rådgivere leverer vi modspil og lægger vægt på et tæt samarbejde med tillid og objektivitet.

Revision|Rådgivning

K. E. SIMONSEN
Statsautoriseret Revisionsanpartsselskab

K.E. Simonsen, statsautoriseret revisor · Lyngø A. Korsager, registreret revisor
Bent Kristensen, registreret revisor HDR · Bjarne Hjulmand, reg. revisor cand. merc. aud.

Jacob Gades Allé 8a · 6600 Vejen
tlf. 75 36 00 31 · www.kesim.dk

Tilsluttet:
SR-integ
Revisorsamarbejde

Danmark og Finland står over for en særlig stærk vækst i forsørgerbyrden

De nærmeste fem år falder den demografiske forsørgerbyrde i Norge og Island, mens den vokser stærkt i Danmark og mere moderat i Sverige og Finland. Fra 2010 sætter en voldsom vækst ind især i den finske og ålandske forsørgerbyrde, viser tallene i Nordisk Statistisk Årbog 2005.

De nærmeste fem år vil befolkningsudviklingen forøge forsørgerbyrden markant i Danmark og mere moderat i Finland og Sverige. I Norge og især på Island, Færøerne og Grønland vil befolkningsudviklingen imidlertid i sig selv lette forsørgerbyrden.

Dét fremgår af tallene i *Nordisk Statistisk Årbog 2005*, som udkom midt i oktober. Årbogen indeholder sammenlignelige tal på en lang række områder for de fem nordiske lande og tre selvstyrende områder.

Det er ikke bare de ældre, men også børnene og de unge, som skal forsørges. En analyse af de seneste befolkningsfremskrivninger fra de nordiske lande viser, at den såkaldt *demografiske forsørgerbyrde*, defineret som antallet af børn og unge (0-19-årige) plus antallet af ældre (65-årige og derover) som andel af personer i den erhvervsaktive aldersgruppe (20-64-årige) vil udvikle sig vidt forskelligt i Norden.

På Island og Færøerne samt i Norge, som i dag alle har relativt mange teenagere, vil den demografiske forsørgerbyrde *falde* de næste fem år, fordi flere unge mennesker passerer 20-årsgrænsen, end der er ældre mennesker, som passerer 65-årsgrænsen. I Norge, Island og på Færøerne vil befolkningsudviklingen altså i sig selv få arbejdsstyrken til at vokse i de kommende år – og vokse mere end antallet af børn, unge og ældre. Især på Island og Færøerne er denne udvikling markant. Hér vil den demografiske forsørgerbyrde fortsætte med at falde helt frem til år 2015.

Ser man på udviklingen de næste 25 år, vil den demografiske forsørgerbyrde vokse meget beskedent på Færøerne og kun med omkring 14 pct. i Norge og Island, mens den vil vokse med 20 pct. i Sverige, med 25 pct. i Danmark og med næsten 40 pct. i Finland. Også på Åland vil befolkningsudviklingen føre til en meget stærk vækst i forsørgerbyrden. Grønland kan fra 2010 til 2030 også se frem til en kraftig vækst i forsørgerbyrden, men fra et lavt udgangspunkt.

Forløber udviklingen efter de seneste befolkningsfremskrivninger, vil Sverige, der i dag har Nordens tungeste demo-

Af Frank Dahlgaard
Journalist, cand. polit.

www.1769.dk

Tidsskrift for Landøkonomi 4/2005

grafiske forsørgerbyrde, i år 2040 have den næst-ligeste byrde, hvor kun byrden på Island vil være mindre. Finlands og Danmarks forsørgerbyrde, som i dag hører til i Nordens lette ende, vil til gengæld i 2040 være rykket op i den tunge ende.

Hvad kan man så gøre for at tackle den voksende forsørgerbyrde?

Svaret er, at man på en lang række områder kan ændre love og regler, så man forøger arbejdsstyrken. Det kan ske på tre forskellige områder:

For det første kan man gennemføre tiltag, der får de unge til at komme hurtigere ud på arbejdsmarkedet. Det kan ske ved at tilskynde de unge til at komme i gang med en uddannelse hurtigere (drop udlandsrejser, højskoleophold og almindelig "fjumren rundt"). Og dernæst få de unge til at gennemføre den påbegyndte uddannelse hurtigere. Her kunne en konkret vej frem være at ændre på betingelserne for at få uddannelsesstøtte fra staten (SU). Eksempelvis kunne man lave en regel om, at man ikke kan få SU, når man er over 26 år. Måske kunne man kombinere dette med en regel om, at man får reduceret sin SU-støtte, hvis man venter længere end ét år med at påbegynde sin erhvervsuddannelse efter endt skolegang, f.eks. efter bestået studentereksamen.

For det andet kan man gennemføre ordninger, som tilskynder de ældre til at blive længere på arbejdsmarkedet. Således har Folketinget allerede i 1998 ændret på efterlønsordningen, således at det for rigtig mange kan betale sig at udskyde overgangen fra arbejde til efterløn fra det fyldte 60. år til 62. år. Man kan også helt afskaffe efterlønsordningen, sådan som f.eks. OECD nylig har foreslået. Ikke for de mennesker, som er gået på efterløn, men for de, som om nogle år ville have mulighed for at gå på efterløn.

Sådan kan udbuddet af arbejdskraft forøges:

1. Længere arbejdstid, kortere ferier, mindre sygefravær. (en genindførelse af 40-timers arbejdsuge svarer til en forøgelse af arbejdsstyrken på 200.000 personer - og en uges mindre ferie svarer til et øget arbejdsudbud på 63.000 personer)

2. Fasthold de ældre længere i arbejde (f.eks. afskaf efterlønnen, forøg pensionsalderen, lav om på skattesystemet)

3. Få de unge hurtigere ud på arbejdsmarkedet (f.eks. med reform af uddannelsesstøtten, som tilskynder de unge til at gøre sig færdig med uddannelsen hurtigt, og kortere eller ingen værnepligt)

4. Øg erhvervsfrekvensen i den arbejdsføre alder (f.eks. med ændringer i skattesystemet og dagpengesystemet, bedre revalidering, bedre uddannelser og omskoling, større krav til indvandrere om selvforsørgelse samt uddannelse)

5. Nedbring arbejdsløsheden.

6. Importer arbejdskraft fra udlandet.

7. Forøg produktiviteten hos den enkelte (Det øger selvsagt ikke arbejdsstyrken, men med forøget produktivitet hos den enkelte, kan en uændret arbejdsstyrke præstere en større produktion. Ny teknologi, flere maskiner, bedre kvalifikationer, større disciplin er veje til en øget produktivitet).

Husk Arbejdskraften har tre dimensioner:

- Tal (antal personer på arbejdsmarkedet)
- Tid (arbejdstid for den enkelte)
- Tempo (produktion pr. arbejdstime = produktivitet)

Et andet forslag var at hæve folkepensionsalderen fra 65 år til f.eks. 67 år. Man kunne også gøre alderen for opnåelse af folkepension afhængig af den gennemsnitlige levealder i Danmark. Dét vil betyde, at pensionsalderen automatisk vil vokse, hvis det viser sig at den gennemsnitlige levealder vokser.

For det tredje kan man gennemføre en lang række tiltag, som får en større del af folk i den erhvervsaktive aldersgruppe ud i beskæftigelse. Man kan således stramme betingelserne for at modtage dagpenge og kontanthjælp. Der er givetvis en ikke ubetydelig spekulation i at fremstille sig selv som arbejdsløs over for myndighederne for derved at opnå dagpenge eller bistandshjælp – selv om man reelt ikke står til rådighed for arbejdsmarkedet, men alene for sin egen familie.

Kunne man bringe de mange kultur-fremmede indvandrere op på den samme beskæftigelsesfrekvens, som gælder for den øvrige befolkning, ville problemerne i høj grad være løst. Integrationsindsatsen er med andre ord et kerneområde her.

En fjerde vej frem kunne være at øge arbejdstiden. Nu har vi hidtil oplevet en faldende ugentlig arbejdstid, samtidig med at der er blevet flere feriedage. Denne udvikling, som har stået på i mere end 100 år, er imidlertid sket samtidig med at antallet af mennesker i Danmark voksede mærkbart – og samtidig med at især antallet af personer i de arbejdsføre aldersgrupper voksede og voksede. I en historisk sammenhæng er det en helt ny situation, at antallet af personer i de arbejdsføre aldersklasser nu synker. Derfor kunne man fra politisk side fastslå, at så længe antallet af personer i arbejdsstyrken vokser, er der mulighed for færre arbejdstimer til den enkelte, men når antallet af personer i arbejdsstyrken nu synker, som må arbejdstiden for den enkelte logisk nok sættes op. Det kan ske ved at forøge den ugentlige

arbejdstid, eller ved at skære ned på antallet af feriedage. Kunne man begrænse sygefraværet og pjækkeriet, ville det også bidrage til en løsning.

En femte vej frem er at forøge indvandringen, altså at importere den manglende arbejdskraft. Hvis man imidlertid vælger at forøge importen af ikke-uddannet arbejdskraft fra den anatolske højslette, så forøger man også Danmarks problemer i stedet for at formindske dem. Det må selvsagt være veluddannet arbejdskraft, der lokkes til Danmark. Folk, som enten lærer sig at tale dansk eller – afhængig af arbejdsfunktionen – taler et godt engelsk.

For det sjette må man gøre alt for at reducere arbejdsløsheden.

For det syvende må man gøre alt for at øge produktiviteten, dvs. produktionen pr mand (m/k) pr. arbejdstime. Det kan gøres ved større brug af maskiner og apparater, bedre produktionsmetoder og en bedre uddannet arbejdsstyrke.

Kommer man ikke i tilstrækkeligt omfang igennem med nogle af disse tiltag, bliver konsekvensen enten et dræbende højt skattetryk – eller en amputation af velfærdssamfundet, f. eks. ved at de gamle i højere grad må passe sig selv og hinanden. Det sidste sker dog næppe, for de gamle har jo deres stemmeret og denne voksende vælgerskare af gamle pensionister vil naturligvis ikke acceptere, at de skal leve en uværdig tilværelse på deres gamle dage. I de kommende år er der blæst op til en kamp mellem generationerne!

(Nordisk Statistisk Årbog 2005 kan købes for 350 kr. plus forsendelsesgebyr ved henvendelse til Nordisk Ministerråd.).

POPU01: Population 1 January 2005 by age and reporting country.

ALDER	Denmark	Finland	Iceland	Norway	Sweden	Sum norden
	5.411.405	5.236.611	293.577	4.606.363	9.011.392	24.559.348
0-14 år	1.018.146	914.560	65.547	909.318	1.583.581	4.491.152
15-24 år	597.123	651.469	43.039	562.949	1.097.009	2.951.589
25-49 år	1.915.449	1.756.713	104.933	1.633.104	3.011.711	8.421.910
50-64 år	1.068.184	1.082.929	45.467	823.272	1.764.756	4.784.608
65-74 år	591.632	627.622	25.584	464.565	1.071.998	2.781.401
80+ år	220.871	203.318	9.007	213.155	482.337	1.128.688

Landbrugets største finansielle partner indenfor investering, finansering og forsikring af dine aktiver.

Ring 70 10 31 10

[www. nykredit.dk/landbrug](http://www.nykredit.dk/landbrug)

Nykredit

Bank • Realkredit • Forsikring

Alt du kan eje

Landdistriktsprogrammet 2007-2013 – hvordan prioriterer vi indsatsen?

Landdistrikterne er kommet på den europæiske dagsorden, og herhjemme tager fødevareministeren rundt i landet til dialogmøder med landdistrikternes beboere og aktører. Anledningen er, at der skal udarbejdes et nyt landdistriktsprogram for perioden 2007-2013 for EU's regioner.

Når det nye landdistriktsprogram får større opmærksomhed end det nuværende program (2000-2006) skyldes det utvivlsomt, at der med programmet følger øgede finansielle ressourcer fra EU.

Som følge af EU's landbrugsreform i 2003 vil der blive overført midler fra den direkte landbrugsstøtte til landdistriktsudvikling. Således forventes den samlede EU-ramme for medfinansiering af landdistriktspolitikken at stige fra 388 mio. kr. i 2005 til 611 mio. kr. i 2008 (Fødevareministeriet mfl. 2004). Tilføjes dansk medfinansiering – som er en forudsætning for at få del i EU-midlerne – bliver den samlede tilskudsramme på omkring 1.118 mio. kr. i 2008. Der er altså godt en milliard kroner årligt til udbetaling i tilskud fra landdistriktsprogrammet.

I artiklen vil vi først diskutere målsætningerne for landdistriktspolitikken. Dernæst vil vi præsentere nogle overvejelser omkring, hvordan EU-midlerne udnyttes bedst muligt, inden for de rammer, som er givet af EU's forordning, og hvilke kriterier der kunne lægges til grund for en prioritering mellem forskellige indsatser. Endelig diskuteres fordele og ulemper ved forskellige tilgange (bottom-up vs. top-down) til implementering af virkemidler og initiativer inden for rammerne af landdistriktspolitikken.

Hvad er formålet med landdistriktspolitikken?

Et fælles træk ved landdistriktspolitikker i den industrialiserede verden er, at målsætningerne normalt kan sammenfattes i to hovedmål (Hodge 1986, OECD 1998): 1) fremme af vækst i landdistrikterne og 2) fremme af udbuddet af offentlige goder i landdistrikterne herunder beskyttelse af landdistrikternes natur og miljøværdier (se figur 1).

Øget vækst i landdistrikterne bidrager til udligning af indkomstforskelle mellem land- og bybefolkning, sikrer eller øger udbuddet af arbejdspladser samt modvirker affolkningen af landdistrikterne. En særlig indsats for vækst i landdistrikterne er nødvendig for at undgå en stor ulighed mellem landdistrikterne og byerne. På grund af komparative ulemper har

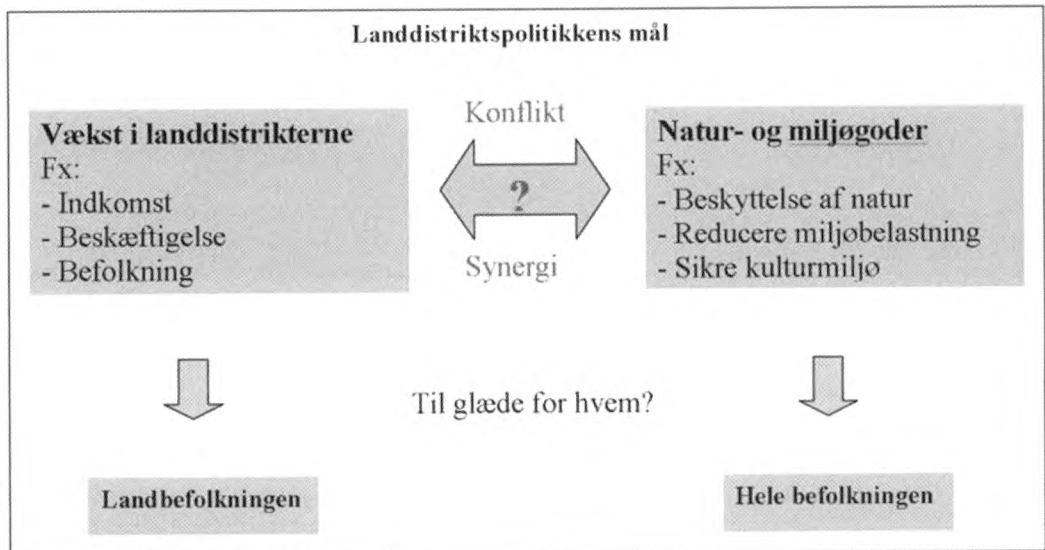
landdistrikterne ofte en svagere økonomisk udvikling i forhold til byerne. Landdistrikternes ulemper omfatter blandt andet højere transportomkostninger og manglende muligheder for at udnytte størrelsesøkonomiske fordele.

Målsætningen om øget natur og miljø i landdistrikterne hænger sammen med, at miljø- og naturgoderne er såkaldt offentlige goder, der ikke handles på et marked. Det betyder, at uden offentlig indblanding vil udbyderne af sådanne natur- og miljøgoder ofte ikke have det økonomiske incitament til at udbyde goderne i et omfang, som svarer til samfundets efterspørgsel, hvorfor det kan være nødvendigt at stimulere udbuddet gennem eksempelvis lov-mæssige restriktioner på arealanvendelsen eller økonomiske incitamenter som afgifter og tilskud.

Målsætningen om øget vækst i landdistrikterne fokuserer fortrinsvist på landbefolkningens levevilkår mens et større udbud af offentlige miljø- og naturgoder i

landdistrikterne kan betyde en større velfærd for alle i samfundet, såvel beboerne i landdistrikterne som byboerne. De to målsætningers forskellige fokus har betydning for valg af virkemiddel, hvilket vi vil diskutere nedenfor under valg af implementeringsstrategi.

I hvilken udstrækning der er konflikt eller synergi mellem målsætningerne om vækst og udvikling henholdsvis øget udbud af miljø- og naturgoder er ikke umiddelbart muligt at afgøre. I nogle situationer kan miljø- og naturordningerne lægge begrænsninger på mulighederne for økonomisk aktivitet og dermed føre til en lavere vækst i landdistrikterne. I andre situationer vil forbedret miljø kunne forbedre indtjeningen for erhvervsvirksomhederne i landdistrikterne eller vil kunne øge bosætning og placering af virksomheder i landdistrikterne. Eksempelvis kunne gennemførelse af naturgenopretningsprojekter tænkes at øge indtjeningen ved turisme i landdistrikterne og samtidig øge naturværdierne i landdistrikterne.

Figur 1. Landdistriktspolitikens mål

Dansk landdistriktspolitik

Ifølge Landdistriktsredegørelsen 2004 (Indenrigs- og Sundhedsministeriet og Fødevareministeriet 2004) er den danske regerings overordnede målsætning for landdistrikterne, "at alle områder af landet bliver attraktive områder for udvikling og bosætning, således at der kan oppebæres en geografisk spredning af befolkningen og den økonomiske aktivitet". Endvidere fremgår det af redegørelsen, at der ønskes "en flersidig anvendelse af landbrugsjorden under hensyn til natur, miljø og landskabelige værdier". Vi finder således også i den danske landdistriktspolitik målsætninger om både økonomisk aktivitet og miljø.

I hvilken udstrækning der er behov for en særlig indsats i landdistrikterne for at undgå en ulige økonomisk udvikling i Danmark gives der ikke noget entydigt svar på. Analyser af den historiske udvikling i landdistrikterne viser, at nok er antallet af arbejdspladser i landdistrikterne faldet, men udviklingen i indkomsten har holdt nogenlunde trit med indkomsten i byerne, og befolkningstallet har været stabilt. Imidlertid viser analyserne også, at dette ikke gælder for alle landdistrikter. I særdeleshed i randområderne har der været et vigende befolkningstal og en lavere indkomstudvikling. Derfor kan der stilles spørgsmålstejn ved om det er hensigtsmæssigt at behandle alle landdistrikter under et. En opdeling i centralt beliggende landdistrikter og randområder burde overvejes.

Det er ikke målet med denne artikel at diskutere om regeringens målsætninger for landdistrikterne er hensigtsmæssige. Hvad man vil med de danske landdistrikter er i sidste ende et politisk spørgsmål og skal besvares af politikerne. Vi vil dog gerne understrege, at en diskussion af de overordnede målsætninger i landdistriktspolitikken er vigtig. Et eksempel på en

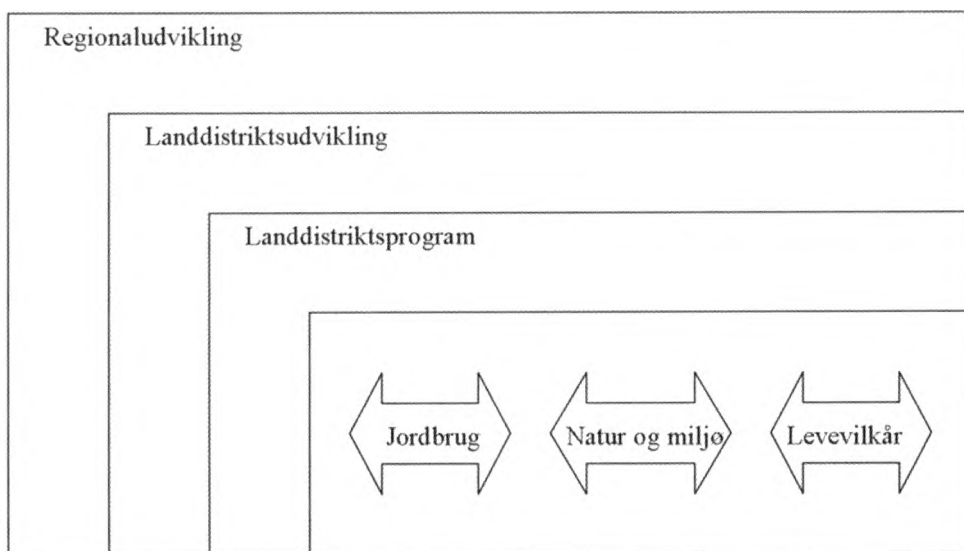
diskussion, som stort set har været fraværende i Danmark, er spørgsmålet, om det er hensigtsmæssigt at sætte ressourcer ind på at sikre et stabilt befolkningstal i samtlige danske landdistrikter. Det kunne tænkes, at der er randområder, som grundet i eksempelvis ugunstige geografiske forhold, aldrig ville kunne blive til økonomisk levedygtige landdistrikter om end de fik nok så meget tilskud. Ville det ikke være mere hensigtsmæssigt at fokusere politikken på at sikre levevilkårene for de få, som bliver tilbage, frem for at udnytte ressourcerne på at tiltrække nye beboere til området? Der er formodentlig en stor betalingsvilje i det danske samfund for tiltag, der modvirker affolkning af landdistrikterne. Det vil dog kvalificere debatten om den fremtidige landdistriktspolitik, at svarene på spørgsmål som disse ikke tages for givet.

Danmarks nuværende landdistriktsprogram

Det danske landdistriktsprogram har en central placering i den danske landdistriktspolitik, ikke mindst med hensyn til det budgetmæssige omfang. Der er imidlertid også andre landdistriktsinitiativer end dem, som er repræsenteret i landdistriktsprogrammet (se evt. Fødevareministeriet mfl. 2004). Indenrigs- og Sundhedsministeriets landdistriktspulje, hvor der blandt andet gives tilskud til forsøgsprojekter i landdistrikterne, og Skov- og Naturstyrelsens initiativ til udarbejdelse af regionale landbrugsstrategier er eksempler på tiltag, som er rettet mod landdistrikterne, men som ligger uden for landdistriktsprogrammet.

Endvidere er der et vist overlap mellem målsætningerne i politikkerne for regional og landdistriktsudvikling, idet både landdistrikts- og regionalpolitik har til formål at fremme vækst i geografiske områder med svag udvikling (Figur 2).

Figur 2. Landdistriktsprogrammets kontekst.

I det nuværende landdistriktsprogram er der i perioden 2000-2003 udbetalt i gennemsnit 783 mio. kr. årligt under landdistriktsprogrammet, hvoraf EU medfinansieringen udgør 310 mio. kr. (tabel 1). I dette beløb er også inkluderet udbetalinger til tidligere indgåede aftaler, herunder førtidspension af jordbrugere (ophørstøtte) og forbedringsordningen som ikke er udbudt i Danmark siden henholdsvis 1998 og 2002. Det største beløb i den betragtede periode er udbetalt til MVJ- og økologjordningerne.

Der er i gennemsnit udbetalt 348 mio. kr. årligt i tilskudsordninger, hvor hovedformålet er at skabe vækst i landdistrikterne, mens der er udbetalt 435 mio. kr. årligt i tilskudsordninger, hvor hovedformålet er at forbedre miljøet og naturen i landdistrikterne (tabel 1). Det er imidlertid ikke muligt fuldstændigt at skelne mellem miljø- og vækstmål. Eksempelvis har tilskud til jordfordeling både til formål at fremme miljø og natur men også at reducere driftsomkostningerne gennem en forbedret

arrondering. Investeringstilskuddene til landbrugsbedrifter kan have såvel positive som negative konsekvenser for natur og miljø. Ressourceudnyttelsen i nye staldsystemer vil ofte være bedre end i ældre systemer. Omvendt kan investeringstilskuddet betyde yderligere udvidelser af produktionen og dermed en intensivering og øget belastning af miljøet.

Landdistriktsprogrammet 2007-2013

Af landdistriktsforordningen (Rådets Forordning 1698/2005) fremgår det, at det nye landdistriktsprogram 2007-2013 skal bygges op omkring tre overordnede tematiske akser: *akse 1* Forbedring af landbrugs- og skovbrugets konkurrenceevne, *akse 2* Arealforvaltning, miljø og landskab og *akse 3* Diversifikation og livskvalitet i landdistrikterne. Derudover er LEADER-metoden integreret i programmet. LEADER-metoden betyder, at der udarbejdes en lokal udviklingsstrategi, der blandt andet skal inde-

holde programmer for veldefinerede land-distriktsområder baseret på en bottom-up tilgang med udgangspunkt i lokale aktionsgrupper og en flersektoriel tilgang. Under *akse 1* videreføres i uændret eller i tilpasset form eksisterende støtteordninger til forbedring af landbrugets konkurrenceevne som for eksempel tilskud til etablering af yngre jordbrugere. I forhold til tidligere kan der ydes tilskud til samarbejde om udvikling af nye produkter, processer og teknologier i landbrugs- og fødevarsektoren. Som i den tidligere forordning er medlemslandene forpligtede til at implementere støtteordninger for miljøvenligt jordbrug. I *akse 3* genfindes eksisterende støttemuligheder til fremme af tilpassing og udvikling af landdistrikterne, og der er tilføjet nye støtteordninger inden for uddannelse. I forordningen fastsættes minimumsandel af budgettet, som skal tilgå de enkelte akser. Således skal *akse 1*

ifølge forordningen som minimum tildeles 10 pct. af budgettet, *akse 2* 25 pct. og *akse 3* 10 af budgettet. Som minimum vil 5 pct. af budgettet skulle anvendes til foranstaltninger gennemført med LEADER-metoden.

Valg og prioritering af virkemidler

Som det fremgår af ovenstående er der visse budgetmæssige begrænsninger på, hvordan landdistriktsmidlerne kan prioriteres. Det er således kun 55 pct. af budgettet, der vil kunne indgå i den overordnede nationale prioritering af virkemidlerne.

Fødevareministeriet har i samarbejde med Skov- og Naturstyrelsen taget initiativ til en række aktiviteter, herunder regionale dialogmøder, en national konference, samt et landdistriktspanel, som skal være med til at dække befolkningens ønsker til

Tabel 1 Fordeling af de gennemsnitlige årlige udbetalinger i perioden 2000-2003 under landdistriktsprogrammet i Danmark

	Offentlige udgifter mio. kr.	heraf EU-bidrag mio. kr.
MVJ og Økologi	289	127
Skovbrugsforanstaltninger	116	49
Demonstrationsprojekter og læhegn	14	7
Førtidspension	16	8
Jordfordeling	0	0
Ø-støtte	8	3
Strukturprojektordningen	17	9
Art. 33-ordningen	13	7
Forbedringsordningen	221	68
Yngre jordbrugere	84	32
Efteruddannelse	4,8	1
Evaluerings	0,3	0,1
I alt	783	310
Fordelt på hovedområder:		
Miljø og landskab	435	191
Vækst og udvikling	348	119

Kilde: Fødevareministeriet mfl. (2004)

Note. 2003 udgør foreløbige regnskabstal. Opgørelsen omfatter også afløbet af tidligere indgåede forpligtelser.

fremtidige landdistriktsprogram. Der er mange ønsker til det kommende landdistriktsprogram. Hvordan prioriteres mellem de mange forslag til det nye landdistriktsprogram? Skal vi satse på økologi, lugt-reduktion på svinebrug, dyrevelfærd, turisme projekter, produktion af lokale nicheprodukter, efteruddannelse, støtte til frivilligt arbejde, osv.? Vi vil ikke give svaret her men give nogle generelle anbefalinger til hjælp i prioriteringen.

Først og fremmest er det vigtigt at vurdere de enkelte virkemidler i forhold til målsætningerne. Hvor meget udvikling og vækst eller miljø og natur får vi i forhold til omkostningerne? For nogle virkemidler er det ikke muligt at give et endeligt svar på dette spørgsmål, idet effekterne først vil vise sig på lang sigt. Det gælder eksempelvis tilskud til uddannelse og rådgivning. Dog vil det stadig være relevant at gøre sig eksplicitte overvejelser om, hvad karakteren og omfanget af de langsigtede effekter forventes at være og at vurdere dem i forhold til målsætningerne og omkostningerne.

Tilskud til vækst og udvikling (primært *akse 3* og til dels *akse 1*) bør målrettes de økonomisk sårbare landdistrikter, hvilket primært vil sige udkantskommunerne. Landdistrikter, som ligger i pendlingsafstand fra de stærke centerområder (København, Århus og Trekantsområdet), har ikke og forventes ikke at have en svagere økonomisk udvikling end i byerne. At koncentrere de vækst- og udviklingsrelaterede virkemidler mod de økonomisk sårbare landdistrikter, vil formodentlig betyde en mere effektiv udnyttelse af midlerne i forhold til landdistriktspolitikens målsætninger om at sikre en geografisk spredning af den økonomiske aktivitet. Imidlertid er det ikke givet, at det er i de mest sårbare landdistrikter, at støtte til vækst og udvikling vil have de største effekter på indkomst og beskæftigelse.

Disse områder er netop karakteriseret ved en begrænset kapacitet til at omsætte lokale ressourcer til økonomisk aktivitet. Derfor må der i prioriteringen af støtten til vækst og udvikling indgå en afvejning af på den ene side at målrette midlerne mod de aktiviteter og områder, som giver de største effekter, og på den side at målrette midlerne mod de sårbare områder.

Det skal så vidt muligt undgås at give tilskud til specifikke erhverv og aktiviteter, idet dette kan låse ressourcer fast i erhverv og produktionsprocesser, som ikke er levedygtige. Støtten gives bedre til at øge landbefolkningens kvalifikationer og forbedre landdistrikternes infrastruktur (Det Økonomiske Råd 2003). Der bør kun gives tilskud til specifikke produktioner og produkter, hvis produktionen er forbundet med positive eksternaliteter, der ikke vil kunne opnås billigere på andre måder, eller hvis produktionen har brug for opstartstøtte. Støtte til etablering af en ny produktion er relevant, hvis produktionen kun bliver levedygtig, når det har nået en kritisk størrelse.

Tilskud til natur og miljø bør som den øvrige landdistriktsstøtte målrettes efter, hvor vi får de største gevinster af tilskudet. En af gevinsterne ved et forbedret miljø i landdistrikterne er øget rekreativ værdi for befolkningen. Gevinsterne ved miljøtiltagene er således bestemt af befolkningens efterspørgsel efter rekreation. Dette indebærer i mange tilfælde, at den største gevinst af tilskud til miljø vil være i tætbefolkede områder, hvor der er den største efterspørgsel efter rekreative områder. Men disse områder er sjældent sammenfaldende med de økonomisk sårbare landdistrikter. Dette taler for, at støtten til miljø og natur ikke målrettes geografisk efter de samme kriterier som støtten til vækst og udvikling.

Et vigtigt aspekt i forhold til anvendelse af landdistriktsstøtte til miljø og natur er

muligheden for at udnytte midlerne fra landdistriktsprogrammet til at gennemføre tiltag i relation til Danmarks forpligtelser i forhold til habitat- og vandrammedirektivet. Ved at udnytte landdistriktsmidlerne til opfyldelse af EU-forpligtelserne sikres således en EU-medfinansiering og dermed en besparelse på de nationale budgetter. Denne mulighed bør indgå i den samlede prioritering af virkemidlerne. Således vil andre støtteformål som minimum skulle give et afkast, der er på størrelse med de omkostninger, der spares nationalt med at udnytte landdistriktsmidler til opfyldelse af EU-forpligtelserne.

Valg af implementeringsstrategi

Med den nye landdistriktsforordning øges fleksibiliteten med hensyn til valg og udformning af virkemidler. Et væsentligt spørgsmål er, om der skal benyttes en bottom-up (f.eks. LEADER-metoden) eller en mere traditionel top-down tilgang.

Fordelene ved en bottom-up er, at støtteordningerne bliver fleksible og tager udgangspunkt i de lokale forhold. Det bliver på den måde muligt at tilpasse aktiviteterne til de lokale muligheder og behov og udnytte ressourcerne bedre, end hvis aktiviteterne skulle tilpasses standardbetingelser i en generel støtteordning. Ved at inddrage lokale aktører i udvælgelsen og designet af udviklingsprojekter udnyttes den lokale viden, som ikke nødvendigvis er tilgængelig for en central myndighed.

Der er imidlertid også problemer forbundet med en bottom-up tilgang. For det første bliver det vanskeligt at prioritere midlerne mellem projekter, så det sikres, at det er de projekter, som giver mest udvikling for pengene, der støttes. For det andet er der ikke nødvendigvis sammenfald mellem den lokale befolknings ønsker til udvikling og samfundets ønsker. Det kan

især gøre sig gældende i relation til natur og miljø, hvor de lokale interesser ikke nødvendigvis vil veje miljøhensyn lige så tungt som eksempelvis erhvervsudvikling. Eksempelvis vil incitamenterne til at gennemføre tiltag til reduktion af nitratudvaskningen være relativt begrænsede for lokalbefolkningen i de centrale dele af Jylland, hvorimod incitamenterne til at gennemføre naturprojekter, som har rekreative gevinster for den lokale befolkning, formodentligt vil være større.

For virkemidler, der har fokus på vækst og udvikling, er det mindre vigtigt fra et samfundsmæssigt perspektiv, hvilke projekter lokalbefolkningen rent faktisk vælger at gennemføre, idet tiltagene gennemføres for lokalbefolkningens egen skyld. I tabel 2 er resultaterne af ovenstående diskussion summeret. Det er dog vigtigt at understrege, at valget af virkemiddel ikke er helt så kategorisk, som det fremgår af tabellen. Der er således glidende overgange mellem såvel reguleringstilgangen som virkemidlernes fokus. For eksempel kan tilskud til økologisk jordbrug tjene både miljø- og udviklingsmål. Ligeledes kan bottom-up tilgangen få karakter af top-down, hvis lokalt formulerede projekter skal opfylde meget præcise krav for at få tilskud.

Vi har i dag begrænset viden om administrationsomkostningerne med forskellige tilgange til implementering af virkemidlerne. Det formodes at administrationsomkostningerne er større ved en bottom-up tilgang, idet dette kræver samarbejde mellem flere aktører samt udarbejdelse af projektspecifikke ansøgninger.

Konklusion

Midlerne til landdistriktsudvikling øges væsentligt i kommende år som et resultat af ændringerne i EU's landbrugspolitik. Dette betyder ikke, at vi så slipper for at

Tabel 2. Valg af implementeringsstrategi for landdistriktsvirkemidler

Mål Tilgang	Vækst og udvikling	Miljø og natur
Top-down	-	+
Bottom-up	+	-

prioritere midlerne efter, hvor vi får mest for pengene.

Der er behov for at få diskuteret de overordnede målsætninger for landdistrikter. Klare målsætninger for landdistriktspolitikken giver muligheder for at målrette tilskuddene til de aktiviteter og geografiske områder, som giver den største målopfyldeelse. Generelt anbefales det, at landdistriktsmidlerne målrettes aktiviteter, der fremmer vilkårene for vækst og udvikling frem for at holde liv i ikke økonomisk bæredygtige aktiviteter. I prioriteringen bør endvidere indgå muligheden for at benytte EU's landdistriktsmidler til at opfylde Danmarks forpligtigelser i forhold til habitat- og vandrammedirektivet.

Ved udformningen af landdistriktspolitikken er det hensigtsmæssigt at skelne mellem virkemidler til fremme af vækst og udvikling i landdistrikterne og virkemidler til fremme udbuddet af offentlige miljø- og naturgoder i landdistrikterne. Støtte til miljø og natur bør i højere grad være målrettet efter samfundets ønsker, mens støtten til vækst og udvikling i landdistrikterne i højere grad bør fokusere på lokale behov og ønsker. Dette betyder også, at en bottom-up tilgang, hvor det er befolkningen i de lokale landdistrikter, som er udgangspunktet for udformningen og prioriteringen af virkemidlerne, er mest hensigtsmæssig i forhold til vækst- og udviklingsorienterede virkemidler.

Referencer

Det Økonomiske Råd 2003. *Dansk Økonomi forår 2003*. Det Økonomiske Råds Sekretariat. København.

Fødevareministeriet mfl. 2004. Nyt liv i Landdistrikterne – Mulige indsatsområder i et fornyet landdistriktsprogram. Rapport fra det tværministerielle udvalg vedrørende fornyelse af Landdistriktsprogrammet i Danmark. Fødevareministeriet, Miljøministeriet, Økonomi- og Erhvervsministeriet, Indenrigs- og Sundhedsministeriet og Finansministeriet.

Hodge, I. D. 1986. The scope and context of rural development. *European Review of Agricultural Economics*. 13: 271-282.

Indenrigs- og Sundhedsministeriet og Fødevareministeriet 2004. Landdistriktsredegørelsen 2004 – Regeringens redegørelse til Folketinget. Indenrigs- og Sundhedsministeriet, København.

OECD 1998. *Agricultural policy reform and the rural economy in OECD countries*. Organisation for Economic Co-operation and Development, 312 pp.

Agro- og fødevarerindustriens udflytning til udlandet: Offensiv virksomhedsudvikling eller faneflugt?

Det er enhver virksomheds pligt at undersøge, hvor og hvordan dens produktion kan ske bedst og billigst. Flytning af dele af en virksomheds produktion til andre lande med lavere produktionsomkostninger er derfor et alternativ, som skal overvejes. Udflytning af arbejdspladser til lavlønsområder er imidlertid ofte et følsomt emne, som kan give stor både opmærksomhed og modstand.

Udflytning og globaliseringen i det hele taget viser sig at have meget begrænsede negative konsekvenser, og ofte skaber udflytning merbeskæftigelse og gavner samfundsøkonomien i Danmark. Såfremt virksomheder ikke udnytter oplagte muligheder for at spare omkostninger via udflytning, vil virksomhederne før eller siden blive presset af konkurrenterne, og dermed trues både beskæftigelsen og virksomhedernes eksistens. Udflytning er imidlertid ikke problemfri, og det kræver ofte betydeligt forarbejde.

Også i agro- og fødevarerindustrien findes der adskillige eksempler på flytning af produktion til udlandet for at reducere omkostningerne.

Introduktion

Udflytning af produktion og arbejdspladser til udlandet bliver mere og mere almindeligt. Det gælder i de fleste større erhverv, og agro- og fødevarerindustrien er i sagens natur ingen undtagelse.

3/4 af danske virksomheder har udflytning på dagsordenen i deres strategiske planer (PA Consulting Group, 2005). Fokus er ikke mere på, om der skal ske en udflytning. Spørgsmålet er nu mere, hvordan man bedst muligt forbereder og udfører udflytningen, så man høster de største fordele, og så man undgår de faldgruber og risici, som der i høj grad også er ved udflytningen.

Udflytning til udlandet er en naturlig del af den globalisering, som alle – borgere, virksomheder og ansatte – er en del af, og som vi må forholde os til.

Udflytning er også et meget omdiskuteret og ofte følelsesladet emne. Der er næsten dagligt artikler i pressen om international outsourcing, udflagning og udflytning (boks 1), og problemstillingerne er også behandlet i adskillige konsulentrapporter og management-bøger.

Af: Henning Otte Hansen, underdirektør, DLG

Udflytning er desværre i nogen sammenhænge blevet et negativt ord – nok fordi man ikke helt kan overskue udflytningens konsekvenser på lidt længere sigt. Udflytning kan være helt nødvendig for at styrke en virksomheds internationale konkurrenceevne, og der er som regel økonomiske fordele – for både virksomheder og ansatte. I alle tilfælde forudsætter det, at udflytningen sker offensivt og i tide, og at tilpasning og forandringsvillighed er til stede.

Hvad forstås ved udflytning?

Ved udflytning (international outsourcing eller udflagning) forstås i denne sammenhæng en virksomheds flytning af arbejdsopgaver til udlandet. Der kan være tale om arbejdsopgaver flere forskellige steder i værdikæden: Der kan være tale om udflytning af forskningsopgaver til udlandet. Der kan også være flytning af hidtidige arbejdsopgaver i forbindelse med råvarerforarbejdning til udenlandske underleverandører. Eller der kan være tale om dele langt fremme i værdikæden, f.eks. færdigbehandling af salgsklare produkter, montering, emballering, serviceydelser eller lignende (boks 2).

Der kan være flere forskellige motiver ved udflytning, men som oftest er det et ønske om at kunne reducere de samlede lønomkostninger på grund af lavere lønninger i udlandet.

Udflytning er ikke problemfri

Udflytning er ikke nødvendigvis nogen let sag:

For det første skal en dansk produktion ophøre. Dele af arbejdsprocessen skal opsplittes, og de tilbageværende ressourcer (arbejdskraft, anlæg, inventar m.m.) skal finde ny anvendelse. Dette kan i sig selv være en meget vanskelig opgave. Usikkerhed blandt de tilbageværende medarbej-

dere kan også skabe et lavere engagement. Samtidig kan der i medierne skabes en debat, som giver virksomheden et dårligt omdømme.

For det andet skal en pålidelig udenlandsk leverandør findes, eller der skal etableres egen produktionsvirksomhed i udlandet.

For det tredje skal der tages højde for længere transporttider, større afstande, sproglige og kulturelle barrierer m.m., som kan skabe problemer for den løbende styring af underleverancerne.

Endeligt for det fjerde er der også risiko for, at en udenlandsk underleverandør føler sig fristet til at se stort på ophavsretligheder, indgåede aftaler, patenter og varemærker. Der er mange eksempler på, at der opstår en parallel-produktion i udlandet, hvorved der opstår en uheldig konkurrencesituation.

Boks 3 illustrerer således nogle af de problemer, som kan opstå ved udflytning.

Dertil kommer, at der udover større risici og usikkerhed altid vil opstå ekstra omkostninger ved udflytning. Boks 4 illustrerer således typiske besparelser og ekstraomkostninger ved produktion i lavtlønsland. I det viste eksempel udgør ekstraomkostningerne næsten 50 pct. af de umiddelbare besparelser.

Kan – og skal – man undgå udflytning ?

Der findes flere alternativer til udflytning:

Hvis det rent politisk er uacceptabelt, at en virksomhed investerer i udlandet og flytter danske arbejdspladser til et datterselskab i udlandet, kan man i stedet importere varerne. Dermed løser man det problem, at den danske produktion ikke er konkurrencedygtig i et internationalt perspektiv.

Man kan også reducere den danske forædlingsgrad og i stedet lade virksomheder i udlandet stå for forædlingen med

udgangspunkt i lavere lønomkostninger.

Begge muligheder vil umiddelbart løse det indenlandske lønomkostningsproblem, men andre problemer med værdikæde-optimeringen m.m. kan opstå.

Effektivisering samt øget forskning og udvikling bliver også ofte fremført som et strategisk alternativ til udflytning. Argumentet holder dog kun delvist. Såfremt øget effektivisering, forskning og udvikling er fordelagtigt, bør det ske under alle omstændigheder (uanset aktuelt konkurrencepres fra udlandet eller ej).

Effektivisering er kun et relevant alternativ til udflytning, hvis effektiviseringen helt eller næsten helt eliminerer den omkostningsulempe m.m., som virksomheden ellers ville have haft. En øget arbejdsproduktivitet i den danske produktion kan f.eks. godt betyde, at det opvejer de højere danske lønninger.

Tilsvarende kan en øget forsknings- og udviklingsindsats være fordelagtig, da det giver de danske virksomheder en konkurrencemæssig fordel, men det bør ikke nødvendigvis forhindre en udflytning af andre mere lavteknologiske og løntunge jobs i samme virksomhed.

Et andet foreslået alternativ til udflytning er „indarbejdelse af mere viden i produkterne, mere forædling, flere mærkevarer m.m.“ Dette mulige alternativ er både kendt og benyttet af agro- og fødevarerindustrien. Spørgsmålet er imidlertid, i hvor høj grad disse tiltag retfærdiggør anvendelse af højt kvalificeret og dyr indenlandsk arbejdskraft til funktioner, som kunne udføres af ansatte med langt lavere lønomkostninger i udlandet. Resultatet skulle nødtig være, at man på den ene side yderligere effektiviserer og produktudvikler, og at man derved øger indtjeningen, men at man på den anden side bruger denne ekstra indtjening til at fastholde og aflønne en unødvendig dyr indenlandsk arbejdskraft.

Tiltagene er – i denne sammenhæng – kun relevante, hvis man via øget forædling m.m. får yderligere brug for højt kvalificeret arbejdskraft, som især findes i hjemlandet. Under disse omstændigheder kan øget forædling m.m. erstatte eller reducere udflytning – men spørgsmålet er, hvor ofte det er tilfældet. Øget forædling er ofte mere arbejdskraftintensivt, og det kan måske nærmere tale for yderligere udflytning.

Forskningsmæssige kompetencer i Danmark

Danmark har givetvis konkurrencemæssige kompetencer inden for forskning og udvikling på fødevarerområdet – kompetencer, som medfører, at det er fordelagtigt at beholde disse arbejdsfunktioner i Danmark. Nye internationale evalueringer af bl.a. LMC viser, at dansk fødevarerforskning på flere områder er blandt verdens bedste, jfr. LMC (2005).

Også med hensyn til den mere anvendte forskning og produktudvikling har Danmark givetvis en relativ international konkurrenceevne. En styrke som taler for at bevare væsentlige dele af den danske fødevarerforarbejdning i Danmark og basere den på danskuddannet arbejdskraft.

Omvendt kan der givetvis også være gevinster ved at udflytte en del af forsknings- og udviklingsindsatsen til udlandet.

Eksempelvis etablerede Novozymes sig i Kina bl.a. for at få adgang til teknologisk kompetence via ansættelse af kinesiske ingeniører på højt niveau.

Endeligt skal der også tages hensyn til, at 70-90 pct. af mange danske fødevarer-virksomheders afsætning er målrettet eksportmarkerne. Det vil derfor ikke være unaturligt, at en del af den kunde- og markedsorienterede produktudvikling foregår i udlandet – tæt på fødevarer-virksomhedernes aftagere.

Man ser også, at fødevarevirksomheder og detailkæder laver flere og flere strategiske alliancer m.h.t. målrettet produktudvikling. Med detailkædernes tætte viden om forbrugerne og deres præferencer, med deres stigende markedsmagt og med deres stigende internationalisering kan det forventes, at en relativt stigende andel af den kommercielle produktudvikling flyttes fra de nationale fødevarevirksomheder til detailkædernes internationale udviklingscentre.

Hvornår kan udflytning være fordelagtig ?

En række kritiske faktorer skal være mere eller mindre opfyldte på forhånd, for at udflytning kan være en realistisk mulighed. De kritiske faktorer afhænger i sagens natur af de enkelte virksomheders situation både på kort og langt sigt.

Følgende forhold kan tale for udflytning:

- 1) Væsentligt lavere omkostninger i udlandet (jfr. f.eks. tabel 1).
- 2) Infrastruktur, lovgivning, management, forsyningssikkerhed, politisk og økonomisk stabilitet samt logistik fungerer tilfredsstillende i udlandet.
- 3) Placering (brohoved) tæt på store kernekunder i udlandet.
- 4) Udflytning giver samtidig adgang til nye markeder.
- 5) Produktion og evt. anvendelse af de lokale råvarer i udlandet kan åbne op for øget afsætning.
- 6) Ny viden og nye kompetencer kan erhverves ved at flytte en del af produktionen til udlandet.

7) Adgang til udenlandske råvarer - og dermed udenlandsk produktion - kan være vigtigt, såfremt de indenlandske råvarer er begrænsede p.g.a. kvoter eller andre produktionsbegrænsninger.

8) Mulighederne og vilkårene for indenlandsk produktionsudvidelse er dårlige.

Tabel 1. Timeløn i forskellige lande (storbyer). US\$ i 2003.

<u>Land</u>	<u>Netto</u>	<u>Brutto</u>
Schweiz	19,30	25,70
Danmark	14,40	25,50
Norge	16,80	24,40
USA	15,20	21,70
Japan	13,60	17,60
Tyskland	10,50	16,40
Spanien	7,90	9,80
Taiwan	6,90	8,30
Hong Kong	7,00	8,00
Sydkorea	5,90	7,90
Portugal	4,80	6,10
Rusland	2,60	2,90
Kina	2,40	3,30
Polen	2,20	2,70
Thailand	1,70	1,80
Filippinerne	1,20	1,40
Indien	0,70	0,80

Ann: Timelønnen er et gennemsnit af 13 forskellige beskæftigelsesområder. „Netto“ er fratrasket skat og bidrag til social sikring.

Kilde: UBS (2003).

Udflytning og hvad så ?

For at skabe en effektiv udflytning skal flere forhold overvejes og planlægges på forhånd.

For det første skal det umiddelbare formål med en evt. udflytning klarlægges. De forventede fordele skal underbygges og analyseres.

For det andet skal formen på udflytning vurderes. Skal der oprettes et eget produktionsselskab, eller skal udflytningen ske i samarbejde med en udenlandsk lokal partner og evt. medarbejder? Skal man evt. blot basere sig på forsyning fra udenlandske leverandører – ad hoc eller via længerevarende kontrakter eller alliancer?

For det tredje skal samtlige konsekvenser af en mulig udflytning analyseres. Tidligere erfaringer viser, at udflytning langt fra er problemfri, så mulige risici og trusler skal kortlægges, og mulige tiltag skal forberedes.

Endeligt for det fjerde skal virksomhedens nye placering i den ændrede internationale arbejdsdeling kortlægges. Hvordan er virksomhedens styrker, svagheder, muligheder og trusler (SWOT) nu, og hvordan kan nye unikke kompetencer og international konkurrenceevne opbygges? Hvordan kan ikke mindst arbejdskraften kompetenceudvikles, så den vedvarende tilfører virksomheden værdi?

Bedre konkurrenceevne reducerer udflytningen

Set i et 10-20 års perspektiv vil de fleste aktiviteter i den danske agro- og fødevarerindustri sandsynligvis stadig være placeret i Danmark. Dette er der flere forklaringer på:

For det første er agro- og fødevarerindustrien relativt transport- og råvareafhængig. Hovedparten af den danske fødevarerindustri består af slagterier og mejerier - d.v.s. sektorer, som er meget bundet til danske råvarer. Samtidig er det vanskeligt at flytte råvarerne over store afstande p.g.a. kort holdbarhed m.m. Man kan derfor ikke uden videre ændre råvaregrundlag på kort sigt.

For det andet er flere af agro- og fødevarerindustriens væsentlige konkurrencemæssige styrker ikke mobile. Andelsorganiseringen, den tætte vertikale

integration i værdikæden, leveringssikkerhed, sporbarhed m.m. er kritiske succesfaktorer, og disse konkurrenceparametre kan ikke nødvendigvis bevares, hvis store dele af produktionen udflyttes.

For det tredje har Danmark og dansk erhvervsliv på flere områder en stærk international konkurrenceevne. Nye opgørelser placerer Danmark på 2. pladsen i EU og på 7. pladsen i verden, når det gælder international konkurrenceevne, jfr. tabel 2.

Tabel 2. Danmarks placering i EU og i hele verden¹⁾ m.h.t. international konkurrenceevne. 2005

Placering	EU	Hele verden
Ialt	2	7
Infrastruktur ²⁾	2	5
Virksomheder ³⁾	1	7
Regering ⁴⁾	2	4
Samfundsøkonomi ⁵⁾	12	31

Tabellen viser f.eks., at Danmark er nr. 2 (næstbedst) i EU og nr. 5 i Verden, når det gælder infrastruktur o.s.v.

- 1) Analysen omfatter 60 lande, herunder også lande som Kina, Indien, Argentina og Syd Afrika.
- 2) Hvorledes basale, teknologiske, forskningsmæssige og menneskelige ressourcer opfylder virksomhedernes behov.
- 3) Hvorledes virksomheder præsterer m.h.t. innovation, profitabilitet og ansvarlighed.
- 4) Hvorledes regeringens politik fremmer konkurrenceevnen
- 5) Hvorledes samfundsøkonomien udvikler sig, herunder vækst, arbejdsløshed, international handel og investering, prisniveau m.m.

Kilde: IMD (2005).

Undersøgelsen er baseret på et stort antal parametre (ialt 314), grupperet i de fire klasser i tabel 2.

I undersøgelsen anføres Danmark som det land, hvor arbejdsomkostningerne er højest, og det vil i sagens natur være med til at fremme overvejelserne om udflytning. Omvendt ligger parametre som infrastruktur, management, administration, uddannelse og tilpasningsevne meget højt.

F.eks. ligger Danmark på 1. pladsen, når det gælder „Management practices“, d.v.s. virksomhedernes tilpasningsevne, virksomhedsledelse m.m.

Når det gælder de institutionelle rammer i det offentlige system (lovgivning, retfærdighed, gennemsigtighed, korruption m.m.) ligger Danmark placeret som nummer 2 i verden.

Når det gælder uddannelse ligger Danmark nr. 4 i verden, og nr. 2 i EU.

Alle disse parametre er i sagens natur meget væsentlige, når man skal vurdere fordele og ulemper - og risici - ved udflytning.

Danmarks høje placering m.h.t. international konkurrenceevne er ikke nødvendigvis den samme i alle danske erhvervssektorer, idet f.eks. arbejdskraftintensive eller teknologi-lette erhverv har en relativt dårligere international konkurrenceevne. Alligevel vil en så god generel international konkurrenceevne være med til at begrænse udflytningen - og den bør være med til at øge udenlandske virksomheders udflytning til Danmark! Udflytning vender begge veje.

Hvad betyder globalisering og udflytning for beskæftigelsen?

Udflytning af produktion til udlandet har både en positiv og negativ betydning for beskæftigelsen.

På helt kort sigt er betydningen ofte negativ: Danske arbejdspladser bliver nedlagt og flyttes til udlandet. Det er disse

kortsigtede og statiske konsekvenser, som er mest iøjnefaldende, og som skaber overskrifterne i aviserne.

På lidt længere sigt er virkningerne af udflytning imidlertid ofte positiv for beskæftigelsen: Virksomhedernes internationale konkurrenceevne forbedres via udflytning og globalisering, og det giver styrket vækst, investeringer og dermed også merbeskæftigelse.

Merbeskæftigelsen sker dog ofte blandt andre medarbejdergrupper, og det er især de videntunge beskæftigelsesområder, som bliver styrket. Derimod bliver der færre ufaglærte arbejdspladser tilbage i Danmark.

Konkrete undersøgelser understøtter, at nettovirkningen af globaliseringen og udflytning på den danske beskæftigelse er begrænset og undertiden positiv:

En undersøgelse foretaget af Rambøll Management (2005) baserer sig på en spørgeskemaundersøgelse blandt 1.500 virksomheder dækkende Sjælland og Bornholm. Undersøgelsen viser at, i perioden 2002-2005 er der flyttet ca. 1.800 virksomheder til udlandet, men i samme periode er 4.190 jobs flyttet til området fra udlandet. Alt i alt er der således netto blevet tilført 2.390 jobs til området fra udlandet.

Dertil kommer, at den positive effekt af, at danske underleverandører ofte får nye ordrer, når en udenlandsk virksomhed flytter opgaver til Danmark.

Undersøgelsen viser også, at det især er arbejde, der kræver særlige kompetencer og uddannelse, som flytter til Danmark, mens ufaglært arbejde er blevet flyttet til udlandet. Dette understreger, at den videntunge beskæftigelse får en fordel, mens den mindre kompetencekrævende beskæftigelse generelt bliver taberen i globaliseringen og udflytningen.

Det Økonomiske Råd (2004) konkluderer bl.a., at der forsvinder omkring 5.000 jobs hvert år direkte som følge af udflytning. Til sammenligning nedlægges

omkring 260.000 jobs hvert år, så udflytning alene er ikke direkte ansvarlig for en særlig stor andel af de jobs, som nedlægges.

Dansk Industri foretog i 2004 en spørgeskemaundersøgelse, som konkluderede, at udflytning ikke giver et stort jobtab. Blandt de virksomheder, der planlægger at udflytte opgaver til lavtlønslande i de kommende tre år, er der stort set lige så mange virksomheder, der forventer at øge antallet af medarbejdere, som der er virksomheder, der planlægger at reducere antallet af medarbejdere, jfr. Dansk Industri (2004).

Over halvdelen af de virksomheder, der i fremtiden vil udflytte produktion til udlandet, forventer ikke et fald i produktionen i Danmark. Udflytning til udlandet synes derfor ikke at ske på bekostning af den danske produktion.

Det er endvidere bemærkelsesværdigt, at over halvdelen af alle virksomheder i undersøgelsen har effektiviseret produktionen som alternativ til udflytning til udlandet, og stort set alle virksomheder er tilfredse med resultatet.

Socialforskningsinstituttet (2004) konkluderer i en analyse, at konkurrence fra lavtlønslande kun har haft en meget begrænset negativ konsekvens på den danske beskæftigede. Når der ses bort fra tekstil- og beklædningsindustrien samt transportmiddelindustrien er der ingen eller begrænsede negative konsekvenser.

En anden analyse af konsekvenserne af udflytning af arbejdspladser fra Danmark (AC, 2005) er baseret på amerikanske beregninger. Her viser det sig, at de samfundsøkonomiske gevinster ved at flytte arbejdspladser til lavtlønslande er positive. Hvis der outsources for 1 kr, er den potentielle samfundsøkonomiske gevinst på 1,03-1,05 kr. Gevinsten opstår, dels fordi der er omkostningsbesparelser, dels fordi den frigjorte arbejdskraft genplaceres i andre eller nye stillinger.

Eksempler på udflytning i agro- og fødevarerindustrien

Udflytning af dele af værdikæden i den danske agro- og fødevarerindustri har været kendt gennem mange år. De seneste par år er der dog kommet flere eksempler, og i det følgende gennemgås kort 7 eksempler på udflytning.

Eksempel 1:

Forædling af danske svinetarme finder sted i Portugal og Kina

Dat-Schaub, datterselskab i Danish Crown koncernen, producerer hver uge otte millioner meter tarme om ugen i Danmark. Heraf bliver 5,2 millioner meter bliver sendt til Portugal til forædling hver uge. De sidste 2,8 millioner meter tarme bliver forædlet i Kina. Dat-Schaub ejer delvist selv forædlingsvirksomhederne i Kina og Portugal.

Udflytningen er sket først til Portugal og senest (1999) til Kina. Udflytningen til Kina betød bl.a., at arbejds løn før udgjorde omkring 70 procent af tarmvirksomhedens omsætning. Nu er det tal faldet til på 56 procent. Virksomheden i Kina beskæftiger i dag ca. 1.600 medarbejdere og foretager endvidere lønarbejde for andre eksterne kunder samt handler med tarme og tarmprodukter for egen regning.

Danske svinetarme kommer dermed ud på en tre måneders lang rejse for at blive forarbejdet af arbejdere, der er 60 gange billigere end i Danmark (Information, 2005).

90 procent af klodens tarmforarbejdning foregår nu i Kina. Af DAT-Schaubs tarme renses og sorteres omkring 60 pct. i Europa, så udflytningen til Kina er ikke så vidtgående som man umiddelbart kunne forestille sig.

Eksempel 2: Gartneriets løntunge processer er flyttet til Polen.

Gartneriet Thoruplund, Fyn, producerer årligt mere end 6 mio. planter på de 39.000 m² under glas og 27 ha frilandsarealer.

I 1999 startede gartneriet en produktion af stiklinger i Polen, og i løbet af 3 år var produktionen fuldt etableret.

Moderplanteproduktionen foregår i Danmark. Stiklinger fra disse sendes til Polen, hvor de „afstikles“ og „neddrejes“, dvs. stiklingerne forberedes og placeres i voksemediet.

Til dagligt styres den polske produktion fra Danmark, og det danske selskab er på besøg 3-4 gange om året.

Gartneriet beskæftiger i dag ca. 20 medarbejdere på 6.500 m² lejede arealer i Polen.

Målet med outsourcing er for gartneriet at sikre danske arbejdspladser. De outsourcer løntunge arbejdsprocesser som neddrejning af stiklinger for derigennem at købe sig tid til at automatisere processen. Virksomheden forudser, at når de er klar med halv- eller fuldautomatisering af processen, tages den hjem igen.

Outsourcing af løntunge processer bliver dermed et led i gartneriets udviklingsstrategi.

Virksomheden finder flere fordele ved denne outsourcing:

- øget produktion
- forbedret konkurrenceevne
- opnåelse af international erfaring, både fagligt og organisatorisk.

Virksomheden vurderer at, i fremtiden ligger de nye muligheder endnu længere mod øst - Kina, Vietnam og Taiwan (DEG, 2005).

Eksempel 3: Forarbejdning af danske fisk i Kina

Betydelige mængder fisk fanget af danske, europæiske eller andre fiskefartøjer bliver sendt til Kina og andre oversøiske lande som frosne råvarer for derefter at blive forarbejdet. Efter forarbejdningen genfrysers fiskene som halvforarbejdede varer eller færdigvarer (dobbeltfrossen). Fiskene sendes derefter direkte til internationale kunder eller retur til Danmark.

De fleste virksomheder, som lægger den arbejdstunge del af produktionen i Kina, gør det via kontrakter med eksisterende kinesiske fabrikker (Danske Fisk, 2005).

Motiverne for udflytningen af forarbejdningen til Kina er,

- at lønniveauet er på ca. 1/15 af den danske
- Kina har stor kompetence inden for forarbejdning af fisk og fiskeprodukter
- Fødevarsikkerheden er højnet og på flere områder på højde med Danmark
- Det er nemt at transportere fisk og fiskeprodukter til/fra Kina. Der er daglige afgange, og fragtraterne er relativt lave
- Mulighed for at supplere med fisk fra Rusland, Kina m.m.

Den danske fiskeindustrivirksomhed, Espersen Fiskeindustri, har konkrete erfaringer med outsourcing af arbejdskraft-tung forarbejdning til Kina.

Eksempel 4: Danish Crowns udflytning af dele af forædlingen til Tyskland

Danish Crown har de seneste år fokuseret betydeligt på rationaliseringer og omkostningsreduktioner. I 2003/04 blev

produktionsomkostningerne reduceret med op mod 250 mio. kr., og disse besparelser kom dels fra rationaliseringer og automatiseringer af slagteridriften, dels fra udflytning af produktioner til lande med et lavere omkostningsniveau.

Udflytning af arbejdstung produktion finder ikke kun sted til deciderede lavtlønslande. Danish Crown har f.eks. flyttet en del af forædlingsaktiviteterne til Tyskland. Lønomkostningsniveauet i tysk kødindustri er markant lavere end i Danmark. Samlet vurderet ligger lønomkostningerne i tysk kødindustri på 50-70% af det danske niveau.

Danish Crown driver 4 fabrikker i Tyskland, en svine-opskæringsvirksomhed i Boizenburg, en kombineret forædlings- og opskæringsvirksomhed i Oldenburg, et kreaturslagteri i Husum og en forædlingsfabrik i Schüttorf.

I 2004 blev Danish Crowns afdeling i Slagelse lukket. Afdelingen stod bl.a. for udbening af forender, og denne aktivitet blev overført til Danish Crowns afdeling i Boizenburg. I Boizenburg foregår udskæring af dansk producerede skinker. I alt opskæres nu 10.000 danske skinker og 80.000 forender på anlægget om ugen.

Ved at lukke i Slagelse og udvide produktionen i Boizenburg skønnede Danish Crown at opnå en årlig besparelse på næsten 10 mio. kr.

Danish Crowns anlæg i Ringsted blev lukket i 2004, og produktionen blev bl.a. flyttet til fabrikken i Oldenburg.

Eksempel 5: **Dele af dansk foderproduktion flyttes til Tyskland**

I 2005 foretog DLG to væsentlige investeringer i den nordtyske foderstofindustri:

Først købte DLG 40 pct. af aktiekapitalen i Team Agrarhandel i Nordtyskland af Team AG.

Efterfølgende skød DLG og Team AG deres fælles selskab ind i Raiffeisen Hauptgenossenschaft Nord AG (HaGe Kiel) og stillede samtidig 12 mio. euro til HaGe Kiels disposition.

For DLG var motivet bl.a. at få bedre adgang til overskuds-områder for foderkorn i Nordtyskland, hvorved selskabets konkurrenceevne ville blive styrket. Dertil kommer, at produktionsomkostningerne på fabrikkerne har en tendens til at ligge lidt lavere i Tyskland end i Danmark.

For DLG kan det til dels ses som et defensivt tiltag for at tage højde for den forskel, der er i kornpriserne og produktionsomkostninger mellem de to lande. Såfremt man ikke placerer produktionen, hvor den er billigst, vil man overlade markedet til tyske producenter. Dette ville være tilfældet, indtil der opstår en ny balance på kornmarkedet, og indtil der er en rimelig kapacitetsudnyttelse på de nordtyske foderfabrikker.

DLG forventer at importere 150.000 tons foder fra Tyskland om året, svarende til 12-14 pct. af selskabets totale salg i Jylland. Importen fra Tyskland sker fra HaGe Kiels to nordligste fabrikker. De importerede foderblandinger skal primært sælges i Syd- og Sønderjylland (Grovvarer-Nyt, 2005 og Jyllandsposten, 2005).

Parallelt hermed - og mere eller mindre uafhængig heraf - har DLG lukket foderfabrikker i Haderslev, Augustenborg og Møgeltønder.

Eksempel 6: **Arla Foods**

I 2006 flytter Arla Foods pakningen af 900 tons Danbo ost fra Vejle Ostelager og Pakkeri til sit mejeri i Polen.

Det er særligt den arbejdskraftkrævende pakning af skiveostprodukter, som flyttes til mejeriet i Tychowo i det nordlige Polen.

Baggrunden var dels lavere lønomkostninger i Polen, dels ledig kapacitet på det polske mejeri.

Arla Foods har ligeledes nedlagt smelteosteproduktionen i Bislev og flyttet den til Arlas mejeri i Saudi Arabien. Ganske vist er Bislev Mejeri så effektiv, at produktionsomkostningerne er lidt lavere, end de vil være i Saudi Arabien. Men udefra kommende forhold som fragt og told gør det rentabelt at flytte produktionen af smelteost til Danya. Dertil kommer, at forbrugerne i Mellemøsten i stigende omfang ønsker friske produkter, der produceres lokalt. Derfor er det Arlas målsætning, at over 20% af omsætningen af ost, smør og fløde i regionen i 2010 skal komme fra nye produkter, som produceres i Mellemøsten (Arla, 2005).

Arla Foods har endvidere etableret et joint-venture i Argentina vedr. produktion af valleprotein-koncentrat for at få adgang til råvarer. Produkterne svarer i vid udstrækning til dem, der i øjeblikket produceres hos Danmark Protein, og hovedparten af dem skal sælges på verdensmarkedet.

Arla Foods har også etableret et joint-venture i Kina vedr. produktion og salg af detailmælkepulver for at få adgang til det kinesiske marked. Investeringen har også medført eksport af mælkeprodukter fra Danmark og Sverige.

Joint-venture selskabet skal dels producere lokalt og distribuere mælkepulver i forbrugerpakninger, dels stå for import og distribution af højtforædlet skandinavisk produceret mælkepulver. Arlas etablering på det kinesiske marked skal således ses som et eksempel på en kombination af eksport og lokal produktion.

Eksempel 7:

Produktion af halvfabrikata og landbrugsmaskiner i udlandet - for dansk landbrugsmaskinvirksomhed

Kongskilde Industries, den danske landbrugsmaskinvirksomhed, startede i 1990'erne med at flytte en række løntunge produktionsområder fra to danske og én tysk produktionsvirksomhed til henholdsvis en nybygget fabrik i Polen og en eksisterende fabrik i Spanien.

I 2003 blev udflytningen af dele af produktionen til Polen fuldført, og der er i dag ansat 240 medarbejdere i Polen.

Parallelt hermed lukkede Kongskilde Nordsten-fabrikken i Skive, harvefabrikken i Sorø, KarlBecker-fabrikken i Tyskland og Howard-fabrikken i Tyskland.

Formålet var at udnytte en billigere arbejdskraft til en løntung produktion, således at Kongskilde blev mere konkurrencedygtig i markedet.

I Polen produceres i dag harver, såmaskiner, rotorharver, majsåmaskiner m.v. Maskinerne leveres fra Polen til Europa med lastbil og til Sydafrika og USA med container.

Fabrikken i Polen vurderes i dag at have et meget moderne produktionsanlæg, der er konkurrencedygtigt i internationalt perspektiv. Omkostningerne ved at lukke produktionerne i Tyskland og Danmark var dog meget større end forventet, og der var også management-problemer i starten. Erfaringerne er, at flytningen var rigtig men burde have været gjort over længere tid og med en større finansiel styrke i selskabet.

Kilder:

AC (2005): Myter og realiteter om den globale udfordring. www.ac.dk/files/pdf/Globalisering18012005.pdf

Arla (2005): www.arla.com
Danske fisk (2005): www.danishfish.dk

Dansk Industri (2004): Globale muligheder og vækst. En analyse af danske virksomheders outsourcing. www.di.dk/NR/rdonlyres/17547403-6DB5-4DB6-BC4B-EF5B7AAF58FB/0/Globalemulighederogvækstpdf.pdf

DEG (2005): www.deg.dk/pdf_filer/ep_pdf/beretning2005/.

Det Økonomiske Råd (2004): Dansk Økonomi. Efterår 2004.

Gæmelke, Peter (2004):
Landbrugsraadet roser forårspakke. www.landbrugsavisen.dk/siab.asp?o_id=67642.

Hansen, Henning Otte (2005): Vækst i fødevarerindustrien. Handelshøjskolens Forlag.

IMD (2005): World Competitiveness Online. www.worldcompetitiveness.com/OnLine/App/Index.htm

Information (2005): Det betaler sig at rense danske svinetarme i Kina. 1. september 2005.

Jyllands-Posten (2005): Med kniven på struben. 2. oktober 2005.

LMC (2005): www.lmc.dk

NNF (2005): www.nnf.dk

PA Consulting Group (2005): Globalisering og udflytning af danske arbejdspladser. Ved Ole Kjærgaard.

Pedersen, Torben (2005): Forelæsningsnoter. INT. CBS.

Rambøll Management (2005): Rapport udarbejdet for de regionale arbejdsmarkedsråd på Sjælland og Bornholm. Omtalt i Ugebrevet A4. Oktober 2005. www.ugebreveta4.dk

SALA (2004): Sæsonarbejdere får under det halve i Tyskland. www.dlmedier.dk/siab.asp?o_id=78710

Socialforskningsinstituttet (2004): Lukning og indskrænkning af virksomheder. Konsekvenser af globalisering. www.sfi.dk/graphics/SFI/Pdf/Rapporter/2004/.

UBS (2003): Prices and Earnings. www.ubs.com/1/e/about/newsalert?newsId=59083.

Boks 1: Overskrifter m.m. vedr. udflytning

Så vi må advare Danish Crown mod at tro, at virksomheden kan spinde guld på at flytte arbejdspladser fra Danmark til Polen. Danish Crown bør nøje overveje, om de ved at satse på udflytning begår en strategisk brøler, konkluderer Jens Peter Bostrup, NNF. Landbrugsavisen, (6-8 2004)

Mange store produktionsvirksomheder har gennem den seneste tid sendt produktionen til udlandet og fyret folk.

Men fabrikken Kverneland Group i Kerteminde udvider. DR-FYN, (9-11 2005)

Bønder gør oprør mod udflagnings af danske arbejdspladser. NNF (2005)

Danish Crown truer med udflytning
Landbrugsavisen, (uge 48, 2000)

Danish Crown fortsætter udflytning til
Tyskland, Landbrugsavisen, (28-11 2003)

Formand for fagforeningen 3f Poul Erik
Skov Christensen langede ud efter
landbrugets udflytning af
fødevareproduktionen . . .

De Tulip-ansattes fagforening tager skarpt
afstand fra trusler om øget udflagnings . . .
Den danske fødevareindustri skal i stedet
konkurrere på høj grad af forædling,
kvalitet og sikkerhed. JyllandsPosten
(2004)

Konsekvensen af manglende udflagnings
er, at danske virksomheder går glip af
vigtige konkurrencefordele, og ifølge
Torben Pedersen er udflagnings således
en fordel for danske lønmodtagere.
(Politiken, 12-01 2005)

. . kan det få katastrofale følger for
Danmarks konkurrenceevne, og vi kan
risikere yderligere udflagnings af
arbejdskraft. Gæmelke, P. (2004)

. . udflytning synes ofte meget attraktiv,
men indebærer betydelige risici.
Virksomhederne undervurderer alt for ofte
udfordringerne ved en udflytning - og
fordelene realiseres ikke fuldt ud. PA
Consult (2005)

Lønniveauet er meget lavere lige uden for
Danmarks grænser, og det får mange
virksomheder inden for jordbruget til at
overveje udflagnings. SALA (2004)

Udflagnings har halveret lønudgifterne i
baconproduktionen, og her er Danish
Crown igen blevet fuldt konkurrence-
dygtig. Jyllands-Posten (2005)

. . at globaliseringen ikke kun skader det
danske arbejdsmarked, men faktisk ofte er
til gavn for de danske virksomheder og
lønmodtagere. Ugebreve A4. 24/10 3005

Boks 2. Principperne ved udflytning

Figuren illustrerer værdikæden i en
virksomhed. Ved udflytning flyttes dele af
processerne til udlandet. Efter produktion,
forarbejdning eller forædling i udlandet
vender varerne tilbage til værdikæden - i
samme led eller i efterfølgende led. Evt.
vender varerne først tilbage i det allersidste
led, afsætning. Udflytning kan ske til
helejede udenlandske datterselskaber eller
joint-ventures med en udenlandsk partner
eller lignende. Som alternativ til udflytning
kan man standse den indenlandske pro-
duktion på udvalgte områder og i stedet
importere varerne fra uafhængige uden-
landske producenter.

Hvis andre indenlandske
virksomheder overtager dele af
værdikædens processer, er der tale om
indenlandsk udlicitering eller outsourcing.

Boks 3. Negative erfaringer ved udflytning

„Vi flyttede vores produktion til
Østeuropa, men vores
konkurrencesituation er den samme“

„Vi kan ikke holde på vore gode
ingeniører i Tjekkiet - vi lærer dem op, og
så forlader de os“.

„Den kinesiske konkurrent kopierede
og markedsførte vores produkt, næsten lige
så snart vi åbnede.“

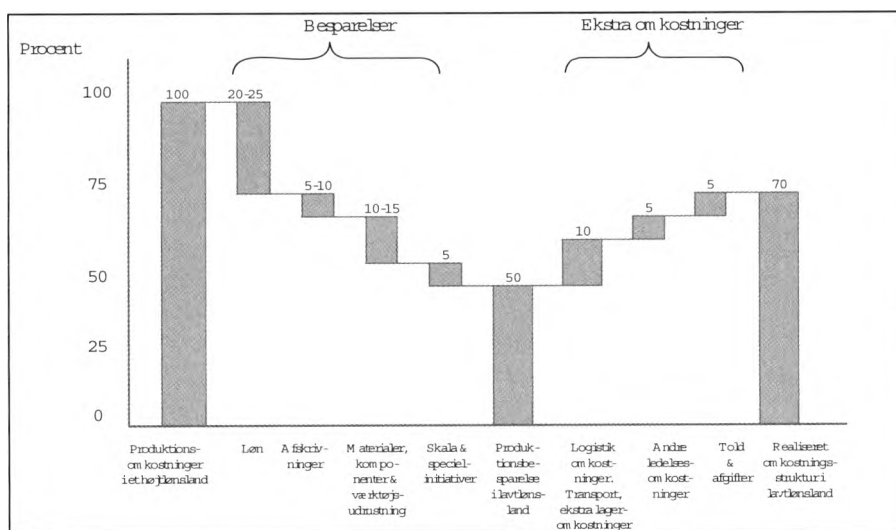

„Vi undervurderede simpelthen den tid, det ville tage at bygge produktionen op til fuld skala efter flytningen“.

„Fra den ene dag til den anden tog logistikken i vores forsyningskæde bare længere tid“.

„Vi valgte en ungarsk producent som ny samarbejdspartner, men de har ikke været i stand til at levere.“

Kilde: PA Consulting Group (2005).

Nye landbrugsinvesteringer?

Vi hjælper gerne med finansieringen, uanset om det er staldbygninger, inventar, bedrift eller vindmøller, det drejer sig om. Vi har stor erfaring

inden for blandt andet anlægslån, driftskredit, leasing og formidling af realkreditlån.

Ring og aftal et møde.

Nordea

Et indblik i økologisk landbrug i Brasilien

Økologisk landbrug begyndte først at komme i focus i Brasilien i 80'erne, selvom det var en længe kendt dyrkningsmetode. I de senere år er det gået meget stærkt. I starten af 90'erne var forøgelsen pr. år ca. 10% og ved århundredeskiftet steg den med 40-50% i volume af produkter solgt pr. år.

I år 2000 var der ca. 4.500 landmænd, som producerede økologisk eller var i overgangsfasen. Antallet steg til 15.000 på kun to år! I år 2002 var der ca. 275.000 ha. under økologisk landbrug. 119.000 af disse blev brugt som græsmarker til kvæg. I 2004 var økologisk landbrug kommet helt op på ca. 840.000 ha og 19.000 ejendomme (dette vises i tabellen).

I Sydbrasilien er økologisk landbrug mest udbredt, og her findes 80% af de økologiske landmænd. Måske skyldes det den europæiske indflydelse, som er meget udpræget her.

Økologiske landbrug udgør dog kun 1% af det totale dyrkede areal i hele landet, men der ligger et stort potentiale. I Curitiba, den største by i Paraná delstaten, blev der lavet en undersøgelse, der viste, at efterspørgslen efter økologiske produkter oversteg udbudet med 35%. Man regner med, at der bliver dyrket 300.000 tons pr. år til et marked, som omsætter for omkring 800 millioner danske kroner pr. Og disse tal stiger hvert år.

Kun 15% af det dyrkede bliver solgt i landet. Resten bliver eksporteret til Europa, USA, og Japan.

Nina Blem
Dual national - Danish / Brazilian
Presently living in Denmark
Møllegade 11
Rønne, Bornholm - DK
00 45 56 96 25 61
e-mail : nblem@msn.com

1984-1985 Emerson College, Sussex - UK (specialised training in Bio-dynamic Agriculture with Dr. Herbert Koepf - Prof. Dr. Emeritus Soil Sciences, Hohenheim University-Germany)
1980-1984 Fundação Getúlio Vargas, SP - BR (BA in Business Administration)
1977-1979 Colégio Visconde de Porto Seguro, SP - BR (Brazilian high school).

Languages:
Portuguese, English, and Danish - fluent French,
German, Italian and Spanish - medium fluency

Stat	ejendomme	ha	produktion (t)	salg i DKK (miljoner)
Rio Grande do Sul	4.370	13.000	-	100
Paraná	3.900	12.991	52.000	125
Maranhao	2.120	10.021	-	-
Santa Catarina	706	5.922	17.000	45
Sao Paulo	1.000	30.000	-	175
Ceará	543	21.040	-	-
Acre	500	50	-	-
Pará	400	4.012	-	-
Bahia	247	7.240	-	-
Rio de Janeiro	203	7.087	2.000	12,5
Minas Gerais	149	3.433	-	-
Mato Grosso do Sul	-	115.599	-	-
Mato Grosso	123	34.965	-	-
Distrito Federal	50	200	400	5
Espirito Santo	70	2.200	-	-
Andre	-	-	-	-
TOTAL	19.000	841.000	300.000	750
				US\$ 115 (export)
DAROLT 2003				

Når man ser nærmere på denne tabel, kan det være svært at få tingene til at stemme. Brasilien er et meget stort land, og nøjagtige tal findes ikke. De fleste oplysninger kommer fra de forskellige certificationsorganisationer, som der findes 21 af i Brasilien. 12 er nationale og 9 internationale. De fleste har kontor i staten Sao Paulo. Man kan se, at de europæiske organisationer tror på potentialet i landet. Men når det kommer til omkostninger, er de europæiske dyrere end de nationale. De lokale organisationer tager fra 0,5-2% af faturabeløbet, når de udskrifter et økologiscertifikat. Økologiscertifikatet giver producenten ret til at økomærke sine varer i et år

- afhængigt af produktet – for grønsager betales det laveste beløb. De udenlandske organisationer tager fra 2-5% af fakturabeløbet ved udskrivning af økologiscertifikat. Ved indenlandsk salg kræves ikke et stempel for hver last, som er tilfældet, når der eksporteres, og staten yder ingen støtte. Der arbejdes dog på at lave en statslovgivning, men det går langsomt.

Certificationsprocessen kan vare fra 1 til 4 år, og afhænger af driftssystemet og til hvilket forbrugermarked, det skal sælges. Indenlands er der krav om 12 måneders økologisk drift for de årlige produkter (f.eks. soya) og 18 måneder for de flerårige (f.eks. kaffe). Til eksport er det længere –

helt op til 24-36 måneder. Herudover skal det også tages i betragtning, hvad driften har været før den blev økologisk. Det er endvidere vigtigt også at notere sig, at naturen i troperne er så frodig, at vækstprocessen går hurtigere.

Der er flere og flere, der dyrker økologisk i Brasilien. De er fordelt i to grupper: 90% af dem er familielandbrug og de sidste 10% er store agri-business-foretagender. Familierne dyrker tilsammen ca. 70% af totalproduktionen i landet. Der bliver flere og flere familielandmænd i Sydbrasilien, men i Syddøst er det de store firmaer, der dominerer. Dem, der har over 100 ha, dyrker hovedsageligt frugt (citrus, mango, druer, cocoa, acerola), sukkerrør, kaffe, soya og majs. Som følge af kogalskaben i Europa er der sket stor stigning i antallet af kvæg og græsmarker - især i de to Mato Grosso stater. IBD (et af de største og ældste certificationsagenturer) siger, at der er ca. 600.000 økologiske dyr. Derfor regnes over 800.000 ha. jord nu som økologisk. De fleste grønsager kommer fra små (op til 20 ha) og middelstore landmænd (op til 100 ha).

Der er få industrier, som har det økologiske stempel, kun ca. 30 - i Frankrig er der over 2000. Produkterne, som kommer ind i disse industrier, er: Kaffe, honning, frugt, cashew- og paranødder, ris, essensolier, guaraná, soya, sukker, m.v. Der er et marked for flere industrier, men det kræver mere dyrkning.

De lokale forbrugere kan købe økologiske produkter enten direkte fra landmanden, eller i byerne, hvor landmændene regelmæssigt holder marked. Forbrugere kan endvidere få de økologiske produkter leveret i kasser ved døren, eller de kan købe produkterne supermarkedet. Priserne på økologiske produkter i supermarkedet er normalt høje og holder ekspansionen tilbage. Det er heller ikke nemt for landmændene at komme til at sælge gennem

supermarkedet, fordi supermarkeder har mange regler og forlanger betaling for at forhandle produkterne.

Brasilien er et stort land, der har vidt forskelligt klima fra nord til syd, hvilket gør det muligt at dyrke mange slags produkter. Samtidig gør de store afstande og de forskellige artede produkter det besværligt for landmændene at holde kontakt til hinanden, så de kan sælge sammen eller danne små industrier og derved forhøje værdien på produktet. Det vil også hjælpe at få statsstøtte.

I Ceará staten begyndte den første forbrugerforening i Sydamerika i 1997. Først var der en landmand, som blev bakket op af 40 familier. Med årene er det blevet til 5 landmænd med opbakning fra ca. 450 familier. Mange forbrugere opgiver at købe økologisk, fordi de foretrækker at købe ind ét sted - som i et supermarked. Dette kan ikke lade sig gøre på de steder, økologiske produkter afsættes, da udbudet ikke er koordineret, og nogle frugter kan ikke dyrkes hele året - og forbrugere bliver trætte af at hente produkter hver uge.

Priserne på de økologiske produkter bestemmes af hvor svært eller nemt de pågældende produkter er at dyrke. Dette system giver landmanden garanti for at sælge sine produkter til en fast pris, og samtidig sikres forbrugeren at produkterne er økologiske, meget friske, til en rimelig pris og de kan glæde sig over at kunne hjælpe de ellers fattige og udnyttede landmænd.

Det er fantastisk at se udviklingen i disse familier:

- For at få et økologisk stempel er der mange punkter, der skal være opfyldt.
- Et af de første punkter er renligheden – der må ikke ligge skrald rundt om husene eller på marken.
- Et andet punkt er behandlingen af grønsager.
- De spiser også selv egne produkter - det gjorde de ikke tidligere, da de brugte kemikalier i produktionen.
- De lærer at kontrollere plantningen, så der altid er f.eks. salat til forbrugerne.
- At se en mand, som ikke kan læse eller skrive, holde foredrag om økologisk landbrug til en stor gruppe mennesker!

Dette er en samsætning af billeder ude fra landet. Drivhusene er betalt af forbrugerne uden ekstra omkostninger for landmanden. Familien hjælper til - kvinderne vasker produkterne efter høst og børnene hjælper til, når de ikke er i skole. De kan hjælpe med at skrive de data ned, som inspectionsorganisationen forlanger. Forbrugerne kan komme på besøg, når de ønsker det - både for at arbejde lidt med jorden og plantningen, eller bare for at se, hvordan det går. En gruppe forbrugere besøger landmændene ca. en gang om året. Det glæder landmændene, som giver en dejlig frokost, idet de opfatter besøget som en værdsættelse af deres arbejde.

Produkterne udbydes på 2 forskellige ugedage, og forbrugeren kan hente sine produkter på den ene af disse dage. Der er et minimum af 10 forskellige produkter, som alle får med hjem. Herudover kan forbrugeren købe ekstra, hvis dette minimum ikke dækker familieforbruget eller, hvis forbrugeren ønsker produkter, der ikke er inkluderet i dagens minimum. Der udbydes bl.a. mælk, æg, ost, kylling,

kaffe og andet, som ikke er indgået i basis minimum, men som kan købes som ekstra supplement.

Dette system er helt fantastisk – det giver både forbruger og producent fordele og så er det samtidig til gavn for miljøet! Det kræver dog, at en gruppe mennesker kan få det til at virke og gøre en frivillig indsats – som de gør i Fortaleza – CE. Det kan måske laves på en anden måde, men så bliver omkostningerne også højere.

Brasilien har mange muligheder - både på hjemmemarkedet og det på det internationale marked. Når statslovgivningen kommer i orden, og forskning, lånemuligheder, samt generel støtte bliver til virkelighed, er der ingen grænser for alt det gode, der kan komme der fra.

Af interessante hjemmesider kan henvises til nedenstående:

www.planetaorganico.com.br
www.ibd.com.br
www.fazendatamandua.com.br
www.nutriorganica.com.br
www.gama.com.br
www.sitiodomoinho.com.br
www.agroecologica.com.br

Demokratiets rødder skæres over ved bundlinjen

Der er ingen grænser for politikernes og mediebranchens interesse for de elektroniske medier, specielt de såkaldt nye medier. Det kan være godt nok, men i rationaliseringsiveren, bundlinjefokuseringen og teknologibegejstringen har det politiske flertal savet sig ind i stammen på det træ, hvor regeringen sidder i toppen.

Det fremgår med al tydelighed af boks 1, at det ikke er de trykte mediers bundgrænse og slet ikke fagbladenes, der optager regeringsflertallet. Politikerne har alle muligheder for at kende de økonomiske fakta og være orienteret om dødsfald og invalideringer blandt de knap 5000 fagblade i Danmark.

Det væsentlige er nu at bidrage til, at politikerne forstår betydningen af den enorme (under)skov af fagblade og forstår billedet med saven i træet, hvor de sidder i toppen og lader sig fascinere af digital forvaltning og flest mulig tv-kanaler. Det er tæt på at være ved at være for sent at overbevise politikerne om, at hver for sig beskedne nichemedier som helhed har en betydelig demokratisk betydning.

Gruppen af fagblade er indbyrdes meget forskellig, men også så stor med hensyn til antal blade, oplag, læsere og annonceomsætning, at alene denne kvantitet indikerer en form for samfundsmæssig, individuel og økonomisk betydning. Når så mange i reklamebranchen, blandt politikere og i offentligheden i øvrigt har svært ved at forstå fagbladenes betydning, skyldes det formodentlig deres heterogenitet, manglende massekarakter og deres beskedne nærmest oversete offentlige fremtræden.

Fagbladenes fælles træk

Malet med bred pensel er de væsentligste fælles træk:

- bladene handler om noget nært og relativt vigtigt for læserne, indholdet er relevant og noget læserne gerne vil vide mere om
- læserne er en præcis afgrænset gruppe af mennesker, der ikke kan træffes som gruppe på én gang gennem andre medier
- lidt mere teoretisk formuleret producerer bladene nogle offentligheder og informations- og diskussionsfora, der er unikke
- læsningen er interessebetonet
- mediet medfører en omfattende læsning
- fagbladene konkurrerer sjældent med andre medier i forhold til deres stofområder (men konkurrerer

Af lic. merc. Preben Sepstrup
Kommunikation & Medier, Malling
sepstrup@sepstrup.net

indbyrdes og med alle andre medier om reklameomsætning og læsernes tid) · fagbladene er første led i mange og lange mediefødekæder.

Det er en imponerende liste af karakteristika. Summen af disse træk betyder, at mediet som helhed er væsentligt for befolkningens informationsniveau og handlevne i arbejds- og privatliv. De er væsentlige for et velfungerende demokratisk samfund, væsentligere end fx mange af de radio- og tv-kanaler, mediepolitikken tilsyneladende er så optaget af, at danskerne skal have flere af.

Fagbladenes relevans

Fagpressens blade fokuserer på emner, der binder læserne sammen, ofte har betydning for deres hverdag, og som læserne kan identificere sig med. Fagbladene er ikke dagsaktuelle, men tidstypiske og fokuserede. Det er en form for journalistik, der ellers ikke er for meget af.

Det er langt hovedparten af den voksne befolkning, der modtager og i høj grad også læser mindst ét fagblad. Det gælder i betydeligt omfang også den lille halvdel af befolkningen, der nødtigt læser mere end strengt nødvendigt. Fagbladene er med til at fastholde disse befolkningsgruppers læsning, der motiveres af fagbladenes relevans og tilknytning til hverdagen.

Fagbladene spiller en væsentlig rolle for mediernes såkaldte fødekæde. Dansk Fagpresse har i 2005 udgivet fire publikationer skrevet af professor Anker Brink Lund, Handelshøjskolen i København. De har den fælles titel "Fagpressen i den journalistiske fødekæde". De påviser, at fagbladene spiller en rolle for de emner aviser, radio og tv tager op. Fagbladene finder nyhederne, de øvrige medier sparker dem frem i den brede offentlighed og bruger fagbladenes behandling til baggrundsstof. Uden dette input ville alsidigheden falde i

det samlede udbud og forbrug af medier.

Den første af de fire hæfter har ikke uden grund undertitlen "Et undervurderet nyhedsmedie". Det fjerde hæfte beskæftiger sig specielt med fagbladene på landbrugs- og fødevareområdet.

Altså

Fagbladene er truet på livet af de øgede distributionsomkostninger.

Fagbladene har væsentlig økonomisk og beskæftigelsesmæssig betydning.

Fagbladene har et stort antal læsere.

Fagbladene bidrager væsentlig til befolkningens samlede læsetid.

Fagbladene tilbyder et indhold, der i store træk ikke er tilgængeligt på andre måder.

Fagbladene har en indirekte demokratisk rolle som mad for de store mediers alsidighed.

Fagbladene udgør et overset forum for debat og diskussion.

Det foregående ligner et skønmaleri af Edens Have. Det er det også, fordi det både mangler slanger og truslen fra hudkræft ved for megen solbadning. Men det er ikke et skønmaleri forstået som overdrevent. Jeg skønmaleri uden blusel på et mediefagligt grundlag som input til, at flest mulig forstår og bidrager til at politikerne forstår, at fagbladene godt kan være væsentlige, selv om de ikke er så umiddelbart synlige, og at den langsomme pågående kvælning får væsentlige negative konsekvenser.

Boks 1: Politiske beslutninger 2002-2005

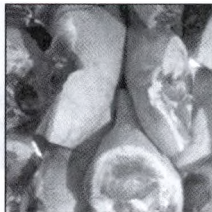
- 2002: Uge- og månedsblade, der sælges i løssalg, mister portostøtten
- 2004: Uge- og månedsblade mister portostøtten - Post Danmark gennemfører en portoforhøjelse - distributionsomkostningerne steg med mindst 340 mio. kr. for medlemmer af Dansk Fagpresse.
- 2005: Post Danmark har hævet priser for distribution af blade mere end for andre produkter og mere en løn- og prisudviklingen.
- 1.1.04 } Prisen for at distribuere et blad på 125 g i et oplag på 2000 eksemplarer er
- 2.1.06 } steget fra 2,23 kr. til 12,50 kr.
- 2005 I Finansministeriets regi arbejder et udvalg på et forslag til en ny bladstøtteordning. Arbejdet er forsinket

Boks 2: Så kan de jo bare få det over nettet!

I Fagpressen nr. 2, 7.4.2004 kunne man læse:

"... Bl.a. har Venstres politiske ordfører, Jens Rohde, gentagne slået på, at foreninger lige så godt kan bruge nettet som trykte medier. F.eks. skrev han for nylig i Markedsføring: 'Man kan ikke med rette hævde, at der i dag findes svage grupper. Stort set alle har adgang til internettet og hjemmesider, som er velegnet til målrettet kommunikation'."

Jens Rohde tager fejl. Der er klar dokumentation for, at der findes (informations- og medie)svage grupper - og flere dokumenterede eksempler på, at fagblade ikke har kunnet løse deres distributionsproblem på denne måde i forhold til det store flertal af læsere. Det er også rigeligt flot generelt at sidestille læseoplevelse og -kvalitet på skærm og papir.

DANSKE SLAGTERIER

DANSKE SLAGTERIER er brancheorganisation for svineproducenter og andelsslagterier. Organisationens medlemmer er slagteriselskaberne samt en række virksomheder, der ejes af slagteriselskaberne eller har en tilknytning til disse.

DANSKE SLAGTERIER koordinerer hovedparten af svinekødssektorens forsknings-, forsøgs- og udviklingsarbejde og varetager endvidere danske svineproducenters og slagteriers interesser over for offentligheden samt myndigheder i ind- og udland.

For yderligere information
se hjemmeside

www.danskeslagterier.dk

DANSKE SLAGTERIER

Axeltorv 3
1609 København V
Telefon 33 11 60 50
Telefax 33 11 68 14
ds-dir@danskeslagterier.dk

Konsekvenssamfundet

Det var den skotske filosof, David Hume, der fik store problemer med årsag-virkning forholdet. Stødte man til en billardkugle, der igen ramte en anden, var det ingen logisk nødvendighed eller naturnødvendighed, at denne anden kugle så satte sig i bevægelse, konstaterede han. Det var en erfaringssandhed, men det var jo muligt, at ens erfaringer var såre begrænsede, eller tog fejl.

Immanuel Kant løste problemet ved at påpege, at årsag-virkning ikke var en egenskab ved fænomenerne, men *en forstandskategori*, et nødvendigt instrument for erkendelsen, for at kunne orientere sig. Men hvad verden var *i sig selv*, nægtede Kant at udtale sig om.

Med nuancer er denne indsigt fra Kants side forblevet stort set uanfægtet. Ikke mindst i pædagogikken har man været forsigtig med at konstatere en nødvendig logisk sammenhæng mellem det, der i et lidt andet sprogbrug hedder *handling* og *konsekvens*. Ikke mindst i den danske pædagogiske tradition gjorde man tidligt

op med den holdning, at dårlige præstationer skulle have sin konsekvens i sanktioner som straf eller i det mindste dårlige karakterer, for det ville skabe bedre elever og større kundskab. *Den sorte skole* var ganske vist ikke så let at udrydde, men der var altid på den enkelte skole eller i det enkelte uddannelsessystem folk, der tænkte og arbejdede anderledes. Eller man skabte *frie skoler*, hvor andre holdninger kom i højsædet. Tanker, der gik på, at dårlig opførsel eller ringe kundskaber *ikke* blev forbedret ved straf eller negativ bedømmelse. Tværtimod blev der skabt en bærende pædagogisk ide, der handlede om, at man læringsmæssigt skulle knytte til ved det, en elev *kunne*, og ikke ved det, han eller hun *ikke* kunne. Tankegangen var så, at eleven derved fik lyst til også det, han ikke umiddelbart magtede. Eller man fik i Danmark en pædagogik, der handlede om *sagen*. Jeg erindrer selv med stor glæde, at jeg i 3G fik en ny dansklærer, en ganske ung mand, den nu med rette berømmede oversætter, Karsten Sand Iversen, der afløste to despotiske, karakterfikserede lærere, jeg indtil da havde haft. Af hvilken grund glæden ved litteraturen i deres timer var ikke-eksisterende. Nu, hos Karsten, handlede det om *sagen, digtet, om glæden* ved det læste og oplevede. Nå ja, så skulle vi have karakterer, men det fandt vi nok ud af.

I dag er der så et opgør med den form for pædagogik og det menneskesyn, der lå bag. Et heftigt opgør endda. Det kan være nødvendigt. I hvert fald på de områder,

Af biskop Kjeld Holm, Århus.

hvor denne form for pædagogik blev ledsaget af en mistro til selve *læringen*. Peter Kemp har betegnet det som *pædagogisk pietisme*, hvilket hentyder til den opfattelse, at man egentlig ikke behøver at lære noget, eller at undervisningen kun har til formål at fremelske den kreativitet og de ressourcer, som *det indre menneske* besidder.

Nu tales der så i én uendelighed om prøver, tests, krav. Det ville være i orden, hvis kravsideologien blev ledsaget af de erfaringer, som pædagogikken tidligere gjorde sig, nemlig at der skal lyst og glæde til, hvis et stof skal indlæres.

Men naturligvis, skolen og pædagogik-ken spejler den politiske virkelighed. Eller det er politikerne, der bestemmer, hvordan skolen skal være. Og her er begrebet *konsekvens* kommet i centrum. Det er sådan set i orden, hvis ikke konsekvens også udvikler sig til evindelig *straf*. Eller hvis ikke man gør samfundet til én stor skole.

Det er, som om man er ved at forlade *motivation* som basis for forandring og udvikling. Er vi ved at udvikle et *dømmende samfund*?

At dømme kan være helt nødvendig for et samfund. Forbryderen skal naturligvis dømmes og straffes, netop som en konsekvens af en handling. Men i det tilfælde er dom og straf *undtagelsen*. Den er ikke op-højet til et generelt princip. Den er ikke en opdragelsesmetode. Men hertil kommer, at dom og straf som forudsætning har, at de dømmende og straffende er på *den rigtige side*. Når Hal Koch i 1945 indædt protesterede mod retsopgøret, skyldtes det både det retligt uholdbare i at dømme efter love med tilbagevirkende kraft og den selvglade vis-hed om selv at høre til på den rigtige side. Hal Koch spurgte de politikere, der lavede lovene med tilbagevirkende kraft, hvor de havde været henne, da landssvig-erne voksede op i elendighed. "Rider Fanden jer?"

For nyligt var der så nogle politikere, der havde fundet ud af, at herboende grønlændere skulle skæres i deres kontant-hjælp, hvis de ikke fik lært det danske sprog hurtigt nok. Der skulle være en kon-sekvens, eller de skulle faktisk *straffes*.

Heldigvis blev forslaget hurtigt skudt ned af bl.a. den altid retskafne Birthe Rønn Hornbech, men forslaget var måske allige-vel symptomatisk for en mere og mere udbredt holdning i det danske samfund.

Hvor var de samme politikere – eller i det mindste deres forgængere på tinge – henne, da den grønlandske befolkning nærmest blev betragtet som et nødvendigt onde i deres eget land, med fødesteds-kriterium, brutale danske "gæstearbejde-re", voldsom alkoholisme uden nogen greb ind osv.. Eller – i dag – med helt utilstræk-kelige offentlige midler til grønlænderhus-ene i de større danske byer?

Vel er skolen et spejl af samfundet som sådan, men der har også været en påvirk-ning den modsatte vej, fra skolen til samf-undet. Derfor har hele uddannelsessystemet og den selvforståelse, der bærer dette, al-drig været vigtigere end nu. Derfor er det også af afgørende betydning, at det nød-vendige opgør med den pædagogiske pietisme ikke medfører et totalt brud med det bedste i den pædagogik, der sætter motivation højere end konsekvens som pædagogisk metode. Det handler ikke om, at man ikke skal lære noget, overhovedet ikke. Man skal lære så meget som muligt. Og det skal grønlænderne også. Men et demokrati er karakteriseret ved, at dets borgere opdrages, ikke til underdanighed, men til myndighed, som den tyske filosof, Th. W. Adorno udtrykte det.

Det er vigtigt, at vi i den kommende tid får drøftet, hvad der skaber myndige mennesker. Det handler en moderne demokratiske debat *også* om.

First you add knowledge ...

Danisco er verdens førende leverandør af ingredienser til fødevarerindustrien. Vi udvikler ingredienser, som blandt andet giver smag, konsistens og holdbarhed til en lang række forarbejdede fødevarer. F.eks. er der produkter fra Danisco i hvert fjerde brød og i hveranden is.

Men af alle vores ingredienser er viden den vigtigste. Vi har gennem årtier forsket i fødevarer og derved skabt en global videnbase, som gør os i stand til at bidrage til både sunde, sikre og velsmagende fødevarer. Få mere viden på: www.danisco.com

DANISCO

First you add knowledge ...

Landhusholdnings- selskabets hædersbelønninger

Landhusholdningsselskabets sølvmedaljer hører til de sjældne udmærkelser inden for landbruget.

„For lang og tro tjeneste“

Medaljen tildeles efter indstilling af de landøkonomiske eller branchereleterede foreninger. I betragtning kan komme medhjælpere, landarbejdere og husbestyrerinder inden for landbrug, havebrug, maskinstationer eller skovbrug, som har gennemført lang og tro tjeneste. Der uddeles indtil 30 medaljer årligt. Medaljen præges i sølv og ledsages af selskabets diplom.

„Den fortiente til Ære“

Selskabet belønner særligt fortjenstfuld virksomhed inden for det praktiske landbrug samt inden for det landbrugsfaglige oplysningsarbejde og lignende. Der uddeles indtil 3 medaljer årligt. Medaljen præges i sølv.

Administrationsgebyr kr. 1.000,-

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Understøttelsesfond

Fondens formål er at uddele legatportioner til værdige trængende personer; der har eller har haft tilknytning til dansk jordbrug som selvejende eller forpagtere samt børn eller enker efter disse.

Der kan endvidere ydes støtte til uddannelse inden for dansk jordbrug samt til hædersbevisninger til personer, der har ydet en særlig fortjenstfuld indsats i jordbrugets tjeneste.

Ansøgningsskema kan rekvireres i sekretariatet på telefon 4341 1769 eller via vores hjemmeside www.1769.dk.

Indsendes inden den 1. oktober til:

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

Godsejer Viktor A. Goldschmidts Fond (afdeling B)

Fonden bestyres af Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Præsidium. Fondens midler skal bl.a. anvendes til forsøg og undersøgelser vedrørende bekæmpelse af sygdomme hos dyr.

Legatportionerne, der er strengt personlige, kan tildeles for et tidsrum af indtil 3 år. Beløbenes størrelse fastlægges i hvert enkelt tilfælde af fondsbestyrelsen.

Ansøgninger bilagt udførlige oplysninger om, til hvilke formål og på hvilken måde beløbet agtes anvendt, skal indsendes til Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab inden den 1. august.

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab's Informations-, Rejse- og Uddannelsesfond

Fondens formål er at støtte unge under landmandsuddannelse eller under den videregående landbrugsuddannelse, til studiets gennemførelse eller til rejser i forbindelse med studiet.

Ansøgningsskemaet kan rekvireres på telefon 4341 1769 eller via vores hjemmeside www.1769.dk.

Det Kongelige Danske
Landhusholdningsselskab
Jacob Gades Allé 12
6600 Vejen
Telefon 4341 1769 - Fax 4341 0210
e-mail lhs@1769.dk

MAGASINPOST

Id-nr. 09312

PP

DANMARK

Returadresse/ Afsender

Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab

Jacob Gades Allé 12

6600 Vejen

09312 ARC 301695 000
E HOUGAARD JACOBSEN
SØLLERØD PARK 15, ST.0005
SØLLERØD
2840 HOLTE 2840 0108/13 1

Med traditioner ind i fremtiden

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab er et forum for innovation af samspillet mellem jordbrug, miljø, forbrugere samt jordbrugsforskning og -produktion. Selskabet er Europas ældste landbrugsorganisation – stiftet i 1769 – og uafhængig af politiske interesser og geografiske grænser. Hendes Majestæt Dronningen er selskabets protektor.

Selskabets målgruppe er personer, som har lyst til at bidrage til debatten i jordbruget – landmænd, rådgivere, forbrugere samt medarbejdere i jordbrugserhvervets uddannelses- og forskningsinstitutioner. Med respekt for forskelligheder fremmer vi videndeling gennem formidling og iværksættelse af fremsynede debatter om temaer af national og international interesse for bæredygtig udvikling i jordbrugsproduktionen. Se også www.1769.dk.

Jacob Gades Allé 12

6600 Vejen

Telefon 43 41 17 69

Telefax 43 41 02 10

lhs@1769.dk

www.1769.dk

541 Tryksag 227